ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
COMISIA PENTRU STUDIUL FORMĂRII LIMBII ŞI POPORULUI ROMÎN
II

VLAHII DIN NORDUL PENINSULEI BALCANICE ÎN EVUL MEDIU

DE

SILVIU DRAGOMIR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

VLAHII
DIN
NORDUL PENINSULEI BALCANICE
ÎN EVUL MEDIU

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
COMISIA PENTRU STUDIUL FORMĂRII LIMBII ŞI POPORULUI ROMÎN
II

VLAHII DIN NORDUL PENINSULEI BALCANICE ÎN EVUL MEDIU

DE

SILVIU DRAGOMIR

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
1959

CUVÎNT ÎNAINTE

Obiectul cercetărilor de față îl constituie încercarea de a strînge într-un mănunchi și de a interpreta unitar și critic toate știrile din evul mediu privitoare la vlahii din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice, care se dovedesc a fi urmașii vechii populații traco-ilirice, romanizată pînă la începutul secolului al șaptelea. Reluăm astfel unele preocupări care acum peste trei decenii în urmă s-au concretizat într-o serie de studii mai mici. Întregindu-le și punîndu-le de acord cu rezultatele cercetărilor mai noi, am ajuns în multe puncte la păreri diferite de cele exprimate atunci.

Am căutat înainte de toate să sporesc informația și să cuprind în raza cercetării tot ce a reușit să producă, în ultimele decenii, știința popoarelor învecinate din sudul Dunării. Sîntem nevoiți însă a mărturisi că există domenii unde mijloacele noastre de explorare s-au dovedit neîndestulătoare. De aceea capitolul privitor la vlahii din Bulgaria îl considerăm doar ca o încercare de a evada din labirintul polemicelor nesfîrșite și de a stabili ceea ce interesează înainte de toate știința noastră istorică. Din același motiv am renunțat de a expune aici rezultatul studiului întreprins în ce privește toponimia și onomastica din regiunea dintre Timoc și Morava. Cercetătorul din acest domeniu trebuie să fie înzestrat cu cunoștințe speciale de istoria limbii pentru a deosebi vechiul strat al toponimiei vlahe de cel dacoromîn suprapus în ultimele trei veacuri. Numele de locuri aduse de imigranții din Oltenia și Banat pot produce adeseori confuzie.

Lucrarea noastră se întemeiază, în cea mai mare parte, pe materialul scos la iveală, cu multe decenii în urmă, de marii învățați Stoian Novaković și C. Jireček, precum și de eruditii urmași ai istoricului croat Frania Rački, care, sub conducerea Academiei Iugoslave din Zagreb, au cules și

tipărit într-o serie întreagă de publicații sistematice toată informația istorică necesară. În tratarea prețiosului material am căutat însă a ne păstra toată libertatea. Felul nostru de-a judeca fenomenele de viață și legăturile dintre numeroasele fragmente de populație vlahă împrăștiată ni l-am rezervat și față de anchetele antropogeografice executate strălucit de Academia sîrbească de științe din Belgrad, sub conducerea celor doi protagoniști, Cvijić și Erdeljanović. Rezultatul anchetelor întreprinse cu stăruință neegalată s-a dovedit deosebit de prețios pentru punctele de reper ce ni le oferă în căutarea unei populații dispărute de aproape o jumătate de mileniu. În acest domeniu, însă, analiza și interpretarea sînt departe de a fi izbutit să formuleze concluzii definitive. Divergențele stăruie încă la multe din toponimicele discutate, iar aprecierile făcute cîteodată fără cunoștința aprofundată a fenomenelor respective de viață trebuie verificate cu grijă.

Istoriografia romînă din trecut nu s-a preocupat decît în măsură foarte redusă de această problemă. Necunoașterea limbilor slave, dar și prejudecăți adînc înrădăcinate au împiedicat pe istoricii romîni să pună clar problema și să recunoască importanța ei pentru studiul începuturilor poporului romîn. Lingviștii au nimerit mai curînd și mai sigur drumul către studiul vlahilor balcanici, în străduința de a dibui limba resturilor de odinioară, care au supraviețuit atîtor prefaceri istorice. Lipsa informației documentare se resimte însă și în cercetările lingvistice apărute în ultimele decenii. Împrejurarea aceasta ne-a îndemnat să urmărim ani îndelungați izvoarele istorice și studiile publicate de învățații din sudul Dunării, în care se găsește material privitor la resturile romanității balcanice.

Lucrarea apare acum datorită Comisiei Academiei Republicii Populare Romîne pentru studiul formării limbii și poporului romîn, care a socotit-o ca fiind deosebit de utilă. Îi exprimăm vii mulțumiri pentru bunăvoința cu care a apreciat străduințele noastre. Urmărind drumurile și popasurile vlahilor din nordul Peninsulei Balcanice noi ne-am dat seama demult ce importanță reprezintă pentru studiul originii poporului nostru cunoașterea amănunțită a mediului în care au trăit odinioară vlahii din sudul Dunării. Dacă unele din interpretările ce încercăm de-a lungul acestor expuneri rămîn să fie încă verificate, nutrim totuși convingerea că, din punct de vedere documentar am reușit să desțelenim un teren lăsat în părăginire timp prea îndelungat. O colaborare strînsă și prietenească cu oamenii de știință din R. P. Bulgaria și R. P. F. Iugoslavia va da desigur roade și mai bogate.

Numele de persoane și locuri din țările slave ale Peninsulei Balcanice le-am transcris consecvent, folosind semnele obișnuite în lucrările de slavistică. Cititorului romîn i se va părea poate mai anevoioasă lectura, dar noi am crezut că sîntem obligați a întrebuința această transcriere pentru a înlesni consultarea hărților și dicționarelor slave meridionale, dar și pentru a ne pune de acord cu regulile stabilite în contactul științific reciproc.

SILVIU DRAGOMIR

TRANSCRIEREA NUMELOR SLAVE DE PERSOANE ŞI LOCURI

Numele de persoană şi toponimicele slave le-am transcris după regulile alfabetului sîrbo-croat. Dăm aici indicaţiile necesare pentru cititorul romîn :

K se citeşte ca rom. *c*, *ch* (*Kalat* — calat, *Maruket* — Maruchet).

C corespunde romînescului *ţ* (*Cipitor* — Ţipitor, *cinci* — ţinţi, *Cape* — Ţape, *Cvijić* — Ţviici, *Cerecel* — Ţereţel, *Crna Gora* — Ţîrna Gora, *Cetina* — Ţetina).

Č e rom. *ce*, *ci* (*Kuči* — Cuci, *Čačak* — Ciaciak, *čiča* — cicia).

Ć se pronunţă anevoios de romîni, avînd valoarea intermediară între *ci* şi *ţi*. Il vom transcrie cu *ci* (*Peć* — Peci, *Kičurići* — Chiciurici, *Popović* — Popovici).

Š se citeşte ca *ş* (*Šibenik* — Şibenic, *Dušan* — Duşan, *Ušurinci* — Uşurinţi).

Ž corespunde rom. *j* (*Žiča* — Jicia, *Božidar* — Bojidar).

Dž, *dž* se citeşte ca *ge*, *gi* (genunche, gingie), deci *Karadžić* — Caragici, *Karadžova* — Caragiova).

Dj şi *Gj* se redau în romîneşte cu *ge* sau *gi*. Deci *Djurdjev* sau *Gjurgjev* se citeşte Giurgiev, *medja* sau *megja* — megea.

Nj, *nj* şi *lj* corespund unui *n* sau *l* înmuiat (*Nemanja* — Nemania, *njiva* — niva, *Maljušata* — Maliuşata, *Veljko* — Velico), astfel că în grafia acestor nume şi

J, *j* se citeşte totdeauna ca *i consonant* rom. (*Jajce* — Iaiţe, *Kijevo* — Chiievo, *Krajnik* — Crainic, *Krajina* — Craiina).

VLAHII DIN BULGARIA

Dintre toate grupurile de vlahi resfiraţi în ţările slave din Peninsula Balcanică, cel din Bulgaria evului mediu joacă cel dintîi un rol activ.

Vlahii, căci aşa se numeşte populaţia romanizată în izvoarele bizantine şi slave, apar numeroşi în regiunea Haemusului—Stara Planina de azi—şirul de munţi care în lumea romană despărţea două provincii istorice ale imperiului, Moesia Inferioară de Tracia. După Niketas Choniates[1], vlahii locuiau „în muntele Haemus", bizuindu-se pe „strîmtori", pe care le apărau şi pe numeroasele cetăţi „ce se înalţă drepte pe stînci prăpăstioase". Ana Comnena îi arată, de asemenea, cunoscători ai drumurilor şi potecilor muntelui, ceea ce dovedeşte că erau localnici. Dintr-un alt pasaj al scriitoarei bizantine se poate deduce că mulţi vlahi erau aşezaţi pe versantul de nord al Balcanilor, dacă prin „dacii" pomeniţi de dînsa îi înţelegem pe aceştia. Lipsa totală însă a unei vechi toponimii romanice în regiunea de lîngă Dunăre ne îndeamnă să fim mai rezervaţi, deşi romanitatea de odinioară pare să se fi menţinut timp mai îndelungat, chiar aici, cum dovedesc destul de numeroasele nume de localităţi şi rîuri, împrumutate de slavi de-a dreptul din limba latină.

---

[1] Choniates (Bonn, X, 482; G. Popa Lisеanu, *Dacia în autorii clasici*, Buc., 1943, p. 139): „Acei barbari ce locuesc peste tot cuprinsul muntelui Emos şi care înainte se numeau mysi, iar acum vlahi se cheamă. Aceştia, bizuindu-se pe strîmtori şi sumeţindu-se în cetăţile lor, de care foarte multe sînt, şi se înalţă drepte pe stînci prăpăstioase ..." (Ana Comnena, Leipzig, X, 2 şi III, 8 şi la G. Popa Liseanu, *op. cit.*, p. 136). Interpretări şi lămuriri la G. Murnu, *Romînii din Bulgaria medievală*, Buc., 1939, p. 14—15, C. C. Giurescu, *Despre Vlahia Asaneştilor* (Extras din *Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj*, vol. IV, p. 114 şi urm.) şi N. Bănescu, *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube* (extras din *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, vol. III, Weimar, 1922, fasc. 3—4, p. 304). C.C Giurescu presupune că a existat o populaţie de acest fel şi pe podişul dintre Balcani şi Dunăre, în vechea Moesia Inferioară (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 116—117). Faptul că această populaţie n-a lăsat nici o urmă în toponimia acestui teritoriu pledează însă împotriva tezei sale.

Vlahii din Bulgaria trebuie căutați deci în ținutul muntos al Balcanului și în prelungirile văilor, care coboară din masivul său în toate direcțiile. Anhialos și Mesemvria la Marea Neagră[1], Tîrnovo și Teteven la nord, ca și Stara Zagora, dar și Sredna Gora, la sud și împrejurimile Sofiei, cu o toponimie care a păstrat aici mărturia prezenței elementului romanic, au făcut parte[2] din această „Vlahie". Despre cei din Tracia aflăm că se înmulțiseră „ca roiul de albine", pînă în vremea împăratului Alexis Comnenul și de fapt, izvoarele istorice îi cunosc în valea Mariței și în interiorul munților Rodope[3]. Răspîndirea lor de aici se poate urmări pînă în valea Strumei, pe cursul de jos al căreia sînt pomeniți la începutul secolului al XIV-lea (Gregoras)[4]. Roesler susține că oștile împăratului Isac Anghelos erau recrutate în parte dintre aceștia, în parte dintre vlahii din Rodope.

Izvoarele apusene—mai ales Villehardouin și Henri de Valenciennes—cunosc, de asemenea, pe vlahi, dar pentru ci „Vlahia" înseamnă statul întemeiat de frații Asan.

În răstimpul celor trei veacuri (XI—XIII) în cadrul cărora se pot localiza așezările vlahilor din Bulgaria, e posibil să se fi produs și alte deplasări de populație, care modifică încheierile ce am fi în drept a le pune. Răspîndirea lor aproape numai în ținuturile muntoase constituie o indicație lămurită a expansiunii cu caracter pastoral a vlahilor din primul și al doilea imperiu bulgar. Ana Comnena confirmă această presupunere prin faimoasa caracterizare[5] : „cei care duc viața de nomad și care în limba vorbită se chiamă vlahi". Bănuim că ilustra scriitoare a cunoscut, dacă nu pe vlahii din Rodope, desigur pe cei de la Anhialos și Mesemvria, remarcînd viața lor aspră, cu pendulări de la iernaticele de pe litoral la văraticele din munți. În secolul al XI-lea, întreg nord-estul peninsulei aparținea imperiului bizantin, așa că vlahii se puteau mișca liber în căutarea de pășuni. Este foarte probabil că ei s-au bucurat de asemenea libertate și sub stăpînirea bulgară, care le-a permis penetrațiunea pînă departe în munții Rodope, iar de aici pînă în văile Strumei și Vardarului, făcînd acestea parte din imperiul lui Simeon.

Reconstruind astfel procesul de difuziune al vlahilor din Bulgaria. trebuie să admitem implicit vechimea așezării lor în aceste ținuturi, și

---

[1] Despre vlahii de la Anhialos, vezi Popa Liseanu, *op. cit.*, p. 136.

[2] „Vlahia Albă" nu e dovedită istoricește și nici nu e atestată în vreun izvor vechi sau în graiul bulgarilor de astăzi. C. Brătescu a arătat că această denumire a introdus-o un editor al cronicii lui Geoffroy de Villehardouin (ediția Vigenère, Paris, 1585) și a fost apoi reprodusă de Ducange și Hopf: C. Brătescu, *Romînii din Bulgaria de est a evului mediu* (Buc., 1942), p. 49. Stojan Novaković și Iovan Cvijić au admis existența ei bizuindu-se pe Hopf.

[3] G. Murnu, *Istoria romînilor din Pind. Vlahia Mare*, Buc., 1913, p. 221.

[4] R. Roesler, *Rumänische Studien*, Leipzig, 1871, p. 114.

[5] Ana Comnena, VIII, 3.

anume cel mai tîrziu în secolul al X-lea. Hrisovul împăratului Vasile al II-lea (1019) îi găseşte [1] împrăştiaţi „în toată Bulgaria”, adică în toate ţinuturile care au făcut parte din împărăţia cucerită după înfrîngerea totală a bulgarilor. Scoaterea vlahilor de sub jurisdicţia episcopilor locali şi faptul că au fost supuşi de-a dreptul arhiepiscopiei de Ohrida este fără îndoială un privilegiu, dar şi o indicaţie precisă a situaţiei difuze şi a numărului lor nu prea însemnat. Bizanţul le-a acordat mai tîrziu un episcopat propriu, cu scaunul la Vranje, în centrul aşezărilor vlahe, care s-au întins de aici către apus. Că numărul lor în sudul Bulgariei nu va fi fost prea însemnat, se dovedeşte prin faptul că au dispărut aproape fără urme. Izvoarele bizantine par deci exagerate, cînd îi prezintă numeroşi ca un roi de albine. Veritabilul „roi” trebuie căutat mai la nord şi, foarte probabil, nu chiar sau nu numai în Haemus, ci şi în ţinutul situat mai către apus.

Vlahii din Bulgaria se pierd în curînd în masa slavă şi se asimilează atît de radical, încît un învăţat bulgar, P. Mutafčiev, care a studiat instituţia „voinicilor”, n-a mai găsit nici un „vlah” în izvoarele istorice din Bulgaria medievală[2]. Singur Cvijić afirmă[3] că populaţia romanică din „Sredna Gora” evului mediu s-a păstrat pînă în veacul al XIX-lea, dar dînsul confundă în cazul de faţă pe vlahii din Bulgaria cu aromînii.

Toponimicele care confirmă existenţa de odinioară a vlahilor s-au păstrat, cele mai multe, în împrejurimile oraşului Sofia şi în munţii din apropiere. Mai reduse la număr se găsesc şi în Sredna Gora, ba chiar şi în munţii Rodope. Semnalîndu-le pentru întîia dată, Jireček considera că sînt urme lăsate de o populaţie străveche, dispărută de mult, care a vorbit o limbă latină. În circumscripţia Iskrec, în munţii Balcani, el remarcă numele satului *Cerecel* (Ţereţel), iar în regiunea apropiată Visok o localitate numită *Bukorovci*. Între Caribrod şi Breznic se află numele de localităţi *Krnul*, *Čorul*, *Gurguljat*, *Radulovci*. Un sat fruntaş din defileul rîului Sukovo se numeşte *Vlasi*, iar muntele stîncos de alături *Múmul*. Un deal lîngă Trn se cheamă *Čirčilat* şi două sate din aceeaşi regiune *Herul* şi *Banišor*. La nord de Küstendil, în Krajište, se întîmpină numele *Krecul* (Creţul), *Barbulovci*, *Musul*, date unor crînguri izolate, cu numai cîteva case. În Sredna Gora, munţii situaţi la sud de Balcani, se găsesc doar cîteva toponimice : o cîmpie, lîngă Kopuštica, *Ursulica*, o poiană *Dlboki Val*, un pripor de deal *Krecul* şi o văgăună de pădure *Čerbul*, iar lîngă Panagjurište un pîrău *Merul*. În Rodope două sate de bulgari mahomedani au nume

[1] *Byzantinische Zeitschrift*, II, p. 46.
[2] P. Mutafčiev, *Vojniški zemi i vojnici vă Vizantija prez XIII—XV v* [Proprietăţile de voinici şi voinicii în Bizanţ în sec. al XIII-lea — al XV-lea], Sofia, 1933. Doar în Tesalia se constată călăreţi vlahi, p. 78.
[3] Iovan Cvijić, *La Péninsule Balcanique*, Paris, 1918, p. 475.

romanic : *Singur* şi *Krbul.* Pe versantul de nord al Balcanului, Jireček nu înregistrează decît numirile *Batulci* (rom. Batul) şi *Dragulin Dol* (rom. Dragula) lîngă Teteven, subliniind că lipsa de aici a nomenclaturii romanice îi pare semnificativă[1].

Weigand adaugă încă vreo cîteva numiri : *Iarbata* (rom. *iarbă*) o comună lîngă Teteven, deci în nordul munţilor Balcani şi tot acolo *Pičor* şi *Mušat.* La nord de Sofia înregistrează numele dealului *Kornica.* La răsărit de Sofia : *Vakarel* (localitate însemnată), şi *Păsărel*, iar *Purčenica* (lîngă Bučino-Dervent), în nord-vestul capitalei bulgare. *Strmci* e sat lîngă Karadžova (Dreanovo). *Murgaš* e un deal situat la nord de Sofia, iar *Petrus* un munte la nord de Dupnica. Muntele *Vlahinja* (1376 m) la apus de Kornica, păstrează de asemenea, amintirea populaţiei vlahe de odinioară, tot aşa *Vlahinja*, şirul de munţi dintre Bala Džumaja şi Peličevo, ţinut situat în dreapta Strumei[2].

Toate aceste nume Jireček le-a considerat vechi, prin urmare resturi ale populaţiei romanice din evul mediu. Weigand pare de acord cu privire

---

[1] C. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*, p. 123—124.

[2] G. Weigand, *Rumänen und Aromunen in Bulgarien*, în *Jahresbericht des Instituts für. rum. Sprache zu Leipzig*, 1908, p. 40 şi urm. Cu privire la *Berbatica*, un cătun al comunei *Cerecel*, Weigand propune derivaţiunea din bulgară *bărb*, ceea ce este însă greşit. E mai presus de orice îndoială că la baza acestui nume trebuie căutat cuvîntul *bărbat*. *Banišor*, un cătun al comunei Košanevo, este diminutivul romanic al lui *ban*. Ca nume de localitate se găseşte şi în regiunea Krajište-Vlasina. Termenul se întîmpină şi în Oltenia învecinată, de unde se poate să fi migrat spre sud, în sec. al XIV-lea — al XV-lea, fiind instituţia „banilor" tipic dunăreană : după Weigand, *Banišor* ar putea să fie derivat şi din forma baña ; un mai vechi *Bănişoara* să fi primit prin bulgari noua înfăţişare de *Bănişor* ; oricum, suf. *-or* este sigur romanic ; *Barbulovci* de la numele de persoană *Barb*, *Barbul* (o parte din Resen), localitate în afară de zona Sofiei ; *Batulija*, sat la nord de Sofia, dar şi un cătun al comunei Zimevica. Jireček îl crede romanic (*bat*, *batul*). Weigand nu admite aceasta. Noi îl punem în legătură cu „*bît*", „bătrîn", „moş", atestat în Ţara Romînească ; *Bukorovci* de la numele de *Bucur*, răspîndit în toate regiunile pe unde au trecut vlahii balcanici ; *Cerecel*, adică respectiv *Ţereţel*, care se întîmpină şi în nordul judeţului Hunedoara, dar nu are nici o legătură cu *cercel ; Cincovci*, cătun aparţinător la comuna Zasele, sub muntele Murgaš, la nord-est de Sofia. Dacă admitem derivaţia din *cinci*, el arată incontestabil o origine aromînă. Dar această derivaţie e puţin probabilă ; *Gurguliat*, sat în vestul Sofiei, cf. arom. *gurgul'at* („rotunjor") ; *Iarbata*, sat lîngă Teteven, rom. *iarbă* ; *Krnul*, lîngă Gurguliat, rom. *cîrnul* ; *Krecul*, sat lîngă Gorno Ujno (Küstendil) dr. „*creţ*" ; *Lupovski*, o colibă lîngă Peštera, are la bază cuvîntul *lup* ; *Mošino*, nume de sat lîngă Gol. Bučino, sud-vest de Sofia, derivat de la *moaşă*, după Weigand însă formă bulgară ; *Murgaš*, nume de deal, obişnuit la dacoromîni, derivat de la *murg* (cf. Iorgu Iordan, *Nume de locuri romîneşti în Republica Populară Romînă*, Buc., 1952 : *Murgaşul* în Argeş, Dolj, Gorj şi Vîlcea, avînd la origine un nume de om) ; *Mušat*, sat lîngă Teteven, înseamnă „frumos" ; *Păsărel*, sat mare la sud-est de Sofia, rom. *pasăre* ; *Cercelat*, deal lîngă Banišor, de la rom. *cercel* ; *Pičor*, sat lîngă Teteven ; *Purčenica*, lîngă Bučino-Dervent, nord-vest de Sofia. Weigand derivă numele de la *Purčeni*, iar pe acesta din *porc* ; *Radulovci*, după Jireček, romanic (Weigand nu-l înregistrează ; totuşi e un nume romanic, ce se găseşte pretutindeni, pe unde au trecut vlahii) ; *Rugulet*, sat lîngă Mlečevo, de la rom. *rug* ; *Strîmci*, sat lîngă Karadžova (Dreanovo), rom. *strîmt* ; *Vakarel*, sat mare lîngă Sofia, rom. *văcar*, diminutiv *văcărel* ; *Ursulica* după Jireček o poiană, în aceiaşi regiune, rom. *ursul* ; *Čerbul*, vale şi *Merul*, tot vale, lîngă Kopuštica, rom. *cerb* şi *măr* ; *Kornica*, deal la nord de Sofia ; rom. *corn*, dim. *corniţă* (cf. I. Iordan, *op. cit.*, p. 44—45) ; *Petrus*, munte la nord de Dupnica, Weigand îl derivă din *petros*.

la cele mai multe şi subliniază îndeosebi faptul că numele *Văcărel* e pomenit (*Wackarell*) în descrierea lui Kuripeschitz (1530). Dar meritul învăţatului lingvist german constă mai ales în faptul că a văzut, cel dintîi, caracterul dacoromîn al acestor nume : „Ele nu sînt formaţiuni specific aromîne, ci arată un dialect vechi, care era mai apropiat de dacoromînă, decît de aromînă". Constatarea sa e preţioasă, fiindcă, după cum se ştie, în tot secolul al XIX-lea a existat în munţii Bulgariei o vie mişcare a păstorilor aromîni.

Dar problema vechimii acestor nume şi a identificării lor cu urmele lăsate de vlahii din evul mediu rămîne, totuşi, să fie verificată printr-un studiu lingvistic mai amănunţit. Prezenţa lui *Bănišor*, în regiunea apropiată de orăşelul Trn, arată o înrîurire venită din preajma Dunării. Aici a existat un „ban" al Severinului, sub suzeranitate ungară şi mai tîrziu un altul, la Craiova, supus domniei Ţării Romîneşti, „Bănişorii", un fel de dregători ai banului, se întîlnesc tot în Oltenia de prin secolul al XV-lea încoace[1]. Numele „bănişor" ce se întîmpină în Bulgaria sud-vestică şi în regiunea sîrbească a Vlasinei, unde în cursul istoriei nu a existat niciodată o instituţie banală[2], se poate explica doar printr-o infiltraţie de la nord spre sud. În acest caz o parte din toponimicele romanice constatate în Bulgaria va trebui să se atribuie unei migraţiuni care a avut loc în secolele XIV-XV. Unele dintre numirile aici înşirate (*Čerbul*, *Čerčelat*, *Pičor*, *Purčenice*) aparţin, cum vom vedea, limbii vorbite în jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice. Observăm însă că vlahii din Serbia medievală întrebuinţează exclusiv termenul *Taur*, *Taor* în loc de *Čerbul*, ceea ce ne determină a atribui unele din aceste toponimice mai curînd dialectului dacoromîn, decît celor megleno- sau istroromîne. În schimb numele lui *Merul* pledează mai mult pentru originea lui meglenoromînă sau aromînă, deşi cuvîntul a servit şi vlahilor din provinciile apusene ale Serbiei pentru a forma cîteva toponimice şi antroponimice, reduse la această formă : *Merulići* (nume de familie în Podgoriţa) şi *Merulja* (toponimic în Lika).

---

[1] C. C. Giurescu, *Istoria Romînilor*, II, Buc., 1937, p. 368.

[2] C. Jireček, *Geschichte der Serben*, vol. I, Gotha, 1911, p. 127 : ... *die Würde des Ban ... die in Kroatien, Bosnien, Ungarn und der Walachei wohlbekannt war ... aber in Serbien nie vorkommt.*

VLAHII DIN SERBIA MEDIEVALĂ

Vlahii hrisoavelor sîrbeşti

Studiul vlahilor din Serbia medievală se poate încerca cu mai multă siguranţă. Bogăţia ştirilor istorice e dublată aici în mai mare măsură de resturile toponimiei moştenite de la ei. La ele se adaugă onomastica veche păstrată în hrisoavele sîrbeşti şi cea contemporană, culeasă de anchetatorii lui Cvijić. Prin această multiplă informaţie tabloul istoric al vlahilor din Serbia se poate zugrăvi mult mai complet decît pentru Bulgaria evului mediu[1].

Între hrisoavele crailor şi domnilor sîrbeşti ni s-au păstrat cam patruzeci de documente care menţionează pe vlahi. Dintre acestea numai unul datează din secolul al XII-lea. În secolele următoare însă, creşte numărul lor, aşa că din secolul al XIII-lea avem şase, din al XIV-lea, douăzeci şi şapte. În fine, din jumătatea întîi a secolului al XV-lea ne-au rămas numai şase hrisoave. La aceste mărturii clare nu vom adăuga cele cîteva diplome, una a regelui Ştefan (cca 1215) şi două ale banului Bosniei Matei Ninoslav (din anii 1235, 1240, 1249), care menţionează pe vlahi, dar

[1] Literatura problemei cuprinde două nume ilustre ale istoriografiei slave: C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Raguza*, în *Sitzungsberichte der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, hist. phil. Klasse*, Praga, 1879; *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, în *Denkschriften der k. Akad. der Wissenschaften phil. hist. Klasse*, vol. 48—50, Viena, 1901—1903 şi Stojan Novaković, care s-a ocupat de vlahi în mai multe lucrări: *Selo* [Satul], în *Glas Srpske Akademije, XXIV, Belgrad, 1891*; *Prvi osnovi slovenske književnosti megju balkanskim Slovenima* [Primele temeiuri ale literaturii slave la slavii din Balcani], Belgrad, 1893; *Balkanska Pitanja* [Probleme balcanice], Belgrad, 1906; şi *Les problèmes serbes*, în *Archiv für slavische Philologie*, vol. 33, 1914, p. 438 şi urm. Tot Novaković a strîns într-o colecţie toate textele hrisoavelor sîrbeşti sub titlul: *Zakonski Spomenici srpskich država srednjega veka* [Monumentele juridice ale ţărilor sîrbeşti în evul mediu], Belgrad, 1912. În fine, Novaković a tipărit şi *Zakonik Stefana Dušana* [Codicele lui Ştefan Dušan], Belgrad, 1898.

înţeleg sub această denumire, în mod neîndoielnic, pe cetăţenii oraşului Raguza[1].

Cel mai vechi hrisov sîrbesc, păstrat pînă astăzi, în care se face menţiune despre vlahi, a fost dat de marele jupan Ştefan Nemanja[2] prin anii 1198—1199. Acest suveran, după ce a refăcut statul sîrbesc, adăugîndu-i ţinuturi noi, s-a retras în Athos, unde a restaurat mănăstirea Hilandarului, care fusese dărîmată pînă în temelii. Pe seama ei cere de la împăratul bizantin cîteva sate de „parici", pe care le va dărui ctitoriei din Hilandar, împreună cu patru prisăci şi cu muntele Bogača din principatul său. Textul hrisovului urmează astfel: „Iar dintre vlahi judeţia lui Radu şi George şi de toţi 170 de vlahi". Ceva mai jos autorul hrisovului revine la vlahi şi stabileşte: „Iar dacă ar fugi cineva din oamenii mănăstirii sau dintre vlahi la marele jupan sau sub altcineva, să fie restituiţi, dacă însă ar veni între oamenii mănăstirii dintre ai marelui jupan, să se întoarcă iarăşi".

Documentul lui Nemanja e unicul act sîrbesc care îi arată pe vlahi organizaţi în judecii (*sudstvo*). Hrisoavele de mai tîrziu cunosc cneji, primichiuri sau celnici în fruntea cătunelor vlahe, nicăieri însă nu se mai pomenesc „juzii".

Astfel, Radu şi George sînt înainte de sfîrşitul sec. al XII-lea reprezentanţii autentici ai unei vechi forme de organizare a vlahilor. Nemanja face distincţie, de altfel, între satele de parici obţinute de la bizantini şi între posesiunile din principatul său. Vlahii dăruiţi nu par să fi aparţinut acestuia din urmă, ceea ce se vede şi din dispoziţia ca să fie restituiţi mănăstirii aceia dintre oameni sau dintre vlahi, care s-ar refugia pe teritoriul marelui jupan sîrbesc. Întrebarea ce se pune este, prin urmare, unde erau aşezaţi aceşti vlahi? Noi[3] îi arătam „undeva în apropiere de Prizren". Jireček îi identifică la Podgorica[4], iar Al. V. Soloviev[5] îi localizează „în munţii dinspre răsărit de Prizren". Dată fiind imprecizia textului, persistăm în părerea noastră, mai ales pentru că ţinutul Prizrenului era, după cum vom vedea, plin de cătune vlahe.

Cam în anul 1220, întemeind mănăstirea Žiča, pentru a stabili acolo locul de încoronare a regilor sîrbi, Ştefan, cel dintîi rege încoronat (*Prvo-*

---

[1] *Glasnik srpskog ucenog društva* [Buletinul societăţii ştiinţifice sîrbeşti], 47, p. 304—311. *Zakonski Spomenici* (se înţelege pretutindeni mai jos Novaković), p. 136—137, 144—146 şi *Monumenta Serbica*, ed. Fr. Miklosich, Viena, 1858, p. 24, 28, 31—32.

Marko Perojević este singurul care crede că şi în aceste documente avem să înţelegem sub vlahi pe romîni. Vezi în ediţia *Povjest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine* [Istoria Ţării Bosniei şi Herţegovinei], I, Sarajevo, 1942 (editată de Soc. Napredak), p. 223—224.

[2] *Zakonski Spomenici*, p. 384—385.

[3] *Vlahii şi morlacii*, p. 98.

[4] C. Jireček, *Geschichte der Serben*, vol. I (Gotha, 1911), p. 278.

[5] *Glasnik Skopskog naučnog društva* [Buletinul Societăţii ştiinţifice din Skoplje], II, p. 25.

venčani), îi donează anumite proprietăți și privilegii, fixînd totodată și cîteva reguli pentru mănăstire[1]. Satele dăruite par a se fi întins în jupele apropiate de Žiča, iar trei dintre ele erau situate în Zeta.

Mănăstirea mai obținu și munți întinși cu văratice în Kotlenik și cu iernatice, după Jireček[2], pe aproape, în valea Ibarului. Textul hrisovului păstrat ca inscripție pe peretele mănăstirii înșiră două sute de vlahi dăruiți, în frunte cu cneazul Grd. După ce arată cele zece jupe supuse aceleiași mănăstiri, regele adaugă: „Iar peste ceea ce se acordă acestei biserici, protopopul de la curte să nu aibă nici o putere, ci venitul fie de la preoți, fie de la vlahi, sau birul de pămînt al popilor, ce se culege de la preoți, jumătate să se ia acestei biserici". În textul aceluiași hrisov păstrat pe peretele bisericii se mai înșiră încă o dată numele jupelor supuse jurisdicției arhiepiscopului din Žiča, și anume: Krušiljnica, Morava, Borač, două Lepenice, Bjelica, Ljevoč, Lugomira, Rasina, iar în locul celei de-a zecea, Iechošanica, se adaugă: „Și toți vlahii regatului acestuia". Apoi se mai spune: „Iar peste aceste jupe, pe care le-am dăruit bisericii mîntuitorului nostru, protopopul Curții să nu aibă nici o putere. Iar venitul de la popi sau vlahi sau oamenii birnici, ce este bir popesc care se ia de la oameni, să se ia toate pentru această biserică".

Tipărind textul acestui hrisov pentru monumentele sale juridice, Stojan Novaković e de părere că avem de-a face cu repetarea aceleiași dispoziții. Cel din urmă text se deosebește însă de cel dintîi și de aceea credem că va fi fost adăugat textului original ceva mai tîrziu.

Dar trebuie subliniat, fiind de deosebită importanță, faptul că jurisdicțiunea arhiepiscopului din Žiča se întindea, nu numai peste cele nouă jupe amintite și alte patru adăugate mai tîrziu, dar și peste „toți vlahii din acest regat". Cuvintele *kraljevska država* înseamnă, cum o dovedește un pasaj premergător[3], numai „ținut regal" sau mai exact „regat", *hujus regii imperii*, din traducerea lui Kalužniackij[4]. Este limpede că arhiepiscopul sîrbesc, care își avea atunci reședința în Žiča, a obținut jurisdicție peste toți vlahii din Serbia, deoarece aceștia formau o organizație specială, dar poate și pentru că eparhia arhiepiscopului se întindea pe teritoriul unde vlahii erau mai numeroși (cursul inferior al Ibarului și al Moravei vestice).

Ca supuși direcți ai arhiepiscopului, vlahii erau datori a plăti un bir permanent, ca de altminteri și țăranii sîrbi, care lucrau pămîntul (*zemljski*

[1] *Zakonski Spom.*, p. 571—575.
[2] Jireček, *op. cit.*, vol. I, p. 154.
[3] *... Zdě da postavljajut se vsi kralije hotešte byti državě sěj ...*
[4] Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 777.

ljudi). „Birul popesc" îl culegeau probabil preoţii, cărora le revenea, după prima redacţie a hrisovului domnesc, jumătate, pînă ce, printr-o dispoziţie nouă, regele îl afectă integral arhiepiscopiei.

Vlahii dăruiţi mănăstirii Žiča erau aşezaţi în Sutiska, lîngă Giurgjevi Stupovi, prin urmare în spre vest de Kosovo Polje, pe cursul superior al rîului Lim. Cele două sute de nume păstrate ne permit să facem oarecari aprecieri asupra lor. Nume specifice nu au decît abia cîţiva : *Bukor*, *Bun Dedol*, *Mic*, *Mrgela(?)*, *Singur*, *Šarban*, *Gunja*, la care s-ar putea socoti poate şi *Bala*, *Buckat*, *Dragušla*, *Rug* şi *Lucan*, *Grd*, *Pop*, *Stan*, *Vlad*. Nici un nume nu are aspect aromîn, dimpotrivă, forma lui „*Mic*" ne sileşte să ne gîndim doar la dialectele din nord. Numele tipice greceşti sînt de asemenea foarte reduse : Vasil, Tudor, Sina, Andria, Ilija. Cu atît mai numeroase apar însă numele slave : Berislav, Berilo, Bratimir, Bogdan, Budin, Budislav, Dajša, Desimir, Dobroslav, Dragoslav, Držihna, Grdan, Hodiša, Kuplen, Krasimir, Milobrad, Neguš, Negoslav, Nerad, Plen, Poligrad, Povržen, Radimir, Stanimir, Tihomir, Velimir, Voihna, Vojslav, Zlata etc. etc. Ele dovedesc o puternică influenţă sîrbească, încît s-ar putea presupune cu drept cuvînt că se găseau într-o fază înaintată a asimilării. Regiunea în care trăiau era de fapt o puternică vatră de expansiune a populaţiei sîrbeşti, care s-a pus în valoare chiar prin Ştefan Nemanja şi prin descendenţii săi.

După Radoslav Lj. Pavlović din numirile menţionate în hrisov s-au păstrat doar trei : *Batina*, toponimic la răsărit de satul Kruševica ; *Bukor*, în numele pîrăului *Bukorovac* din satul Otroci şi *Bun* în numele unei livezi din Cerie (Ţerie)[1].

Două hrisoave acordate de regele Ştefan Uroš I, unul la 1253 bisericii Sf. născătoare de dumnezeu din Stagno (Stona), peninsula binecunoscută, iar celălalt, între anii 1254—1264, de reconfirmare pe seama mănăstirii Sf. Petru de lîngă Lim, ctitoria lui Miroslav, menţionează şi donaţiuni de vlahi (36 familii)[2], alături de sate, vii, alţi oameni şi munţi. Proprietăţile dăruite erau situate în Zachlumia (*hlumska zemlja*), pe cursul de jos al Narentei, în peninsulă şi pe litoralul învecinat. Alte sate erau în jupa Brskovo, pe cursul rîului Tara şi Lim, şi în ţinuturile Hvostno şi Držkovina (lîngă Ipec). Apoi se adaugă păşuni în Brskovo şi se înşiră numele tuturor „vlahilor bisericii". Cuprinsul ambelor documente este aproape identic, cu deosebirea că în al doilea se descriu mai detaliat

[1] A. Skrivanić, *Žički eparhisko vlastelinstvo* [Proprietatea eparhială a Žičei], în *Istoriski Časopis*, IV (1952—1953), p. 164.

[2] *Zakonski Spomenici*, p. 600—602 şi 593—597, şi *Spomenik* (al Academiei sîrbeşti), III, p. 10.

hotarul proprietăților donate, ceea ce Jireček explică prin faptul că episcopii din Zachlumia (Chelmo) și-au mutat reședința din mănăstirea Stagno în ctitoria lui Miroslav de lîngă Lim[1].

Aceleiași biserici i-a dăruit, între anii 1318—1321, regele Ștefan Uroš II biserica sf. Nicolae de lîngă Sirotina[2]; „cu toate satele și coloniile satelor[3], cu hotarele și cu vlahii și cu munții", apoi biserica cu hramul născătoarei de dumnezeu din Bistrița „cu toate satele, cu oamenii, cu coloniile satelor și cu hotarele" și în fine, biserica tot cu hramul născătoarei de dumnezeu în Kutanska, „cu satele, oamenii, cu toate hotarele și cu vlahii". Între anii 1324—1325 regele Ștefan Dečanski confirmă cu aceleași cuvinte donațiunea aceasta[4], din care putem conclude prezența vlahilor în jupele Sirotina și Kutanska.

Cînd în anul 1280 regina văduvă Elena, binecunoscută prin ctitoriile sale, face o donațiune[5] mănăstirii Sf. Nicolae de pe insula Vranjina (lacul Scutari), unde era reședința episcopilor de Zeta, ea dispune între altele ca „dintre boierii (властєл) mari sau mici și ceilalți nobili, fie sîrb, fie latin, albanez sau vlah, cine ar îndrăzni să vatăme sau să ia ceva de la acest sfînt hram, fie din sate sau oameni, fie din pășunile de iarnă sau de vară, fie din oarecari drepturi ale bisericii, să-și atragă mînia și pedeapsa regelui". Importanța acestui document, ca și a diplomei regelui Ștefan Milutin[6] din anul 1296, prin care donează aceleiași mănăstiri satul Orachovo din Crmnica și care, în clauzula de încheiere, curpinde aceleași dispoziții cu privire la sîrbi, latini, albanezi și vlahi, consistă mai ales în împrejurarea că se face deosebire clară între oamenii după origine sîrbă, latini, albanezi sau vlahi. În această epocă deci cuvîntul vlah își păstra încă înțelesul etnic.

Regele Uroš Milutin renovează, în anul 1300, mănăstirea Sf. George de lîngă Serava în Skoplje și îi confirmă hrisovul de întemeiere. Alături de numeroasele donații pe care i le face, în hrisovul regelui se menționează de trei ori vlahii, într-un chip care acordă acestui document o mare importanță[7]: „A așezat domnia mea Sfîntului George pășune îngrădită pentru vite, de la Žabljan pînă la Kolušina Luka și pînă la viile de la Vodnena și Nerežka și Verichino Mjesto și Dragijev Lug. Și cine intră în acel loc îngrădit fie sîrb, fie vlah, fie bulgar, să plătească 100 de perperi". Ceva mai departe, se spune în textul aceluiași hrisov: „Și care vlahi se

[1] C. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, vol. I, Viena, 1912, p. 47.
[2] *Zak. Spom.*, p. 597—598.
[3] и сь засєлниами.
[4] *Zak. Spom.*, p. 598—599.
[5] *Ibidem*, p. 578—579.
[6] *Ibidem*, p. 579—581.
[7] *Ibidem*, p. 608—621.

află sub Sf. George să le fie legea Sf-lui Simeon și a Sf-lui Sava, pe care o țin vlahii din Mileševo și Studenica și să aibă a ara o zi de clacă, iar ceea ce ară să și secere și să cosească fînul de la roata caprelor..." În fine, autorul mai adaugă : „Și oricine ar veni (la tîrgul mănăstirii), fie grec, sau bulgar, fie sîrb, latin, albanez, vlah, să plătească vama legală, ca la Htetovo și la Gračanica și la toate celelalte biserici".

Confirmînd vechile privilegii ale mănăstirii Hilandar ori întemeind noul „turn" al acestei mănăstiri, în Hrisia, pe malul mării, regele Uroš Milutin amintește de repetate ori de vlahi. Astfel în hrisovul din anul 1282—1298 el confirmă aparținerea vechilor vlahi ai mănăstirii în frunte cu cneazul Voihna și îi dăruiește și pe alții noi în frunte cu Lala[1]. Vorbind apoi de munți și pășuni, adaugă : „Iar cine vine din țară străină, din afară de regatul nostru, la sfînta biserică, fie paric, fie vlah sau orice strein, să fie ai sf. biserici".

Între 1302—1309, într-un alt hrisov, mai general, al aceluiași rege, după ce se confirmă în termeni identici donațiunile de vlahi, se spune : „Și a văzut domnia mea, că sfînta biserică acordă în fiecare an plată la păstori 12 mînzi, de aceea i-am dăruit vlahi și pe unii vlahi i-am ales dintre vlahii bisericii, ca să păzească iepele bisericii[2], și să nu ia nici o plată de la biserică, și mai vîrtos dacă ar pierde ceva, să plătească, un cal cu 10 perperi, iar o iapă cu 20 perperi. Drept aceea i-am scutit domnia mea de toate robotele, și ale mele și ale bisericii, mari și mici ; să nu dea nici un bir, nici din bucate, nici din vin, nici transport, nici cal, nici cîine, nici apoclisiar, nici unui nobil al regatului, nici în Sf. munte să nu se ducă cu nici o cărăușie, ci să păzească numai iepele bisericii. Iar numele acestor vlahi sînt : Voin cu frații și cu copiii... etc..." (urmează încă 15 familii cu preotul lor). Apoi, continuă regele Uroš Milutin astfel : „Și aceștia sînt vlahii bisericii și aceștia să pască iepele : Uričić Radomir cu frații, Ian cu copiii, Dragoslav Dobretić cu frații, Bratoslav Mania cu copiii. Și am despărțit domnia mea 24 de iepe dintr-ale mele și le-am donat « turnului » ce l-am zidit lîngă mare și să le pască aceiași vlahi, pe care i-a dăruit domnia mea ca și iepele bisericii, și să li se dea sare cu iepele bisericii, și mînzii bărbătești să fie duși la turn, iar călugării să nu aibă grije de hrana păstorilor, nici de îmbrăcăminte și nici păstorii să nu-i hrănească, nici să le dea de la biserică". În fine, dăruind și cîțiva prisăcari mănăstirii, îi scutește de toate robotele domnești și bisericești : „ca și pe vlahii susamintiți păstori".

---

[1] *Zak. Spom.*, p. 389—390.
[2] Între textul lui Novaković și cel publicat de Miklosich este o deosebire.

Între anii 1309—1316, în diploma de danie a regelui Uroš Milutin pe seama „turnului” din Brisia și a bisericii zidite lîngă el cu hramul Înălțării domnului, atașate de Hilandar, se amintește[1] și de biserica Sf. Nichita din Banja, în districtul Skoplje : „cu satele și cu oamenii și cu vlahii”. În alt hrisov[2] datat de Novaković la 1308, după ce regele Milutin spune că a luat cu sabia de la greci ținuturile Skoplje, Ovčepolje, Polog și Dabra și a găsit, în ținutul Skoplje, o mănăstire pustie cu hramul Sf. Nichita, pe care a restaurat-o, adaugă : „Și i-am dat satul Banjane cu toate hotarele și satul Prebužda, Lopuša și Gluhe, iar în Gluhe pe Kalogeorge Repana și localitatea Krastavac și un cătun de vlahi”. Nu încape îndoială că mențiunea privește pe vlahii din împrejurimile Skopljei.

Cea mai însemnată ctitorie a regelui Ștefan Milutin este mănăstirea Banjska, situată la nord de Mitrovița, pe Kosovo Polje. Hrisovul, pe care l-a acordat acestei mănăstiri a fost tipărit, în două rînduri, de L. Kovačević și apoi de V. Jagić, iar învățatul romîn I. Bogdan ne-a dat și dînsul un excelent rezumat[3]. În acest document se vorbește de „legea vlahilor” (*zakon vlahom*), care e precizată astfel : „Ei nu au să plătească dijma mare, ci cea mică ; să dea în fiecare an din cincizeci o oaie cu-un miel, iar a doua stearpă. Iar dacă din vina lor se pierde vreo iapă, cinci laolaltă să restituie iapa în anul dintîi și nimic mai mult. Fiecare om să dea bisericii pe an cîte două piei de miel ; iar cei care au sate, să cosească fîn, cîte trei zile, pe Kijereze ori aiurea, pe aproape, și să aducă în fiecare an cîte un car de grîu și unul de vin, și să transporte bisericii, cîte 40 de case zece cară, de unde le va porunci egumenul. Și cine-i voinic și n-are să lucreze lînă pe seama bisericii, să dea haine (*okroje*) și atît voinicul, cît și călătorul să pască și să tundă lîna, iar voinicul să păzească pe păstori. În caz de vreme rea atît voinicul, cît și călătorul să se ducă la oi. Și furtul dintre ei (se pedepsește) cu 6 boi, iar de cai cu 6 cai”.

Trebuie să recunoaștem importanța deosebită a acestui text. Așezările vlahilor de aici se numesc „cătune”, deși documentul ne îndreptățește a presupune că unii vlahi locuiau în sate și lucrau pămîntul, din rodul căruia erau puși la zeciuială. Cătunele sînt înșirate cu numele : *Pijanci*, *Šišatovci*, *Blgarski*, *Bareljevski*, *Proilovci*, *Ursulovci*, *Babojevci*, *Smudirog* și *Voisilci*, și la fiecare cătun ni se dă și numele vlahilor.

După Radomir Ivanović, cătunele acestea erau foarte împrăștiate : *Proilovci* și *Bugarski Katun* erau situate în Cîmpul Mierlei, pe rîul Sitnica, *Bobojevci* în Metohia, *Voisilci* în regiunea rîului Raška, *Ursulica* în împre-

---

[1] *Zak. Spom.*, p. 378—382.
[2] *Ibidem*, p. 476—478.
[3] *Convorbiri literare*, an. XXIV ; *Zak. Spom.*, p. 622—631.

jurimile localității Sjenica, iar Smudirozi spre vest, lîngă Plava. La aceste cătune nu sînt arătate nici hotarele, nici sinoriile (semne de hotar)[1]; cu toate acestea autorul recunoaşte că ele erau „aşezări păstoreşti stabile".

Un teritoriu în Kijevo, ale cărui granițe ni se fixează detaliat, se numeşte „teritoriul vlahilor" (*zemlja vlaška*). În fine, o dispoziție interesantă se ia în ceea ce priveşte căsătoria cu vlahii: „Sîrbul să nu se însoare între vlahi. Dacă se însoară fără ştirea egumenului, să-l prindă şi să-l lege împreună cu vlahul la care s-a însurat şi să fie întors, cu forța, la locul tatălui său. Iar care vor fi bătrîni şi nu vor putea să se întoarcă, nici unul să nu fie voinic, ci toți călători". Acest pasaj întregeşte pe cel de mai înainte şi ne dovedeşte că între vlahi existau două categorii: una a voinicilor, a doua, inferioară, a călătorilor (*kjelatori*). Novaković vede în acest loc o dovadă sigură pentru părerea că regele sîrbesc intenționa să oprească trecerea agricultorilor (*srbin*) în starea păstorilor (*u vlasêch*). Întrucît populația sîrbească se ocupa mai ales cu agricultura, iar cea a vlahilor cu păstoritul, poate să aibă dreptate învățatul sîrb. Dar nu ne este cu putință să atribuim, în acest loc, cuvîntului srbin numai înțelesul de agricultor, deoarece, în cadrul aceluiaşi document supuşii agricultori ai mănăstirii se numesc, în genere, *ljudi crkovni* [oamenii bisericii] sau în special *meropsi* şi *sokalnici*, iar pe păstori îi cunoaşte autorul, de asemenea destul de bine, cu denumirea generală (*pastyrem vsem*) şi cu numele feluritelor ramuri ale păstoritului: *ovčarem i konjusom i jazdničarem i kobilarem* [păstorilor de oi şi păzitorilor de cai şi de mînji şi de iepe să se plătească].

Cel din urmă hrisov[2] al regelui Milutin, pe care l-a dat cu puțin înainte de moarte, s-a păstrat ca inscripție pe peretele mănăstirii Gračanica. Atît în ediția lui Miklosich, cît şi în cea a lui Novaković, textul e cam defectuos, totuşi partea care ne priveşte e clară: „În locul vlahilor din Dragobratići, pe care i-am dat Sfîntului Ştefan (*Banjska*), am dăruit în schimb episcopiei din Lipljan pe vlahii din Komaina", iar numele acestor vlahi: „Njegoslav cu frații", şi alte 24 familii. Apoi urmează astfel: „Iar aceştia sînt oamenii pe care i-am luat (cu judecată) de la Strez: vlahii Voichna şi fiii" etc. Mănăstirea Gračanica, un monument de rară frumusețe artistică, e situată nu departe de Priština, pe Kosovo Polje, iar satele pe care le-a obținut erau lîngă Morava, Topolnica, Rodimlja şi Sitnica, unde trebuie să aşezăm şi pe vlahii amintiți aici.

De la 1322—1331 stăpîneşte în regatul sîrbesc bătrînul rege Ştefan Uroš III Dečanski, de la care avem două hrisoave. Cel dintîi[3] e din anul

[1] *Istoriski Časopis*, V (1955), p. 399, 401.
[2] *Mon. Serb.*, p. 562 şi urm.; *Zak. Spom.*, p. 633—637.
[3] *Zak. Spom.*, p. 638—642.

1326 ; prin el se dăruiesc episcopiei din Prizren cîteva sate şi anume privilegii. Cu privire la vlahi, iată ce dispune : „Si mă rugă episcopul Arsenie din Prizren să-i împreun pămîntul vlahilor (*zemlju vlahom*) din Blatac, pe care-l posedă oamenii domniei mele, dar eu nu i l-am dăruit, ci i-am adăugat toată păşunea oprită din Černooči, ca să o unească cu satul bisericii, pentru ca să aşeze pe el vlahi de ai bisericii, şi pe oricine din oamenii bisericii şi să aparţină bisericii, ca şi celelalte sate ale bisericii. Iar pămîntul bisericii, pe care-l ţineau vlahii la Blatac, nu l-a luat domnia mea, pentru sine, în schimb". Se pare deci că la Blatac „pămîntul vlahilor" era învecinat cu pămîntul bisericii şi că atît pe unul, cît şi pe celălalt erau aşezaţi vlahi. Deci regele Uroš III mai acordă episcopiei din Prizren şi un teritoriu pe care îi dă dreptul să colonizeze vlahi de ai bisericii, ceea ce dovedeşte că şi aceştia din urmă erau legaţi de un anume teritoriu şi de stăpînul lor.

Al doilea hrisov[1] al regelui Ştefan Uroš III, de care voim să ne ocupăm, priveşte fondarea şi înzestrarea mănăstirii de la Dečani, în apropierea şoselei, care duce de la Ipek la Djakovica. Mănăstirea din Dečani, atît de des cîntată în poezia poporală sîrbească, pe care ctitorul său o închină Pantocratului, a fost înzestrată cu hrisov în anul 1330. Din multe puncte de vedere acest hrisov are o importanţă deosebită pentru cunoaşterea vieţii sociale a Serbiei din jumătatea dintîi a secolului al XIV-lea. Cît priveşte problema noastră, în acest document găsim informaţiuni preţioase, a căror valoarea creşte prin faptul că, reconfirmîndu-se acest hrisov de către Ştefan Dušan, cîţiva ani mai tîrziu, s-au modificat unele dispoziţii, care se explică acum mai clar.

Chiar la început, autorul hrisovului spune că a dăruit mănăstirii din Dečani „sate şi cătune de vlahi şi albanezi", cîte i-a fost cu putinţă. Se înşiră numele satelor donate, iar la cele mai multe ni se dau hotarele. Prin cel dintîi hrisov se dăruiesc vlahii *Ratiševci* (17 case) cu hotarele, vlahii *Sušičani* (29 case) cu hotarele, vlahii *Vardištani* (11 case), la care nu sînt specificate graniţele, ci se spune numai în general : „cu hotarele lor (*svoimi megjami*)" care erau, prin urmare, binecunoscute ; la fel şi la vlahii *Lepčinovci* (18 case) şi la vlahii *Tudoričevci* (29 case). La vlahii *Govnečie* sau *Svetovrački* (35 case), cum se numesc în al doilea document, nu se pomeneşte nimic de hotare. În fine, regele mai dăruieşte mănăstirii încă două cătune de vlahi, care aparţinuseră lui Giuraš Vskorzinić ; întrunul dintre ele se găseau 16, în celălalt 20 case. Vlahii din aceste cătune, ale căror granițe sînt iarăşi indicate, se numesc în hrisovul al doilea *Vlasi*-

[1] *Glasnik*, XII şi *Zak. Spom.*, p. 646—655.

Sremjane, probabil după originea lor, iar într-alt loc din hrisovul dintîi, se chiamă după capii pe care îi aveau : *Vlasi Kostadinovci i Goilovci*. În hrisovul al doilea se mai adaugă vlahii *Pagarušani* (31 case) „ cu hotarele lor vechi". Acest din urmă nume trebuie subliniat îndeosebi.

Fiindcă după cum afirmă regele, n-a donat mănăstirii decît puțini vlahi, și aceia săraci, el îi scuti de toate robotele și sarcinile domnești, precizîndu-le totodată și obligațiile, și anume : vlahii din cele două „cătune" aveau să păzească o herghelie de iepe ; cealaltă herghelie o păzeau vlahii Tudoričevci și Sušičani ; oile le păşteau vlahii Ratiševci și Svetovračani, vitele erau date în seama vlahilor din Vardište, iar porcii în seama celor din Lepčinovci. Documentul urmează apoi astfel : „Iar vlahul care păzește iepele, să nu ia simbrie (o parte din ele), ci să se întrețină cu plată lunară, iar cei care pasc oile, să ia la ziua Sf. George de la 100 oi o oaie cu miel și ce pierde să plătească, iar plata lunară să o ia. Sîrbul să nu se însoare între vlahi, iar de se va însura, să o ducă între meropi". În hrisovul al doilea în loc de fraza „să o ducă între meropi" se zice „să devină călător".

În fine, mai este o deosebire între cele două hrisoave în ce privește îndatoririle vlahilor. Cel dintîi spune : „Vlahii să aducă din venitul bisericii sarea legală, iar ce vor aduce mai mult, să fie jumătate a bisericii, iar jumătate a vlahilor, însă de va avea voie biserica, poate să le răscumpere și asta", pe cînd în al doilea se spune scurt : „și toți vlahii și albanezii de aici să transporte sarea bisericii de la Sf. Serghie".

Radomir Ivanović a stabilit cu multă erudiție așezările cătunelor vlahe, aparținătoare Dečanilor : astfel vlahii din *Tudoriț* (*Tudoričevci*) trebuie căutați în regiunea Plava-Gusinje, în Dobra Rijeka. Astăzi se află, în locul lor, satele Konjusi și Vjetroševica, lîngă muntele Peh. Cătunul vlahilor Sušičane era situat spre răsărit de muntele Altin, lîngă Drinul Alb. Numele și-l are după valea Sušica. Cătunul *Ratiševci* era situat în circumscripția Djakovica, aproape de satul Rzinica, pe malul drept al Bistriței Decianilor. Astăzi în locul lui există două sate : Gornji și Donji Ratiš. Vlahii *Svetovračane* (ai sfinților doftori) erau așezați în Chvosno, iar pășunile lor nu departe de patriarhie. Cătunul *Vardištane* era situat undeva în Dobra Rijeka, în regiunea Plava și Gusinje. Cătunul vlahilor *Lepčinovci* era poate sub munții Decianilor. Cătunul vlahilor *Kostandinovci* și *Sremljani* se găsește în circumscripția Orahovac, lîngă Drinul Alb. *Vlahii Goilovči* erau poate în jupa Zatrnavska, aproape de Dečani. În fine, cele două cătune ale vlahilor *Gjuraševski* (care există și azi cu numirea de *Mali Gjurgjevik* și *Veliki Gjurgjevik*) sînt situate în ținutul Drinului Alb, la nord de Švanjski Most, în circumscripția Orahovac.

Cele mai numeroase hrisoave sîrbeşti privitoare la vlahi le avem de la ţarul Ştefan Dušan, sub care statul medieval sîrbesc îşi ajunse apogeul. Ei însă sînt pomeniţi acum nu numai în teritoriile amintite, ci şi în ţinuturile cucerite de curînd de la bizantini.

Cînd s-a urcat pe tron Dušan, frontierele statului sîrbesc începeau spre sud de Alessio, la Marea Adriatică, înconjurau ţinuturile Pilot, Debra şi Polog, cu oraşele Kičava, Veles, Prosek, Štip şi se terminau spre sud de Velbužd (Küstendil)[1]. Încă în 1334, după ce Syrgianes, un comandant bizantin rebel, năvăli pînă în faţa Tesalonicului, sîrbii obţinură de la Andronicos III Strumica şi Prilep. Cîţiva ani mai tîrziu, după moartea împăratului Andronic, izbucni în Bizanţ un înverşunat război civil. Ţarul sîrbesc a sprijinit pe talentatul Ioan Cantacuzen, căruia îi oferi ospitalitate şi ajutor efectiv în situaţia sa strîmtorată. În răstimpul acestor lupte ocupară sîrbii Kroja (1345), apoi în toamna aceluiaşi an oraşele Berat şi Valona din Albania şi Castoria în Macedonia. Atunci căzură şi oraşele Berrhoia şi Ohrida, ca şi Serrai (sîrbeşte Ser), care nu s-a predat decît în octombrie 1345. Spre est, mai ocupară Drama şi Philippi, iar lîngă ţărmurile mării oraşul Chrysopolis (acum Orfano). Chrysopolis (Cavalla) rămase ca cetate de graniţă în posesia bizantinilor. După ravagiile epidemiei de ciumă, în anul 1348, Dušan năvăli în Epir şi ocupă Ianina, Arta şi celelalte oraşe, iar boierul său Preljub cuceri întreaga Tesalie pentru a asigura ţarului sîrbesc titlul strălucitor de *imperator Raxie et Romanie, dispotus Larte et Blahie comes*[2]. *Vlahia* este fireşte Tesalia.

Cu prilejul acesta, în anul 1348, au fost redactate cele două hrisoave ale lui Ştefan Dušan[3], prin care se confirmă mănăstirii Sf. Gheorghe din Zablantia, în Tesalia, posesiunea satului cu acelaşi nume, iar mănăstirii Likusada situată tot în Tesalia, în ţinutul Trikalei, mai multe moşii. De observat este, că între oamenii celei dintîi mănăstiri se pomeneşte un Crăciun (Κρατζούνην) şi un Dobrilă (Domprilan), amîndoi probabil aromîni.

Între anii 1334—1346 trebuie să aşezăm documentul lui Ştefan Dušan[4] prin care se confirmă mănăstirii Hilandar o donaţie a boierului Maljušata, anume biserica Sf. Nicolae din Vranje cu satele şi hotarele ce le aveau, cu viile şi cu cătunele, cu livezile, morile şi cu toate drepturile acelor sate. Vlahii de pe proprietatea acestei biserici locuiau într-un sat şi în cătunul său numite amîndouă Psoderci. Ni se dă şi numele celor

[1] C. Jireček, *Geschichte der Serben*, vol. I, p. 373.
[2] *Ibidem*, p. 394—395.
[3] *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, 1915, p. 120—121. Diplomele tipărite de Veis în *Vizantis*, II (1911), sînt reproduse şi de Novaković.
[4] Novaković, *Zak. Spom.*, p. 413—416.

40 familii de vlahi, asemenea şi hotarele satelor. Legea vlahilor (*zakon vlahom*) ne aduce ceva ce nu am întîmpinat pînă acum : „Care se numeşte voinic să dea de ziua sfîntului Dumitru un suman roşu, iar ceilalţi vlahi să lucreze lîna, de fiecare om cîte o bucată, iar restul lînei să o lucreze pe din două. Iar cînd se concediază păstorul, vlahii să păzească iepele pe jos şi de-a călare şi să meargă cu egumenul şi cu economul unde le va porunci, şi să transporte sarea şi orice va fi de trebuinţă mănăstirii. Iar cînd vor lucra via să li se dea pîine şi vin de la biserică. Vitele pe care le pasc să le pască pentru plată. Cînd pasc mai mult de un an, să-şi ia drept parte (*beljeg*) un mînz, iar în anul următor îndată să şi-l scoată. Iar egumenul din Hilandar să-şi ia în fiecare an cîte doi cai"[1].

Evident că şi aici recunoaştem cele două categorii de vlahi, voinici şi ceilalţi nenumiţi de aproape, dar care trebuie să fi fost „călători". Obligaţiunile impuse aici vlahilor au un interes deosebit şi ne completează cele ştiute pînă acum despre ei.

În anul 1335, cu prilejul cuceririi oraşului Prilep, ţarul donează mănăstirii Treskavac din acest oraş un hrisov pentru a-i întări proprietăţile. Între satele care sînt amintite remarcăm unul cu numele Moghiliţa, apoi siliştea pustie Pitici cu cîmpul şi cu pădurea, şi siliştea Vîlcea (*Vlčaja*) aşezată de Milutin (*Sveti Kralj*)[2] în ţinutul Babunei, situat la sud de Skoplje. De însemnat e că acestei mănăstiri i se donează şi biserica Sf. Nicolae din Lerin (Florina) spre sud de Bitolia, „pe care a vîndut-o episcopul vlah, cu oamenii, cu viile, cu cîmpul, cu izvoarele şi cu toată stăpînirea şi drepturile[3]. Se pare că acest episcop îşi avea reşedinţa în Prilep sau într-alt oraş apropiat, deoarece ţarul îl opreşte de a se impune cuiva şi îi acordă numai dreptul de a fi pomenit, dispunînd ca mănăstirea să fie sub jurisdicţia arhiepiscopului, „cum scrie în toate hrisoavele greceşti".

Cea mai însemnată ctitorie a lui Ştefan Dušan a fost mănăstirea Sf. arhangheli Mihail şi Gavril din Prizren, pe care întemeietorul său a înzestrat-o cu proprietăţi şi privilegii deosebite. În documentul de la Prizren (1348—1353)[4] ca şi în celelalte hrisoave mari, ni se expune legea vlahilor (*zakon vlahom*) în următorul mod : „Să dea de la fiecare 50 cîte o oaie cu miel şi una stearpă şi tot în anul al doilea să dea cîte un cal sau 30 perperi, cum dădeau împărăţiei mele, şi de acum înainte să nu mai dea împăratului. Şi să dea de la fiecare casă cîte o piele de miel şi una de miel lăpădat, iar care sînt închinători (*poklonnici*) să se zăciuiască singuri, dînd toamna

[1] Novaković, *Zak. Spom.*, p. 664—667.
[2] Idem, *Zakonik Stefana Dušana*, Belgrad, 1898, p. 193.
[3] *Što prodade vlaški piskup*, în *Glasnik*, XLI, p. 356; în loc de *prodade* Novaković a citit *pridade* = a adăugat.
[4] *Glasnik Srpskog učen. društva*, XV.

pături şi primăvara cîte doi berbeci bătuţi. Iar vlahii săraci să lucreze lîna bisericii cum le va porunci egumenul. Ceilalţi vlahi să dea haine şi claşne şi să poarte sare, iar la iernatici să cosească fîn pentru iepe şi să repare cetăţile, să construiască stîne şi să păzească pe păstorii de la iepe şi să transporte bucatele şi sarcinile pentru egumen".

Între celelalte dispoziţii care se mai iau cu privire la vlahi, remarcăm pe acelea în care se spune ca nici un om bisericesc, nici vlah şi nici sîrb, să nu facă oaste, iepele să le pască vlahii *Dobrušnici*, care au să capete simbria la Sf.Dumitru, doi mînzi sau 10 perperi şi plată lunară şi sumane şi încălţăminte, iar restul venitului să-l dea ca şi ceilalţi vlahi.

Documentul din Prizren aminteşte de vlahii din Blatac pe care Dušan îi donează mănăstirii ; îi înşiră pe toţi în frunte cu Bajislav premikjur, şi le descrie în mod amănunţit mejdinele. Deşi nu se aminteşte direct, totuşi se pare că şi cătunele *Guncati*, *Golubovci* şi *Kostračani*, *Dragolevci*, *Sinainci* şi *Pinušinci*, erau locuite de vlahi. De la vlahii din Golubac ţarul luă o parte din teritoriu, pentru ca să i-o dea lui Gheorghe Nenišić, dar văzînd că e ,, cu dreptate", despăgubi pe vlahi cu jumătate din Ploča.

Numele de persoane pe care ni le-a păstrat acest hrisov ne oferă cel mai interesant material privitor la onomastica vlahilor din Serbia.

Celelalte hrisoave ale ţarului Ştefan Dušan, care se mai ocupă de vlahi, au darul să contribuie cu lămuriri foarte utile pentru cunoaşterea lor mai amănunţită. Astfel[1], cînd între anii 1334—1346 ţarul împreună cu fiul său Uroş înoesc biserica din Htetovo şi îi donează oarecari sate, ei îi acordă şi un munte, ,,Nanov Dol", şi se îngrijesc ca să nu-i tulbure nimeni, nici dintre boieri, ,,nici ierbarii (*travničari*), nici albanezii, nici vlahii". Credem a nu greşi dacă vom căuta muntele acesta în apropiere de Htetovo, unde se pare că erau situate şi celelalte moşii ale bisericii pomenite.

Unul dintre oamenii de frunte ai ţarului, despotul Iovan Oliver, înalţă la 1341 o mănăstire în Lesnovo lîngă Zletova[2], pe care o închină arhanghelului Mihail. Între satele şi metohurile pe care i le dărui, găsim şi un ,,cătun de vlahi", pe care-i aşează el însuşi (*i katun vlah nastroi*). Din diploma de confirmare a acestei donaţiuni de către Ştefan Dušan (1347—1350), reiese că acest cătun era aşezat, ca şi satele Bakovo, Dobrejevo, Drevno, nu departe de biserică[3].

În 1348, ţarul sîrbesc cercetă mănăstirea Hilandarului, căreia îi confirmă din nou toate proprietăţile donate de înaintaşii săi, adăugînd

---

[1] Novaković, *Zak. Spom.*, p. 657—661.
[2] *Ibidem*, p. 675, *Glasnik*, XIII, p. 293.
[3] Novaković, *Zak. Spom.*, p. 678—681.

vreo cîteva noi. Între acestea din urmă în țara sîrbească (*po zemlji srbskoj* găsim și satul Petrača, cu vlahii, cu coloniile și cu drepturile lor, apoi pe păstorii de cai Goračevci, satul Poniša lîngă Morava, cu vlahii și cu munții deasupra Ipecului și din sus de Biela Vodița, precum și satul vlahilor Dobrodoljane în ținuturile Prizrenului[1]. La 1355 țarul Dušan, eliberînd o pășune îngrădită a Hilandarului de la Ponorac, Krusčica și Labić, oprește pe „orice nobil, mare sau mic", ca și pe „oricare vlah sau albanez" de-a paște acolo[2].

Trei dintre hrisoavele lui Dušan se pare că fac distincție între vlahi și sîrbi. Într-unul din anul 1353, dăruit mitropolitului Iacob din Ser și mănăstirei din Prizren, se spune[3] că vlahii care își mînă iarna vitele la iernatic pe pămîntul bisericii, să dea birul de iarbă după lege, asemenea și sîrbii. Evident că aici nu e vorba de vlahii păstori și de sîrbii agricultori, ci de cele două populații, care se găseau pe valea Pčina. Întocmai așa vorbește Dušan și în diploma prin care scutește pe raguzani de plata vămii ce le-a impus-o boierul Dabiživ în Trebinje[4]. El scutește de vamă pe negustorii raguzani, pe vlahi și pe sîrbi, care intră și ies din Raguza. Cît de clar se ținea seamă de obîrșia supușilor în cancelaria acestui țar o dovedește un hrisov al său din anul 1353, în care între oamenii dăruiți unui boier din Iștip se numesc în special Giurg Danković, Manoo Vlah, Gin Arbanasin, Stan Gudoie, Vlčina, Dragoslav Vlah, Radovan Golemčik și Dragoslav Srbin[5], ceea ce ne prezintă un tablou etnografic al țării destul de plastic.

După moartea lui Ștefan Dušan începe decadența statului sîrbesc. Succesorilor săi nu le va fi cu putință nici să mențină unitatea internă a țării, față de atotputernicia unor boieri aproape independenți, nici să o apere de marea primejdie a osmanilor care trecuseră în Peninsula Balcanică. Resursele materiale ale domnilor sînt acum mult prea reduse ca să poată fonda mănăstiri noi. În curînd turcii ocupă partea cea mai mare din peninsulă și, pas de pas, ajung stăpîni în posesiunile de odinioară ale vechiului stat sîrbesc, pînă cînd, în fine izbutesc a-și întinde puterea și peste ținuturile de baștină ale nemanizilor, înfrîngînd eroica rezistență a ultimilor despoți sîrbi.

De aceea în epoca aceasta abia dacă mai găsim donațiuni făcute mănăstirilor, ca în vremurile anterioare. Nici vlahii nu se mai amintesc în răstimpul de pînă la moartea lui Gheorghe Branković (1456) de cît de patru ori. O dată în hrisovul lui Kostadin Dejanović, dăruit în anul 1381

[1] *Zak. Spom.*, p. 418–423.
[2] *Ibidem*, p. 428–432.
[3] *Ibidem*, p. 701–705.
[4] *Ibidem*, p. 167–168.
[5] *Ibidem*, p. 306–307.

Hilandarului, în care vorbeşte şi de o silişte cu numele „*Nastroi*" locuită de vlahi[1]. Altă dată, în martie 1382, cu prilejul confirmării de către cneazul Lazar şi patriarhul Spiridon a întemeierii mănăstirii Drenča, ctitoria călugărului Dorotei[2]. Acestei mănăstiri i se donează „vlasi *Šiljegovci* cu oamenii aşezaţi şi cu hotarele lor". Celelalte sate donate sînt situate mai spre nord şi între ele găsim unul în ţinutul Braničevului care se cheamă *Bunei*.

Al doilea hrisov a fost dat de despotul Gheorghe Branković la 1 septembrie 1428; prin el se confirmă baştina celnicului Radić şi i se dăruieşte în districtul Kučevo satul vlahilor *Radivoevci* şi satul vlahilor numit *Košarna*, iar lîngă Rudnik satul de vlahi cu numele *Vojkovci*[3].

Al treilea document care vorbeşte de vlahi este al voievodului Juraj, un nepot al herţegului Hrvoie din Bosnia, care restituie unele proprietăţi ale cîtorva magnaţi bosnieci. În acest document (1434) se vorbeşte şi de vlahii Voihnići, Pribinovići şi Hardomilići, care formau evident trei sate de vlahi pe cînd celelalte sate pe care le enumeră voievodul erau probabil sate sîrbeşti. Atingem astfel acum şi vestul Peninsulei Balcanice unde se refugiază populaţia, care nu putea suporta jugul turcesc. Aşezările lor mai noi de acolo, alături de cele vechi, le avem descrise în studiile lui Jireček[4].

Cele cinci hrisoave sîrbeşti, cîte ne-au mai rămas, vorbesc tocmai despre vlahii aşezaţi acolo, în Bosnia şi în apropierea Raguzei. Toate cinci ne prezintă un vechi privilegiu obţinut de raguzani încă de la ţarul Ştefan Dušan, pentru desfacerea liberă a negoţului lor. Astfel avem o diplomă de la Vuk Branković (1386), alta de la despotul Ştefan (1405), a treia de la Gregor şi Gheorghe Branković (1405) şi în fine cîte una de la Gregor Vukosalić (1418) şi despotul Gheorghe Branković (1428—1445). Textul tuturor acestor confirmări[5] este identic: „Ori cine ar merge din ţara noastră la Raguza, fie sîrb sau vlah, sau ori ce om ar fi, pentru negustorie, să se ducă liber". În text se face distincţie în asemenea chip şi între sîrbi şi saşi astfel că sub vlahii menţionaţi în acest loc avem să înţelegem fără îndoială pe păstorii care nu şi-au pierdut încă specificul lor vechi.

Cu aceasta se termină seria documentelor care menţionează pe vlahi în cuprinsul vechiului stat sîrbesc. Ea nu e completă, deoarece hrisoavele unora dintre cele mai mari mănăstiri sîrbeşti nu au fost încă descoperite. Dar ştim că tocmai aceste mănăstiri (Mileševo, Studenica, Morača) aveau vlahi pe proprietăţile lor[6].

---

[1] *Zak. Spom.*, p. 453—455.
[2] *Ibidem*, p. 761—764, *Glasnik*, XXIV, p. 260.
[3] *Spomenik*, III, p. 8—9.
[4] C. Jireček, *Die Wlachen u. Maurowlachen in den Denkmälern von Raguza*, Praga, 1879.
[5] Novaković, *Zak. Spom.*, p. 203—204, 218—221, 221—225, 227, 231—236.
[6] Idem, *Selo* [Satul], în *Glas*, XXIV, p. 48.

Întinderea geografică a vlahilor în Serbia medievală

Rezumînd știrile acestor hrisoave, o cercetare atentă poate să ne pună cu oarecare aproximație în situația de a urmări întinderea geografică a așezărilor vlahe din Serbia veche.

Astfel, cei dăruiți de Ștefan Nemanja mănăstirii Hilandarului (1198) erau așezați în apropiere de Prizren, în ținutul pe care ctitorul statului sîrbesc l-a cucerit de la bizantini. Faptul că de astă dată nu se descrie hotarul așezărilor vlahe l-a îndemnat pe Novaković să afirme că ei nu aveau încă așezări stabile, fiind nomazi. Dar textul hrisovului anunță clar supunerea lor statornică către mănăstire, ceea ce exclude „nomadismul" în înțelesul său adevărat.

Hilandarul mai poseda în regatul sîrbesc și satele de vlahi *Petrače*, după Daničić undeva lîngă Ljeskovac, și *Goračevci* lîngă Prizren, iar pe cursul superior al Moravei satul *Poniša*, din sus de Ipek, lîngă muntele Bjela Vodica, precum și satul vlahilor *Dobrodoljane*, în ținutul Prizrenului. De la Constantin Dejanović a mai obținut Hilandarul siliștea *Nastroi*, în care au stat vlahi. Lîngă Vranje era situat satul vlah *Psoderci*, care aparținuse bisericii Sf. Nicolae din Vranje. Alte donații ale Hilandarului erau *Bunari*, un cătun vlah deasupra Sekirnikului (1361) și apoi „satul cătun" cu numele *Zarvince* (1381). În fine, acum mai nou, profesorul Soloviev îi descoperă pe romîni și în Koprivna (1355), în Albania[1].

Cei peste două sute de vlahi pe care i-a dăruit Ștefan, cel dintîi rege încoronat, mănăstirii Žiča, erau așezați în munții de pe malul drept al Ibarului. În *Brskovo* erau așezați vlahii care formau proprietatea episcopilor din Zahlumia.

Cătunele de vlahi acordate de Ștefan Milutin mănăstirii din Banja erau, după Rad. Ivanović, împrăștiate în mai multe regiuni : pe Kosovo Polje (Proilovci, Bugarski Katun), în Hvostno (Bobojevci), în regiunea Raška (Voisilovci), în împrejurimile Sjenicei (Ursulovci) și în Plava (Smudirozi). După Kovačević cătunul Bareljevo era situat în dreapta rîului Lab. Împreună cu Pijanci și Šišatovci, toate cele nouă cătune numărau cinci sute de case[2].

Vlahii care se pomenesc în *Dragobratići* și *Komaina*, în legătură cu mănăstirea Gračanica și cu episcopia din Lipljan, trebuie căutați lîngă Sitnica, în munții din apropiere, iar cei din Blatac, spre apus de Prizren.

---

[1] Al. V. Soloviev, *Două contribuții la studiul statului țarului Dušan* (în l. sîrbă), în *Glasnik skopskog naučnog društva*, II, p. 25 și urm.

[2] *Ist. Časopis*, V (1955) : Rad. Ivanović, *Katunska naselja na manastirskim vlastelinstvima* [Așezările cătunelor de pe proprietățile mănăstirilor], p. 401.

Dintre satele şi cătunele de vlahi dăruiţi mănăstirii din Dečani, în total nouă, Novaković a identificat pe *Vlasi Sremljane* cu o localitate ce există şi azi, spre nord-vest de Djakovica, lîngă Drin, iar Daničić recunoaşte un sat şi un rîu cu numele *Sušica*, lîngă Skoplje. Rad. Ivanović le-a identificat mai precis : două în regiunea Plava Gusinje, patru lîngă Drinul Alb şi trei în apropierea mănăstirii ; *Vlasi Tudoričevci* (în Plava-Gusinje) din Dobra Rijeka erau aşezaţi lîngă muntele Peh, unde azi există satele Konjusi şi Vjetroševica ; *Vlasi Sušičane*, numiţi după rîul Sušica, erau spre răsărit de muntele Altîn, lîngă Drinul Alb ; *Vlasi Ratiševci* erau spre sud de mănăstirea Dečani, azi două sate Gornji şi Donji Ratiš 1. Dečani ; *Vlasi Svetovračani* erau în Hvosno, iar păşunile lor nu departe de patriarhie ; *Katun Vardištane* trebuie fixat în regiunea Plava-Gusinje, iar Vlasi Lepčinovci, poate sub munţii Dečani ; *Katun Kostadinovci* şi *Vlasi Sremljani* sînt în plasa Orahovac, lîngă Drinul Alb, iar *Vlasi Goilovci* aproape de Dečani, în jupa Zatrnavska ; în fine *Vlasi Gjuraševski* (două cătune) erau tot aproape de Drinul Alb, la nord de Švanjski Most, numite azi Mali şi Veliki Gjurgjevik (în plasa Orahovac)[1].

Ţarul Dušan a înzestrat ctitoria sa din Prizren cu opt cătune vlahe aşezate în apropiere[2]. După Daničić, *Dragoljevci* există şi azi, aproape de Skoplje[3]. Celelalte cătune erau situate, după Rad. Ivanović, tot lîngă mănăstire, în valea Drinului şi la poalele munţilor. Ele însumau în total cinci sute de familii[4].

Aceste menţiuni documentare nu epuizează întreg materialul privitor la vlahii din satul medieval sîrbesc. Mănăstirile Mileševo, Studenica şi Morača au obţinut şi ele vlahi, nu ştim însă în ce număr şi în care regiuni erau aşezaţi, deoarece hrisoavele lor s-au pierdut. În afară de aceasta şi documentele raguzane vorbesc de o seamă de vlahi în cuprinsul statului sîrbesc, pe care nu-i mai putem localiza. Reluînd problema şi aruncînd o privire sumară asupra documentelor, Jireček se considera îndreptăţit să afirme că nu există aproape nici o regiune din Serbia şi nici un colţ de munte cu păşuni grase în ţările slave, în care să nu se găsească, în acelaşi timp, vreo urmă ce reaminteşte vechea viaţă pastorală cu inseparabile reminiscenţe ale romanităţii[5]. Dar o asemenea afirmaţiune ni se pare totuşi prea vagă, deoarece regiunile locuite de vlahi se pot delimita cu destulă aproximaţie.

---

[1] *Ist. Časopis,* V (1955), p. 400.
[2] Novaković, *Selo* [Satul], p. 51.
[3] Daničić, *Rječnik ... iz književnih starina srpskih* [Dicţionar din antichităţile literare sîrbeşti], s. v.
[4] *Ist. Časopis,* V (1955), p. 400.
[5] *Archiv für slavische Philologie,* 33, p. 456.

Aşezările vlahilor nu reprezintă un număr prea mare în comparaţie cu satele sîrbeşti. Pe proprietatea mănăstirii Dečani erau patruzeci de sate sîrbeşti, numărînd 2166 case, cîtă vreme cătune vlahe nu găsim decît nouă, dispunînd de numai 266 case. Regele spune, ce-i drept, că aceste cătune sînt puţine şi sărace, dar proporţia nefavorabilă persistă şi în celelalte cazuri : mănăstirea de la Prizren a ţarului Dušan avea şaizeci de sate sîrbeşti şi opt cătune vlahe, iar cea de la Banja a regilor Milutin şi Dragutin înregistrează şaizeci şi şapte sate sîrbeşti şi opt cătune vlahe. În amîndouă cazurile din urmă aşezările vlahilor apar destul de puternice prin cifra familiilor ; cu toate acestea, covîrşitoarea majoritate sîrbească rămîne un factor hotărîtor în evoluţia lor.

Dar în afară de aceşti vlahi mai existau şi alţii, care au rămas supuşi regelui şi care vor fi continuat să ocupe regiunile muntoase ale jupelor. Cît de mare să fi fost numărul lor nu putem nici măcar bănui.

Între ei vom număra însă pe cei din *Stari Vlah*, regiune muntoasă, ce se întinde de la Kopaonik spre nord-vest pînă la munţii Romanija, de lîngă Sarajevo. Sîmburele acestei regiuni se situează în văile Drinei şi Limului, aproximativ de la Višegrad pînă la Nova Varoš [1].

Cvijić e de părerea[2] că numele înseamnă ,,ţinutul vechilor vlahi". Cînd se pomeneşte mai întîi, în 1443, se numeşte Starivlah, ceea ce l-a determinat pe Jireček să afirme[3] că şi-a luat numele de la un vlah ,,bătrîn". Cei mai mulţi învăţaţi iugoslavi admit, o dată cu întinderea mare a acestui teritoriu, şi caracterul său particular, datorit originei sale. *C'était aussi un pays habité par des Valaques*, afirmă Novaković, deşi încearcă să raporteze numele mai mult la un mod de viaţă, decît la obîrşia lor[4]. Documentele vechi sîrbeşti şi bosniace nu vorbesc însă de vlahii din acest teritoriu şi nici toponimia lui nu e culeasă încă sistematic[5]. De aceea trebuie să ne mulţumim a constata că Starivlahul constituie o firească prelungire a aşezărilor vlahe, strîns legate de Serbia nemanizilor.

Vlahii dintre Vidin şi Morava

Dar şi teritoriul dintre Vidin şi Morava, cu întreaga vale a acestui rîu, a fost o veche vatră a vlahilor balcanici. Mărturiile istorice din această regiune sînt mai reduse, totuşi destul de concludente.

[1] *Archiv für slavische Philologie*, 1912, p. 454 şi urm.

[2] J. Cvijić, *La Péninsule Balcanique*, p. 313 ; *littéralement région des anciens Valaques.*

[3] C. Jireček, *Staat und Gesellschaft* ..., I, p. 25.

[4] Stojan Novaković, în *Archiv für slavische Philologie*, vol. 34, *Les problèmes serbes*, p. 453—456. Aici şi părerea altor geografi şi etnografi sîrbi.

[5] În materialul publicat în *Naselja II* (*Višegradski Stari Vlah*) care cade în această regiune nu am găsit nici o urmă. Ceva mai la nord însă, Sokolska Nahija a păstrat cîteva numiri concludente.

Prima mențiune o găsim la clericul Ansbertus, unul din cei mai buni informatori asupra itinerarului urmat de Frideric Barbarossa în expediția din 1189. Cruciații au poposit la Braničevo, au luat apoi drumul către Constantinopol. Dar abia părăsiseră cetatea de la gurile Mlavei cînd îi surprinse în pădurea foarte lungă a Bulgariei voievodul de Braničevo, în slujba căruia se găseau, alături de alte neamuri, și vlahii. Aceștia din urmă atacă pe cruciați cu săgeți înveninate, omorînd pe mulți dintre ei. Cei ce s-au salvat izbutesc numai în condiții foarte grele să răzbată printre dușmani și să ajungă la Niš.

Se știe că o parte din pădurea Bulgariei, prin care trecea vechea șosea, e situată pe teritoriul care ne interesează. Rolul vlahilor alături de „ducele de Brandiz" dovedește exsitența lor în regiunea aceea.

Sîrbii abia sub regele Dragutin au încercat să ia ținutul dintre Timoc și Morava de la voievozii bulgari Drman și Kudelin. Ei nu au reușit însă decît sub succesorul său Milutin (1292), care-l anexă în întregime [1]. Pînă atunci, deși făcuse parte din posesiunile bulgare, regiunea aceasta arăta din răstimp în răstimp tendințe clare de independență. Subliniind faptul că Porfirogenetul desemnează valea Moravei ca o țară independentă, Novaković se vede[2] nevoit a recunoaște că „triburile care locuiau în Morava, ca și cele din văile Timocului, Mlavei sau din Pek (*Pincus*), manifestau tendințe particulariste, probabil din pricina diversității formațiunii lor etnice". Documentele regilor sîrbi privesc poate de aceea mai mult regiunile din vecinătatea sudică a Timocului. Spre nord-vest de Niš în districtul Kruševac se pomenesc vlahii din Šiljegovci în 1382, iar în districtul Kučevo satele vlahilor Radivoevci și Košarna (1428). Că vlahii au fost răspîndiți în evul mediu în regiunile acestea o dovedesc[3] numele de rîuri, munți și dealuri ca *Migiora*, *Periș*, *Vlahova*, *Mergelat*, *Vlaško Polje*, *Aratova*, *Šerbanoci*, *Ursulica*, *Bandul*, *Singurica*, *Živul Potok* și altele ca de ex. *Krecalica* (loc în circumscripția Knjaževac) și Kormata (tot acolo)[4] în județul Knjaževac, pe cursul superior al Timocului, care se leagă strîns de o parte de regiunile Pirotului, de altă parte de așezările masive ale vlahilor dintre Timoc și Morava. În Vlaška Planina, „munții romînești" la vechea graniță dintre Bulgaria și Serbia, comuna *Valniš* păstrează un fonetism (*Valuniš*) (rom. *aluniș*), a cărui vechime Belić

---

[1] C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, Gotha, 1911, p. 335.

[2] Novaković, în *Archiv für slav. Philologie*, 34, p. 206, Studiul *Les problèmes serbes: „Constantin Porphirogenète mentionne la vallée de la Morava comme un pays independant. Les tribus qui l'habitaient ainsi que celles des vallées du Timok, de la Mlava ou du Pek* (*Pincus*) *montraient des tendances particularistes, probablement à cause de la diversité de leur formation ethnique*".

[3] Sextil Pușcariu, *Éudes de linguistique roumaine*, Buc., 1937, p. 63.

[4] Idem, *Studii istromîne*, II, p. 285 (după *Rječnik* al Academiei Iugoslave și P. Skok).

o crede mai adîncă decît secolul al XII-lea. Tot acolo s-a menținut — după cum a arătat Emil Petrovici — numele vechi romanic *Runios*, iar lîngă Bela Palanka denumirea satului *Nišor*[1].

Chiar o cronică sîrbească anonimă, vorbind de luptele dintre fiii lui Baiazid, arată că Musa a venit „în părțile dunărene" și a adunat un mare număr de „vlahi, sîrbi și bulgari". Înșirarea aceasta dovedește că e vorba de ținutul dintre Vidin și Morava, unde prin urmare a existat și atunci un număr oarecare de populație vlahă[2]. Pentru această populație avem de la începutul secolului al XVI-lea (poate de la 1521) un așa-zis *Canun name*, codice de legi, întocmit de sultanul Soliman, în care se precizează drepturile vlahilor din Braničevo și Vidin, ținuți să facă servicii militare și înzestrați de aceea cu privilegii deosebite[3]. Dar nu e vorba numai de aceste două localități, ci de întreg ținutul situat între ele. De remarcat este faptul că vlahii de lîngă Smederevo au în fruntea lor „primichiuri", ceea ce dovedește că sînt veniți din regiunea Prizren. Numele cetății *Smederevo* păstrează vechea numire romînească *Sîmedru*, după cum a arătat ingenios Petar Skok. De altminteri Krajna și Crna Reka s-au bucurat sub turci de o autonomie deosebită. Fiind socotite ca feude ale sultanilor sau ale mamelor-validè ale sultanilor, nu era îngăduit niciunui turc să se așeze sau să stea mai multă vreme în cuprinsul lor. Faptul acesta explică de ce regiunea Timocului și-a păstrat caracterul deosebit pe care l-a avut din vechime, în așa măsură, că la 1696 contele Marsigli, făcînd o călătorie pe Dunăre, întîlnește pe malul drept, de la Porțile de Fier și pînă la Vidin, o mare mulțime de vlahi[4], care vorbesc „rumuniset", adică o autentică limbă romanică. În fine, doi învățați cu bună reputație, slavistul van Wijk și balcanistul Sandfeld au arătat că, între slavii bulgari și sîrbi, s-au interpus, încă din primele veacuri ale așezării lor în Peninsula Balcanică, un element distinct, care a împiedicat contactul direct între ei în regiunea Moravei și că acest element l-au constituit vlahii[5].

---

[1] *Dacoromania*, VIII, p. 182—185. *O seamă de toponimice romînești din regiunea Nišului*, de Emil Petrovici. Aici și părerea lui Đelić.

[2] Dr. Teodor Trîpcea, *Romînii dintre Timoc și Morava în lumina trecutului lor istoric*. Pentru datele cuprinse în cronica sîrbească Trîpcea citează pe I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*.

[3] *Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXX (1918), p. 302—304. Învățatul musulman Riza Maderizović crede că această *kanunama* a fost dată de sultanul Suleiman. Petar Skok (*op. cit.*) îi socotește sîrbi pe acești vlahi. Documentele turcești fac însă distincție între impozitele vlahilor și ale celeilalte raiale.

[4] T. Trîpcea, *op. cit.*, p. 39.

[5] Dr. Mathias Friedwagner, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, în *Sonderabdruck aus Zeitschrift für Romanische Philologie*, vol. LIV, fasc. 6, Halle, 1934, p. 693 și urm. Cf. N. van Wijk, *Taalkundige en historiese gegevens betreffende de ondste betrekkingen tussen Serven en Bulgaren* [Date lingvistice și istorice privitoare la cele mai vechi relații dintre sîrbi și bulgari], Amsterdam, 1923 (în Comunicările Academiei Regale de Științe, Secția Literară, vol. 55, seria A, nr. 3).

Vlahii din Muntenegru şi Herţegovina

Din timpul lui Ştefan Nemanja pînă după moartea ţarului Dušan, statul sîrbesc a stăpînit partea cea mai mare a teritoriului situat în spatele litoralului dalmatic. Zeta, Travunia, Trebinje şi Zachumlje au făcut astfel parte, aproape fără întrerupere, din regatul medieval al nemanizilor. Ţinutul cuprins în aceste provincii a avut însă şi el populaţie vlahă foarte veche şi poate chiar numeroasă.

Pornind din regiunea Prizren, de sub Visitor şi din Muntenegru migraţiunea vlahă a pătruns pînă în colţul de nord al Drinului Mare, în preajma oraşului Scutari şi în cricumscripţia Puka, vechia Epicaria. Istoricul croat Šufflay, care face această constatare, se întemeiază numai pe două nume ce figurează în cadastrul din anul 1416 al districtului Scutari. În satul Sacholi el a găsit doi „romîni": pe Sergi *Offa* (= lat. *offa*) şi pe *Fratta* Martin, în al cărui nume s-a păstrat cuvîntul „frate". De aceea se crede îndreptăţit a localiza simbioza albano-vlahă între Ulčinj, Raguza şi Prizren. Aici s-a format, după părerea sa, terminologia pastorală comună, pe un vechi fond indoeuropean. Ca probă mai aduce următoarele fapte : un locuitor din Cattaro, se numeşte în secolul al XV-lea, Gurcho *Vrda* (alb. *urde*, rom. *urdă*) ; un altul se chiamă (1427) Partho de *Briza*, iar în satul Rapista lîngă Scutari se pomeneşte (1416) un anume *Gin Brinzi* (rom. *brînză* ; la Raguza 1357 : *brenca caseus vlachescus*). În fine, văraticele tribului albanez Merturi se numesc pînă astăzi *Briza*[1].

Încheierile lui Šufflay sînt în parte îndreptăţite, căci a existat aievea o simbioză albano-vlaho-sîrbească în triunghiul semnalat. Scutari şi împrejurimile sale au fost cel mai extrem punct din sud-vest, pînă la care au ajuns păstorii vlahi. După probele de limbă ce ni se dau se poate afirma că migraţiunea a avut caracter pastoral şi nu a fost prea masivă, cu toate că nici Offa, nici Fratta, nici Briza nu sînt „romîneşti". Într-adevăr, regiunea din preajma lacului Scutari atrăgea încă şi în secolul al XV-lea pe păstorii vlahi din Crna Gora, cu clima dulce şi cu păşunile potrivite pentru iernat. Aici vor fi venit şi turmele de pe versantul sudic al munţilor Kom şi poate cei din lanţurile situate la apus de Prizren. La frontiera Albaniei există încă şi azi satul *Vlahinja*, menţionat în secolul al XIV-lea ca aparţinător mănăstirii Dečanilor[2].

Din fericire, atît menţiunile documentare cît şi studiile antropogeografice sistematic întreprinse de învăţaţii iugoslavi, ne fac cu putinţă să urmărim în această regiune cu mai multă siguranţă mişcările vlahilor

[1] Dr. Milan Šufflay, *Srbi i Arbanasi* [Sîrbii şi albanezii], Belgrad, 1925, p. 75—76.
[2] Cf. Rad. Ivanović, *Dečansko vlastelinstvo*, în *Ist. Časopis*, IV, 1952, p. 177, 194.

şi să formulăm încheierile ce ni se par mai apropiate de realităţile istorice.

Întinderea vlahilor spre litoralul dalmatin e un fapt istoric. Îl confirmă mai întîi hrisovul reginei Elena, care, făcînd încă în 1280 o donaţiune mănăstirii Sf. Nicolae de pe insula Vranjina (partea de nord-vest a lacului Scutari), ameninţă cu mînia şi pedeapsa regelui pe acela dintre boierii mari sau mici şi pe ceilalţi nobili, fie sîrb, fie latin, albanez sau vlah, care ar îndrăzni să jignească drepturile mănăstirii. Oricum am interpreta prezenţa vlahilor de aici, ca făcînd parte din nobilime, cum susţine Jireček, sau reprezentînd populaţia pastorală, nu se poate trece cu vederea că avem un tablou al populaţiei din regiune, din care elementul vlah nu lipseşte. Dar dispoziţia luată de regina Elena o repetă din cuvînt în cuvînt şi regele Uroš Milutin în anul 1296, cînd dăruieşte aceleiaşi mănăstiri satul Orahovo în *Crmnica*, o regiune situată între capătul nordic al lacului Scutari şi între ţărmul mării. Dacă totuşi interpretarea lui Jireček rămîne în picioare[1] şi dacă îi vom socoti pe vlahi între „nobilii" sau mai bine-zis între „proprietarii" regiunii, vechimea lor e mai presus de orice îndoială.

Această adîncă vechime reiese şi din faptul că vlahii de aici se pomenesc în documente organizaţi după triburi (*plemena*), în deosebire de vlahii mănăstirilor sîrbeşti, care sînt împărţiţi în frăţii. Dar fie că vom considera triburile ca fiind de origine albaneză, fie că le socotim drept cea mai veche formă a organizaţiei sociale slave, adoptarea lor de către vlahi presupune o simbioză îndelungată, în chiar acest spaţiu. Străvechi trebuie să fie şi cele două numiri de munţi *Visitor* şi *Durmitor*, deşi ele se menţionează numai în secolul al XIV-lea şi al XV-lea.

Învăţatul sîrb Erdeljanović pune aşezarea vlahilor de aici într-o epocă foarte veche ; avem impresia că se gîndeşte chiar la perioada de timp cînd s-a produs ocuparea de către slavi a acestor regiuni, deşi nu o spune clar. O simbioză sîrbo-albaneză nu admite în acest spaţiu, decît în proporţie foarte redusă, în teritoriul Cetinje şi în Riječka Nahija. După părerea sa, în restul „Vechiului Muntenegru" nu se poate dovedi existenţa elementului albanez. De aceea înclină mai degrabă să creadă că numele albaneze au fost răspîndite aici de păstorii vlahi. În fine, după Erdeljanović, e sigur că au existat la Ugnjani şi la Čeklići şi în secolul al XVI-lea şi al XVII-lea vlahi care vorbeau „romîneşte" (*vlaški*)[2].

Intensitatea aşezărilor vlahe se vede şi din denumirea de odinioară a vechiului Muntenegru: *catunni Cernagore* (1435) evident, după forma

[1] C. Jireček, *Staat und Gesellschaft*..., III, p. 17.
[2] *Naselja*, 24, *Stara Crna Gora*, de dr. Iovan Erdeljanović, Belgrad, 1924.

tipică de așezare păstorească, proprie elementului vlah[1]. Numele acesta s-a păstrat pînă azi în *Katunska Nahija*. Dar că numărul vlahilor din această regiune a fost într-adevăr însemnat, o dovedește faptul relevat și de Erdeljanović că tradiția despre ei se menține foarte vie în toate părțile Muntenegrului.

Trebuie menționată îndeosebi tradiția privitoare la clădirea bisericii din Cetinje. Ea se numește pînă azi *Vlaška Crkva*. Există însă mai multe variante care povestesc felul în care și de către cine s-a zidit biserica. După A. Iovićević (tradiția din Rijeka) vlahii au avut în cîmpia de la Cetinje o biserică a lor, care se chiamă și azi Vlaška Crkva. Așezările de căpetenie erau în Cetinje și în împrejurimi, de unde pășteau cu turmele pe muntele Lovčen și jupa Rijeka. Căpetenia din urmă a vlahilor de aici a fost *Radule Vlah*, om voinic și viteaz, care păștea oile iarna pe litoral, iar vara, în Cetinje. Într-o zi de primăvară, cînd suia la munte, el a fost pîndit și omorît de oamenii lui Ivan Crnojević.

După Erdeljanović (tradiția din Cetinje), Ivan Borojević s-a refugiat, cu cei patru fii, din Stari Vlah în Zlatibor, în Zeta, și de acolo a mers la Cetinje, cu vreo 30—35 ani înainte de a se așeza aici Ivan beg. În pragul morții el își sfătui fiii să nu plece mai departe și dacă ar muri să nu-i lase osemintele în pustiu, ci ori să-l îngroape în Obod (Rijeka), ori să-i clădească aici o bisericuță. El a fost înmormîntat pe culmea cea mai înaltă, clădindu-i-se o bisericuță de lemn deasupra gropii, închinată Sf. Maria. Tot alături a fost înmormîntată și maică-sa Ielița și soția sa. Cum aici erau pe atunci cătune de ale oamenilor din Zeta, care pășteau turmele, de cîte ori întrebau „ce-i asta"?, li se răspundea „asta-i biserica unor starovlahi". Și de aceea s-a numit biserica *Vlaška Crkva*. Tradiția păstrată de frăția Delje afirmă, de asemenea, că biserica a fost clădită de starovlahi, „popor, care a fost înainte de sîrbi".

În baza acestor tradiții[2], pe care le crede foarte vechi, Erdeljanović susține că „biserica vlahă" din Cetinje a fost cu mai multă probabilitate înălțată de fii lui Ivan Borojević, decît de „vlahii romanici". De aceea o consideră „ca o amintire de la imigranții din Starivlah". Dar învățatul iugoslav uită că bisericuța din Cetinje se numește „vlaška" și nu „starovlaška crkva", ceea ce ne determină să ne gîndim chiar la originea vlahă a lui Ivan Borojević, confirmată de altfel și prin faptul că unul din fii săi, *Ušur*, are nume specific vlah. Dar pentru caracterul întemeietorilor de cătune din Muntenegru vorbește însăși legenda despre omorîrea lui Radule Vlah, care conține un străvechi motiv de baladă a păstorilor

[1] *Naselja*, 24, p. 54.
[2] *Op. cit.*, p. 224—227, 267, 334 și 523.

romîni (Miorița). Această legendă, cu variante, (adaptate la alte persoane) trăiește și la celelalte triburi muntenegrine de origine vlahă : la Bjeloše și Bacule (Bațule).

Este de subliniat, în tot cazul, că *vlaška crkva* se pomenește pentru întîia dată în diploma dăruită de Ivan Crnojević (1485) mănăstirii Cetinje, iar că un neam, *Bjelice*, din Katunska Nahija, era de origină vlahă, după o mărturie raguzană din anul 1430 (*quod istis Vlachis de Zenta Bielize*)[1].

În continuarea regiunii de lîngă litoral, în *direcția orașului Cattaro* și în întreg „hinterlandul" său, apar vlahii în secolul al XV-lea. În 1423 se refugiază în oraș unii vlahi. În 1452 Nikola Altoman a potolit răscoala din împrejurimea orașului Cattaro cu ajutorul unor morlaci. Statutele orașului redactate în secolul al XV-lea, vorbind de populația dimprejurul cetății, amintesc aici albanezi, slavi și vlahi. Dar dintre vlahii din imediata apropiere a orașului nu cunoaștem cu preciziune decît pe cei din Rigiani (1430), lîngă golful Richino[2].

La aceste date trebuie să adăugăm terminologia romanică, pe care N. Jokl o relevă în limba albanezilor din regiunea Drin[3]. După dînsul, termenii au fost împrumutați de la vlahii care au trăit o dată pe acolo și care vorbeau un dialect apropiat de cel dacoroman : alb. *Lemnj*,„Garnwinde, Haspel", din rom. *lemne*, pl. lui *lemn* ; alb. *me trase* „aufziehen" din *tras*, part. perf. al lui *trag* ; alb. *pedim* „Franse" din dacoromanul *piedin*, care, din cauze fonologice, a trebuit să fie împrumutat după 1348 ; alb. *fičor* „Gehilfe des käsebereitenden Senners", rom. *ficior* ; alb. *altëroj*, *me altëruem* „graune (*vom allerersten Anbruch des Tages gesagt*), din rom. *albitor*, *albitoare*, *albi* ; alb. *gavrë*, *gavërr* „Loch, Höhlung, Baumstamm", din arom. *gavră* = dacorom. *gaură* și gheg. sud. *zgáure* „Höhlung", *zgaur* și *zgavër*, dintre care formele cu *-au* se potrivesc cu dacorom. *sgaur*, *sgăura -gaură*, iar *zgavër*, *-a* cu arom. *gavră*.

În regiunea *Kuči* din Muntenegru s-au păstrat după Dučić[4], pînă azi termenii pastorali, care trebuie atribuiți moștenirii vlahe : *runza*, *urda*, *capica*, *familia*, *faša* rom. *fașă*, *fășie* (slănina porcului se taie în „fașe", dintre care partea de deasupra se numește „porbotina", iar cea dedesubt „potrbušina") ; *pasaran*, un soi de berbeci ; *pasarica*, un soi de capră ; *muskula*, oaie sau capră muscură, cu botul alb împestrițat cu pete negre.

---

[1] C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Raguza*, p. 115.

[2] N. Iorga, *Notes et extraits...*, II, p. 211 ; *Mon. Sl. Mer.*, XXI, p. 436—437, Novaković, *Zak. Spom.*, p. 3, C. Jireček, *Die Wlachen...*, p. 114—115.

[3] *Revista filologică*, II, p. 246—247 ; *Rumänisches im Albanischen*. Cf. N. Drăganu, *Romînii în sec. IX—XIV*, p. 609.

[4] St. Dučić, *Život i običaji plemena Kuča* [Viața și obiceiurile tribului Kuči], Belgrad, 1931. A se vedea registrul cuvintelor. Cf. același termen la bulgari : Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-romîne*, Cluj, 1923, p. 195.

În Stara Crna Gora, Erdeljanović ne dă un nume foarte interesant : *Mašni Do* (p. 622), pustă sau cătun în Dobronjež Do, observă însă că forma lui originală este *Màsni Do*. Nu greşim, credem, dacă presupunem că la baza acestui nume trebuie pus cuvîntul dacoromîn *mas* (< lat. *mansum*), cu înţelesul *Schafstätte für Schafe*[1], care se întîmpină atît la dacoromani, cît şi la aromîni. Tot Erdeljanović arată că în Muntenegru şi într-o parte a Zetei se întrebuinţează pînă azi cuvîntul *bàtiti se* („a se lovi", „a se bate". *Naselja*, 24, p. 243), asemănător cu rom. *a se bate*.

Pentru a putea aprecia importanţa influenţei albaneze, însemnăm aici că înainte de turci găsim albanezi aşezaţi în valea inferioară a Limului, în ţinutul Kučilor şi în Djakova din Serbia Veche, apoi în Vraneš de lîngă Lim şi în ţinutul Imota din Dalmaţia. Se constată însă şi ceva mai la nord de Kuči, în ţinutul Vasojevići şi Bratonožići. În fine ei se mai întîlneau cu aromînii şi cu vlahii nordici în valea superioară a Drinului Negru, sub Ohrida şi în regiunea muntelui Šar, lîngă Prizren. Către sfîrşitul secolului al XIII-lea, albanezii se dovedesc din nou capabili de expansiune spre nord,iar la sfîrşitul secolului al XVII-lea, ei ocupă locul sîrbilor plecaţi spre provinciile austriace. Acum pătrund pe cîmpul Mierlei (Kosovo Polje) şi înaintează pînă aproape de Niš[2].

În regiunea Raguzei, vlahii ocupă un teritoriu mult mai vast. În convenţia dintre Ştefan Uroš cu raguzanii (1357), se amintesc vlahii din districtele Dračanica, Canale, Trebinje, Vermo, Rudine, Chelmo (Hum, Zahumlje) şi Bosnia[3].

Dračevica era ţinutul de la Castelnuovo, lîngă mare, iar Canale (sl. Konavli sau Konavle) se numea litoralul care se întinde de la Golfo di Breno pînă la intrarea în Golful de Cattaro. Păşunile situate acolo pe munţii dinspre răsărit, se numeau Planine. Jupa Trebinje trebuie s-o căutăm în preajma cetăţii cu acelaşi nume. În evul mediu Trebinia joacă un rol însemnat, în sud avea de frontieră Golful de Cattaro, iar spre apus marea, de la Cattaro pînă la Raguza. Frontiera de la nord pornea de la Raguza spre munţii de pe litoral, peste Popovo-Polje, şi apoi printre Ljubomir şi Ljubinja se îndrepta către Gacko. Frontiera răsăriteană era situată în munţii dintre Bileče şi Piva. Vermo sau Vrm înfăţişează numele vechi al jupei Klobuk. Litoralul dintre Raguza şi gura Narentei împreună cu hinterlandul său se numea *Helmo* (Hlm, Zahlumje)[4].

[1] Th. Capidan, *Romînii nomazi*, p. 169.
[2] Šufflay Milan, *Srbi i Arbanasi* [Sîrbii şi albanezii], p. 76, 81, 82. *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Herceg.*, XXX (1918), p. 229.
[3] *Mon. Sl. Mer.*, XIII, p. 184.
[4] C. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien*, Praga, 1879, p. 22 şi urm.

Pe aceste teritorii Jireček cunoaşte din documentele raguzane pe vlahii din Banjani, între Bileć şi Nikšić, apoi pe vlahii Nikšići şi pe vlahii Mirilovići, spre vest de Bileć. Tot spre vest de Bileć erau vlahii din Pilatovci; în Trebinje erau cei din Bobani şi probabil, cam tot acolo, vlahii din Podcrnji şi Pliske şi cătunele Dobrili şi Ladovići. Lîngă şoseaua care duce de la Trebinje la Novi erau vlahii din Versinje. Jireček mai aminteşte, în fine, pe vlahii Krisojevići şi pe Burmazi, în districtul Stolac[1].

Informaţiile de la Raguza despre vlahi sînt însă acum mult mai bogate. Ele încep către sfîrşitul secolului al XIII-lea şi merg pînă în jumătatea a doua a secolului al XV-lea, cînd vlahii fie că îşi pierd specificul, fie că încep să migreze spre nord de teama năvălirii turceşti. Aceste informaţii privesc întreg teritoriul care se întinde în spatele litoralului, de la Cattaro, pînă la gura Narentei (Neretva).

În 1280 doi raguzani care s-au dus la Cattaro să cumpere şoimi au fost jefuiţi de vlahi (*Blachi*)[2]. În noiembrie 1280 Serdan al lui Radoslav, vlah din *Dobrava* (*Blacus de Dobraua*) îşi vinde şerbul, pe Tvrdoe din Bosna[3]. În 1283 Dobročin fiul lui Bratoslav, vlah din cătunul *Ialove* (*Blachus de catone Jaloue*), vinde o şerbă, cu numele Milosti de Bosna[4]. În acelaşi, an, Dragoslav al lui Bogdan vinde pe şerba Bogdana de la Sana[5]. În septembrie 1284 cneazul din Raguza cercetează un caz de agresiune întreprinsă de cîţiva raguzani împotriva unor vlahi. Cazul e descris de vlahul *Gunja Dragoslavić* astfel[6]: Fiind la Raguza, a vîndut vite, lînă şi alte mărfuri obţinînd 26 perperi şi 8 groşi. Apoi a cumpărat cercei de argint şi alte lucruri şi a plecat spre „Slavonia". Cînd a ajuns în dreptul viei protomagistratului Gregorie, a fost atacat de Milbrat, paznicul din via lui Trifan de Iuda şi de tovarăşii lui, pe urmă bătut pînă la sînge şi jefuit de tot ce avea. Cercetarea a constatat de fapt vinovăţia agresorilor, condamnîndu-i, dar ea ne informează că vlahul Gunja nu a fost singur, ci cu încă doi tovarăşi, dintre care unul era bătrîn. Erau înarmaţi cu arcuri, dar nu au îndrăznit să tragă, deoarece se aflau pe teritoriul Raguzei. Cearta a avut loc în limba sîrbească, după cum spune un martor (*audivi voces clamantes in lingua slavonica*). În afară de bani i s-au luat şi alte

[1] Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen*, p. 114—115.

[2] Dr. Gregor Čremošnik, *Istoriski Spomenici Dubrovačkog Arhiva*, Seria III, Belgrad, 1932, p. 33.

[3] *Ibidem*, p. 39.

[4] *Ibidem*, p. 111.

[5] *Ibidem*, p. 115.

[6] *Ibidem*, p. 125—131. Interesant ceea ce s-a luat de la vlahul bătrîn: *Stancus predictus restituit iumentam et bisacias et unam zuppam veterem et unam sclavinam veterem et unam zucnicam veterem. Item Tollischauus Otomani restituit duas bisacias et unam toarnicam et unam spatam et in dictis bisaciis erant panis, melones et una resta ficuum. Item Milbratus... restituit duos saccos vacuos unum filtrum a sella et unum capellum.*

lucruri, pe care le enumeră. Al doilea vlah cu numele Bon (*Bon, blacus veteranus*) a fost de asemenea bătut şi jefuit. Lucrurile vlahilor erau încărcate pe o junincă de asin (*iumenta*).

În octombrie 1284 a fost pîrît un soţ al lui Radoslav, vlah din cătunul *Bolami*, că a vîndut unui raguzan un asin orb[1]. În noiembrie 1284 vlahii Dolieman de Gostay şi Rate Prvoslav mărturisesc că negustorul Matei din Rasteno şi-a depus marfa în casa vlahului Branislav şi că pe urmă marfa a fost dijmuită[2]. În Ianuarie 1285 s-a plîns Ratcus Obrati că, umblînd pentru cumpărături în „Slavonia", la Polica l-au atacat Rudiljanin, fiul lui Berislav vlahul şi soţii şi că apoi, aşteptîndu-l în drum, l-au jefuit[3]. În august 1285, un maiestru raguzan se plînge că, lucrînd la vlahi (*ego steti cum Blachis et operabar artem pilicarie*), a cîştigat opt burdufi (*caseos*) în valoare de patru perperi şi că, în timp ce mergea de la un cătun la altul (*et dum irem per Blacos ab uno catone ad alium*), au venit cei doi fii ai lui *Ivan Vlahul*, l-au bătut şi i-au luat brînza[4]. În noiembrie 1285 Leonard de Cessigusso reclamă sfatului că a vîndut Latiţei, sora lui Gruboe Bersović, o cingătoare „sclavonă" de argint aurit şi că aceasta refuză să-i plătească preţul de zece perperi sau să-i restituie obiectul. Vlahul Gruboe era stăpînul unui cătun (*ego iveram in catonem Blacorum quorum est dominus Gruboe Ber.*)[5]. În decembrie 1285, opt vlahi cu numele Bratigna Dobrognago, Branislavus de Negomir, Dobrosclauus, *frater dicti Branisclavi*, Radomir *frater Prebri*, Berriuci *filius Vidachi*, Milosclavus Gleiavich, Vladus de Vper *et Radomir Vidacovich* recunosc o datorie de 10 perperi către Ioan de Picinego[6].

Unii din vlahii pomeniţi erau aşezaţi în cătunele apropiate de Raguza, alţii vor fi fost originari din cătune mai îndepărtate, situate în cuprinsul regatului sîrbesc. *Per Blacos* ca şi *ad Vlacos* din 1367[7] par a indica o regiune întreagă, unde se mergea uşor „de la un cătun la altul". Această regiune era situată probabil în munţii din apropierea Raguzei. De aceea în 1367, cînd un raguzan pleacă *ad Morovlachos*, luă de la sfat pentru cheltuială zece perperi. Că n-a primit decît atît, se explică, după Jireček, prin împrejurarea că vlahii erau aşezaţi nu departe de oraş[8]. În acelaşi an un anume Nixa Buchana a fost pedepsit, pentrucă mergînd în munţi (*per planinas*) la vlahi (*ad Vlacos*), le-a denunţat preţul

[1] Dr. Gregor Čremošnik, *op. cit.*, p. 133.
[2] *Ibidem*, p. 135.
[3] *Ibidem*, p. 140.
[4] *Ibidem*, p. 145.
[5] *Ibidem*, p. 155.
[6] *Ibidem*, p. 157.
[7] *Mon. Sl. Mer.*, XXVIII, p. 106.
[8] C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen*, p. 123.

sării. După Jireček, trebuie să ne gîndim la munţii situaţi în spatele litoralului canalitan[1]. În apropierea imediată a Raguzei, un cronicar din secolul al XV-lea, „Anonimul" raguzan, cunoaşte pe morlacii de pe muntele Sf. Sergiu (Srgj)[2]. Dimpotrivă, cînd în 1332 un călugăr cu numele Vintichius oferea raguzanilor să le aducă vreo cincizeci cătune de vlahi, sub anumite condiţii, iar senatul împuternici Consiliul Mic a lua hotărîri în această privinţă, e vorba, evident, de regiuni mai îndepărtate[3].

În 1422 se pomeneşte de *Vlachi de caton* ***Dragasce de Bagnanj***, din care se vede că Dragaš era căpetenia unui cătun de al banjanilor. *Goitan Banilouich et Bogoslavus Dersimirich, Vlacchis de* ***chatone de Dobrignaci*** sînt menţionaţi la 1376[4]. Petar Skok, împreună cu Truhelka, a întocmit încă în 1918, o listă mult mai completă dar tot pe baza actelor raguzane. Ei au adăugat[5] pe :

1 Vlachi de ***Grupssa*** *Sudich* în ***Ceruona*** (1305).
2 *Vlasi* ***Vraneši*** (1428).
3 *Vladil Bunissich Moroblachus de* ***Zlocrnha*** (1368).
4 *Katun* ***Bunčić*** (1419).
5 ***Žurovići*** (1452).
6 *Katun* ***Thomich*** (1368 şi 1390).
7 „ ***Kalendići*** (sec. 13).
8 „ ***Banjani*** (1436).
9 „ ***Bobani*** (1428).
10 „ ***Bogavi*** (1436).
11 „ ***Bogdašić*** (poate lîngă Bilećc).
12 *Cathonus* ***Buchuichi*** (1393).
13 *Katun* ***Buchinich*** (1422).
14 „ ***Buroevich*** (în Korito).
15 „ ***Craisalich*** (1405).
16 *de catone* ***Crabicij*** (poate Grabići).
17 *Vlachi de Cuthlovich* (1434) în Popovo (Torumana).
18 *Katun* ***Derban*** (1368), dincolo de Prijepolje.
19 „ ***Dobreci*** (1425).
20 *Vukosav Dobrović vlachus de cathon* ***Vlachouich*** (1393).
21 *Katun* ***Dragiša*** (1507).
22 *Chiarach Radovani Drasenovich vlachus cathonarius de* ***Bagnana*** (1428).

[1] C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen*, p. 115.
[2] *Mon. Sl. Mer.*, XIV, p. 8.
[3] *Ibidem*, XXIX, p. 355.
[4] C. Jireček, *Staat und Gesellschaft...*, I, p. 33.
[5] *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXX (1918), 307—308.

23 *Vlachi Odroggnacha* (= ***od Drobnjaka,*** 1433).
24 *Vlach de Garza, în* ***Glubomir,*** *„in villa eorum”* (1420).
25 *Vlachi* ***Ghermanovich*** (1404).
26 *Katun* ***Grubačević*** (1419), în Vermo, lîngă Klobuk.
27 ***Kresojevići*** (1408), în Plava.
28 ***Krstići*** (1403).
29 *Morlachi de* ***Glubigna*** (1420).
30 *Katun* ***Malessevacz*** (1405).
31 *Ljuboje Miltenić de catono* ***Golubovich.***
32 *Katun Nenković.*
33 „ ***Oliverović.***
34 „ ***Papčić.***
35 „ *Perutinić* (1406).
36 ***Pliske,*** vlahii voievodului Stijepan Vukčić (1437?).
37 ***Pokrajac*** (1405).
38 ***Pozarnichi*** (1434).
39 ***Predojević*** (1433), lîngă Bileće.
40 *Bratulj Milinić Moroblachus* (1425).
41 Rakojevići, vlahi din ***Sachovo*** (= Zakovo).
42 ***Rigiani*** (1433) în Grahovo.
43 *Katun* ***Sadunovići*** lîngă Raguza.
44 ***Ugarci,*** vlahi ai lui Sandalj (1433) ; în 1410 *„Morlachi de cathono Vgarci”.*
45 *Vrkac* ***Vignević*** *et sua catuna* (1436).
46 *catunus Dobreci* ***Visulovich.***
47 *Katun* ***Vlachovich*** (1393).
48 ***Vojsinović*** (1437), lîngă Trebinje.
49 *Katun* ***Vučihna*** (Vukovići din Mirilovići).
50 *Katun* ***Vragović*** (1420), lîngă Trebinje.
51 Vlasi în „Naša Gora” (1429), munții ce aparțin Raguzei.

E drept, că unele din aceste denumiri se repetă : Banjani (sub nr. 8 şi 22), vlahii Bučvić şi Bučinić (numerele 12 şi 13) sînt identici : cătunul Vlahović e înregistrat de două ori (numerele 20 şi 47), iar Bratulj Milinić e nume de vlah, iar nu al unui cătun. Cu toate acestea, numărul cătunelor vlahe este destul de mare şi trebuie îndeosebi subliniat că cele mai multe sînt menționate pentru întîia dată în secolul al XV-lea. Aproape toate cătunele vlahe au nume slav, cu excepția doar al lui Dobreț *Visulovići*

(rom. *vis*, cu art. *-ul*)[1], care şi el arată clar că nici vlahii de aici nu erau de obîrşie aromîni, şi *Sakovo*, care e format din cuvîntul rom. *sac*. Dar romanic e şi numele lui *Bratulj* Milinić, cum arată articolul *-ul*. *Urcaţi* Vignevici e de asemenea romanic (= „*a urca*", *urcaţi*). *Žurovići* rămîne problematic, deşi Skok îl consideră format din cuvîntul rom. *jur* (*împrejur*). Frecvenţa numelui *Bun* trebuie să înlăture îndoiala unora, care îl socotesc hipocoristicul lui Bunislav. Forma *Bon Vlahus* exclude o asemenea derivaţie.

Lista lui Truhelka şi Skok se poate completa cu cătunele de vlahi scoase mai nou de St. Dinjić :

1 *Bocdanus Tollanovich* **de catuno Sottovich** (1313).
2 *Bogavec Bogunovich, Vlach* **de catuno Druchovich** (1404).
3 *Bogdan Glegievich et Bogetta Nenchovich*, **Vlachi Bormaxi** (1404).
4 *Borissavus Boicovich* **de Mirilovich**, Vlachus (1408).
5 *Braychus Stiepoevich* **de catuno Iuryevich** (1379).
6 *Caloiurch Mircetich* **de catuno Cherssoevich** (1379).
7 *Milbradača et Zub Clapovich moroblachi* **de catuno Milbradačich** (1379).
8 *Obrad Glegievich, Vlach* **de cathono Veselenich** (1407).
9 *Radach Bogavcich, Vlachus* **de cathono Radoslavi Xurovich** (1404).
10 *Radivoy Voxich Drobgnach, Morlachus de Pripogle* (1423).
11 *Radoslavus Vladoyevich*, **Vlachus de Anagasto** (1401).
12 *Stiepan Medoevich*, **Vlachus de Rudine** (1443).

Unele din cătunele date de Dinjić le cunoaştem din expunerile lui Jireček (Bormaxi = Bormazi, Mirilovići), iar cătunul lui Radoslav *Xurovich* trebuie identificat cu *Žurovići* înregistraţi şi de Skok — Truhelka (1452). Luate împreună, listele acestea arată 58 cătune, la care trebuie a se adăuga încă nouă semnalate de Jireček şi Črémošnik (*Nikšići*, *Podcrnji*, *Dobrili*, *Ladovići*, *Versinje*, *Dobrava*, *Lalove*, *Bolami* şi *Gostay*). Cu totul avem deci 67 cătune ale vlahilor, aşezate la distanţă mai mică sau mai mare în munţii din estul Raguzei.

Este aproape cu neputinţă să repartizăm pe teren acest mare număr de cătune vlahe. Ele erau presărate pe teritoriul ce se întinde de la Plava spre nord-vest şi cuprindea, evident, regiunile muntelui Durmitor, apoi Grahovo, Klobuk, Nikšić, Trebinje, Bileće, Ljubinje şi chiar Prijepolje în răsărit. Lîngă Neretva nu putem localiza decît cătunul din jupa Dubrava (1280). Se apropie însă de regiunea acestui rîu cătunele Ugarci, la nord

[1] Un „Visule delli Brumas" se pomeneste la 1343 după Dinić (*Časopis jug. Ist.*, III, p. 122).

de Trebinje, Buroevići (în Korito) şi Vlahovići, la nord de Ljubinje. Satele Ugarci şi Vlahovići există şi azi. Dincolo de Neretva, deci mai la nord, trebuie probabil plasate cătunele lui *Urkac* (Urcaţ) *Vignević*, al cărui descendent poate fi vlahul Obad Vidnjević, menţionat în secolul al XVII-lea de urbariile Frankapanilor la Bosiljeva[1]. Cîteva cătune erau situate în Muntenegru, iar către răsărit, lîngă Lim, se menţionează vlahii din *Pripolje* şi *Derpan*. Pe la 1430, Sandalj Hranjić, care stăpînea o largă zonă în spatele Raguzei (Cattaro — Mileševo — Drina — Samobor — Vrhbosna — pînă în sud de Mostar), avea supuse următoarele cătune din cele menţionate mai sus: Pliske, Mirilovići, Burmazi, Podcrkve, Bobani, Pilatovci, Kresojevići, Kristinići şi Ugarci[2]. Unde erau mai compacte cătunele vlahe, nu putem stabili, prin urmare, cu preciziune; credem însă a nu greşi dacă presupunem că ţinutul dintre Dubrovnik, Trebinje, Nikšić, Bileće şi poate Stolac se va fi numit uneori *Vlahia* sau *ad Vlacos* sau *partes Vlachiae*; aceste numiri sînt menţionate într-un act al consiliului minor din 2 oct. 1397[3].

Aici sîntem îndreptăţiţi a localiza şi ţinutul *Donji Vlasi*, în latineşte *Vlachi Inferiores*, pomenit în veacul al XVI-lea. În 1535 se vorbeşte adică de *Murlachi Partis Inferioris*, iar în 1597 acest „district", cum îi spune Petar Skok, se defineşte astfel: „şi mai jos de Trebinje se află jupa Popovo şi Donji Vlasi şi Drina (Drijeno, lîngă Trebinje) şi Bunia, iar la vlahii inferiori căpeteniile sînt Hrabeni". Skok se gîndea[4] la teritoriul dintre Žabljak şi Stok, însă această regiune e prea îndepărtată de Trebinje şi Drijeno. Pe de altă parte, credem şi noi că are dreptate cînd presupune că a existat şi un ţinut numit *Gornji Vlasi* (*Vlachi Superiores*). Skok se gîndea fie la Starivlah, fie la Katunska Nahija. Partea muntoasă din Muntenegru ştim sigur că se numea în secolul al XV-lea încă tot *katuni*, şi această denumire a păstrat-o pînă în ziua de azi, deşi modificată întrucîtva de administraţia turcească. Starivlahul ni se pare prea îndepărtat de vlahii inferiori. Mai curînd ne gîndim la regiunea muntoasă de la nord-vest de Durmitor sau la regiunea dintre acesta din urmă şi Zeta. O poezie populară culeasă la Kući[5] cunoaşte într-adevăr o asemenea regiune. Miloš, eroul mult cîntat, peţeşte pe Iana Fecioara, dar ea era logodită cu un vlah de la „vlahii de sus". În acest

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, vol. 1, p. 328—329.
[2] *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Herceg.*, XXIX (1917), p. 160 (după Truhelka, *Komovski Rat*).
[3] N. Iorga, *Notes et extraits...*, seria a II-a, p. 69, Thallóczy-Jireček-Šufflay, *Acta et Diplomata Res Albaniae Mediae Aetatis Illustrantia*, II, Viena, 1918, p. 160. *Caseus* **de Vlahia** la N. Iorga, *op.cit.*, p. 180.
[4] *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Herceg.*, XXX (1918), p. 305.
[5] St. Dučić, *Život i običaji plem. Kuča*, p. 461.

caz Donji Vlasi ar putea să fie o regiune situată mai aproape de litoral, poate chiar lîngă Popovo Polje. Lj. Mičović arată că dalmatinii numesc pînă azi *Vlasi* pe Popovci, locuitori în Popovo Polje (în Herţegovina Inferioară, de la Hutovo pînă la Poljica), iar regiunea lor *Vlaška*[1].

Vlahii din Bosnia medievală

Pînă după moartea ţarului Dušan partea cea mai mare a Bosniei aparţinuse regatului sîrbesc. Sub urmaşii săi însă diferiţi potentaţi au izbutit să-şi formeze acolo teritorii independente. Mai ales în epoca acestor stăpînitori sînt pomeniţi vlahii, deşi existenţa lor în Bosnia pare să fie mai veche. Am văzut că spre sfîrşitul secolului al XIII-lea ei fac negoţ cu robi aduşi din Bosnia. În tratatul dintre ţarul Uroš şi raguzani sînt de asemenea menţionaţi vlahii în această provincie. În 1344 se pomeneşte un vlah din Bosnia[2], iar în 1336 *Consilium Rogatorum* al republicii raguzane înştiinţează pe trimişii săi de pe lîngă banul Bosniei că vlahii care vor să vină la Raguza pot veni şi se pot întoarce de tot sigur (*tute et secure*)[3].

La 1361 vlahii şi oamenii banului Bosniei şi ai lui Senko au fost îndrumaţi să vină prin Slano, un port între Stagno şi Malfi, pentru a lua sare[4]. În anul 1476 aduc plumb la Raguza[5] *Vlachi et Bosgnani*. În 1378 regele Tvrtko al Bosniei oferă Raguzei un ajutor de trei sute de soldaţi şi tot atîţia morovlahi prin Stagno, cu prilejul ostilităţilor dintre acest oraş cu Veneţia[6]. După Jireček, mercenarii morovlahi locuiau nu departe de Stagno, în Helmo (*Hum*)[7]. La 1406 trimişii raguzani Mihael de Resti şi Aloise de Gozze au plecat la voievodul Sandalj din Bosnia pentru a-l ruga să revoace ordinul ce-l dăduse vlahilor săi, de a duce pe negustorii raguzani spre Serbia nu pe drumul muntos peste Nikšić (*Onogost*), ci pe şoseaua obişnuită prin Gacko şi Prepolje[8]. Într-o scrisoare a raguzanilor, tot din anul 1406 către regele Bosniei, se aminteşte cum au permis ei vlahilor

---

[1] *Srpski Etnografski Zbornik* (II odelj. 29); Lj. Mičović, *Život i običaji Popovaca*, Belgrad, 1952, p. 382.

[2] *Mon. Sl. Mer.*, X, p. 158.

[3] *Ibidem*, XIII, p. 366.

[4] *Ibidem*, XXVII, p. 102.

[5] *Ibidem*, XXVIII, p. 150—151.

[6] C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen*, p. 123.

[7] *Ibidem*, p. 123.

[8] *Ibidem*, p. 122. *Item ve recordemo, che ali Vlachi, che portano le mercadanie de nostri Ragusei, fo vedato passar la via de le planine inuerso anagasto per la qual li mercadani per paura de Turchi et de altre malle zente spesso se mette ad andar*... Cf. N. Iorga, *Notes et extraits*..., II, p. 111. Cu privire la vlahii lui Sandalj, *ibidem*. p. 143 şi 148.

din *Kujavići* şi celorlalţi vlahi din Bosnia să ierneze în acel an pe teritoriu raguzan, pe care-l ceruse, pentru ei înşişi, regele. Vlahii însă au făcut mari pagube raguzanilor şi au omorît un om, din care pricină orăşenii nu le-au mai permis să ierneze pe teritoriul lor[1]. În anul 1407 raguzanii avizară pe Tvrtko Tvrtković, regele Bosniei : *Vlachos Kičurići in teritorium reipublicae irruendo civibus magna damna intulisse*[2].

În 1399 raguzanii scriu regelui Ostoje pentru vlahii Branko şi Vlatko, care vreau să ierneze pe teritoriul lor, unde au iernat şi mai înainte[3]. „Vlahii regelui Ostoja" se pomenesc şi în anul 1415[4]. În 16 mai 1430, patru vlahi din „Dragnaz" se obligă de a plăti către voievodul Sandalj o amendă de trei sute de ducaţi de aur, dacă se vor găsi la ei cai, marfă, vite sau alte lucruri de ale lui Radoslav Pavlović[5]. În fine, într-un document al voievodului Juraj (1434) se amintesc vlahii : *Voihnići*, *Pribinovići* şi *Hardomilići*, tot în Bosnia[6]. *Voiniće* şi *Hardomiliće* sînt cătune aşezate nu departe de Mostar, lîngă Ljubuški Brijeg, iar *Pribinoviće*, lîngă Široki Brjeg. Ele există şi azi şi un învăţat croat ne asigură recent că, după onomastică, se poate recunoaşte originea lor vlahă : Kožul, Matulić, Markulin, Mikulić, Bandur, Bencun, Radman, Šurman, Lentar, Pintar, Madrapa, Maras, Milas, Bakula, Bubalo, Boban, Bunoza, Korda, Leko, Musa, Vasilj, Vlahić, Vlašić, Vranješ, Crnjac, Domazet, Radat. Dar în afară de *Korda* (rom. *coardă* < lat. *chorda*), *Vlahić*, *Vlašić* şi *Kožul*, *Matul*-ić, *Markul*-in şi *Mikul*-ić cu anevoie s-ar putea recunoaşte caracterul lor deosebit[7].

Avînd în vedere acestea, înţelegem de ce herţegul Stipan Vukčić, care luase în stăpînire teritoriile din Herţegovina de azi cînd se certă cu raguzanii, puse stăpînire îndată şi pe vlahii care erau situaţi în apropierea lor. Atunci raguzanii căutară să obţină ajutorul cneazului Vladislav încheind alianţă împotriva tatălui său, care era herţegul Stipan. Fiul rebel promitea republicii[8] „că nici nu va opri, nici nu va împiedica pe nici un om al său, fie vlah sau sîrb, de a merge liber la Raguza pentru a cumpăra atît sare, cît şi alte mărfuri". În fine, împăcîndu-se cu republica, în 1454, acelaşi herţeg primi totuşi condiţiile raguzanilor şi se obligă a nu extrage sare nicăieri, pe teritoriul său şi a nu mai sili pe vlahi şi pe

---

1 Novaković, *Selo* [Satul], p. 38.
2 *Mon. Sl. Mer.*, XXIII, p. 85.
3 Milenko S. Filipović, în *Naselja*. 25, p. 211.
4 *Ibidem*.
5 N. Iorga, *Notes et extraits...*, II, p. 282 în notă.
6 Novaković, *Zak. Spomenici*, p. 338.
7 Dr. O. Dom. Mandić, *Postanak Vlaha. Prema novim poviestnim izstraživanjima* [Originea vlahilor. După cercetări istorice noi], Buenos Aires, 1956, p. 41–42.
8 Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 415.

alţi supuşi ai săi de a cumpăra sare într-alt loc, decît la Raguza şi Narenta[1]. Convenţia aceasta însă nu împiedică pe principele Stipan de a încheia, ceva mai tîrziu (1462), şi cu veneţienii un asemenea tratat. De aceea porunci nobililor şi morlacilor săi, sub pedeapsa de a pierde în caz contrar tot ce le e mai drag pe lume, să nu cumpere sare nici la Raguza, nici mai sus de Raguza, ci numai la Cattaro, Castelnuovo, Narenta, Spalato şi în alte oraşe ale signoriei[2]. Herţegul avusese conflict şi cu veneţienii la Cattaro (1433), unde opri de asemenea pe morlaci să intre în oraş[3].

Între anii 1404—1430 vlahii se pomenesc de unsprezece ori în punctul vamal Glasinac, care se afla între Sarajevo şi Višegrad. Ei veneau din felurite cătune ale Herţegovinei şi Muntenegrului, mai precis din hinterlandul Raguzei. La 24 octombrie 1404 este pomenit un vlah din cătunul *Prvotinjići*; la 10 octombrie 1406 vlahii „ponosnici", adică chirigii *de catono Regoye*, conduc transportul de postav *usque ad locum Mocroy ad domum Butci*; la 1425, Hlapac Stanković, vlah; la 1426, Dubravac Miličević, vlah, omul voievodului Radoslav Pavlović; la 1428, acelaşi Dubravac Miličević, vlah din cătunul Prvotinjići; la 1428, Starihna Stanković, vlah; iar la 1428, tot Dubravac Miličević aduce marfă negustorilor din Glasinac[4], în apropierea căruia pînă azi un sat se numeşte *Vlaolje*.

În circumscripţia *Jajce* Ştefan Tomaš dăruieşte în 1450 două sate: *selo Vlasine* Done i Gorne, care reamintesc pe vlahi[5]. În 1461 Stjepan Tomašević face donaţie în *Buljina*, spre sud de Stoc, „un cătun de vlahi", „care sînt şi care vor mai veni", iar în Uzora satul *Lup*[6].

Titlul de „rege al Bosniei şi Valahiei", pe care şi-l atribuie Nicolae de Ujlak (Ilok), în jumătatea a doua a secolului al XV-lea, e justificat numai prin prezenţa populaţiei vlahe în efemerul regat ungaro-bosniac[7]. De unii din aceşti vlahi pomeneşte şi regele Matei în scrisoarea adresată către papa (14 dec. 1480), spunînd că au venit la el, în Vrhbosna (Sarajevo) din diverse părţi şi provincii foarte apropiate de regatul Bosniei şi învecinate cu Neretva[8]. Unii erau supuşi regelui maghiar, pe ceilalţi avea de gînd să-i cuprindă în curînd.

---

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XXV, p. 344 şi *Mon. Serb.*, p. 467.
[2] *Ibidem*, XXII, p. 228.
[3] *Ibidem*, XXI, p. 175.
[4] *Glasnik Zem., Muzeja u Bosni i Hercegovini*, IV (C. Jireček, *Glasinac u srednjem vijeku* [Glasinac în evul mediu], p. 99—101).
[5] *Ibidem*, XVII (1905), p. 254.
[6] *Ibidem*, I, 3, p. 77—78.
[7] V. Bogrea, în *Anuariul Institutului de istorie naţională*, I (1921—1922), Cluj, 1922, p. 379.
[8] N. Iorga, *Notes et extraits...*, V, p. 114.

Cam atît e tot ce ştim şi ce putem verifica prin mărturia documentelor despre vlahii din Bosnia, înainte de cucerirea otomană. Toponomastica ne arată însă că trebuie să mai fi existat grupuri de vlahi şi în partea de răsărit a provinciei.

La nord de Sarajevo avem de fapt nume ca *Vlahinja*, *Mošul*, şi încă în secolul al XV-lea, numele satului Sarebire (de la rom. *sare bine*). Numele *Furtula* în onomastica din apropiere (Glasinac) după Skok derivă din rom. *furtul*[1], iar Nachorevo (lîngă Sarajevo) de la rom. *năhor* „rîncaci''. La nord-vest de Travnik avem numele muntelui *Vlašić* şi denumirea *Vlaška Gromila*; în Uzora, satul *Lup*, pomenit în 1461, iar lîngă Una, în districtul Dubica, satul al cărui nume l-am mai întîlnit: *Burazeri*[2], şi ai cărui locuitori, după Skarić, au pornit de lîngă Morava, au trecut prin Muntenegru şi în fine s-au stabilit definitiv în nordul Bosniei. Interesant e toponimicul *Rapta* (în Vrbanja), menţionat într-un hrisov al banului Stipan (1323), care s-ar putea reduce la o formă *rîptă*, „ruptă'' (după Iorgu Iordan, *Nume de locuri romîneşti în R.P.R.*, p. 183: „ruptură de teren'').

Menţiunile acestea nu ne îndreptăţesc, de sigur, să presupunem un val prea intens de migraţiune a vlahilor spre Bosnia. Totuşi Ed. Richter, cunoscător atît de bun al relaţiilor etnice din această ţară, afirmă că orice s-ar zice, trebuie să fi fost mulţi vlahi în Bosnia din evul mediu tîrziu, care au dispărut fără urmă, asimilaţi de slavi. Graţie acestui amestec — spune acelaşi învăţat — muntenegrinii şi locuitorii din Herţegovina, Bocca şi Lika au frumosul tip mediteranian[3].

Învăţatul iugoslav Vladimir Skarić, după ce face o cercetare amănunţită a originii populaţiei din Bosnia, constată că elementele străine, adică vlahe, din toponimia Bosniei şi Herţegovinei şi îndeosebi cele din nord-vest, nu trebuie considerate drept resturi de o mare vechime ci ca import din secolul al XIV-lea şi al XV-lea. În statul lui Ninoslav nu existau vlahi, deoarece cu acest nume se înseamnă raguzanii. În secolul al XIV-lea însă se pomenesc vlahii banului din Bosnia. Prima etapă a migraţiunilor pastorale a avut deci loc înainte de bătălia de la Kosovo, după care a urmat o pauză pînă la căderea statului bosniac[4].

Părerea aceasta ni se pare întemeiată. Numele munţilor celor mai însemnaţi din regiunea aceasta amintesc, de fapt, o străveche migraţiune vlahă: *Vlašić*, spre nord de Travnik, *Dimitor*, la izvoarele Unei, *Vlahinja*,

---

[1] P. Skok, în *Glasnik Zem. Muzeja...*, XXX, p. 298.
[2] *Ibidem*, p. 257.
[3] *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i. Herceg.*, XVII (1905), p. 294–296.
[4] *Ibidem*, XXX (1918), p. 227–228.

un pisc din complexul munților Bjelašnica, *Drakuljica*, o ramificație din Viduša și *Pršula*, munte la nord-vest de Čvršnica. În fine, documentele raguzane privesc pe vlahii de la începutul secolului al XIV-lea ca un element nu proaspăt sosit, ci de mult încadrat în circulația economică dintre Bosnia și litoral.

Milenko Filipović constată de asemenea că în teritoriul Bosniei se pot distinge sigur două straturi de vlahi: unul foarte vechi și altul mai nou. Primul strat apare destul de limpede din expunerile de pînă acum. *Kalemberii* și *Drakulovićii* s-au mutat din Zeta mai întîi în Herțegovina, și de acolo în Bosnia în ultimele două veacuri. Și din Lika s-au deplasat chiar în timpurile mai noi resturi ale vlahilor de odinioară. Ei au adus numele vechi romanice din Pounje și Bjelajsko Polje.

Dar în tot timpul stăpînirii turcești deplasarea de populație de la sud spre nord nu a contenit. Truhelka îi distinge[1] pe vlahii așezați în epoca aceasta, după felul de trai deosebit, ce-l duceau în regiunile muntoase ale Bosniei: în timp de pace aveau grijă de bunăstarea și mai ales de siguranța drumurilor de munte. Ei îndeplineau transporturile statului, ajutîndu-le cu cai. Plăteau anual un ducat de casă, iar de celelalte dări erau scutiți. După impozitul ce-l datorau (*filuri*, *filori*, „ducat", „galben" din neolatinul *florenus*), se numeau filurigii și formau o clasă deosebită, militară-agrară. În timp de război nu erau combatanți, ci pionieri. „Erau de origine — spune Truhelka — vlahi din Peninsula Balcanică. Așezîndu-se în cătune, ei s-au slavizat repede, adică s-au serbizat și au devenit filurigii turci". La aceștia se referă sultanul Baiazid în 1497, cînd comunică raguzanilor că emirul din Novi, Kasum Čelebija „face recensămîntul țării herțegului și culege ducații vlahi" și tot la ei se gîndește sultanul Mehmed II, cînd înștiințează pe raguzani că a poruncit voievodului Hamza Beg „să adune pe ficiorii vlahi" și, dacă vreun vlah sau fiu de vlah (*i koji gode Vlah ili Vlašić*) ar fugi la ei, să-i restituie îndată[2]. Știrile vechi cunosc numai vlahi în terenele filurgii. Mai tîrziu s-au așezat și mahomedani, deoarece acolo era serviciul ușor și impozitele mai suportabile.

Stratul vechi de păstori vlahi a ajuns astfel în Bosnia din mai multe direcții: unii au venit din est, din regiunea Drinei inferioare; alții fac parte din masa Starivlahului, care s-a deplasat prin Foča și Osat către Sarajevo, Vogošće, Visoko, pînă la nord de Travnik, unde *Vlašić Planina* marchează de asemenea prezența lor. Curentul din Herțegovina

---

[1] *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni*... Dr. Ćiro Truhelka, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni* [Baza istorică a problemei agrare în Bosnia], XXIII p. 155.
[2] *Ibidem* ..., XXIII, p. 38. Cf. și p. 113.

spre Bosnia a fost mai slab, deoarece tendința vlahilor de aici era îndreptată mai ales către litoralul dalmatin.

Deplasarea lor din Lika, în fine, e de dată mai recentă (secolul al XVIII-lea).

Material din toponimia și onomastica sîrbească

E firesc ca populația vlahă pomenită atît de frecvent în evul mediu sîrbesc să fi lăsat urme pretutindeni pe unde a trecut. Asemenea urme există, de fapt, nu numai în toponimia provinciilor sîrbești, ci și în onomastica modernă. Ele au fost relevate de Novaković și Jireček, iar în timpul mai nou cercetate metodic de anchetatorii școalei lui Jovan Cvijić, stau în număr mai mare la dispoziția oricui. Culegînd materialul tipărit în primele volume ale prețioasei publicații *Naselja Srpskih Zemalja* [Așezările provinciilor sîrbești], noi am scos la iveală încă în 1924 un însemnat stoc de nume care ni s-a părut că păstrează amintirea vlahilor din evul mediu. Cele mai multe s-au dovedit într-adevăr convingătoare, după cum a arătat Sextil Pușcariu în lucrarea sa privitoare la istroromîni[1]. De atunci volumele proaspete ale *Sbornik-ului etnografic sîrbesc* au adăugat material nou pentru problema ce ne interesează. Cercetările făcute în Muntenegru și în Bosnia au recoltat, îndeosebi, material prețios, care lărgește orizontul și ne înlesnește în multe privințe sarcina de a recunoaște limba vorbită de vlahi. Dar acest valoros material nu a fost încă analizat de specialiști. De aceea istoricul nu-l poate utiliza decît făcînd unele rezerve.

În cele următoare ne propunem să încercăm o culegere mai completă de toponimice și nume de persoane în teritoriile sîrbești, care pot să aibă vreo legătură cu vlahii de odinioară.

O bună parte din numele pe care le vom înșira aici amintesc pe vlahii din epoca în care ei existau ca o populație binecunoscută : *Vlaška*, *Vlase*, *Vlahinja*, *Vlaolje*, *Vlaška Livada*, *Vlaška Crkva* etc. În asemenea formațiuni de nume, *vlah* are aproape întotdeauna acest înțeles. În Bosnia înseamnă însă, cîteodată, dar tîrziu încoace, și „sîrb ortodox". De aceea nu vom greși, dacă vom considera asemenea numiri ca o probă destul de sigură despre existența unor resturi de vlahi. Numele autentice romanice (sau cele cu radical slav și cu sufixe romanice) nu sînt deosebit de frecvente, dacă eliminăm numărul mare al celor dubioase și dacă ne ferim să considerăm ca atare asonanțele de multe ori foarte înșelătoare.

[1] Sextil Pușcariu, *Studii istroromîne*, II, p. 277 și urm.

În regiunea Vranje[1] înregistrăm următoarele nume: *Surdul* (sat, din rom. *surd*); *Surdulica* (sat, diminutiv de la *Surdul*)[2]; *Otulje* (sat, din numele *Hot* cu articolul romanic *-ul*); *Dančul* (parte de cîmp); *Maržini* (Maržine Njive), din rom. *margine*; *Vlaški Dol* (o vale); *Vlaški Put* (un drum).

Nume de persoane de înregistrat în această regiune sînt: *Sugarci, Surduljani, Fičorci, Barbace, Barbat, Barbatovac, Barbeš.*

În regiunea localității *Kumanovo*, Hadži-Vasiljevići constată[3] următoarele nume: *Ratunda* dim. rom. *rotund*; *Lakustovo* rom. *Lăcustă*; *Kornišor*, rom. *corn* (arbore). Cf. *Kornet* și *Kornica* (sat în Bosnia); *Kampur*, rom. *cîmp*, pl. *cîmpuri*; *Mutolova* nume de sat. Satul *Mutolovci*, între Kučajna și Morava, l-a dăruit țarul Lazar bisericii din Ravanica. În *Mon. Serb.*, p. 197, se pomenește un Raja Mutulović[4].

În *Poljanica* și *Klisura*[5] întîmpinăm următoarele nume: *Vlase, Vlasina, Vlainka, Vlaška Kruška, Vlaška Livada, Vlaška Šuma, Vlaški Kladanac, Vlaški Rid* și *Fetina* (pisc, un diminutiv din *fată*).

În *Krajište* și *Vlasina* avem[6]: *Banišor*; *Negul*; *Porta* (din *poartă*); *Radulova Padina*; *Sakulica*; *Vlaina Česma*; *Vlajin Kladanac*; *Vlahovica*; *Vlaška Livada*; *Vlaška Planina*; *Vlaška Reka*; *Vlaška Česma*; *Vlaške Buke*; *Vlaške Kuće*; *Vlaške Njive.*

Regiunea Vlasina, cu localitatea *Surdulica*, stă în strînsă legătură cu așezările vlahilor din vestul Sofiei, iar cele de la Kumanovo sînt în continuarea liniei Sofia-Radomir-Küstendil.

Koritnica, regiune situată spre vest de Niš, pe malul drept al Moravei[7], avînd legătură cu teritoriul bulgăresc, prin valea Nišavei, a fost studiată de Mihailo M. Kostič. Vlahii sînt amintiți aici în tradiția locală, care îi știe „latini". Două stîne ale lor se numesc *Iarišor* și *Kopren*, dar autorul îi constată în toată regiunea de mijloc a Nišavei. Toponimice romanice nu sînt însă; în afară de *Jarišor* (dim. de la *iara*), n-am reușit a descoperi decît doar un loc în Oreovica, care se numește *Dančulovica.* De altfel o familie din Koritnița de jos se numește *Dančulovci*, alta, stinsă acum, *Bančulovci.* Interesant e însă numele unei familii din Strelac: *Valniše*

[1] *Srpski Etnografski Zbornik, Naselja srpskih zemalja* [Așezările țărilor sîrbești], uredio Dr. J. Cvijić, II, p. 89—247. Fiecare anchetă are indice de nume amănunțit, cu ajutorul căruia se pot găsi ușor. De aceea am socotit că e de prisos a indica la fiecare nume pagina.

[2] Vezi Iorgu Iordan, *Nume de locuri romînești în R.P.R.*, Buc., 1952, I, p. 276: *Surdulești, Surdulița.*

[3] Dr. I. Hadži-Vasiljević, *Južna Stara Srbija* [Serbia veche meridională], Belgrad, 1909, p. 96.

[4] I. Iordan ne dă *Mutul* în Gorj și Ialomița (*op. cit.*, p. 274).

[5] *Naselja*, 3, p. 1—245.

[6] *Ibidem*, 8, p. 1—381.

[7] *Ibidem*, p. 34.

(rom. *aluniș*), explicat de Belić ca o formă foarte veche romanică, după cum am arătat mai sus.

E interesant că, în regiunea de sus a rîului *Pčinja*[1] cercetată de Milenko S. Filipović (*Gornja Pčinja*), amintirea locuitorilor vechi s-a păstrat pînă azi. Locuitorii din satele Pčinjei superioare sînt numiți și acum *Vlasi* de către cei din Vranje. Numele *Miratovce* (sat) și *Murgoš* (sat lîngă Kumanovo), precum și *Piper* (loc în cîmpia din regiune), *Piperski Potok* (o vale în comuna Nikuštak), *Mangjini* (numele unei familii venită din Orahovaț) și *Scheia* (*Skeja*) (tot nume de familie în Vijtița) sînt de subliniat. Pentru dr. *mirat* avem oarecare rezervă, dar *piper* și *mangjini* (*margini* prin asimilare) par admisibile. Rămîne să fie confirmat dacă forma de azi a numelui *Scheia* se întîmpină și la meglenoromîni. De subliniat îndeosebi îmi pare faptul că în această regiune poarta curții, care are două aripi, se numește în graiul popular *porta*.

Regiunea învecinată, denumită după munții „negri" *Kumanovsko-Preševska Crna Gora* și cercetată de Iovan F. Trifunovski[2], are, după autor, trei comune cu nume romanice : *Norčja*, *Kokrino* și *Bukurevci*. Primele două însă sînt foarte problematice, dar *Bukurevci* reamintesc numele foarte curent între vlahii de aici. Așa se numește : un sat *Bukurevac*, altul *Bukurica*, iar o vale *Bukurovska Reka* (de la numele *Bucur*). Sigur romanic e toponimicul *Calea* întîlnit de mai multe ori (o dată un loc întărit, altă dată o parte de hotar sau o parte a satului). Tot asemenea *Gropa* (o postată de pămînt în hotarul comunei Vaksinac și un anume loc din podișul Munților Negri). Numele comunei *Barbace* e tot romanic (< *bărbat*). În onomastică însemnăm numele *Corb* (de origine din Albania de nord), *Lungurci* (un neam în Tîrnava ; probabil din rom. *lungul*). Curios numele Jonuț (Jonuzovi în Veliki Rajipac), deoarece la dacoromîni nu-l întîmpinăm decît în epoca mai nouă. De observat că locuitorii din Berčevac numesc vechea populație, care a locuit odinioară acolo, *latini*. Trifunovski îi crede aromîni, ceea ce după noi, e greșit.

În munții Šar, în regiunile *Gora* și *Opolje*[3], anchetatorul Dr. M. Lutovac a înregistrat toponimicele : *Barbula* (<*Barbul*?) (un ținut), *Brinza* (un oarecare loc), *Gura* (o apă), *Kapra* (sat ; rom. *capră*), *Konora* (munte : rom. *cunună*, *curună*), *Koron* (un pămînt), *Maruket* (un rîu), din dr. *măruchiu* și *măruchi* < lat. *manuculus* „mici pîlcuri mîncate de capre", + *-et* (colectiv), ca și în *brădet*, *mușchet*. Amintirea populației vlahe s-a păstrat

---

[1] Dr. Milenko S. Filipović, *Gornja Pčinja*, Belgrad, 1955 (*Srpski Etn. Zbornik*, IV od knj. 3).
[2] *Naselja*, 33 (Belgrad, 1951).
[3] *Ibidem*, 35 (1955).

în denumirile *Vlaška* (holdă), *Vlaške Livade*, *Vlaški Put* (în Zli Potok) şi *Vlaški* (s. Laški) *Potok* (o comună). Numele unei familii, *Jankulićevci*. Cuvintele *bač*, *fičur*, *urda* se întrebuinţează şi azi. Aspect curios are numele muntelui *Urikit*, care însă nu e romanic (*urechiat?*; în părţile Clujului a urichi — „a prinde cu urechea").

În *Ibarski Kolašin*[1], numele de sate *Bač* (în Rožaj), *Burate*, *Krligate* şi *Lagatore* reamintesc pe vlahii de odinioară. *Bač* e un termen pastoral, de origine străveche, răspîndit prin migraţiunile vlahilor. *Burate* e derivat de la *bură* în înţeles de „chiciură", „promoroacă". Cf. Vlasi *Kičurići* lîngă Neretva. *Krligate* e dr. *cîrligat*, „încovoiat ca un cîrlig". *Lagatore* este dr. *legător* (< *a lega*). Numele satului *Orlje*, pe care Milisav Lutovac îl crede romînesc, noi nu-l socotim ca atare. Regiunea păstrează amintirea vlahilor şi în denumirile *Vlaška Livada* (loc în Strumac-ul de sus) şi *Vlaško Groblje* (cimitirul vlah din satul Vesenić).

Din *valea Ibarului*[2] ni s-au păstrat numirile: *Muncela*, la baza căruia şi Puşcariu admite că ar putea fi dr. *Muncel*; *Vlašić*, o parte de hotar în *Ušće*: *Vlaška Ravan*; *Vlasovo*; *Vlašica*.

Numele de persoane care reamintesc aici populaţia vlahă de odinioară sînt: *Arbulići*; *Murgići*; *Radulovići*.

Regiunea care a păstrat aceste urme de vlahi e situată în capătul de nord-vest al muntelui Kopaonik. Mai către apus erau aşezate cele două mănăstiri Studenica şi Mileševo, care obţinuseră vlahi, prin hrisoavele de la întemeierea lor. Ceva mai la sud, în Novi-Pazar, raiaua din jurul lui Novi Šeher încă şi în vremea turcilor (1628) se chiamă[3] „eflakan riajasy". Pe malul drept al rîului Uvac, două localităţi cu nume romanic, *Ursule* şi *Bačia* atestează pînă azi existenţa de odinioară a populaţiei vlahe. Este adevărat că probele documentare şi de toponimie sînt aici destul de reduse. Dar regiunea de care ne ocupăm intră şi ea în teritoriul foarte binecunoscut al „Starivlahului", care se întinde de la Kopaonik pînă la muntele Romanija în Bosnia orientală, poate chiar şi ceva mai spre nord-vest, făcînd legătură cu o parte din vlahii Serbiei medievale.

La *Starivlah* aparţine teritoriul din *Sokolska Nahija*, în dreapta Drinei, între Zvornik şi Višegrad, de unde însemnăm[4] următoarele toponimice: *Vatoljevići*, sat în Osat, în faţă cu Rogačica, de la cuvîntul rom. *vătui*; *Vlasina*, munte lîngă Vranj; *Vlajinovići*, familie în Postenj; *Vlaške Njive*, deal în Budišić şi în Zvornik; *Vlahovići*, sat l. Višegrad;

[1] *Naselja*, 34.
[2] *Ibidem*, 3, *Ibar* od Rad. M. Ilića.
[3] Petar Skok, în *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini* [Buletinul Muzeului Regional din Bosnia şi Herţegovina], Sarajevo, 1918, XXX, p. 300.
[4] *Naselja*, 26, p. 309—505.

Caparići (altfel Vasići), familie în Gornja Bakovica, venită de la Sinj, în Dalmaţia, derivat de la rom. *ţap*.

Înspre răsărit de Kosovo şi Lab şi la nord de Morava Superioară, regiunea denumită *Novobrdska Nova Reka*[1] a fost studiată de Atanasie Urošević. În această regiune, care şi-a luat numele de la vechiul oraş Novo-Brdo, astăzi dispărut, întîmpinăm satul *Poniša* al vlahilor dăruiţi de ţarul Dušan mănăstirii Hilandarului (1348), numit acum Poneš. Urošević crede că familia *Koroleja* (Korolejci) ar fi de asemenea de origină romanică, coborînd din vlahii Kostandinovci, menţionaţi în hrisovul Decanilor. Cele 19 case aparţinătoare acestui neam se găsesc încă tot în vechea comună Kostandinac. Şi numele satului *Guncat* reaminteşte pe vlahii mănăstirii din Prizren. Toponimice vlahe sînt: *Dumnica*, un sat în regiunea învecinată Lab (rom. *domniţă*); *Zidol* (rom. *zidul*, iar nu *zli dol*, cum crede autorul); *Kuretište* sat în Morava de sus (rom. *curătură* „runc"); *Magura*, loc şi pădure în Kostadince; locul situat în nordul acestei localităţi se numeşte *Megura*, iar pădurea satului *Magura* (rom. *măgură*)[2]. *Stanišor* e un sat din Morava Superioară, învecinată cu regiunea Nova Reka, iar *Stanišorka*, un rîuleţ, afluent al aceluiaşi rîu. Interesante par să fie şi toponimicele *Firičeje* (sat) şi *Fratiš* (rom. *ferică*, < lat. *filix*, *filicem*; şi *frateş*). Regiunea e plină de imigranţi albanezi, veniţi cu 150 ani în urmă. Amintirea vlahilor o păstrează şi toponimicele *Vlase* (sat în Poljanica), şi *Lajcić* (Vlajcić), tot sat pe cursul de sus al rîului Desivojka, precum şi *Katun* (toponimic în comuna Ajkobila, locuită de albanezi), lîngă care alte două locuri se numesc *Sugar* şi *Kaljaja* (rom. *sugar* şi *calea*).

Ceva mai spre miazăzi, în *Kačanička Klisura*, care la nord se mărgineşte cu Kosovo, iar spre apus cu regiunea macedoneană Polog[3], nu se mai întîmpină obişnuitele toponimice ale vlahilor. În afară de *Kuč* (un loc în hotarul satului Dolne Blace, cf. rom. *Cuci*), toponimic destul de frecvent[4] şi *Kalja* (rom. *cale*), ruine vechi în comuna Sečište, şi o pădure în Straža. În Sečište, toponimicul *Loka* în hotarul satului poate fi rom. *loc*.

În răsărit de Ibar şi spre sud-vest de Morava apuseană sînt situate cele două regiuni *Podibar* şi *Gokčanica*[5], studiate de Radoslav Lj. Pavlović. Autorul constată urmele vlahilor în toponimicul *Katunište* (pisc de munte) din Studena Planina şi în Vraneši, un deal împădurit, unde după tradiţie,

[1] *Naselja*, 32 (Belgrad, 1950), p. 1—176.
[2] Cf. I. Iordan, *Nume de locuri...*, p. 16. *Măgură* nume de deal sau de munţi neobişnuit de frecvent.
[3] *Naselja*, 32. Jovan F. Trifunovski, p. 465—581.
[4] I. Iordan, *Nume de locuri...*, p. 284.
[5] *Naselja*, 30 (1948), p. 246—249, 325, 329, 331.

au fost odinioară case. În Rudnjak, două toponimice reamintesc pe vlahi : *Vlaška Cukara* şi *Vlaške Kuće*. Mica aşezare Vlašac, aparţinătoare la comuna Kamenica, pare a fi tot o amintire a vlahilor. Rad. Pavlović citează cîteva toponimice în legătură cu vlahii dăruiţi de regele Prvovenčani mănăstirii Žiča, care se află aici, pe malul drept al Ibarului, lîngă valea Žičei : *Batina*, loc în răsăritul satului Kruševica, *Bukorovac*, o vale în Otroci, *Bunušice*, livadă în Verje, iar, în muntele Stolovi, o vale *Draganovac*. Noi adăugăm doar *Porta*, livadă în Zaklopaca, nereuşind să descifrăm originea toponimicelor *Kunara* (deal în Brezna) şi *Kamigjora* (sat). Familia *Markulići* din Vrba şi Ratina are însă nume sigur romanic.

Belica, regiune situată în stînga Moravei Mari[1] a fost cercetată de Stanoje Mijatović. Această regiune e învecinată cu teritoriul în care s-au aşezat romîni bănăţeni în secolul al XVIII-lea. Unii din ei au trecut Morava, ca spre pildă *Buljanci* din Donji Jovac, plecaţi către apus din împrejurimile oraşului Čuprija, cunoscuţi însă pînă azi sub numele de *Vlasi*. Vechimea toponimicelor romanice rămîne deci îndoielnică. De altminteri ele sînt foarte rare. Unul singur, *Ursulička Kosa* (toponimic în satul Lukar), se dovedeşte sigur romanic. Amintirea vlahilor au păstrat-o însă : *Vlaovačka Strana* (pădure în Ločica), *Vlaovica* (nume de pădure în mai multe localităţi), *Vlaški Lipar* (loc şi pădure în Mileševo).

Tot atît de puţine urme ale vlahilor se întîmpină şi în *Šumadiska Kolubara*[2], studiată de Petar Z. Petrović : *Anina*, loc în Čelija; *Piperi* (familie în Vranić şi Bačevac), *Piperija* (un cartier în Bačevac). *Porta* (cîmp în Arnajevo şi în Veliki Borak), *Raduljevac* (izvor în Mirosaljci, regiunea Kosmaj) şi *Sakulja* (sat).

Atît în Belica, cît şi în Šumadiska Kolubara, se pare că vechiul strat de vlahi a fost foarte slab, iar migraţiunea mai nouă dacoromînă n-a răzbătut peste Morava decît printr-o infiltraţie, care n-a lăsat urme.

În *Kolubara* şi *Podgorina* întîlnim[3] : *Krnule*, nume de sat, dr. „cîrn", forma articulată, *Krnul*; *Šarbane*, nume de sat, din numele rom. *Şerban* : *Vlaščić*, parte din hotar în Oglagjenovići; *Taor*, sat în circumscripţia Užice, rom. *taur*; *Gajina* vîrf în Bujačić ; vîrf de deal şi pădure în Ciurgjevac. Derivarea din rom. *găină* îmi pare mai plauzibilă, decît din forma hipocoristică *Gaj* (a lui *Gabriel*); *Šerbatovac*, vîrf în Osladić, derivat din rom. *şerb*; *Taorska Štijena*, parte de hotar ; *Taure* „djemat" în Leskovići.

În onomastică însă nu s-au păstrat decît numele *Nedulovići*, *Rasulići*, *Radulovići*, *Šutuljići*.

---

[1] *Naselja*, 30, Stanoje Mijatović, *Belica*, p. 1—175.
[2] *Ibidem*, 31, Petar Z. Petrović, *Šumadiska Kolubara*, p. 1—228.
[3] *Ibidem*, 4, p. 345—1005.

Ceva mai la vest, în Tamnava, se găsesc următoarele urme[1]:

Brgule, *Brgulice*, nume de sate, în care forma articulată le arată originea. *Bukor*, sat; *Vlaška Megja*; *Šerbane*.

În *Ragjevina* și *Iadar* avem[2]: *Bukor*, sat în Pocerina, și, o dată, numele *Radulovići*.

În *Gruža*[3], denumirile *Vlajići* (regiune), Vlajuša și *Vlasinac* (nume de izvor) mai păstrează amintirea unei migrațiuni a vlahilor, care a dat însă numele unui binecunoscut complex de munți *Vlašići*, în dreapta rîului Drina și la sud-est de Cer-Planina.

Dar în această parte a Serbiei se mai poate distinge un drum pe care l-au bătut vlahii. El pleacă din Rudnik sau chiar din regiunea Moravei estice, spre apus și spre sud-vest.

De aceea în *Kačer* avem, încă denumirile[4]: *Vlaški Do*, *Vlaški Potok*, *Bukulja*, *Bunaja*, *Ursule*, *Buntulići*, nume de familie, iar în *Dolnje Dragačevo*[5], *Kornet*, nume de deal; *Korona*, vîrf de deal; *Loret*, nume de deal. Pușcariu nu admite că ar fi romanic; *Mačkat*, nume de sat, după Pușcariu din rom. *măricat*; *Ursule*, sat; *Negrišori* (Neglišori, Negrišor); *Radulovići* (džemat); *Rendulići* (džemat) din rom. *rîndul*; *Prijot*, o parte de hotar.

În Brgjani, comună situată în munții dintre Čačak și Kragujevac, lîngă Morava vestică, întîmpinăm numele de familie *Ursulići*.

Am eliminat din tablourile de față numeroasele toponimice romanice din *Timočki Zaglavak*, *Mlava*, *Resava*, *Požarevačka Morava*, *Smederevsko Podunavlje*, *Jasenica* și *Kosmaj*, deoarece în toate aceste regiuni numele vechi au fost acoperite de cele importate de către imigranții noi veniți din Banat sau din Oltenia. Numele *Bukurovići* și *Ursuljice*, din Požarevačka Morava, ar putea să fie vechi, dacă luăm în considerare că ele sînt destul de frecvente și în teritoriile unde presupunem că nu au ajuns imigranții noi. Binecunoscutul sat *Vlaška* din Kosmaj este o așezare mai veche decît secolul al XVIII-lea și în consecință ar putea fi considerat drept o probă a existenței unor vlahi medievali.

Stara Crna Gora[6], vechiul Muntenegru, a fost studiat amănunțit de Iovan Erdeljanović, care a cules un număr considerabil de urme ale vlahilor din acest ținut. Din cele peste șaizeci de nume noi, nu putem să admitem însă decît următoarele: *Vlaška Crkva*, biserica din Cetinje, clădită de Ivan Borojević și soția sa, ambii din Starivlah (p. 224 și urm.);

[1] *Naselja*, 8, p. 381 și urm.
[2] *Ibidem*, 2, p. 635—912.
[3] *Ibidem*.
[4] *Ibidem*, 3, p. 735—812.
[5] *Ibidem*, 1, p. 1—225.
[6] *Ibidem*, 24, Belgrad, 1924.

Radulova Glavica, *Radulov Brijèg*, *Radulovi Dolovi* şi *Radulova Iama*, denumiri de locuri la Bjelcše, în care a ciobănit Radule Vlah (p. 272); *Bućenel*, o parte din hotarul cîmpului. Erdeljanović îl aduce în legătură cu ital. *buccinello*, însă noi credem că e un diminutiv din rom. *bucin*, *bucinel* (p. 274); *Dančulovići*, nume de familie la Gačovići, urmaşi ai unui Dančul din Brda (p. 387—388); *Longova-Rupa*, nume de hotar *Longo* rom. *lungu*, a fost un vlah, care şi-a avut aici cătunul (p. 396); *Bunova Jama* (o groapă), de la numele rom. *Bun* („Groapa lui Bun"). După Erdeljanović, în vechile monumente sîrbeşti numai vlahii poartă acest nume (p. 497); *Mikov Drijen*, nume de hotar în Vojkovići (p. 517). Erdeljanović nu-l atribuie vlahilor, dar el derivă din rom. *mic*. *Nâjske Strane* dealuri în Vojkovići, de la numele rom. *Naie*, *Naiu* (p. 517), e problematic; *Baculi* (Baţul) veche frăţie în Petrov Do, de la numele tribului rom. *Băţul*, care a existat aici (băţ), (p. 523—524); *Kašer*, o apă şi locul în jurul ei, numire romanică dată poate de Băţuleşti, de la rom. *căşer*, „fromagerie" (p. 524). (Cuvîntul *căşer* există la dacoromîni şi aromîni); *Tatulov Do* şi *Tatulovo Ždrijelo* (părţi de hotar în Ubac) îşi au numele de la un *Tatul*, care va fi fost vlah (p. 529); numele *Tatul* se pomeneşte şi în aşa-zisul „Pomenik din Sopoćani"; *Sora*, *Sore*, nume de hotar în Gradina, de la rom. soră, „fără îndoială" (p. 597—598); *Dos*, deal înalt în „Ržani Do", de la rom. *dos*, „envers", „dos" (p. 605); *Cape* (Ţεp) o văgăună în Ržani Do. Erdeljanović arată că e romanic, întemeindu-se pe numeroasele formaţiuni de nume asemănătoare din nordul Dunării. În districtul Foča (Herţegovina) există un sat cu numele *Cape* (Ţapo). Etimologia cuvîntului o dă după Dicţionarul Academiei Croate. Noi însă ne gîndim la rom. *ţap*, care a lăsat şi alte urme în teritoriile sîrbo-croate (p. 607—608); *Vlainja* (şi *Vlachinja*), munte înalt la nord de satul Kučišta. În apropiere există şi un Srpski Vrh, ceea ce îi dă dreptul lui Erdeljanović să conchidă la o simbioză sîrbo-vlahă (p. 619); *Ćinćina*, un cîmp în Kućišta. Erdeljanović se gîndeşte la topon. rom. *Cinghinea*, care însă derivă din turc. Cinghiane „ţigan" [1] (p. 619); *Troiana*, munte la nord de Kučišta. Numele e moştenit de la vlahi, şi deci nu-şi are originea în scr. *Troian* (p. 619). Erdeljanović afirmă că acest nume se găseşte numai în regiunile pe unde au trecut vlahii; *Carina* (Ţarina), pămînt bun în satul Humci (p. 238—639). Erdeljanović susţine că nu înseamnă „vamă" ci „pămînt bun", rom. *ţarină*.

Dar la numele arătate de Erdeljanović ca romanice trebuie a se adăuga şi următoarele: *Ušur Borojević*, al treilea fiu al lui Ivan Borojević,

---

[1] I. Iordan, *op. cit.*, p. 247.

ctitorul bisericii vlahe din Cetinje. El se numeşte şi Vušur. Numele e romanic (*uşor*). Cf. *Uşurei* în Gorj, Vîlcea[1]; *Grgulj*, munte în Kčevo (rom. *gurguiu*); gurgu l' e cuvînt vechi, cu l' păstrat (p. 146); *Polećela*, o parte din regiunea Donji Kraj (poate *Pulicea*, *Pulicel*). Tot acolo e şi. *Severovo Selo* (p. 146); *Gaurin Do*, aşezat în Donji Zagarac (rom. *gaură*) p. 160; *Kornet*, sat în Lješanska Nahija. Nume tipic romanice (*corn*, *cornet*) p. 171—172; *Krlagani*, o frăţie în Draževina (p. 173), ar putea să aibă la bază cuvîntul arom. *cîrlibană*, „bîtă la un capăt cu o bucată de lemn în formă de S, cu care se prind oile" (Capidan, *Rom. Nom.*, 102); *Meoca* (Meoţa) nume topic în Kučišta. După Erdeljanović genitivul ar fi *Melaca*, deci de la o temă *mel*, *mjel*, rom. miel (p. 508); *Njegulje*, sat în Gornji Zagarac (p. 159). Numele rom. *Negul*, din tulpina slavă *neg-*; *Djalci*, sat în Čeklin (Riječka Nachija); *Djalac* pare a fi şi numele vechi a frăţiei *Mikovići* din Orahova. La baza ambelor nume e cuvîntul rom. *deal* sl. *djalci* bulg. *dêl*, care nu poate să fi fost adus decît de vlahi = „locuitori din deal". Pronunţia *dj* e dialectală : cf. *djed* în loc de *ded* sau *Djevojački Vir* (p. 806).

La acestea se pot adăuga şi numele *Radul*, *Brateš*, *Mikovići* şi *Drakulovići*, care singure s-au salvat în această regiune, pînă în zilele noastre, precum şi numele *Vlahović*, frăţie în Sotonići, *Vlaške Rupe*, sat şi vale în Tomići şi numele topografic *Vlaški Do* în satul Ublice.

Între numele discutabile mai putem înşira *Burzani*, o frăţie în Cornet (rom. *Bîrzan*, *Burzan*, sau chiar *Bursan*); *Kameševo* sat în Trešnjevac (rom. *cămaşă*); *Klonšora*, o parte din satul Resna, rom. *clonţ* + *-şor*; Ligunar, munte la graniţa Kčevilor şi a Rudinei din Nikšić (poate fi rom. *lingurar*); *Mugošina Livada*, sat în Komani (de la rom. *Mugoş*, *Moga*), şi *Trokujev Do* (de la rom. *troc*).

Am văzut că Jireček era înclinat a plasa pe vlahii dăruiţi de Nemanja mănăstirii Hilandarului undeva *în regiunea Podgoriţei*, acum Titograd. Aici însă se mai găsesc şi astăzi urme de vlahi, deşi în număr nu prea mare [2] : *Mičen*, o parte din vechea Podgorica se numeşte aşa (de la rom. *mic*, pl. *mici*); *Alunovići*, frăţie în Mahala, o localitate situată la sud de rîul Cijevna, nu departe de revărsarea sa în Morača (rom. *alun*). Membrii frăţiei sînt azi mahomedani : *Burazerovići*, o familie de turciţi în Titograd Podgorica, originari din Grude. Numele e romanic şi rotacizat : *bura sera — bună seara*. După Skarić, patria lor de obîrşie a fost Toplica. Grude e o regiune la est de Zeta ; *Serakići*, familie turcită din Podgorica, de origine din Muntenegru vechi (se mai numeşte şi *Miljolić*, deci < *Milul*). Forma

[1] I. Iordan, *op. cit.*, p. 276.

[2] *Naselja*, 23, p. 357—575.

numelui îmi pare romanică: *sărac*; *Drakići*, neam în Podgorica, emigrat din Stara Srbija. Caracterul romanic al numelui (*drac*) e mai presus de orice îndoială; *Merulići*, familie în Podgorica, originară din Zeta. Rom. *măr*, articulat, *merul* (cf. la Drobnjaci: *Merulja*).

Din cercetările lui Jovičević ar rezulta că unele din familiile care poartă numele acestea sînt imigrate în Zeta nu de mult. Ca nume ale vlahilor însă ele au, în tot cazul o mare vechime, dovedind că teritoriul Zetei cade în zona străveche a vlahilor de odinioară.

Ceva mai la nord, între Zeta și Morača, dar tot pe teritoriul Zetei istorice, trăiește și azi *tribul Piperilor*. Erdeljanović, care a studiat originea acestui întins trib [1] acum slavizat complet, este de părerea, că Piperii sînt descendenții iliroromanilor ,,numiți vlahi de către poporul nostru''. Ei s-au menținut aici grație faptului că teritoriul acesta se află în vecinătatea orașului Doclea, care a trebuit să exercite o puternică influență romanizatoare. De fapt, în partea sudică a regiunii Stijena, un ținut întreg se numește *Vlaška Drača*, ,,deci după vlahii care au locuit aici''. Numărul lor însă nu a putut fi considerabil. Sîrbii au colonizat treptat regiunea Piperilor, trăind pașnic alături de vlahi, pe care au izbutit a-i slaviza numai încetul cu încetul. Slavizarea lor s-a terminat probabil cu vre-o trei-patru sute de ani în urmă, deci între 1500—1600.

Dar nici pe teritoriul Piperilor nu găsim decît un foarte mic număr de nume ale vlahilor. Covîrșitoarea masă slavă le-a acoperit de mult pe celelalte. Sigure sînt: *Mikuljica* (*Velja i Mala*); piscul numit ,,Vrh Draguljin''; apoi *Ljepurov Do* (rom. *iepure*, cu l' păstrat); și *Ţipitor* (un munte), din rom. *ațipi*, și *Mijeli* (rom. *miel*). La ele se va adăuga, *Vlaška Drača*, în partea de nord a regiunii. Cu toate acestea trebuie să persistăm în părerea că la origină Piperii au fost vlahi. O dovedește aceasta felul lor de viață și vecinătatea cu alți vlahi, dar mai ales numele, căruia i se pot găsi, de sigur, paralele în Italia, cum a procedat Jireček, dar care, cu toate acestea, rămîne numai la romîni nume popular: *Pipăruș Petru* din poveștile ardelene și atîți *Piperi* și *Chiperi*, pomeniți în Țara Romînească și Moldova în evul mediu[2]. După tradiție întemeietorii familiei au fost Vujo Radulov și Jovan Radulov, nume caracteristice romanice. În fine, însuși Erdeljanović admite că o ramură a lor, *Mugoši*, au fost, de fapt vlahi (de la numele rom. *Moga*, și nu de la ung. *magas* — rom. *Mogoș* cum credea N. Drăganu). În tot cazul, puținele nume romanice păstrate pe urma lor arată că Piperii s-au slavizat mai curînd decît alți vlahi.

[1] *Srpski Etnogr. Zbornik*, XVII, *Postanak plemena Pipera*, p. 221—528.

[2] P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Romînești*, I, p. 277—278. *Piper Stolnik* (1472). Cf. p. 282, 319, 324. M. Constăchescu, *Documente Moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, p. 108—109. *Piperești* (1436).

Piva e o regiune aşezată în văile rîurilor Komarnica, Piva şi Tara, la apus de Durmitor şi face parte din ţinutul vechi al Herţegovinei, anexat după 1875 la Muntenegru. Svetozar Tomić, care a studiat această regiune[1], n-a găsit aici urme clare de vlahi, dar presupune prezenţa lor, deoarece ei sînt menţionaţi în regiunile învecinate Drobnjaci, Gacko şi Oputne Rudine. Totuşi *Durmitorul* e un nume care aparţine *neîndoielnic vlahilor*, de asemenea *Murgule*, un podiş în Pišče şi *Kornat* (un cătun), precum şi muntele *Kručica*, care face parte din Volujak. Amintirea lor o păstrează şi *Vlaški Usov*, munţii din stînga Tarei, spre nord-vest de Borikovac. (Interesante sînt culmile Durmitorului : *Prutaš*, *Soje*, *Štulac*). Cătunele există şi azi, dar între cele vechi n-am găsit nume romanice. Cuvîntul *urdă* se întrebuinţează în toată regiunea.

Nici în regiunea *Banjani*[2] n-a găsit Svetozar Tomić decît un singur nume specific vlah — *Bukurov Do*. Tribul Banjani, după Jireček, are origine vlahă. Tomić atribuie numelui „vlah" înţelesul de „ţăran", pentru a interpreta menţiunea de la 1379 (*Vlachi de caton Dragasce de Bagnani*), întîlnită în actele de la Raguza. Credem că e greşit, cu atît mai mult, cu cît la 1428 aceiaşi Banjani se numesc *morlaci* (*Vitus Danielis de generatione Morlacorum Bagnani*). Adăugăm toponimicul *Lijerovo Polje* (Cîmpul lui *Ler*), format din numele de persoană *Ler*. Regiunea Banjanilor e situată în circumscripţia *Nikšić*, în nord-vestul vechiului Muntenegru. Turmele de oi le mînau însă vara în munţii Durmitorului, unde îşi aveau cătunele (Banjski Katun).

Pe teritoriul familiei *Kuči*, despre care se spune că la origine au fost albanezi, se găsesc următoarele numiri[3] : *Vlahinja* (o parte de hotar), *Vlaška Rudina*, *Vlaški Brod* şi *Carina*, *Carine* (rom. *ţarină*). De subliniat e şi formaţia : *Strunga* Radičeva şi cuvîntul *strungač* precum şi numele de familie : Latić (rom. *lat*), *Miţul* şi *Nuţul* (*Micul Gjelos* şi *Gjur Miculev*) *Nuculovići* (din rom. *Onuţ*). Termeni întrebuinţaţi de ciobanii din Kući, pînă astăzi sînt : *urda* şi *capica* (*ţapiţa*). Numele muntelui *Kurlaj* din complexul Kučki Kom, ar fi aromîn, după Th. Capidan. Noi nu împărtăşim această părere. Interesant e jocul *Kalumper*, practicat de femeile tinere din regiunea Kuči ; el începe cu un salut adresat către partenere : *kalumper perom care*. „Kalumper" înseamnă — după Petar Skok — „bună ziua", şi e format din salutul grecesc Καλὴν ἡμέραν (acuzativ). Meglenoromînii cunosc de asemenea expresia[4]. O vor fi cunoscut probabil şi vlahii din regiu-

---

[1] *Naselja*, 31 : Svetozar Tomić, *Piva i Pivljani*, p. 379—530. Registrul de nume are lipsuri, *Kručica* (p. 390, 392, 440), iar *Vlaški Usov*, pe hartă.

[2] *Ibidem*, 31 : Svetozar Tomić, *Banjani*, p. 277—378.

[3] *Ibidem*, 4, p. 1—345 şi St. Dučić, *Život i običaji plemena Kuča*, „Kalumper" la p. 377.

[4] T. Capidan, *Meglenoromînii*, II, p. 169.

nea cucilor. Numele *Kuči* (dr. *cuc*, pl. *cuci*) se întîmpină şi la dacoromîni, spre pildă comuna *Cuci* în Transilvania (raion Luduş, reg. Cluj), *Cuci* (comuna Dozeşti, raion Olteţu, reg. Craiova), *Cuci* (comuna Bozieni, raion Negreşti, reg. Iaşi), *Valea Cucilor* (Tulcea), şi e o poreclă („au mîncat cucul"), cum arată I. Iordan[1].

Pe teritoriul de astăzi al *Vasojevićilor*, în estul Muntenegrului, pe cursul de mijloc al rîului Lim s-au păstrat următoarele numiri [2] : *Vlahov Grob*, *Vlaov Katun*, *Korbulička Reka* (rom. *corb*, *corbul*).

În regiunea *Drobnjak*, astăzi în Herţegovina, avem denumirile *Pirlitor* (aşa se numeşte o ruină şi un sat pe ţărmul stîng al Tarei[3], la marginea platoului Iezera); cuvîntul *a pîrli* e de origine slavă, însă toponimul e romanic, cum arată forma adjectivului verbal în *-tor* : *pîrlitor*. De asemenea *Şerban*, *Merulja* (de la rom. *măr*) şi *Bukur*. Cea mai veche numire pe care o atribuim vlahilor este însă aici binecunoscutul *Durmitor* (de la rom. *a durmi*), pe care îl înconjoară azi din trei părţi tribul vast al Drobnjacilor[4]. După Jireček încă în 1379 se pomeneşte[5] un *Pripchus Radoslavich Vlachus de catuno Drobgnachy*, iar la 1444 apare *Radoe Slauerovich*, *Vlachus de Dromgnazi*, ceea ce ne îndreptăţeşte a presupune că şi acest trib ar fi putut fi la origine vlah.

Aproape de mare, în *Boka*[6], un petec de loc se numeşte *Dančulovina* (de la numele rom. *Dančul*), iar o apă, *Matulovina* (mai puţin sigură ; dar ar putea să aibă la bază un nume *Matul*). *Laški Brijeg* (*Vlaški Brijeg*) ne trimite cu siguranţă la vlahi, ca şi numele ce se mai întîmpină pe aici : Prodan *Radulov*, *Radule Bačić* şi *Radulovići*.

Numele din urmă se mai găseşte şi în împrejurimile Raguzei[7] : *Radulinović*, *Radulović*, unde singurul toponimic caracteristic *Kručica* (sat), e amintit necontenit de la 1498 încoace. Formaţiunile de nume *Vlahušić*, *Vlahović*, *Vlasić* şi *Vlašica* ar putea reprezenta de asemenea urme de vlahi, dacă le-am putea dovedi vechimea. Ca pretutindeni pe litoralul dalmatin şi la Raguza, termenul vlah, a început a se întrebuinţa cu alt înţeles, după ce vlahii s-au asimilat cu desăvîrşire. S-a numit aşa mai întîi orice ţăran slav, din împrejurimi, apoi ţăranii ortodoxi, refugiaţi în număr mai mare din regiunile ocupate de turci. Raguzanii i-au aşezat

---

[1] I. Iordan. *op. cit.*, p. 284.
[2] *Naselja*, 2, p. 513–611.
[3] T. Ippen, *Novibazar und Kossovo* (*Das Alte Rascien*), Viena, 1892, p. 70.
[4] *Naselja*, 1, p. 359–490.
[5] *Staat und Gesellschaft*, p. 33.
[6] *Naselja*, 9, p. 189–635.
[7] *Ibidem*, 23, p. 1–228, *Dubrovnik i Okolina* [Raguza şi împrejurimile], de Dr. Ilije Sindik. Dăm aici cîteva nume, pentru a se putea face comparaţie : *Kantula*, *Dežulović*, *Dulcić*, *Komplita*, *Pupator*, *Rumora*, *Saraka*, *Skorsur*.

pe refugiați în Peninsula Stagno *(Puncta Stagni, Stonski Rat)*, după cum arată mărturii din chiar secolul al XIV-lea : În anii 1386 și 1387, consiliul minor al republicii hotărî să fie primite în Stagno familiile, păstorii, animalele și turmele vlahilor, care se refugiază de frica turcilor[1], iar în 1390 se așezară tot acolo vlahi și sîrbi, cu familiile și cu vitele lor[2]. Numărul ma mare al cătunelor vlahe din regiunea aceasta, în secolul al XV-lea poate fi determinat de noua mișcare de populație, generală acum, și mai masivă ca ori cînd.

Ținutul *Rama* din Bosnia păstrează un mai mare număr de urme ale populației vlahe de altădată. Milenko S. Filipović, care s-a ocupat de acest ținut, observă că vlahii de aici se pomenesc la 1480 și mai tîrziu, dar că ei nu mai erau vlahi puri, ci păstori. De aceea întîmpinăm numele lor mai des în regiunile muntoase : *Vlah* și *Vlainja*, în sus de satul Orašac, *Vlaški Put*, un drum de munte care trece peste Ljubuša, spre Duvanjsko Polje. (*Vlah* se numește un loc în Orašac, iar *Vlaina*, *Vlainja* se întîmpină ca toponimice atît în Orašac, cît și în Polja). Numele comunei *Lorelani* (în Duvno) are aspect romanic (dacă am admite forma *Lăurel* > *Laur*, hipocoristic de la *Laurian*). *Piskulja* e un nume sigur de al vlahilor format din radical slav cu art. *-ul*. *Kale* (o holdă în cîmpul din Uzdol rom. *cale*). *Capare* (*Țapare*), o pădure în Ščipa, de la rom. *țap*, termen întîlnit de mai multe ori la vlahii balcanici, *Butur*-Polje (sat apropiat din Herțegovina) e de asemenea romanic *butur* (în Banat) sau *buture* „scorbură, trunchi scorburos, butuc". Interesant e numele unei fîșii de pămînt în comuna Skrobučani : *Bučer* (dr. *bucin* <lat. *bucinum*, dr. *bucenu*, rotacizat *buceru*, formă foarte veche). Rotacism prezintă și numele unor familii din Gorița și Dugo-Polje, anume *Lagarušići* ; aici se recunoaște ușor cuvîntul legănuș (<leagăn), care se întîmpină în Banat (pentru sufixul *-uș*, cf. numele cătunului *Pagarušani*, tot cuvînt romanic rotacizat : <dr. *păgîn*). Și numele familiei *Kopilaš* din Brčnje trebuie atribuit vlahilor la care vom adăuga pe *Durmiševići* (în Varvara), *Antulovići* (în Gornji Višnjani), *Kalat* (în Prozor ; cf. dr. *încălat*, „îngrășat peste măsură, trupeș").

La *Rama* s-au păstrat mai multe numiri care amintesc cătunele vlahilor. Astfel *Katuni* în Zahum, Maglica și în Gornji Višnjani ; *Katunina*, un loc lîngă satul Kopčić ; *Katunišće*, în Orašac, Zahum și pe muntele Raduša, precum și în Šćipe, Šovići și Doljani. Cum vlahii făceau aici și serviciul de pază a drumurilor, termenii *varda* și *vardište* îi amintesc tot pe

---

[1] C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen*, p. 116—117.

[2] Gelcich-Thallóczy, *Diplomatarium Ragusanum*, p. 709—710 ; *De mittendo et concedendo Vlachis et Sclavis hominibus armorum cum eorum familiis et bestiamine, quod possint fugere et se reducere et salvare in Stagno et in Puncta timore Turchorum fugientibus, si se voluerint ibi salvare* . . .

ei : numele unui izvor în Gruići, *Lavarda* (= *la vardă*), dovedește că ei vorbeau încă o limbă romanică în secolul al XV-lea și al XVI-lea. Milenko Filipović atribuie acestei populații termenii bisericești păstrați încă în regiune : *korisma* și *ževivanžje* (lat. *jejunium*), dar ei nu sînt dela vlahi. Termenii bačina („stînă, cătun") și *bač* („cioban de stînă") trebuie însă explicați prin vlahi, ca și *brzdar* (un burduf în care se transportă brînza *torba načinjena od mešine*), pe care Dicționarul Academiei Iugoslave îl derivă greșit din ital. *borsa* : noi credem că ar trebui mai curînd adus în legătură cu o formație ca *brădoaie*, *brădoaică* „putiniță pentru păstrat brînză", în Oltenia, Banat.

E interesant că populația sîrbească din ținutul Ramei mai știe de vechii locuitori, care au dispărut de mult, crede însă că au fost greci (*Grci*)[1].

În *Visočka Nahija*, studiată de Milenko S. Filipović[2], se găsesc următoarele urme lăsate de vlahi : *Antul*, spahie în Radovlja, după o conscripție din 1565/66 ; *Botuše*, cîmp în Aljinići (cf. Botušani, sat la Dečani, secolul al XIV-lea) ; *Budelje*, parte de cîmp în *Luka* (tot aici Latica și dealul *Vlaškova*) ; *Budoželje*, o localitate și un munte (poate fi *Budușel?*) ; *Bukurovići*, vechi locuitori în Visoko. „Moșul" lor ar fi fost rănit la București. De aici numele. Dar *Bukur* e nume obișnuit la vlahii din peninsulă ; *Vlajčići*, sat sub dealul Dobri Musulmani ; *Vlajći*, case catolice în Bukovlje, Plandišće și Ratonj (fiind catolice, nu sînt vlahe) ; *Vlaovići*, familie în Ričice ; *Vlasenica*, oraș în Bosnia ; *Vlasenice* sat în Solakovići ; *Vlahinja*, *Vlahinje*, sat în Bosnia ; *Vlahinja*, cîmp în Vlahinja ; *Vlahinjaci*, loc în Vlahinja ; *Vlahova Gora* în Zgošća ; *Vlahovići*, sat în Skoparanovići ; *Vlašići*, sat în Kopošići ; *Vlaškovo*, localitate ; *Goronja*, loc în Crnce și în Popi ; *Goronjići*, ținut în Donji Zgošći ; *Durme*, emigrați din Kralupa ; *Durmići*, o ramură de fam. în Dobuj ; *Durmiši*, loc în Visoka și în Bogaljići ; *Kalimbare*, *Kolimbare*, cîmp în Monjari, de la numele de persoană *Kalember* (grec *kalin imeran*) răspîndit de vlahi, *Kopači*, sat ; *Koronatje*, deal în Kamenice, de la rom. *curunat* < *curună*[3] ; *Latica* localitate în Izbod și cîmp, în multe numiri, rom. *lat* ; *Măčugani*, loc în Visoko, rom. *măciucă* ; *Mičanovići* în Breza, familie și ținut în Maurovići ; *Mičići*, ținut în Kula-Banjere, rom. *mic*, pl. *mici* ; *Pule*, loc în Loznic ; *Radulovići*, ținut în Mamovići ; *Sać*, cîmp în Šeperci, rom. *sac*, pl. *saci* ; *Saci*, holdă în Banjer.

Milenko S. Filipović consideră ca nume vlahe și următoarele : *Andresko*, cîmp în satul Kopošići, ar fi o formă adjectivală. Ea e de fapt o for-

---

[1] Dr. Milenko S. Filipović, *Rama u Bosni* (Naselja, 35).
[2] *Naselja*, 25, p. 191—644.
[3] Jireček consideră toponimicul *Korona* ca fiind vlah, noi însă ne îndoim.

mațiune istroromînă. *Bakule*, cîmp în Subotinja; cuprinde forma articulată romanicul *Bacul*. Cele trei toponimice *Komina* (cîmp, deal, izvor) și un altul, *Komini* (o coastă în Dobrinje) le derivă din limba greacă, dar admițînd, după Dicționarul Academiei din Zagreb, că la sîrbo-croați cuvîntul ar fi intrat prin mijlocirea limbei latine (cuvîntul romînesc corespunzător ar fi *cămin*). În fine, toponimicele *Roman*, *Rumenata* sau *Rumaneta* și vîrful de deal *Rumanac* le consideră de urme romanice, fiind formate, de la *Roman* nume de persoană „romînesc". Acesta din urmă însă e bizantino-grecesc, deși chiar Petar Skok susține caracterul său romanic[1]. Celelalte sînt în orice caz discutabile. *Komin* cu înțeles de „cămin", „vatră" se întrebuințează în unele regiuni sîrbo-croate apusene, poate fi deci apelativul sîrbo-croat.

Concluzia lui Filipović merită să fie subliniată: e mai presus de îndoială, că în toată Bosnia au fost vlahi, în grupe mai mici sau mai mari, care au făcut legătura între vlahii din Serbia și cei din Croația și Dalmația. Grupurile de vlahi de aici se pot deci deosebi în două straturi distincte, unul străvechi, al doilea imigrat ulterior[2].

Glasinac, regiune în Bosnia, în răsărit de muntele *Romanija*, o faimoasă stațiune preistorică și un binecunoscut punct vamal în evul mediu, a fost studiată de Milenko S. Filipović, unul din cei mai reputați etnologi din Iugoslavia[3]. Cum această regiune face parte din Starivlahul conceput mai larg și e situată la apus de Drina, pare semnificativ faptul că nu ne-a păstrat nici un toponimic specific vlah. În onomastică se întîmpină doar *Furtul*, nume identificat de Petar Skok cu rom. *furt*. După Milenković, însă familia aceasta a imigrat nu de mult în Bosnia din răsăritul Herțegovinei, unde se numește și *Furdilović*. Observăm că și derivația din rom. *furt* nu pare de loc sigură. De aceea sîntem nevoiți a constata că această regiune n-a avut în evul de mijloc populație vlahă. Milenković crede dimpotrivă, întemeindu-se pe două fapte: 1) că erau prezenți și în alte regiuni ale Bosniei și 2) că prezența lor e confirmată prin toponimicele *Romanija*, *Stari Vlah* și *Mandra*. În tot cazul, vlahii de aici s-au asimilat cu populația sîrbă încă în prima jumătate a secolului al XV-lea, încheie învățatul iugoslav. În ce privește numele *Romanija*, noi credem că n-are nici o legătură cu valahii, și că mai curînd pare a fi o reminiscență a stăpînirii bizantine. Starivlahul și-a extins limitele în concepția populară mult mai tîrziu, cînd noțiunea autentică a termenului nu se mai înțelegea. În ce privește răspîndirea termenului *mandra* pentru așezările sau cătu-

---

[1] *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Herceg.*, XXX, p. 298.
[2] *Naselja*, 25, p. 212.
[3] *Ibidem*, 32. Milenko S. Filipović, *Glasinac*, p. 177—423.

nele păstoreşti, noi nu o putem atribui vlahilor, deoarece nu-i atestat nicăieri în legătură cu vlahii din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice, iar aromînii n-au atins niciodată regiunea aceasta. Se pare că autorii Dicţionarului Academiei Iugoslave sînt îndreptăţiţi să afirme că termenul e împrumutat de la greci, şi că răspîndirea lui se datoreşte dominaţiunii turceşti[1]. Numele *Beatovići*, care se întîlneşte aici în mai multe localităţi (Čavarine, Brajakovici, Šepkovići) este explicat de Petar Skok just prin rom. *beat.* De altfel ei au venit în Bosnia din Muntenegru, cu un secol în urmă[2].

Regiunea care face legătura între Sarajevo şi Visočka Nahija, denumită *Vogošće*, arată de asemenea urme de vlahi[3] : *Vlainje* e un cîmp în Gornja Bioča; *Vlahinja*, sat în Iošanica; *Vlašići*, sat în Kopošići. De remarcat numele *Durme* şi *Durmići* în Gornja Bioča, apoi *Kerović*, pe care nu l-am mai întîlnit şi care ar putea să fie explicat de la rom. *cîne*, cu forma rotacizată *cîre*, în sîrbo-croată *ker* („cîne"). Familia care poartă acest nume e originară din Kolašin şi, după cum ni se indică, numele ei adevărat e Sekiraši. În aceeaşi comună, Jošanica, o altă familie se numeşte *Buniovići*, prin urmare formă nerotacizată. Dar forma *Buni* ar putea fi într-adevăr de la Bunimir. Interesantă e numirea *Katulje*, un cîmp în Kamenice (dacă s-ar putea deriva de la vechiul cuvînt rom. *cată*, pisică; cf. Puşcariu, *Studii istroromîne*, II, p. 283). Familia Blagovčani in Vogošće a venit de undeva din jurul oraşului Prizren, dar numele lor vechi era *Bradar* (rom. *brad*). Şi în Jošanica întîlnim un nume asemănător *Bradić*, familie originară din Brasina, regiunea Neretvei. *Breza* e un cîmp în Vogošće şi altul în Krč, dar forma aceasta nu credem că ar avea la bază vechiul cuvînt romanic *brînză*.

Colaboratorii lui Cvijić au studiat încă trei regiuni din Bosnia, situate, ce-i drept, în regiunile dinspre nord-vest, care, însă, au şi ele cîteva elemente interesante.

Astfel în Krajina Bosniei, în regiunea de mijloc a rîului *Una*, studiată de Milan Karanović[4], însemnăm : *Alunovići*, familie în Krupa, emigraţi din Lika (rom. *alun*); *Drakula*, familie în Grabež emigrată nu de mult din Lika; *Drakulići*, nume de familie în Gornji Bušević (au venit din Korjenić); alte familii, în Turska Jasenica (originară din Lika), în Ostrožnica, Bihać etc. : *Radulovići*, nume de familie din Gorjevac; *Bukarica*, nume de familie în Grabež. Ar putea fi numele format din *Bukur*. Şi

[1] *Naselja*, 32, p. 256–258.
[2] Mil. S. Filipović, *op. cit.*, p. 258.
[3] *Naselja*, 26, p. 621–695.
[4] *Ibidem*, 20, p. 281–654.

ei sînt originari din Lika; *Dŭmitor*, nume de „voievod" din Bihać, poate din rom. *domnitor* (cf. pentru *mn*$>$*m*, *dumitale* $<$ *dumnitâle*). Cf. şi *Dimitor*, munte, tot în Bosnia, în dreapta rîului Sana; *Djal*, familie în Bihač; *Durmići*, familie în Vidovska, emigrată nu de mult din regiunea Peč. O altă familie, în Pećigrad, şi o colonie a kudićilor. *Kalember*, o familie originară din Korjenić, în Herţegovina. Un *Kalemberovo Brdo* găsim în Zborište. *Kalemberii* au acelaşi sfînt patron ca şi Drakulići; *Cinci*, familie în Varoška Rijeka, ar putea să fie arom. *tzintzi*, dar şi pluralul de la Cinac, tot nume de familie în aceeaşi localitate; *Vlaško Groblje*, deal (507 m) în Cazin, după un cimitir vechi.

De subliniat sînt şi numele *Živulja* (aşezare nouă) şi *Murginovac* (poate fi dintr-un rom. *Murgă*). Muntele *Lupinja* (1189 m) şi curiosul *Konjodor* (nume de sat) nu pot fi considerate vlahe.

Si mai înspre nord-vestul Bosniei, în aşa-zisa *Sanička Župa*, de-a lungul Saniţei, afluent al Sanei, sînt puţine urme caracteristice[1]: *Vlaški Biljani*, un sat denumit astfel de musulmani; azi se cheamă Srpski Biljani. Prin urmare vlah = sîrbesc. *Vlaška Voda*, un izvor în Smailbegova Prisjeka; *Vlaški Budelj*, sat numit Srpski Budelj. Forma numelui Budelj pare a reaminti un dr. *Budei*; *Vlaška Sanica*, sat denumit de musulmani aşa, altfel numele ei e Srpska Sanica.

Evident că aici nu avem a face cu reminiscenţe ale populaţiei vlahe, ci cu sîrbi ortodocşi numiţi vlahi de către musulmani. Nume într-adevăr vlahe sînt: *Radulovac* şi *Radulovići*; primul îl întîlnim de două ori (cîmp în Turski Biljani şi altul în Hrustovo), al doilea, o latură a satului Budelj. *Šerbula*, familie în Megjegje Brdo, venită recent de pe la Petrovac. Discutabil este *Kasari*, izvor în Gornji Budelj. Nu ar putea fi *căsar*? (de la *casă*).

În *Bjelajsko Polje* şi Bravsko, regiune situată la sud-vest de Krajina în apropierea Unei, sînt şi mai puţine asemenea urme[2]: *Šerbulina Vodica*, izvor în Smoljana. Šerbula, familie în Smoljana venită în secolul al XVIII-lea din Banjaluka. *Radulovići*, familie în Cimete venită din Prkos; altă familie în Vrtoče, venită în secolul al XVIII-lea din Donji Lapac; alta în Bravska, imigrată recent din Grahovo. *Kreco*, nume de familie în Petrovac; emigraţi recent din Varcar Vakuf (rom. *creţ*). În Krnja Jela, un nume *Ketenište*, locul cătunului.

---

[1] *Naselja*, 26, p. 245—304.
[2] *Ibidem*, 20, p. 281—654.

VLAHII DIN CROAŢIA

Vlahii din Valea Cetinei

Vlahii din Croaţia apar mai întîi în istorie cu prilejul luptelor ce s-au dat împotriva lui Mladen Subić de Bribir[1], ban al Croaţiei, comite al Zarei, principe al Dalmaţiei şi al doilea ban al Bosniei[2]. Puternicul magnat croat cu ambiţii regale, duşmănit de o bună parte a nobilimii croate de pe litoral, slăbit de alianţa oraşelor rebele Sebenico şi Traù, care erau sprijinite în mod efectiv de către republica veneţiană, nu găsi în vara anului 1322 aliaţi mai credincioşi, cu sprijinul cărora să poată ţine piept banului slavon Ioan Babonić, decît pe vlahii care, întocmai ca şi locuitorii din Polizza (Poljica), fuseseră totdeauna tovarăşi credincioşi ai familiei sale[3]. Aşa trebuie să înţelegem informaţia cronicarului Miha Madii de Barbazanis, care era contemporan cu aceste evenimente, deşi cronica sa e defectuoasă tocmai în locul care ne priveşte[4] : *Tandem banus Mladenus, videns se esse confusum et devictum sine bello, misit comitem Georgium fratrem suum ad regem Ungariae, ut sibi impenderet auxilium. Semper adhaesit amicitiae et auxilio Vlacorum et Policianorum*... Cum, cu drept cuvînt, observă[5]. F. Šišić, între *auxilium* şi *semper* lipseşte un cuvînt, căci numai aşa se poate explica evidenta confuzie ce o face autorul între ,,ajutorul'' aşteptat din partea regelui şi ,,ajutorul vlahilor''.

---

[1] *Bribir* sau *Breberio* îl derivă Skok (*Prilog k ispitivanju hrvatskih imena mjesta*, p. 1. Extr. din *Nastavni Vjesnik*, XXII, 1914) din *Barbaria* prin intermediul unei forme *Berberium*.

[2] Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae* (ed. Schwandtner, III), p. 327. Cf. *Századok*, 28, p. 783.

[3] Despre aceste lupte vezi şi Vjekoslav Klaić *Bribirski Knezovi od plemena Subić do god. 1347* (Zagreb, 1897), p. 122 şi urm.

[4] Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac genuini*, III (Viena, 1748), p. 647.

[5] Rad 153, p. 10 în articolul *Miha Madijev de Barbazanis* de Dr. Ferdo Šišić. A se vedea la bibliografie tălmăcirea titlurilor de cărţi croate.

Dar, oricum ar fi, din informaţiile acestui preţios izvor contemporan aflăm, pentru întîia dată, de existenţa vlahilor în Croaţia. Se pare chiar că elementul vlah constituia partea cea mai mare şi mai însemnată a armatei banului Mladen, căci cronicarul nostru urmează astfel[1]: *Item Ioannes Banus Babonig cum suis sequacibus persecutus est Mladenum usque Bliscam, ibi pugnam fecit magnam cum Vlacis, non modicam quantitatem bestialium, hominum et jumentorum accipiens* ... Banul Mladen se retrăsese în faţa forţei superioare a duşmanilor săi pînă la Bliska, o localitate, pe care Šišić o identifică cu satul Bisko, situat spre sud de Sinj şi spre vest de rîul Cetinei[2], unde vlahii săi dădură lupta cu banul Slavoniei şi suferiră înfrîngerea care le căşună nu puţine pagube în oameni şi vite.

Fără îndoială că banul Mladen găsise valea Cetinei ca fiind potrivită pentru retragerea trupelor sale, deoarece în apropiere erau cetăţile întărite, unde, în caz de nevoie, se putea refugia, dar şi pentru împrejurarea că acest ţinut era locuit de vlahii săi credincioşi. Prada în vite o luă deci duşmanul învingător de la vlahii din împrejurimi, care locuiesc statornic valea Cetinei, după mărturia documentelor croate.

Aceste mărturii sînt legate în secolul al XIV-lea şi, în bună parte, chiar şi în jumătatea dintîi a veacului următor, de istoria unei familii puternice, a Nelipićilor, care ajunseră stăpîni ai cetăţilor şi vlahilor din ţinutul acesta. Astfel, cînd regele Ludovic se împăcă cu familia Nelipići, în toamna anului 1345, văduva Vladislava şi fiul său minor Ioan obţinură confirmarea posesiunei asupra cetăţilor din districtul Cetinei, avînd, în schimb, să predea regelui cetăţile Knin, Počitelj, Srb, Stog şi Unac: *ob hoc ... castrum nostrum regale Zyn vocatum cum districtu eius Cetina apellato et quibusvis pertinenciis, item castrum Brechewo cum kampo qui vocatur Pogle, simulcum universis ipsorum tenutis, villis, possesionibus et eorum incolis seu populis Croatis et Olachis* ... Cetatea Sinj e situată spre vest de Cetina, iar spre nord-vest, lîngă rîul Čikola, se întinde Petrovo Polje. Pe acest teritoriu se găseau deci aşezările vlahilor, care, ca şi în Transilvania, stăteau în strînsă dependenţă de anume cetăţi si erau cunoscuţi cancelariei ungureşti tot sub denumirea de *Olachi*. Regele Ludovic întrebuinţează acelaşi termen cu privire la vlahi şi în anul 1372, cînd confirmă[3] din nou posesiunile cneazului Ioan Nelipići *cum comitatu Cetine nec non villis, incolis* ...

În aceeaşi vreme însă cancelaria veneţiană îi numeşte *Morolaci*, ca şi pe vlahii din celelalte părţi ale litoralului dalmatin. Astfel, în anul 1344

---

[1] Schwandtner, *op. cit.*, p. 648.
[2] Τζέντζενα, Τζέντινα, Zentina, Centena [sec. X].
[3] Smiciklas, *Codex Diplomaticus*, XI, p. 249—252, şi XIV, p. 441.

senatul signoriei intervine, la rugămintea văduvei comitelui din Knin şi a fiului său, Ioan Nelipić pe lîngă Grigorie Kurjaković, să le restituie cele două cătune de morlaci (*duos catunos suorum Morolacorum*), pe care le deține de la ei[1].

Cel din urmă Nelipić, Ivaniš, fiul lui Ioan[2], una din cele mai marcante personalități ale regatului croat în jumătatea primă a secolului al XV-lea, în cursul luptei tragice pe care a dat-o pentru a-şi salva proprietățile întinse, pomeneşte de repetate ori de vlahii sau morlacii săi. Puternicul ban, neavînd nici un fecior, căuta să asigure fiicelor sale moştenirea bogată ce avea să o lase după moarte. De aceea se înfrăți cu Nicolae Frankapan, comitele de Veglia şi de aceea îşi mărită fata Ecaterina după Ioan (Anž) Frankapan, fiul influentului magnat din Veglia, pe care, ca patrician spalatin, în prealabil îl adoptase, după dreptul roman. Aceleaşi motive l-au determinat, în fine, să zălogească fiicei sale, rînd pe rînd, cetățile şi proprietățile de care dispunea. În mai multe din aceste documente de zălogire banul Ivaniš face mențiune şi de vlahi. Astfel, cînd în mai 1424, zălogeşte fiicei sale pentru suma de 15 mii galbeni cetatea Sinj cu comitatul Cetina şi Travnik, el acordă *et omnes suos Vlachos ubique in dominio et tenutis suis et alibi ubivis residentes et commorantes* ..., cu alte cuvinte, îi acordă şi pe toți vlahii, care sînt şi stau în domeniul şi stăpînirea sa şi oriunde altundeva; documentul urmează astfel: *cum universis eorundem castrorum et comitatus villis, possesionibus, proventibus, redditibus, tributis, terris cultis et incultis ... et generaliter quibuslibet utilitatibus et pertinentiis eorundem quomodocunque et qualitercunque vocitatis et appellatis, ad dicta castra et comitatum et wlachos pertinentibus et spectantibus*...[3].

Formula aceasta care menționează pe vlahi alături de cetăți şi comitate, ni s-ar părea neobişnuită, dacă n-am ținea seamă de împrejurarea că şi ei erau grupați într-o organizație proprie şi că, departe de a fi numai păstori ori numai iobagi legați de glie, ei erau în posesiunea unor anume privilegii. Aceasta apare clar şi din textul celorlalte acte de zălogire ale banului Ivaniš, dar mai vîrtos o dovedesc cîteva diplome, care ni s-au păstrat din aceeaşi epocă şi pe care le vom discuta mai jos.

În anul 1434 banul Ivaniš Nelipić zălogeşte fiicei sale Ecaterina Frankapan, pentru suma de 50 mii de galbeni, cetățile Sinj, Travnik, Čačvina, Omišlje, Clissa, Ključ, Kamičac, Zvonigrad *ac etiam omnes nostros morovlahos et catunarios ubique in dominio et tenutis nostris exis-*

---

[1] *Mon. Sl. Mer.*, II, p. 219—220.
[2] *Turul*, 1907, p. 70 şi urm. Dr. Šufflay Milan; *A Nelipicsiek hagyatéka* [Moştenirea Nelipicilor].
[3] *Mon. Hung. Hist.*, XXXV, p. 201—202.

tentes et habitantes[1]. Actul de zălogire e datat la 24 mai 1434 și în temeiul acestuia vicebanul Domša de Vladihovici introduse, în 15 iunie 1434, pe Caterina Frankapan în posesiunea cetăților Travnik, Sinj, cu comitatul Cetine, și a vlahilor săi (*castrum Fsyn cum comitatu Cetine, Castrum Trawnik, in regno Croatie existentia et omnes wolachos ipsius ubique in dominio ipsius ac alibi ubivis residentes et commorantes cum universis ... in quorum castrorum et provincie, ac volahorum et pertinentiarum earundem dominium et possessum ipsa domina Chaterina se et heredes suos legitime statui et introduci vellet*[2], ceea ce capitlul din Knin se grăbi să execute, îndeplinind toate formalitățile (*ipsi pariter accesissent ad predicta castra et provinciam seu comitatum Cetine ac wolahos et universas tenutas, metas et pertinentias, vicinos et commetaneos eorundem illac convocassent et coram eisdem introduxissent et statuissent memoratam dominam Catharinam et suos heredes iure premisso videlicet titulo pignoris predicte ipsis incumbente tenendum, prossidendum, utendum atque conservandum in quolibet castro ac comitatu et walahos*[3]....

În ajunul morții sale contele Ivaniš fu invitat de regele Sigismund să ia parte, împreună cu Frankapanii și alți nobili la ocupația teritoriului din Bosnia (*terra Homljan*) pe care îl deținuse voievodul Sandalj. Din scrisoarea regelui către banii Nicolae și Ștefan Frankapan (26 aprilie 1445), se vede că regele s-a adresat cu acest prilej și vlahilor săi, întocmai așa cum se adresa și celorlalți magnați și nobili ai țării [4].

În curînd după aceasta însă se stinse banul Ivaniš, cel din urmă vlăstar bărbătesc al familiei Nelipić. Moștenirea pe care o lăsă o luă ginerele său Anž (Ioan) Frankapan, care se intitulează „cnez al Vegliei, Modrussei, Cetinei și Clissei și ban al Dalmației și Croaților" și de fapt e stăpîn pe un teritoriu întins, de la Tersatto lîngă Fiume spre sud, pînă la Almissa și gura Narentei. Regele Sigismund însă pretinde moșiile Nelipićilor, care, după dreptul ungar, ar fi urmat să treacă în posesiunea coroanei, în lipsă de erezi bărbătești. Hanž Frankapan se opune, chiar și cu putere armată, și astfel izbucnește lupta sîngeroasă pentru moștenirea Nelipićilor [5].

Fazele acestei lupte nu se cunosc mai de aproape. Probabil însă că armatele regelui de sub conducerea lui Matko de Talovac au atacat

[1] *Mon. Hung. Hist.*, XXXV, p. 250–251.
[2] *Ibidem*, p. 254.
[3] *Ibidem*, p. 255–256.
[4] *Ibidem*, XXXV, p. 266 : *idcirco eisdem fidelitatibus vestris firmo nostro sub edicto precipimus et mandamus, quatenus visis presentibus, quantocius fieri poterit, cum subsidiis et auxiliis fidelium nostrorum illustris regis Bosne, et magnificorum Georgii filii Woyzlai et Iohannis filii Iwan comitis Cetine, comitum Corbavie ac nobilium et walahorum dicti regni nostri Croatie quibus scripta nostra superinde direximus, predictam terram Homljan...*
[5] Klaić Vjekoslav, *Krčki knezovi Frankapani*, I (Zagreb, 1901), p. 224 și urm. Cf. *Turul* (1907), p. 80–84.

pe ginerele lui Nelipić pe teritoriul său, unde avu să lupte cu vlahii, care stătură şi de astădată alături de banul rebel. Serviciile vlahilor, excelente fără îndoială, îndemnară pe banul Hanž să confirme ,,legea vlahilor'' cu drepturile de care se bucurau în această parte a Croaţiei şi să ne lase unul din cele mai preţioase documente privitoare la vlahii din Peninsula Balcanică.

În august 1436 banul Talovac izbutise să pătrundă pînă sub cetatea Sinj, pe care Frankapan o apăra cu îndărătnicie şi succes. În octombrie 1436 Frankapan mai răsplătea încă pe un vlah credincios cu o proprietate sub cetatea Sinj, în vreme ce oastea lui Matko Talovac suferea pierderi sîngeroase. Numai moartea lui Hanž Frankapan, care se sfîrşi în împrejurări misterioase, puse capăt acestor lupte[1].

,,Legea'' vlahilor din Croaţia e cuprinsă, în privilegiul banului Hanž Frankapan, care a fost publicat mai întîi dintr-o transcripţie latină, apoi şi după originalul cirilic de Radoslav Lopašic [2]. V. Jagić a tipărit [3] acest document după o copie din sec. al XVII-lea. Iată, în traducere, textul complet al acestui interesant document :

,,În numele tatălui şi fiului şi sfîntului duh, amin. Noi cnezul Hanž Frankapan, cnez al Vegliei şi Modruşei, al Cetinei şi Clissei etc. ban al Dalmaţiei şi al croaţilor, dăm de ştire, prin acest hrisov deschis al nostru, fiecărui om căruia i se cuvine, că au venit în faţa noastră, cinstiţii şi bunii bărbaţi, foşti supuşi credincioşi şi drepţi ai banului Ivaniš Ivanović, toţi vlahi buni : Vigan Dubravčić, Ninoe Sanković, Tomaš Rodjević, Matiaš Vukčić, Milić Ostojić, Dragić Prodanović, Blaz Kočić, Hrela Golešević, Vukat Vojnović, Ivaniš Grobačić, Budan Grubšić, Bilosav Dražević, Elovac Draživojević, Radivoj Vitković, Bulat Kustražić, Ivan Poznanović şi toţi ceilalţi *vlahi* buni, rugîndu-se şi cerînd de la noi bunele şi cinstitele lor legi obişnuite, pe care le-au avut sub fostul lor domn, banul Ivaniš Ivanović şi sub tatăl acestuia, cnezul Ivan. Iar noi cumpănind şi văzînd dreapta şi cuviincioasa lor rugăminte şi cerere, am primit pe bunii bărbaţi mai sus amintiţi, foşti supuşi credincioşi ai banului Ivaniš, de supuşi pentru noi şi erezii noştri şi le făcurăm, deterăm şi confirmarăm obişnuitele lor legi cinstite şi bune şi drepte, pe care le-au avut prea drepte şi prea bune sub fostul lor domn, banul Ivaniš şi sub tatăl acestuia, cnezul Ivan, şi sub care legi s-au servit ei şi bătrînii lor. Iată şi acelea bune legi :

1. Mai întîi să nu fie peste ei vreun cnez cu forţa. Dacă vreun cnez le-ar fi urît, au să se sfătuiască cu noi, să aibă voie a-l schimba.

---

[1] *Turul* (1907), p. 82—83.
[2] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V, 1, p. 8—11.
[3] *Archiv für slav. Phil.*, XIV, p. 156—157.

2. Care vlah are sat, să slujească cu uncia, iar care n-are sat (să servească), călare cu scut şi cu sabie ori cu săgeţi şi cu sabie.

3. Cine, poruncindu-i-se (?), nu merge la război, are să plătească şase libre, din care a zecea parte se cuvine voievodului vlah. . .

4. Calul ostăşesc să nu i se ia în zălog pentru nici o vină.

5. Să nu se bată în răstimpul de la Sîn-Ştefan pînă la Sîn-Martin.

6. Iar cînd pleacă la război, două părţi să fie soldaţi, iar a treia parte să se îngrijească de făină şi iepe.

7. Şi să nu fie peste ei voievod nici un croat, ci unul dintre ei să le fie voievod, care le va porunci şi se va sfătui cu cnezul nostru.

8. Şi judecata să le fie sub Sinj, şi la judecata lor să nu şadă nici un croat, ci cnezul şi juzii lor.

9. Şi cnezul şi juzii lor să aibă a descinde de două ori pe an între vlahi, între toţi cei înşiraţi mai sus cîte unul.

10. Şi să nu fie între ei pedepsiţi cu sîlnicie, ci pe fiecare să-l judece cu judecată dreaptă.

11. Şi din fiecare gloabă să le rămînă o treime, iar juzilor li se dă a zecea parte din gloabe, iar din venitul nostru a zecea parte de gloabe cnezului.

12. Iar dacă ar cădea asupra cuiva gloabă, să i se ia o oaie pentru o libră şi o vacă pentru şase libre. Şi să i se dea termen pînă în ziua a douăzecea, iar dacă n-o răscumpără pînă atunci, să o piardă.

13. Fiecare casă are să dea la Sf. Gheorghe un berbece sau o oaie şi un ţap (*ovan prihodnik*) şi un caş, iar cine-i aşa de sărac că nu are caş, va da un veronez, apoi un galben după fum[1] după legea lor 74 de bolantia, cine are cai şi treizeci de oi, iar cine-i. . ., să-i dea şi doi galbeni sau imbri.

14. Toamna de ziua Sf. Martin să aibă a da, după legea lor, cîte un dinar de fiecare cal, în afară de cătunari şi dvornici.

15. Iar în Cetina să nu dea tergovină nicăieri.

16. Şi să nu fie spînzurat nimeni dintre ei pentru nici o vină.

17. Şi mai sus-amintiţii bărbaţi toţi buni cătunari, să-şi ţină pentru sine jumătate din venitul de galbeni de la oamenii lor, cum a fost sub fostul lor domn banul Ivaniş.

18. Şi să nu fie silit vlahul care însuşi nu are o sută de libre, a-i da altui vlah o sută de libre.

19. Şi să nu fie dator a da domnului slugi năimite, nici slugi de cai.

---

[1] În textul lui Jagić, care are altă interpuncţie, pasagiul acesta s-ar traduce astfel: „apoi un galben după fum, 70 după legea lor şi patru bolantia cine are cai şi 30 de oi, iar cine e în Božica şi doi ducaţi sau un imbri, toamna de S. Martin". Evident, transcrierea lui Jagić, cu interpuncţia dată e greşită şi schimbă înţelesul textului.

20. Şi sîrbul să nu dea în judecată pe vlah, nici vlahul pe sîrb.

21. Şi să nu fie între ei (aici textul e deteriorat), nici martor, nici jurător, şi nimeni dintre ei să nu fie oficial, nici să nu fie jurat, în afară de 4 bolantia.

22. Şi să nu dea ierbărit la munte, nici în iernatice, nici aiurea, unde n-au dat nici pe vremea banului Ivaniş.

23. Şi croații să nu țină vlah în afară de un păstor.

După aceasta cnezul vlah şi toți bunii bărbați scrişi mai sus, toți cătunarii, s-au rugat de noi şi s-au legat cu credința şi sufletul lor că ne vor servi credincios nouă şi urmaşilor noştri, iar noi ne-am făgăduit şi am dat la aceasta cuvîntul nostru domnesc, că vrem să-i confirmăm în toate legile lor mai sus-scrise şi să le ținem legile în vecii vecilor, pentru ei şi rămăşița lor, pînă cînd ne slujesc drept şi credincios. Drept care am dat acest hrisov deschis al nostru, căci toți aceşti mai sus scrişi bărbați buni, cătunari, cu frații şi cătunele şi comunele lor s-au făgăduit, au primit şi s-au legat, cu credința şi cu sufletele lor, că ne vor sluji, ei şi urmaşii lor, pe noi şi rămăşițele noastre, drept şi credincios cu capetele, cu averea şi cu toată puterea lor, şi nu ne vor părăsi pe noi şi pe urmaşii noştri, împotriva nici unui om. Scris în Clissa, luna martie 18, în anul de la naşterea lui Hristos 1436.

Şi la toate cele zise mai sus ne-am legat tare, pentru ca să fie cu sfatul şi cu buna lor voie".

Importanța acestui act constă nu numai în faptul, că ne-a păstrat o veche „lege" a vlahilor din Croația împreună cu organizația lor, ci şi în faptul că risipeşte părerea aproape generală, şi totuşi eronată, că vlahii de pe coasta dalmatină şi din Croația erau numai nişte păstori nomazi. Dimpotrivă unii cătunari pomeniți aici, în număr de 14, aveau şi sate, iar alții, deşi mai săraci, erau înzestrați totuşi cu anume privilegii. Aceşti „vlahi buni", care țin la autonomia lor, pe care o îngrădesc în chip cuminte, se disting, în fine, clar atît de croați, cît şi de sîrbi.

Unul din cătunarii pomeniți în legea aceasta, anume Vigan Dubravčić, cu fratele său Grigorie şi cu nepotul său Miclăuş, fură răsplătiți pentru serviciile lor cu o donațiune specială de către banul Hanž. Acesta le dete o moşie care mai înainte formase posesiunea postolarului Iurić în Cetina, sub cetatea Sinj, şi în satul Sochača, şi încă una, tot sub Sinj care fusese a lui Iurko Galardić, şi anume tot pămîntul, viile, grădinile şi fînațele ce-i aparținuseră [1].

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI, 1, p. 148.

Această donație făcută unui vlah e ultimul document iscălit de banul Hanž Frankapan, care muri, curînd după aceasta. Văduva sa Ecaterina fu nevoită să se împace cu regele ungar pentru a salva pe seama fiului ei minor măcar moștenirea Frankapanilor. Proprietățile familiei Nelipić fură donate de Sigismund noului ban croat Matko de Talovac, care ajunse astfel domn și peste vlahii din Cetina.

De la familia Talovac n-au rămas decît foarte puține documente, în care să se menționeze și vlahii lor din Cetina. Astfel în 1443 Vigan Dubravčić cu nepotul său Miclăuș obținură de la banul Petru de Talovac iernaticul Koprivno, muntele Prvedrina și cîmpia „Ščirna", pentru serviciile lor credincioase [1].

În 1471 regele Matei donă vlahului său (*Walacho nostro*) Martin Dehonijević din Koprivno și neamului său, siliștea Lovazići situată în jupania Cetinei [2]. În anul 1476, cneazul Lacko de Talovac făcu pe Miclăuș Dehojević „cnez vlah al ținutului vlah după legea vlahă, în așa chip cum l-au ales vlahii, așa îl confirmăm și l-am confirmat, cît va trăi, că vrem să-l ținem și nu-l vom coborî la mai puțin în viața sa". Urmează[3] formula obișnuită în asemenea litere de confirmare, care ne aduce și cîteva informațiuni nouă : „Drept aceea i-am dat cuvîntul și credința noastră domnească, să nu dăm crezare niciodată nici la o pîră împotriva sa, care nu i s-ar spune în față și nu s-ar găsi cu dreptate, că-l vom ajuta spre folosul său și că-l primim și l-am primit de dreaptă și credincioasă slugă a noastră, pentru a ne servi drept și credincios după legea vlahă".

În primele decenii ale sec. al XVI-lea dieta croată caracteriza pe vlahii din Cetina astfel : *Wolahi de Cetina. . . inter ceteros hy sunt insigniores*, ceea ce vor fi fost, de fapt, în temeiul privilegiilor cîștigate pentru credința și pentru strălucitele lor virtuți militare[4].

Vlahii regali

Documentele croate amintesc adeseori pe vlahii regali sau pe vlahii regatului Croației (*Volahi regni nostri Croatie*, *omnes Volahi regni nostri Croatie*, *Olahus regalis*), care erau supuși ai regelui și stăteau sub jurisdicția banului croat cu reședința în Knin. Sub această denumire avem să înțelegem deci pe vlahii din „banatul" croat, aparținători mai vîrtos cetății Knin. Ei sînt, fără îndoială, acei morlaci pe care, după cum ne

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI, 1, p. 156.
[2] *Ibidem*, V, 1, p. 3.
[3] *Ibidem*, p. 11–12.
[4] *Mon. Sl. Mer.*, 38, p. 43.

relatează ambasadorul orașului Traù, în anul 1348, îi reclama vicebanul din Knin, deoarece s-au făcut vinovați de rebeliune împotriva regelui ungar și s-au refugiat apoi sub protecțiunea orașului Traù [1]. Se pare că acești morlaci au luptat contra regelui Ludovic cu prilejul războiului pe care l-a avut cu Veneția și cu orașele dalmatine. De altminteri știm că în oastea lui Ludovic se aflau și vlahi recrutați unii din ținutul Cetinei, unde elementul vlah dispunea și de o organizație militară, dar și din „banat", unde erau destul de numeroși, pentru ca, în secolul următor, să facă o parte integrantă a banderiului Banatului.

Un document interesant din sec. al XIV-lea ne-a păstrat (1376) numele lui Petar Martić, care se intitula *comes Tininii et Holachorum*, din care se poate deduce importanța elementului vlah din preajma cetății Knin [2].

În 6 mai 1430, regele Sigismund zălogește lui Nicolae Frankapan și Hermann de Cilia orașele Bihač și Scardona, castelul Repaciu, cetățile Sokol, Čoka, Rmanj, Knin, Lab, Vrhrika și Ostrovița, dar și pe vlahii regatului croat, precum și comitatele Lika și Poljica [3].

În asemenea chip se pomenesc acești „vlahi ai regatului Croației" și în diplomele de zălogire ale aceluiași rege, date în 6 aprilie 1431 și 16 ianuarie 1434 tot lui Nicolae Frankapan, comitele de Veglia [4].

Acelorași vlahi se adresează, în anul 1436, banul Matko Talovac (*universis et singulis catonariis sceu capitaneis Volacorum imperialium et regalium in dicto regno Croacie existentium et eisdem Volachis presentem noticiam habituris salutem cum dilectione*) pentru a-i înștiința că s-a încheiat armistițiu între regele Sigismund și republica venețiană, invitîndu-i să respecte strict acest armistițiu [5]. În fine, tot către ei se îndreaptă și scrisoarea regelui Matei din 18 octombrie 1468 : *Dalmatie et Croatie banis necnon katunariis et comitibus valahorum* [6].

Nu știm dacă am putea înșira la vlahii regali și pe conaționalii lor din Lika, despre care vom vorbi mai jos, dar considerînd documentele de

---

[1] Smičiklas, *Codex Diplomaticus*, IX, p. 442.

[2] Thallóczy, *Illyr. Albanische Forschungen*, vol. I (München și Leipzig), p. 497.

[3] *Mon. Hung. Hist. Diplom.*, 35, p. 231—233 : *castra nostra regalia et civitates infrascriptas videlicet civitatem Byhygii cum toto eius territorio, item castrum Zokol cum omnibus tenutis et pertinentiis ac castellum Rypach similiter cum universis pertinentiis, praeterea castra Choka Ermyn, thiniense, Laab, Verhlicky et Ostrovicza apellata modo simili cum omnibus ipsorum tenutis districtibus et pertinentiis, item civitatem Scardone cum toto territorio, necnon valahos regni nostri Croatie, item comitatus de Lyka et de Polycya . . . predicta castra nostra, necnon civitates, castella, valahos et comitatus prenotatos cum singulis suis utilitatibus et pertinentiis. . . in pacifico et quieto dominio prescriptorum castrorum, civitatum, castellorum et valahorum et comitatuum. . .*

[4] *Ibidem*, p. 235—237, 248—249 : *item omnes valahos regni nostri Croatie. . . etc.*

[5] *Mon. St. Mer.*, XXI, p. 89.

[6] *Mon. Hung. Hist.*, 38, p. XXX.

zălogire ale regelui Sigismund, aceasta se poate afirma cu preciziune despre vlahii din preajma cetăților Knin, Vrhrika și Ostrovița. Îndeosebi despre vlahii din Vrhrika face mențiune un document al regelui Matei, care în anul 1463 acordă lui Ivan, fiul lui Paul Čubretić din Vrhrika, pe toți vlahii din neamul Tulić, din preajma cetății Vrhrika [1].

Vlahii regali, așezați și ei în cătune, avură să sufere pagubă chiar din partea conaționalilor. Astfel, din scrisoarea vice-banului croat (31 octombrie 1399) aflăm că, vlahul regal Ioan Traničich (*pro parte Iohannis Tranicich olachi regalis*) a pîrît pe Brayk Merucich, vlahul comitelui din Krbava, că ar fi năvălit hoțește, împreună cu cătunul său, asupra cătunului regal, jefuindu-i și prădîndu-i de toată averea lor. Ei au bătut pe Ioan și pe vlahii săi, au rănit de moarte pe femeile lor, i-au dezbrăcat de haine și i-au lăsat numai pe jumătate vii [2].

Cercetarea făcută de către capitlul din Knin a constatat că de fapt vlahii comitelui de Krbava au bătut șase vlahi regali și pe o femeie, luînd 17 oi și o sabie și omorînd doi cai ai vlahilor regali [3].

Evident, în cazul de față e vorba de o ceartă între două cătune vlahe învecinate. Vlahii regali se dovediră, împreună cu cătunarii lor, mai slabi.

Într-o listă în care s-au consemnat dările din Croația, de la începutul sec. al XVI-lea, un rol însemnat joacă vlahii din Knin : *Item Walachi Tinninienses dicati fumis IIII^c^, facientes fl. II^c^ XXV. Item ex istis dominus solus relaxavit ipsis Walachis fl. XXV, de isto dominus non recordatur relaxasse.* În număr destul de mare erau la Obrovăț : *Item Walachi Petri Tarnok ad Obrovacz fumi III^c^ XI, relaxavit per disposicionem dominus Karolo comiti, facientes fl. II^c^* VI, apoi : *Walachi Pauli Chrobrethyth in finibus fuerunt dicati fumis XVI, facientes fl. VIII, quos relaxavit dominus per literas... Nychak cum Walachis Sarkonis fumi XXXX, facientes fl. XX relaxavit dominus Sarkoni... Item, ut superius, ad Obrcwacz pertinentes fuerunt dicati fumis III^c^ XI, facientes, fl. II^c^ VI*[4].

[1] Rad. Lopašić, *Hrvatski Urbari*, în *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V, 1, p. 3.

[2] *Mon. Sl. Mer.*, XLII, p. 109—110: *quod pridem Brayk Merucich olachus magistri Pauli filii Karuli comitis Corbavie cum suo catuno latrocinaliter super ipsum Iohannen et catunum eius irruendo omnibus bonis apud eos repertis depredasset, ipsumque Iohannem et ad ipsum pertinentes olacos ac eorum mulieres letalibus vulneribus affecissent et vestibus spoliatos semivivos relinquissent nullis eorum demeritis aut culpis exigentibus...*

[3] *Ibidem*, p. 110—111: *quod ipsi sabbato proximo post festum omnium sanctorum ad catunum Iohannis Tranicich accedendo sex olachos regales et unam mulierem in eodem catuno diris vulneribus sauciatos fide vidissent oculata scivissentque ab omnibus, quibus decuisset, palam et occulte diligenter investigando, quod olachi Mreucii vocati comitum de Corbavia more latrocinio veniendo dictos olachos vulnerassent, decem et septem oves recepissent et asportassent, et duos equos eorundem olachorum regalium interfecissent et unum gladium similiter recepissent propria eorum potentia mediante.*

[4] *Mon. Hung. Hist.*, XI, p. 16—19.

Un noroc deosebit ne-a păstrat o serie de documente pe temeiul cărora se poate restabili istoria mai mult decît seculară a unui neam de vlahi regali, care s-au aşezat în anul 1365 în satul Vidčeselo, situat între Kerka şi Zrmanja. Fiii lui Silan : Priban, Ratko, Dudan, Vojihna şi Mladen, toţi ,,vlahi ai regelui în regatul Croaţiei", obţinură de la banul croat, în 16 martie 1365, pentru serviciile lor credincioase, un teritoriu regal, care aparţinea banului, anume Wydchezelo, între Kegal şi Zirmanja. Acest teritoriu stătea pustiu şi de aceea banul îl acordă vlahilor pomeniţi, pentru ca să-l cultive şi să-l populeze. Dacă deci vlahii ar izbuti să atragă oameni, care ar construi case acolo, banul îi eliberează de toate sarcinile, pe un termen de trei ani, de la data sosirii lor. După trei ani împliniţi ei vor presta vlahilor aceleaşi servicii, ca şi ceilalţi oameni de seama lor. Vlahii însă şi moştenitorii lor vor avea să servească banului şi urmaşilor săi cu armele şi ca oşteni (*more armigerorum et woytanis*)[1].

Ceea ce ne atrage, mai întîi, luarea aminte asupra acestui document, e că banul întrebuinţează aici termenul obişnuit ,,vlahi". Se pare însă că de astădată ,,vlahii regali" din Vidčeselo erau ca nişte adevăraţi nobili, cărora, pe teritoriul obţinut, li se prestau anume servicii. Ei înşişi erau datori a face numai serviciu ostăşesc. Despre posesiunea Vidčeselo, pe care documentul o arată între Kegal şi Zirmanja, Klaić crede că era situată în vecinătatea satului Brdari, care aparţinea familiei nobile de Kegal[2].

Mediul în care a ajuns neamul Silăneştilor n-a fost însă nicidecum bine dispus faţă de vlahii noştri. Vedem aceasta din diploma reginei Elisabeta, care în 12 martie 1385 porunceşte banului croat să ocrotească pe fraţii Dudan, Priban şi Ratko, fiii lui Silan (Zylan), împotriva unor vecini, şi în special în contra lui Goislav, fiul lui Kukavić, care le-a făcut multe nedreptăţi şi pagube în moşia lor numită ,,Vichalaycyth". Vlahul Dudan (*Olahus noster fidelis*) s-a plîns personal către regina, care a ţinut să le asigure protecţiunea sa, în chipul acesta[3].

În 8 august 1407, banul Carol[4] restituie pe Milutin Danici în posesiunea sa Berdari din Zrmanja. Acest Milutin, care era din neamul Silăneştilor, afirma că a primit Berdari ca posesie nobilitară pentru serviciile sale şi că o deţine de două generaţii. Banul însă nu-i recunoscu dreptul la Berdari, decît după ce examină pretenţia sa împreună cu ,,nobilii croaţi şi cu vlahii buni".

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XLII, p. 3—4.
[2] *Ibidem*, p. XXVI.
[3] *Ibidem*, XLII, p. 4.
[4] *Ibidem*, p. 6.

Berdari de care se pomenește aici forma de mult proprietatea familiei Keglevici, care se pare că de astă dată n-avea destulă influență pentru a-și apăra moșia. Abia după trei decenii începe procesul de revendicare al lui Šimun Keglevici, în numele său, al tatălui său Štepan și al fratelui său Nenad. Judecata s-a ținut, mai întîi în Knin de către locțiitorul banului și de nobilii croați ca juzi. Šimun Keglevici pîrî pe vlahii regali Milutin zis Cupșor, cu fii, cu frații și cu tot neamul său, pentru posesiunea Berdarilor, și pe Nicolae Dudanovici, cu frații și nepoții din neamul său, pentru posesiunea Bahtici. Scaunul de judecată al nobililor din Knin, în înțelegere cu ambele părți litigante, hotărî să supună cauza spre deliberare banului Ivan Frankapan; acesta însă, deliberînd-o cîtăva vreme, o restitui din nou scaunului de judecată al nobililor din Knin, care fixă termen pentru a judeca procesul pe ziua de 12 septembrie 1435. La această dată se prezentă însă numai Šimun Keglevici. Vlahii amintiți, deși au fost citați în mod legal, n-au venit la judecată. Astfel, ei au riscat să piardă procesul, după ce 34 de nobili vecini au jurat că ambele posesiuni Berdari și Bahticii au aparținut totdeauna Keglevicilor. Vlahii au fost condamnați la pierderea celor două posesiuni și la despăgubire. Sentința aceasta fu confirmată apoi și de banul Ivan Frankapan și mai pe urmă și de către regele Sigismund. La începutul anului 1436, delegatul regelui Stepan Mihanovici și canonicul din Knin, Mihail, au introdus în mod legal pe Keglevici în proprietatea celor două sate[1].

În asemenea dificilă situație se prezentară vlahii Milutin Danici și Mikola Dudanovici la curtea din Buda, pentru a se plînge regelui Sigismund. Regele îi ascultă și, considerînd, fără îndoială, meritele lor ostășești, dete îndată poruncă (28 aprilie 1436) lui Šimon Keglevici să restituie vlahilor amintiți posesiunile Bathici (Bathy) și Berdari (Bredal).

În acest chip, vlahii Silănești obținură din nou cele două sate pe care le pierduseră în proces. După moartea lui Šimun Keglevici, văduva sa Clara purtă mai departe procesul contra vlahilor. Dar în vreme ce aceștia căutau să obțină de la Keglevici încă și un al treilea sat, Konjščice, văduva Clara cu fiul ei minor, Šimun, se străduiau să scoată pe vlahi și din posesiunea Vidčeselo, care acum se numea Krivonos. Și de fapt, după moartea regelui Sigismund (1437), Clara Keglevici izbuti să obțină o sentință favorabilă a banului Matko Talovac, confirmată pe urmă și de către regele Vladislav, prin care i se recunoscu posesiunea celor patru sate. Vlahii fură despoiați din nou de proprietățile lor, și de astădată li se luă și Vidčeselo (Krivonos), la care aveau drept incontestabil[2]. Procesul însă

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XLII, p. 9–10.
[2] *Ibidem*, p. 12–14.

nu se termină nici cu această sentință. Vlahii erau reprezentați acum prin Mikula Dudanovici, Radul Gerdovici, Alimer și Petru, fiii lui Milutin, Iuan Galčić și Filip Jakusović (*Volachi huius banatus regni Croacie*). Totuși ei nu fură în stare să dovedească și cu documente scrise posesiunea celor patru sate, și de aceea banul Petru Talovac pronunță din nou sentința în favorul Keglevicilor. Unii dintre vlahi nu mai apelară în ce privește satele Krivonos, Bahtici și Berdari; dar Ivan Galčić și Filip Jakusović atacară sentința în partea care privește posesiunea Konjščica, despre care afirmau că au obținut-o prin donațiune de la regele Ludovic în anul 1384. Cercetîndu-se mai de aproape documentul, s-a constatat că el e falsificat, fiind datat doi ani după moartea numitului rege. Astfel fură respinși vlahii și de către banul Petru Talovac, în ziua de 27 iulie 1444, iar, în 13 octombrie 1446, sentința aceasta nefavorabilă fu confirmată și de către guvernatorul Ioan Huniadi[1].

Seria documentelor, care privesc acest proces nu se isprăvește aici. Se pare că vlahii noștri, ca buni soldați, începură a fi din nou apreciați la curtea regală din Buda, a cărei politică gravita acum spre ținuturile primejduite de turci. De aceea regele Ladislau[2] înnoi, în 24 iunie 1453, pentru vlahii săi (*Wolachorum regalium regni Croacie*) dreptul la posesiunea Vidčeselo, numită și Krivonos (*nove sue donacionis regie titulo*). Între vlahii care fură obligați a respecta condițiile în care se acordă în ținutul de acolo asemenea posesiuni, se amintesc acum: Radan și Iura, fiii lui Gerd, „Stawew" fiul lui Welay, Ladislau fiul lui Kermen de Krivonos, precum și Micola și Ioan asemenea de Krivonos.

În ziua următoare, în 25 iunie 1453, regele Ladislau confirmă[3], pe seama vlahilor Ioan, fiul lui Radol și Petru, fiul lui Milutin și a celorlalți frați ai lor (*Wolachorum regalium regni Croacie*), posesiunea Berdari. În fine, tot regele Ladislau, considerînd serviciile credincioase ale lui Gheorghe Radega fiul lui Gridovici din Krivonos și al fraților săi (*Wolachorum regni Croacie*), le dăruiește posesiunea Vidčeselo, care acum se chiamă Bahtici și Krivonos. Frați condivizionali ai pomenitului Gheorghe apar Wladu, frate bun, apoi Staver și Ukota, nepoți ai lui Dudan, și Ostoia și Mateiu, fiii lui Vlatcu, precum și Vladislav Gilanovici și Radoslav fii ai lui Krinunović.

Regele Matei Corvin porunci de asemenea banilor croați[4], în 23 iunie 1463, să apere pe vlahii Milutin Danić, Gheorghe a lui Mikula Gradović și Staver Dudanović (*fideles nostros Wolahos... in dicto regno nostro Croacie commorantes*) și în special să-i ocrotească față de Šimun Keglević,

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XLII, p. 14–15.
[2] *Ibidem*, p. 15–16.
[3] *Ibidem*, p. 16.
[4] *Ibidem*, p. 17.

care îi molestează în posesiunile Krivonos, Baci şi Bredal. Dar regele Matei avu în curînd ocazie să confirme din nou (13 dec. 1463)[1] sentinţa banului Petru Talovac din anul 1444, care fusese recunoscută şi de către Ioan de Hunedoara şi să asigure astfel Keglevicilor dreptul la toate cele patru sate în litigiu. Deşi Šimun Keglević, fiul Clarei, îşi cîştigă merite deosebite pentru regele Matei, totuşi între posesiunile acestei familii înşirate la 1479 nu găsim satele Brdari, Bahtići, Konjščica şi Vidčeselo. Se pare că vlahii nu le-au dat din mînă, ci le ţineau cu puterea[2].

Cînd, în anul 1486, acelaşi rege trimise în Croaţia doi comisari, pentru a asculta, cerceta şi judecata toate cererile locuitorilor, i se înfăţişă în Senj Ivan Keglević cu rugarea să se judece definitiv procesul familiei sale cu vlahii care şi de astădată sînt pomeniţi cu numele : Radych Guljević, *Radmil* (Radunel) Babić, Neozgot Guljević, Radu Skalić, Matei fiul lui Bartolomei „Therchyimchich", Toma Galčić. Comisarii regali dătură ordin (12 oct. 1486) capitlului din Knin[3] să introducă pe fraţii Ioan şi Petru Keglević în posesia satelor Brdari, Bahtići şi Konjščica, iar în 28 octombrie 1486 pronunţară o sentinţă[4], în temeiul căreia Vidčeselo (Krivonos) avea să rămînă vlahilor, care de fapt l-au obţinut de la banul Nicolae Szechy ; dar se pretinse că celelalte trei sate, anume : Brdare, Bahtići şi Konjščica, vlahii le-au ocupat fără de nici un drept şi de aceea ele fură atribuite definitiv fraţilor Keglević.

Vlahii noştri, adresîndu-se direct regelui, încercară să schimbe sentinţa nefavorabilă, de astădată însă fără izbîndă. Regele confirmă sentinţa comisarilor săi, şi în 1 aprilie 1487 porunci capitlului din Knin[5] să introducă pe Keglević în posesiunea celor trei sate, ceea ce se şi execută în curînd. Lupta era pierdută şi vlahii, convinşi de aceasta şi ei, căutară să facă bună înţelegere cu Keglevićii. În ceea ce priveşte satul Konjščica, înţelegerea se făcu în 28 mai 1487 între Šimun Keglević şi vlahii Matei, fiul lui Bartolomei „Terhunac", Toma Gaočić, Milovan Filipović, Iacob Ratković şi Ioan Paulović[6]. Vlahii recunosc, în textul convenţiunii, că au ţinut posesiunea Konščica, pe nedrept, cu forţa şi puterea. De aceea o restituie pe de-a întregul Keglevićilor şi nimicesc toate dovezile documentare, pe care le-ar avea despre satul pomenit. Dacă ar strica înţelegerea de faţă, în viitor vor avea să plătească o amendă de o mie galbeni, şi anume jumătate domnului lor, iar jumătate Keglevićilor.

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XLII, p. 18–19.
[2] *Ibidem*, p. 21.
[3] *Ibidem*, p. 22–23.
[4] *Ibidem*, p. 23–28.
[5] *Ibidem*, p. 29–30, 30–31, 32-33.
[6] *Ibidem*, p. 33–34.

În schimbul acestei declarații, Šimun Keglević renunță la despăgubirea ce i s-ar fi cuvenit din partea vlahilor.

În ce privește însă posesiunile Berdari și Bahtići, dreptul de proprietate se cercetă încă o dată și se judecă în scaunul de judecată al nobililor croați din districtul Kninului (*in sede iudiciaria nobilium Croatorum sedis Tyniensis*). La această judecată se ceti mai întîi documentul din 1435, care relata despre o asemenea cercetare, în cursul căreia 24 nobili jurați depuseseră mărturie în favorul Keglevićilor, dovedind, că vlahii au deținut satele Berdari și Bahtići numai cu forța și cu puterea. Cetindu-se toate acestea la scaunul de judecată, unul dintre vlahi, anume Luka Gerdović din Krivonos, fratele lui Radić și Radmil, ridicîndu-se în ședință, mărturisi public să posesiunea Bahtići totdeauna a aparținut Keglevićilor. Atunci vlahul Radić Guljević ceru să-i fie îngăduit a proba dreptul său cu anume nobili vecini și cu anumiți vlahi. Scaunul însă nu a primit această procedură, sub cuvînt că asemenea mărturie, după obiceiul regatului croat, pot depune nobili cu reputație bună, iar nu coloni sau vlahi. Dimpotrivă jurații atestară încă o dată că satele amintite au aparținut de drept totdeauna Keglevićilor, și că vlahii au violat și jignit drepturile lor în aceste moșii. Făcîndu-se aceasta, vicebanul, care prezida judecata, se ridică și chemînd de o parte pe vlahi și pe nobilii aduși de ei pentru a asculta mărturia lor, invită și pe jurați să ia parte, care refuzară. Ioan fiul lui Šimun Keglević însă, ducîndu-se între ei, protestă împotriva acestei proceduri, cerînd o despăgubire de două mii de floreni aur[1].

---

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XLII, p. 35—37. Reproducem aici contestația lui Ivan Keglević : *Tandem Iwan filius dicti Simonis exurgens dixisset : Domini iudices et nobiles, optarem scire consuetudinem honorabilis sedis vestre in eo allegando et inquirendo, quales (vicini) et commetanei in facto possessionario ad faciendam inquisitionem et attestacionem iusta consuetudinem regni Croacie esse debeant? Qui iudices iurati ac alii universi nobiles unanimi voto dixissent, et eorum consuetudinem hanc fore allegassent, quod homines nobiles boni opinionis et fame, et non coloni simplices sive Wolahi in facto attestacionis possessionum aut possessionariorum pro vicinis et commetaneis eligi et assumpni debeant et non alii, dempto si quis Wolahus vigore iurtum imperalium aut regalium effectus et nobilitatus fuisset. Tandem iterum ipsi iudices et nobiles in eadem sede dixissent et ad supradictum vicebanum proposuissent: Domine vicebane, si vobis placet, omnes quotquot sumus in hoc regno Croacie, iurare possumus et non denegamus, quod dicte possessionis Berdari et Bahtichi iuridice et hereditarie ab avo et aliis predecessoribus antefati Simonis eidem et filiis suis predictis semper pertinuerint et pro nunc iuridice pertinent, nisi quod dicti Wolachi semper eidem Simoni in prefatis possessionibus violentiam et iniuriam intulerunt et quod eorum consuetudo non esset, contra huiusmodi iura regalia ac sentencias adiudicatorias et diversas donaciones, inscriptiones et statutorias iuramentum prestare, sed quod sine omni iuramento huiusmodi iura in eorum vigore conservare deberent. Quibus peractis antefatus vicebanus exurgens de sede predicta convocasset antefatos Wolahos et nobiles predictos extra sedem volens attestacionem eorum audire, et vocasset eciam iudices ipsius sedis iuratos ad ipsam attestacionem audiendam. Qui iudices respondissent allegando, quod ipsi ad eandem attestacionem audiendam decedere nollent, ex eo quia nichil cum ipsis in sede iudiciaria de consuetudine facto in premisso iudicasset. Tandem supradictus Iwan filius Simonis accessisset inter dictos Wolahos et nobiles, qui ipsam attestacionem facere debuissent, ipsos ob huiusmodi iuramento et attestacione contra iura et privilegia ac adiudicaciones veteres et novas inhibendo, protestatusque fuisset contra eosdem duo millia florenorum auri.*

Dar nici bunăvoința banului nu a mai ajutat nimic vlahilor, căci în 14 august 1489 regele Matei, confirmînd hotărîrea adusă de comisarii săi, dărui pe vecie satele Berdari. Bahtići și Konjščica lui Šimun Keglevići și fiilor săi Ioan și Petru[1].

Keglevićii nu avură norocul să rămînă nesupărați în posesiunile părintești. Invazia turcească îi sili, în curînd, să se refugieze de pe acest teritoriu, ca și vlahii din vecinătatea lor.

Vlahii din Lika

Vlahii din Lika, vechiul comitat, care era situat în preajma rîului cu același nume, sînt menționați într-o serie de documente din secolul al XV-lea. Astfel, cînd în august 1405, fiii lui Novac de Ostrovița, din Lika, fac schimb cu comitele Nicolae de Veglia pentru cetățile Ostrovița și Cetina, ei acordă și pe morlacii sau vlahii lor[2]. De asemenea Ivanco din neamul Mogorovich dăruiește[3] în ianuarie 1420 comitelui Nicolae de Veglia partea sa, ce aparține cetății Ostrovița dimpreună cu vlahii numiți Sugari, ce stau în locul „Igrischya". Departe de a fi de acord cu Thallóczy, care presupunea în „Sugari" un cuvînt de origină turco-avară (*sungar*, *csungár*, „movilă", „földhányás"), menționăm împrejurarea că el se întîmpină azi ca nume de localitate atît în Croația, cît și la romînii din Istria[4].

De la vlahii din Lika ne-a rămas un important document, care ne permite a pune cîteva concluziuni cu privire la situația lor juridică și socială. La 16 iulie 1433, cnejii Anton Tukovišč și Ivan Herendišč (*knezi, vladiki*), apoi voievodul Paul și juzii vlahi (*Paval voivoda i sudci vlaški*), anume Dian Muškevišč, Juraj Ružišč, Matijaš Vlkotišč și Matijaš Jelčišč, precum și pristavii scaunului vlah (*takoje pristava stola vlaškoga*), anume Matul Rubanovišč și Mikula Mulgašišč, Ivan Sopkovišč, Milota Pravišišč, Lucaci Milunovišč, Tomaș Aladinišč, Franko Danilovišč, Šimun Bilkovišč, Gregur Bekoševišč și Bartol Čeprnišč și toți bunii vlahi din Croația iscăleau un document, pentru a acorda un privilegiu (*slobodščinu*) întregei proprietăți a bisericii Sf. Ioan din Lika. Această proprietate se descrie și mai de aproape : mai întîi în satul Čelopeka, apoi în Kozli Rog,

---

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XLII. p. 37—39.
[2] *Mon. Hung. Hist.*, 35, p. 138—139.
[3] *Ibidem*, p. 188 : *et wolachos sugari nuncupatos in loco Igrischya commorantes.*
[4] *Ibidem*, p. XXVIII, n. 6. Un *Sugari* mai există și azi lîngă Karlobag. Numele de familie *Sugarci* (în Margance) *Naselja* (Cvijić), II, 178. În Serbia veche *sugare, sugarica* sînt mieii, care sug (Vasiljević, *Iužna St. Srbija*, p. 126). *Sugari* în Istria vezi *Dacoromania*, II, 712

în Nadbrdo, şi aiurea unde proprietatea bisericii se hotărniceşte cu vlahii. „Nici un vlah sau vreun frate de-al nostru dintre vlahii croați n-are să facă nici un rău averii bisericești, nu-i va paște pășunile, nici nu-i va călca holdele sau fînețele, nici nu va lua folosul cmeților săi, nu va fura, nici va face stricăciune ori pagubă. Iar dacă ar fi trimiși în vreo treabă a bisericii sau dacă s-ar afla pe lîngă biserică, nici un vlah dintre noi să nu facă vre-un rău ori pagubă ori să jefuiască ceva, ci, bine păstrînd, să o apere de tot răul pentru Sfîntul Ioan şi spre mîntuirea sufletelor noastre". În caz că vreun vlah din comunele cnejilor și juzilor amintiți (*i ki godi bi Vlah našich opščin*) ar călca aceste dispoziții, va trebui să plătească domnului 50 de libre şi tot atîta și comunității (*strani*). În fine pentru executarea acestui angajament fură împuterniciți Ivan Sopkovisč şi Iuraj Ružišč.

Biserica Sf. Ioan, de care e vorba aici[1], există şi azi, în munții Velebitului, aproape de Medak, iar vlahii, care erau așezați în același ținut dispuneau de cneji, voievozi, juzi şi pristavi proprii şi se pare, că comunele (*opščine*) lor erau grupate într-o organizație asemănătoare cu a vlahilor din Cetina. Adăugăm că titlul de *vladika* ce și-l dau cnejii vlahi, dovedește că ei erau șefi sau capi ai acelei organizații.

Diplomele regilor Ladislau și Matei din 1453 şi 1465, prin care se confirmă lui Dujmo Frankapan posesiunea cetăților Slunj, Ostrovica şi Novigrad în Lika şi Ledenica în Vinodol, vorbesc tot despre aceşti vlahi[2], pe care, ceva mai tîrziu, papa şi regele Matei îi scutesc de solvirea dijmelor[3].

Ținutul situat spre vest de Velebit şi numit Podgorje, era în secolul al XIV-lea, „plin de vlahi", cum spune Lopašić. De fapt, de la aceşti vlahi numiți de venețieni şi morlaci derivă în secolul al XVI-lea pentru ținutul Velebitului denumirea de *Morlacca*, iar pentru sînul mării *canale de la Morlacca*[4].

De aceea cînd comiții din Krbava confirmă la 1387 drepturile cetății Carlopago, stabilesc totodată că vlahii învecinați n-au voie nici să stea şi nici să pască vitele în ținutul acelei cetăți[5]. În 1392 se amintesc „vasall,

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI, p. 132—133: *i ki godi bi Vlach našich opščin zlo učinil rečenomu imanju v senokosach, v gaich, v žiti, v tegich, ali bi ga ki ta v imanju rečenomu, ki su i ki naprid budu, ukral, ali ju sam uzel, ali bi poslom višc pišanim kim godi zakonom zlo ali škodu učinil, da ostae gospodinu pedeset libar, a strani tolikoje, ki zarok plaščen ali neplaščen, a ta list da je tvrd, naprid i naše učinenje i danje...*

[2] *Mon. Hung. Hist.*, 35, p. 386 și 38, p. 84.

[3] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V_1, p. 2.

[4] Vezi de pildă *Mon. Sl. Mer.*, XI, p. 23: *la Murlaca, ch'è da Segna ad Obbrovazzo per cento* miglia.

[5] Lopašić, în *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V, 1, p. 2, după Kukuljević, *Iura regni Croatiae et Dalm.*, I, p. 157.

morolachi", care aparţin cetăţii Obrovaţ[1], în împrejurimea căreia apar, curînd după aceea, cîţiva vlahi. Un Danilo, fiul vlahului Ninoje Piavić dăruieşte în 1395, în faţa capitlului din Nona, 30 de „gonjaja" de pămînt în satul Praščevica fraţilor Dragutin, Dimitrie, Pribislav, Bogdan,Tomşa Stojislav, Dražnul şi Marcu din Obrovaţ[2]. Dar organizaţia vlahilor din aceste ţinuturi s-a păstrat şi în jumătatea primă a sec. al XVI-lea. În 1521 regele Ludovic se adresează[3] *judicibus et toti universitati Walachorum sub castro nostro Ztharigrad*, cînd trimite în căpitănatul din Senj pe Ieronim Petelenić şi pe Grigorie Orlovčić : *qui vos regant et vobis preesse debeant.*

Morlacii din Dalmaţia

Ştirile privitoare la morlacii de pe litoralul dalmatin apar, deşi în număr mai redus, încă în veacul al XIV-lea. La începutul secolului următor, cînd republica veneţiană se instală permanent pe coasta dalmatină, se generaliză denumirea de *morovlah*, *morlac* sau *murlac* pentru *vlahi.* Sub acest nume apare deci aici populaţia vlahă aşezată în apropierea oraşelor (Spalato, Traù, Sebenico, Zara) ori în vecinătatea insulelor (Curzola, Arbe, Pago etc.)[4].

Astfel, cînd în 1357, banul croat Ivan Nelipić încheia pace cu orăşenii din Sebenico, le recunoscu, în numele regelui, între alte drepturi, şi pe acela, ca vlahii sau ţăranii să nu aibe voie a paşte în districtul oraşului păşunile sau iarba lor, fără de voia şi îngăduirea oraşului (*item olachy vel villani in districtu ipsius civitatis absque licencia et voluntate civium pascua ipsorum seu gramina depascere non possint*)[5]. După cum vom vedea, vlahii aceştia sînt din regiunea Cetinei, deci supuşi ai banului Ivaniš, care întrebuinţează pentru ei termenul obişnuit al cancelariei croate. Se pare că, în toiul certelor dintre Sebenico şi banul croat, vlahii

[1] *Arkiv za povjesnicu jugoslavensku*, VII, p. 41 ; regele Ladislau donează lui Ioan de Grisogonis din Zara cetatea Obrovac (1392) *cum oppido, liberis et non liberis villis, hominibus vasallis, morolachis, iobagionibus, teloniis* etc.

[2] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V_1, p. 2—3. Gonjaj e o măsură veche croată, de aceea se adaugă *ad mensuram croaticam.* Cf. Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni Rječnik* (II, p. 326).

[3] *Starine*, V, p. 195.

[4] Cu privire la influenţa Veneţiei avem acum vasta operă a lui Attilio Tamaro, *La Vénétie Iulienne et la Dalmatie*, vol. I—III, Roma, 1918—1919. Din partea croată însemnăm remarcabila lucrare polemică a lui Dr. Ivan Strohal, *Pravna povjest dalmatinskih gradova*, Dio I, Zagreb, 1913. Excelente lămuriri sumare asupra Dalmaţiei ne dă şi Dr. Matteo Giulio Bartoli, în *Schriften der Balkankommission*, Ling. Abt. IV, *Das Dalmatische* (Viena, 1906), cu o bogată literatură.

[5] Smičiklas, *Codex Diplomaticus*, XII, p. 438.

și-au mînat turmele pe teritoriul dalmatin, unde nu erau prea binevăzuți. Nici veneții nu salutau cu bucurie sosirea morlacilor, de aceea dădeau ordin (1421) rectorilor din Zara, Sibinico, Traù și Spalato a nu primi pe morlaci pe pășunile (*ad pasculandum*) din teritoriile lor[1]. Măsura aceasta fu luată, probabil ca represalie împotriva morlacilor, care în mod îndrăzneț jigneau interesele signoriei. Astfel, la 1412 morlacii luară prin surprindere cetatea Ostrovița, pe care veneții o cumpăraseră de la voievodul Sandalj[2].

În anul 1419, făcînd morlacii pagube orașului Zara, se luară măsuri ca în viitor să facă negoț în afară de oraș. Aflînd apoi veneții că morlacii au înarmat corăbii (*barchas*) pentru a trece pe insule, fură siliți a lua măsuri, pentru a-i împiedica[3]. Cîțiva ani mai înainte, Zara fu silită a fixa pedepse aspre contra furturilor. Veneții hotărîră ca această lege să fie publicată în tot cuprinsul Dalmației, chiar și prin cătunele morlacilor, cînd se vor găsi în pășunile de pe teritoriul lor[4]. În anul 1422 orășenii din Sebenico se plîng că suferă nenumărate pagube „din partea vlahilor regali" (*per Vlahos regales*), pentru ceea ce nu li se dă nici o despăgubire[5]. Vlahii regali pomeniți aici sînt cei din „banatul" Kninului, care, la 1417, erau gata să atace Sebenico împreună cu alți slavi[6] și care, în 1403, furaseră oile orășenilor[7].

Pentru a nu umbla nepedepsiți, dintr-un loc într-altul, prin Dalmația, după ce săvîrșeau vreun delict, se luară măsuri (1422) spre a-i constrînge la satisfacție. Documentul respectiv, care înregistrează plîngerile orășenilor din Sebenico în dialectul venețian, întrebuințează termenul „morlachi", iar cînd aceeași cancelarie înseamnă răspunsul signoriei în limba latină, folosește consecvent denumirea de vlahi[8].

Dar știm, în afară de aceasta, că păstorii vlahi din Cetina și din Bosnia apuseană își mînau regulat turmele pentru iernat mai la sud și pe teritoriile orașului Traù. Un document din anul 1362 și extrasele de documente făcute de Lucius ne permit să urmărim, aproape din an în an, această coborîre din munți a vlahilor, de care cetățenii orașelor dalmatine abia se puteau apăra.

Documentul dat Tragurienilor de banul Nicolae de Seech în 25 martie 1362 prezintă, în multe privințe informații interesante[9]. Cetățenii orașului

---

1 *Mon. Sl. Mer.*, XVII, p. 66.
2 *Ibidem*, IX, p. 239–240.
3 *Ibidem*, XII, p. 298–299.
4 *Ibidem*, p. 181.
5 *Ibidem*, XVII, p. 170.
6 *Ibidem*, XII, p. 237.
7 N. Iorga, *Notes et extr.*, II, p. 91.
8 *Mon. Sl. Mer.*, XVII, p. 149.
9 Smičiklas, *Codex Diplomaticus*, XIII, p. 211–213.

s-au rugat adeseori de banul croat să alunge de pe hotarul lor pe morlaci (*particulam gentis Morlachorum*), care sînt ai regelui şi care, încălcînd granița, coboară pe teritoriul oraşului, ori alții, întinzîndu-şi colibele pe hotarul Tragurienilor (*figendo tentoria*) şi mînîndu-şi vitele şi oile la adăpat tot pe hotarul lor, le căşunează nu puţine pagube în semănături şi lanuri de grîu (*bladis*), precum şi în vii, păşuni şi poieni. Banul examinînd de data aceasta rugămintea lor, o găsi justă şi vrednică şi, ieşind la fața locului, constată de fapt, că mulți morlaci s-au coborît în hotarul lor (*quamplures Morlachos inter ipsorum confines et territoria descensus ipsorum facientes*), iar alții, aşezîndu-se în afară de hotarul oraşului (*aliosque extra confines et terminos fixis tentoriis et domunculis factis*), în colibe şi căsuțe, trec să-şi adape vitele şi oile prin holdele şi viile orăşenilor, cauzîndu-le pagube mari. Văzînd acestea, banul spune că deşi ar fi trebuit să alunge imediat pe morlaci de pe teritoriile altora, totuşi a luat în considerare seceta cea mare şi împrejurarea că mieii sînt acum tineri, ceea ce ar cauza cele mai mari pagube morlacilor, dacă ar fi acum mutați şi a insistat pe lîngă cetățenii din Traù să permită ca morlacii să rămînă pînă la Sf. Gheorghe pe hotarul unde s-au aşezat, cu excepția locului situat între stîlp şi moară, unde nu mai pot să intre, nici să cuteze a-şi mîna vitele şi oile la adăpat, şi cu condiția să nu mai facă nici o pagubă şi nici o injurie orăşenilor. Pe viitor însă le făgădui banul că nu va mai îngădui nici unui morlac ori vreunei seminții din neamul lor de a încălca hotarul oraşului (*nullus morlachorum, nec aliqua gens de ipsorum progenie*).

Extrasele lui Lucius dovedesc că păstorii vlahi coborau an de an pe teritoriul acestui oraş unde se aşezau să ierneze cu turmele lor. Astfel tragurienii iau măsuri aproape în fiecare an pentru a-i alunga şi intervin la banul croat pentru a-i cere sprijinul. Asemenea măsuri s-au luat spre pildă în 11, 20 şi 27 ianuarie 1361, precum şi în 4 şi 15 decembrie, acelaşi an, şi 22 ianuarie 1362 ; apoi în 9 februarie 1363, 23 decembrie 1370, 23 decembrie 1371 ; 30 noiembrie 1375, 12 martie 1399, 22 noiembrie 1404, 17 martie 1405, 16 decembrie 1406[1].

[1] *Starine*, XIII, *Notae Ioannis Lucii* de Fr. Rački, p. 211—268. 1361, *11 Ianuar. Mittatur ambassiator comiti Traguriensi qui est Jadre, ut una cum eo vadat ad banum et queretur contra Vlachos et eorum comitem.*

20 Ianuar. Vadat ambassiator nobilis cum examinatore et notario et tertio ad partes Bossigline, ut Vlachi sive catunarii exeant de territorio.

27 Ianuar. Mittatur ambassiator ad banum, et ostendat ei privilegium regale, in quo comittitur bano, quod Vlachos stare non permittat in territorio Traguriensi. Exponatur episcopo, quod primincerius Vlachos venire fecit et tenet in territorio.

31 Mart. Ad postulationem bani permittuntur Vlachi stare in territorio usque ad terminum recessus ipsorum, hoc est 8 maii, pro amore et beneplacito bani, cum quo tractetur ne amplius veniant, alias mittantur ambassiatores in Ungariam.

În anul 1402 voievodul Hrvoje din Bosnia împreună cu comitele Ivan (Nelipić) asigură pe Tragurieni, în numele regelui Ostoja că nu vor permite nici unui vlah să rămînă sau să pășuneze pe teritoriul sau în districtul orașului, și amenință pe vlahi cu o considerabilă pedeapsă în bani, care se va plăti atît în favorul stăpînului vlahilor, cît și a comunei Traù[1].

În curînd însă veneţienii își schimbară atitudinea față de populația vlahă, căutînd să atragă pe teritoriul lor cît mai mulți morlaci. Acum însuși dogele Francisc Foscari scrie (1428) comitelui Alexandru Georgie și căpitanului Marco Lipomano din Zara „că așezarea morlacilor pe pămînturile Dalmației e de cel mai mare folos, atît pentru signorie, cît și pentru supușii săi de acolo"[2].

Se vede că un număr oarecare de morlaci s-a așezat de fapt, pe teritoriul venețian, căci după ce au fost sistate ostilitățile între regatul Ungariei și republica Sf. Marcu, în convenția ce s-a încheiat găsim și următorul articol : „De acum nu se mai primește nici un vlah sau morlac (*aliquis Vlachus seu Morlacus*) care ar vrea să se așeze pe teritoriul republicei, ci se va alunga și se va da pe mînile banului". De altă parte, banul Petru făgăduiește că va despăgubi atît pe veneţieni, cît și pe dalmatini ca și pe morlacii lor (cei, care s-ar afla pe teritoriul lor dinainte de pacea de la 28 iulie 1437) de pagubele ce li se vor cauza. Dacă însă vreun vlah ori altcineva ar încerca să săvîrșească vreun furt pe teritoriul republicei, rectorii din Dalmația sînt în drept să procedeze contra lui și să pretindă

1362, 22 Genaro. Tractentur regina cum banno et banissa per octo ellectos ad custodiam civitatis cum omnimoda auctoritate et provideatur de Vlachis.

1363, 9 Febr. Mittatur plazzarius ad eiiciendos Vlachos extra territorium.

1370, 23 Decembr. Mittatur unus nobilis cum comitiva ad recuperandas 166 bestias, que capte fuerunt ad gusternam a Vlachis.

1371, 23 Decembr. Mittantur ambassiatores ad vicebanum occasione Vlachorum.

1375, ultimo November. Franciscus de Georgio comes. Comes cum iudicibus et 8 sapientibus habeant auctoritatem super facto Vlachorum tractandi, ne amplius maneant in districtu Traguriensi, cum domino duce, ducissa et comite Petro.

1397, 26 Novembr. Detur licencia quinque Vlachis, ut habitent pro certo tempore in uilla communis de Opor.

1398, 26 Octobr. Damianus de Nassis de Iadra comes pro uno anno. Provideatur de quinque domibus Vlachorum vel aliorum pro quinque annis ad habitandum in villa de Opor ad arbitrium regis.

1399, 12 Mart. Procuretur, ut Vlahi recedant de districtu Traguriensi.

1404, 22 Novembr. Respondeatur litteris comitis Cetine super facto Vlachorum, ut possint hic hieme manere in districtu Traguriensi.

1405, 17 Mart. Expellantur Vlachi de territorio.

1406, 16 Decembr. Expellantur Vlachi de territorio.

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, X, p. LXXXIX.

[2] *Mon. Sl. Mer.*, XXI, p. 34; *quia concursus Murlachorum ad terras nostras Dalmatie est utilissimus tam pro nostro dominio quam pro subditis et fidelibus nostris dictarum partium, et nulla alia utilior fieri possit, quam providere, quod pro herbaticis, que accipiunt ad fictum illi cogi non possit ... ordinetur, ut ante tractum dent medietatem affictus secundum morem.*

despăgubire de la ban. Tot aşa poate însă cere şi banul despăgubire de la rectorii Dalmaţiei[1].

Articolul acesta dădu prilej la discuţii neplăcute între republică şi banul Croaţiei. În 1439 fu trimis în Dalmaţia Paulo Valleresso pentru a determina pe banul Petru Talovac să renunţe la morlacii refugiaţi pe teritoriul său[2]. Valleresso fu instruit să cheltuiască oricît, şi numai dacă nicidecum nu se va putea, să permită restituirea morlacilor. Totuşi în 1455 încă nu s-au întors morlacii refugiaţi din Krbava şi aşezaţi în părţile Zarei şi Nonei[3].

În 1469 un nou împuternicit veneţian primi instrucţii să nu promită restituirea morlacilor, care sînt liberi *et sui proprii iuris* şi au venit de bună voie pe teritoriul signoriei[4].

E limpede, deci, că încă înainte de anul 1437 începuse o migraţiune masivă a elementului vlah din regiunea Cetinei spre vest. Numărul morla-

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XXI, p. 96—97: *quod in posterum a die data presentium in aliqua terra Dalmatie, opido vel villa, dominio et potestate ipsius illustrissimi domini posita non acceptabitur aliquis Vlachus seu Morlacus, qui in aliquo honore locorum predictorum predicti incliti dominii habitare vellet, sed expelletur et manibus sue magnificentie restituetur, hoc tempore magnifici domini Mathconis et magnifici Petri antedicti ac magnificorum fratrum suorum in dominio istius banatus existentium perdurante, promittens ipse magnificus dominus banus Petrus in futurum molestias, damna seu robarias subditis prefati illustris dominii Venetiarum tam Dalmatinis quam Morlachis, qui Morlachi in territoriis predicti illustrissimi domini ante ultimam treugam confectam cum serenissimo d. d. imperatori Sigismundo Egre in 1437 die 28 iulii habitationem fecissent et omnibus aliis in territorio illustris dominationis habitantibus dari non facere nec permittere modo aliquo sub obligatione reffectionis omnium damnorum. Verum si aliquis Vlachus vel alius furtive aliquid super territorium sepedicti incliti dominii acciperet, possint rectores Dalmatie, si in potestate sua deveniret contra illum vel illos deliquentes procedere et iuris debitum ministrare; et si in potestate magnifici domini bani devenirent, ille vel illi, qui damna intulissent, ipso domino bano requisito vel officialibus suis, teneantur iusticiam contra illos ministrare, et de bonis suis damna illata reficere. Et e converso etc.*

[2] *Ibidem*, p. 115: *Sicut intelligere potes, principalis causa, propter quam te mittimus ad partes illas, est pro facto magnifici domini Petri Tallovich, qui non cessat inferri damna subditis nostris, et maxime Morlachis commorantibus in aliis locis nostris.*

[3] *Ibidem*, XXII, p. 49. Delegaţii contelui de Krbava afirmă: *che li diti suo signori hano certi Morlachi, li qual loro subditi, e como scchiavi de maxena li diti zenza special licentia deli signori non puol partir del suo territorio, e sono obligadi servir de certe regalie deputate ali diti signori, e per che da algun tempo in qua i hane comenza a fuzir e partirse del distreto de i diti signori zenza loro licentia, e molti sono reducti in li distreti vostri de Zara e de Nona ad habitar in grande damno e preiudilio deli deti signori ... etc.* Doi ani mai tîrziu (1457) Ivan fiul contelui de Krbava intervine din nou la senatul veneţian în chestia morlacilor: *Item chome puol saver la vostra illustrissima signoria tutti li Morlachi abitano la montagna nostra ne sono subditi et obligati chome sono i villani de maxenata de l'isola vostra de Candia, i quali ne sono debitori, e quando li velemo far astrenger, li paxino nel territorio vostro de Zara, per la qual cossa gran danno ne torna ... etc.* (În textul latin: *hos Murlachos esse servos de mexenada*).

[4] *Ibidem*, O, 451: *Rectores autem nostri ex opposito negabant, Murlachos predictos homines liberos et sui proprii iu is se in ditionem nostram sponte sua recipientes banno predicto tradendos esse, quoniam neque ius neque honestas id patitur, et nulla id exigit consuetudo. Quin immo contra banni petitionem sunt omnes predicte rationes: idcirco volumus, ut cum prefata regia maiestate opereris et efficias, quod res ista traditionis Murlacorum predictorum pro parte nostra, ut equiore et honestiore declaretur, et mutuo fiat inter bannum et rectores nostros, quorum subditis licitum sit, quemadmodum liberi homines sunt, et sub ipso banno et sub nobis degere, prout ipsa inibuerant, et nemini vis inferatur ...*

cilor care s-au urnit nu a fost neînsemnat, de vreme ce croații se plîng de marea pagubă ce o suferă din cauza dărilor neplătite de ei. De altă parte, cîtă vreme oamenii banului afirmau că morlacii sînt slugi la ei, legați de glie, și că nu pot pleca fără permisiunea domnilor, am văzut, că venețienii invocau dreptul de liberă mișcare a morlacilor și de liberă dispunere asupra persoanei lor. Agravarea contribuțiilor, de o parte, și jignirea libertății, de altă parte, a determinat deci pe vlahii din Croația a se refugia pe teritoriul republicii.

Acești nou veniți, departe de a fi numai păstori, se îndeletniceau cu lucrarea pămîntului, cum dovedește un document din anul 1465, prin care căpitanul din Sebenico aranjează situația agrară a supușilor de pe pămînturile orașului, pe care se găseau și morlaci sau țărani (*qui Morlaci seu rustici*)[1]. Relațiile trimise la Veneția în secolul următor de către rectorii și proveditorii Dalmației, vor dovedi, cu prisosință, afirmațiunea noastră. De altă parte, deveniți agricultori pe pămîntul venețian, începe procesul de asimilare cu populația slavă, covîrșitoare în număr.

Credem însă că nou veniții morlaci sînt a se distinge de vlahii, care veneau în Dalmația, din interiorul peninsulei sau din Croația pentru a face obișnuitul negoț de sare. Acestora li se adresează regele Sigismund, în anul 1412[2] : *fidelibus suis universis et singulis mercatoribus, wlahis ut puta et croatis cum rebus mercemonialibus in regno nostro Dalmatie procedentibus*. Dintr-o relație din Zara (1414), aflăm că sarea era împărțită după calitate. Unii funcționari au făcut însă mai multe afaceri abuzive din vînzarea sării. Cantitatea destinată morlacilor au vîndut-o negustorilor pe preț mai urcat, decît cum era să se vîndă morlacilor. De aceea se luară măsuri pentru a suprima abuzul[3]. În anul 1422 Veneția reduse pe tot teritoriul nou cucerit vama pentru sarea care se transporta de către morlaci la Narenta[4]. Cînd, în anul 1419, orașul Sebenico suferi de o epidemie[5], fu nevoit a cere bani signoriei, „căci morlachii, care aduceau tot venitul camerei din Sebenico, prin mărfurile lor și prin sarea ce o luau, nu mai vin în oraș". Mențiunea turmarilor în Zara e chiar foarte veche. Astfel, cînd în anul 1352 acest oraș vinde republicii venețiene toată sarea ce se

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XXII, p. 339 : *Si vero esset aliquis, qui poneret aliquos Morlachos sive rusticos super terris suis causa lutamandi et domandi dictas terras, hoc facere possit pro una hyeme, quiMorlachi seu rustici pro aquis, quibus tali tempore usi fuerint dare teneantur consueta illi ville, in cuius tenuta steterint, et cuius cquis usi fuerint.*

[2] *Ibidem*, IX, p. 213.

[3] *Ibidem*, XII, p. 180.

[4] *Ibidem*, XVII, p. 169.

[5] *Ibidem*, XII, p. 285 : *epidemia... que est causa, quod Morlachi, qui dabant quasi totam utilitatem camere nostre, deinde propter eorum mercantias, quas ducebant, et propter salem nostri communis, quem emebant, non veniunt Sibenicum ...*

producea pe teritoriul său, își rezervă 12 000 de măji pentru trebuințele sale și ale morlacilor[1]. În 1417 se luară dispoziții, pentru ca morlacii să ducă brînză la Zara, de unde avea să se transporte mai departe la Veneția[2]. Tot atunci fu confirmat locuitorilor din insula Pago dreptul de a vinde sare în Obrovaț, unde aduc morlacii brînză și alte mărfuri (*caseum et alias mercationes*)[3]. Și locuitorii insulei Arbe vînd regulat sare morlacilor[4].

Credem că pe litoralul adriatic care se întinde de la Senj pînă la Fiume și care se numește de către croați *Vinodol* (*Valdevino*), elementul vlah s-a răspîndit ceva mai tîrziu, fie ca urmare a unei expansiuni firești, fie determinat de motive economice și politice. Pe acest teritoriu, posesori erau Frankapanii, care promovară răspîndirea vlahilor în acest ținut. În afară de vlahii din preajma cetății Ledenica, menționați adineauri, știm că și cneazul *Martin Frankapan* a dăruit, la 11 aprilie 1468, bisericii *Sf. Marii* din *Crkvenica*, pe un vlah cu numele *Mikul*[5], și întemeind în același an mănăstirea franciscană din *Tersatto*, îi dărui patru vlahi din preajma cetății *Buccari* și doi vlahi din preajma cetății *Novi*, cu condiția să servească mănăstirii, în același chip, cum au servit pînă atunci cetăților pomenite[6]. În fine, despre vlahii din *Vinodol* mai dispunem de un document, datat la 7 ianuarie 1470, prin care Martin Frankapan dăruiește bisericii Sf. Marii din *Ospa* de lîngă Novi și un vlah, care să-i fie cmet și păstor și să-i servească cu toată casa lui (*iošće im dasmo ednoga vlaha ... za kmeta nim i za pastira sa svu plnu i celu službu, ka pristoj od nega kušće*)[7].

Vlahii din Veglia

Insula Veglia, care a stat vreme de mai multe veacuri sub stăpînirea Frankapanilor, avea vlahi încă din secolul al XV-lea. Într-o donație făcută mănăstirii Sf. Ambrosie din Dobrinje, la 8 noiembrie 1321 se pomenește de „pămîntul vlahilor" (*i do zemlje, ke se zovu vlaške*), care se hotărnicește cu proprietatea donată mănăstirii[8].

---

[1] *Mon. Sl. Mer.*, III, p. 237.

[2] *Ibidem*, XII, p. 236: ... *ut Murlachi et alii habeant causam conducendi dictum caseum et alias mercationes ad terram nostram Iadre et deinde conducantur Venetias pro utilitate introituum nostrorum terre predicte, sicut consueti erant facere per elapsum.*

[3] *Ibidem*, XII, p. 235: ... *dicti de Pago conduxerunt et conducunt ad locum de Obrodvacz terre firme salem suum, propter quod Murlachi et alii dictarum partium conducunt caseum et alias suas mercationes ad dictum locum de Obrodvacz et alia loca circumstantia ...*

[4] *Ibidem*, XXI, p. 267.

[5] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI_1, p. 253: *Vlaha po imeni Mikulu ...*

[6] *Ibidem*, V_1, p. 3.

[7] *Ibidem*, p. 77.

[8] *Ibidem*.

Influenței vlahe este a se atribui, cred, numele acelei *Dragugla filia Dimini de Besscha et uxor Balducii de Fumo*, care se pomenește într-un document din anul 1364, și, deși ne pare neobișnuit în terminologia unei cancelarii vegliote[1], credem a nu greși dacă susținem că via donată în anul 1371 de cetățeanul din Baška, Stanac și soția sa, bisericii Sf. Duh din Lubetingno era situată aproape de un loc denumit ,,vlah'', care se găsea acolo (*et hec vinea est prope Olacco versus smerch et apud ueresium Iuanni Miculanich de Segnia et prope viam publicam*)[2].

Că presupunerea noastră nu este lipsită de temei o dovedește împrejurarea că, în secolul următor, în 1419, chiar în Baška se menționează un ,,Stančul fiul juratului Marin Vrančišć'', despre care cu toată siguranța se poate afirma că era de origină vlah[3].

Din partea nordică a insulei, ni s-au păstrat două documente, care ne dau informații mai detailate despre vlahii așezați pe Veglia. În cel dintîi[4], din 10 noiembrie 1465, cneazul Ivan Frankapan stabilește hotarul vlahilor de la Castelmuschio. Cneazul Ivan spune că el i-a așezat pe acești vlahi la Castelmuschio, pe apa Krasului, unde aceasta se varsă în Orleț. Vlahii însă au făcut pagube cu vitele, dar mai ales cu porcii lor, locuitorilor din Castelmuschio. De aceea contele Frankapan, ,,voind să domnească pace și iubire'' între ,,colonii'' săi, dispuse a se delimita teritoriul morlacilor. Juzi ai morlacilor erau atunci Gherga Bodolisč și Vido Menkovisč. După ce se delimită teritoriul morlacilor situat aproape de salinele de lîngă Castelmuschio și de șoseaua ce duce de la Dobrigno la Castelmuschio, contele Ivan chemă atît pe cetățenii din acest oraș, cît și pe morlaci pentru a se publica granițele de care aveau să se țină atît cei prezenți, cît și morlacii, care vor mai veni. Dacă ar trece hotarul stabilit cu vitele ori cu porcii lor, aveau, pe viitor, să plătească o pedeapsă de cincizeci de libre.

Într-al doilea document, dat tot de cneazul Ivan Frankapan, în august 1468, se vorbește de teritoriul acelorași morlaci, ,,care acum au venit pentru a se așeza'' de partea adversă a localității Castelmuschio (*Omišlje*), ce se numește Orleț. *Capii* murlacilor erau atunci : primul jude Vido Zenevrišč, Ivan și Gherga Budulišč și Petar, care se obligară din nou a nu trece peste hotarul ce li s-a stabilit, sub pedeapsă de cincizeci de ducați de aur. În hotarul ce li s-a lăsat era mai multă pășune (*paškolativo*), dar se găsea și pămînt arător[5].

---

1 Smičiklas, *Codex Diplomaticus*, XIII, p. 347.
2 *Ibidem*, XIV, p. 315.
3 *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI_1, p. 117.
4 *Ibidem*, p. 244.
5 *Ibidem*, p. 254—255. P. Skok e de părere că termenul *kapi* e italian, nu romînesc (*Glasnik skop. n. društva*, III, p. 299).

La finele secolului al XV-lea episcopul Donat din Veglia pîrî pe croaţii şi morlacii din Dubašnica şi Poljica (*con tutti li corvati et morlacchi di Dubasniza e Pogliza*) pentru plata decimei din bucate, vin şi miei. Procesul ţinu de la 1488 pînă la 1496, cînd se împăcă cu ei, după ce i se promise că va primi, în fiecare an, cîte 40 de soldini de fiecare casă. În anul 1504 se prezentă episcopul Donat la proveditorul din Veglia, cerîndu-i pentru catedrala sa dijma de la bucatele din Dubašnica, sub cuvînt că e Vegliot şi fiecare Vegliot nobil şi colon, morlac sau croat (*cittadino di Veglia si nobile come popolar, et morlaco, over crovato*...) trebuie să dea decime de pe pămînturile din Dubašnica. Ele formaseră înainte proprietatea unui Radac, croat sau sloven, iar nu morlac (*che el primo patron della possession... sia stato corvato cioe schiavon, et non murlaco, lo qual haveva nome Radaz*... apoi : *corvatinus sive corvatus... natione corvatus*), şi acela dăduse după ele decimă bisericii Sf. Apolinar, ca şi ceilalţi croaţi de acolo. Acest pămînt, Radac îl luase de la un morlac (*terrenum, quod tempore comitis Ioannis quidam Radaz corvatus tenebat et possidebat, et antea possidebat quidam Murlacus*)[1].

Pe timpul contelui Ivan Frankapan (1480) se spun următoarele despre plata decimei pe insula Veglia[2] : *Murlachi pagavano el decimo per terratico et L. 3—12 per testa all'anno. Da nadal l'una lonza de porco; da carneval un paro de galine: da pasqua un agnelo: da san Martin una torta, et 50 ovi per uno, cara sette di legne per uno, et sei giorni di lavoro alle vigne et terreni del signor Andrea in fusta, et a tutti li bisogni dell'isola, et pagano i comuni, et viaggi, et tutti l'atri datij ordinarij*...

De altminteri şi după ocuparea teritoriului dalmatin de către republică găsim pe morlaci făcînd pagube orăşenilor ori chiar negustorilor de pe insule. În registrele senatului veneţian de la 1422—1440 se găsesc multe sentinţe în cauza furturilor şi jafurilor săvîrşite de morlaci şi de alte persoane[3]. În special însă, ni s-a păstrat informaţia că morlacii şi alţi răufăcători au prădat şi au maltratat pe mai mulţi negustori paşnici (1445)[4], iar la 1452 un trimis din Pago se plînge că se comit multe furtişaguri pe insulă, mai ales în animale şi în sare[5], de către morlaci şi alţii. În anul 1441 republica scrie comiţilor din Senja (Segna) că morlacii lor au răpit de la trei albanezi făină şi alte lucruri, care se găseau într-o barcă[6].

[1] Crnčić, Ivan dr., *Najstarija povjest Krčkoj, Osorskoj, Rabskoj, Senjskoj i Krbavskoj Biskupiji* (Roma, 1867), p. 137 139.

[2] La Miklosich, în *Denkschriften der kais. Akad. der Wissenschaften*, XXX, p. 4—5.

[3] *Ibidem*, XVII, p. 123 şi urm.

[4] *Ibidem*, XVII, p. 258.

[5] *Ibidem*, p. 448.

[6] *Mon. Sl. Mer.*, XXI, p. 135.

Vlahii din Istria

E sigur că o mişcare a populației aşezate în Velebit şi Vinodol, la nord şi sud de Segna, a avut loc, foarte curînd, nu numai spre insula Veglia, ci şi înspre Istria. Aceleaşi motive care determinau pe unii morlaci să coboare pe teritoriul oraşelor din Dalmația ale signoriei, au împins alte grupe dintre ei către Novi şi Buccari şi, în fine, către Istria. Dar aici trebuie să deosebim, mai întîi, penetrațiunea lentă a migrațiunilor păstoreşti, atestate atît de frumos în statutele oraşului Segna, la sfîrşitul sec. al XIV-lea[1] : *Item quod quando Morowlachi exeunt de monte et vadunt versus Gaccham, debent stare per dies duos et totidem noctes super pascuis Senie, et totidem tempora quando revertuntur ad montem: et si plus stant, incidunt ad penam quingentarum librarum.* Acest „munte" nu era Kapela apropiată, unde n-au lăsat nici o urmă, ci mai probabil munții din nordul Istriei. De aceea a găsit Thallóczy menționat în Tagliamento, în jumătatea a doua a sec. al XII-lea pe un *Radul*[2], iar Tamaro[3] în anul 1329, pe un *Pasculus* Chichio (Pinguent).

Desigur că împotriva acestor păstori a dat împăratul Frideric III ordonanța sa (1490) către căpitanul din Triest : *Intelleximus certa relatione, singulis annis, ex diversis regionibus, exteros quosdam homines, in nostram praefatae urbis nostrae Tergesti extramontes sitam regionem, cum multis pecudum milibus migrare, et totas hiemes ac autumni et veris partem pasqua illa nostra depascere. Quiquidem et comodas pecori suo caulas struentes, et sibi ac familiae suae ignes immodicos continuis diebus ac noctibus parantes, ita silvas et nemora territorii nostri devastarunt, ut iam populus iste noster inde vix usui suo ligna comparare habeat. Tum et saltus illos ita ab advenis occupari, ut nostrae ditionis incolis vix armentis aut pecori suo pascendo locus relinquatur...*[4].

În jumătatea a doua a sec. al XV-lea, epidemia de ciumă, care bîntui furios, de cîteva ori, a rărit populația Istriei şi a lăsat pustii multe din pămînturile sale[5]. De acum erau deci bineveniți şi morlacii sau vlahii, care căutau adăposturi mai sigure dinaintea invaziilor turceşti, tot mai amenințătoare. Încă în 1449 se aşezară astfel de morlaci la Bibali, lîngă Buie, iar în 1490 venețienii primiră morlaci refugiați lîngă Castelnuovo[6].

---

[1] *Arhiv zu povjestnicu Jugoslavensku*, III, p. 141.
[2] Tamaro, *La Vénétie Julienne ...*, I, p. 343.
[3] *Ibidem.*
[4] G. Vassilich, *Sull'origine dei Cici*, p. 64 şi în n. 1.
[5] Tamaro, *La Vénétie Julienne...*, I, p. 434. Ciuma din Istria în anii 1456, 1467—1468, 1476—1478, 1483, 1497, 1499.
[6] *Ibidem*, p. 453—454.

Dar şi alte împrejurări contribuiră să atragă populaţia vlahă către Istria. O informaţie precisă şi de mare importanţă din sursă veneţiană ne spune, în anul 1458[1], că pe litoralul dinspre munţi, urcîndu-se acum de curînd dările de la 20 la 32 ducaţi, cea mai mare parte a morlacilor începînd de la Clissa şi Segna pînă la Fiume, s-au pornit la drum către Istria. De aceea ar fi bine a se reduce dările iarăşi la 20 ducaţi, cum au fost şi mai înainte, iar impozitul pe sare să fie acelaşi ca şi în Istria, pentru ca să nu aibă nici un motiv de a merge acolo.

O cercetare amănunţită a arhivelor istriane ar putea lămuri, desigur atît timpul în care s-au fixat acolo, cît şi teritoriul pe care l-au ocupat. Attilio Tamaro a încercat o asemenea lucrare şi a izbutit a ne da, pe temeiul materialului publicat, informaţii destul de precise. Pentru a reconstitui tabloul mişcării populaţiei morlace spre Istria, în secolul al XVI-lea, vom extrage în cele următoare datele cronologice redactate de învăţatul italian[2], observînd însă că, în aceeaşi vreme şi poate că în grupuri şi mai mari, curgea către locurile scutite ale Istriei şi populaţia sîrbo-croată din Herţegovina şi Dalmaţia.

1510—1525. Cristofor Frankapan aşază la *Mune* şi *Seiane* morlaci refugiaţi.

1517. Morlaci refugiaţi intră pe teritoriul *Triestului.*

1530. Refugiaţi morlaci, albanezi şi greci capătă adăpost pe teritoriile de la *Buia* şi *Cittanova.*

1532. Ferdinand I porunceşte ca uscocii şi cicii, care vin din Bosnia, să fie aşezaţi lîngă *Pisino.*

1538. Aloisiu Badoer transportă în Istria din Banatul Kninului (Banadego) 5000 de morlaci. (Ei nu rămîn însă acolo).

1539. Ferdinand I distribuie cicilor teritorii întinse în regiunea Carstului şi a litoralului istrian.

1539. Două mii de familii de morlaci cer voie să intre în *Istria.* Veneţia le uşurează transportul.

1540. Colonii de morlaci trec de pe litoralul de lîngă Zara pe teritoriile de la *Cittanova*, *Umago* şi *Parenzo.*

---

[1] *Per la riviera de la Montagna, zoe terra ferma, novamente la Signoria vostra de ducati 20 in 32 havea cresudo li dacii, per la qual cossa le mazor parte de li Morlachi comenzando da Sclysa et Segna fina a Fiume hano tolto la via per Istria a tuor sali, perche quelli non sono datiadi, et a volerli far retornar ali sali nostri, li quali portamo per la riviera ali porti loro, le de necessita tornar el datio a ducati XX, chome era per avanti et etiam datiar li sali de Istria che siano pari o veramente poner qualchue gabella su quel de Raspurch a quelli, chue vieno de verso Fiume et Segna per sali in Istria, azo che non habiano cason de vegnir* (*Mon. Sl. Mer.*, XXII, p. 137).

[2] Tamaro, *La Vénétie Iulienne . . .*, I, p. 453—459.

1540. Pe Carstul de la *Pinguente* și pe șesul de la *Montona* au fost așezați morlaci.

1541. Morlacii întemeiază colonii (Radmani, Delich, Prodanich, Rodolovich etc.) lîngă Parenzo.

1556. Familii morlace din Dalmația se fixează pe cîmpia de la *Pola*.

1558. O colonie de refugiați morlaci se strămută de la Zaravechia la *Torre* în Istria.

1558. Morlaci dalmatini întemeiază în Istria Villanova pe țărmul canalului de *Leme*.

1560. Morlaci veniți dinspre sud reîmpopulează *Torre*, *Abrega* și *Fratta*.

1570. Giovanni Filippini din Zemonico (l. Zara) aduce 40 familii de morlaci la *Sbandati* (Parenzo).

1570. Cîteva familii de morlaci se așază pe teritoriul de lîngă *Valle*.

1580. Refugiați din Zvonigrad au fost aduși la *Promontore*. Alți morlaci de lîngă Zara se așază la *Marzana*, *Pomer* și *Monticchio* (toate lîngă Pola).

1580. Morlacului Zuanne Mina, din Dalmația, i se dădură cîteva teritorii la *Maderno* (Pola).

1583. Alți morlaci, la *Pomer*, *Monticchio* și *Marzana*.

1585. Un număr de 271 greci, morlaci și croați se așază la *Pola* și în împrejurimi.

1585. Alți morlaci sînt aduși la *Promontore*.

1586. Imigrațiuni de morlaci în Istria; ei se așază la *Marzana*, *Monticchio*, *Sissano* și *Lisignano* (l. Pola).

1586—1587. Proveditorul Salomon instalează greci și morlaci în orașul *Pola*.

1589. Morlaci sosesc și se așază pe Polesan, în *Valle* și *Cittanova*.

1590. Proveditorul Memo aduce 25 familii de morlaci la *Fratta*.

1595. Morlaci colonizați pe muntele de la *Arche* (Rovigno).

1599. Căpitanul de Raspo aduce morlaci pe pămînturile pustii de la *Buie* și *Momiano*.

La acest tablou, foarte instructiv, trebuie să adăugăm însă o observație : că, în jumătatea a doua a secolului al XVI-lea, morlacii din Dalmația nu se mai disting ca o populație deosebită, iar vlahii din Croația, împrăștiați de viforul turcesc, se asimilează de asemenea complet cu croații. Totuși această afirmație nu are nici ea o valoare absolută pentru morlacii din Istria, unde o seamă din urmașii lor vorbesc și azi limba proprie și unde mărturii prețioase, din secolul al XVII-lea, atestează romani-

tatea morlacilor şi a cicilor pe un teritoriu mai întins decît al istroromînilor de azi. Evident că mulţi dintre ei s-au slavizat numai în Istria.

Alte informaţii ne vorbesc despre morlacii din Rovigno, care cerură, în anul 1526, de la oraşul Triest, pe al cărui teritoriu stăteau, un jupan propriu. Ei se luptară mai în urmă pentru a-l păstra cu orice preţ[1]. Cînd, în anul 1524, Podesta din Mentone înştiinţa pe căpitanul din Pisino despre iminenta primejdie turcească, el bănuia că turcii sînt înţeleşi cu morlacii din Istria[2]. Multă vreme avură să sufere asemenea bănuială şi în alte regiuni, ceea ce, în timp de război, e lesne explicabil. Dar ei îşi atraseră ura istrienilor şi prin violenţele pe care le săvîrşeau şi prin viaţa lor puţin obişnuită cu ordinea ce domnea în noua patrie[3].

Începînd cu secolul al XVI-lea, morlacii din Istria apar şi sub denumirea de cici. Astfel, în anul 1500 întîmpinăm pe un Ciccio da S. Michele di Leme (în districtul Parenzo), alături de Ciccio da Segna[4]. Bidermann, Vassilich şi Klaić cred că prima menţiune a cicilor, cu înţeles de populaţie deosebită, se găseşte într-un zapis al preotului Petru Fraščić din anul 1463, care povesteşte că tocmai atunci oameni de-ai contelui Ivan Frankapan, făcînd o expediţie pe litoralul istrian, au prădat localităţile Bogliuno, Vragna şi Brest, şi că, în bătălia care s-a angajat, au căzut şi cici de-ai contelui Ivan (a čič kneza Ivana 20...)[5].

Aceşti cici se menţionează apoi adeseori, mai ales în ordonanţele oraşului Triest (1517) : *Chichii, qui habitant in Charsia*, apoi : *Chichii et Murlachi, qui non sunt amasati aut terrena non habent in territorio tergesti*. În 1523 : *quod fiat aliqua bona provisio largo modo contra Chichios...*[6]. Într-o scrisoare pe care Podesta din Capodistria o adresează către triestini se vorbeşte şi de Chichi *detti Murlachi*, ceea ce ne serveşte ca dovadă că ei erau identici cu morlacii[7].

Un urbariu din anul 1523 cuprinde de asemenea informaţii despre noi aşezări în Istria ale cicilor şi anume în pădurea de pe muntele Sf. Ioan (Sveti Ivanac) în valea Arsei, apoi în Ladschach (Lešče) şi Sf. Canzian, cea dintîi în Goriţa, cea de-a doua în Gradiska[8]. Despre aceşti cici se spune că s-au refugiat din Croaţia de teama turcilor, dar că, îndată ce se încheie

---

[1] Bidermann, *Die Romanen* ..., p. 89 n.
[2] *Mon. Hung. Hist.*, 31, p. 286.
[3] Tamaro, *La Vénétie Julienne...*, I, p. 446 şi urm.
[4] Bidermann, *Neue Siedlungen* ..., p. 366.
[5] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI_1, p. 237. Cf. Bidermann, *Die Romanen*, p. 86. Vassilich, *Sull'origine dei Čiči*, p. 60. Klaić, *Povjest Hrvata*.
[6] Vassilich, *op. cit.*, p. 65 şi urm.
[7] Bidermann, *Die Romanen* ..., p. 87 (după *L'Istria*, 1851, p. 125).
[8] *Ibidem*, p. 86.

pace cu turcii, fug iarăşi acasă[1]. Totuşi, în cursul războaielor necontenite, care porniră pe drumul pribegiei alte şi alte noi cete de morlaci, nu mai avură toți cicii răgaz a se întoarce acasă, pentru a-şi revedea casele părăsite.

Dar, chiar în această epocă, în cele dintîi decenii ale sec. al XVI-lea, cînd populația flotantă, care, din interiorul peninsulei, tindea spre litoral, apare sub deosebite numiri, avem o mărturie clasică şi despre originea cicilor, pe care însăşi curtea din Viena îi identifică cu vlahii. Astfel, cînd la 22 octombrie 1538 Nicolae Iurişici scria regelui Ferdinand despre imigrările noi, el vorbea în special „de vlahii, care la noi se cheamă vechi romani (*Walächen, welche bei uns allt Römer genennt sein*)“, iar regele ținea să-i răspundă şi să facă distincție între *Rasciani sive Serviani atque Valachi, quos vulgo Zytschy vocant*... Evident că cicii, după părerea oficială, erau vlahi, iar aceştia, după opinia generală, descendenți ai vechilor romani.

E firesc deci a presupune că termeni ca cici, morlaci şi vlahi sînt nume deosebite, dar sinonime ale populației care ne preocupă în lucrarea de față. De fapt, în afară de mărturiile citate, se mai pot aduce cîteva, pentru a dovedi că cicii s-au refugiat în Istria de pe acelaşi teritoriu pe care am semnalat numeroase colonii de morlaci sau vlahi. Astfel, în 9 aprilie 1529, baronul Nicolae Rauber scria regelui Ferdinand că a luat înțelegere cu toți cicii care cu şapte ani înainte se refugiaseră în Austria şi în Karst, iar acum s-au întors la Obrovac sub stăpînirea turcească[2]. Guvernul din Austria de jos scria la 8 februarie 1527 că banii Croației primiseră ordin de a înrola un număr de cici pentru caii cei mici (*ein Anzall Tschitschen zu den geringen Pferden in Crabaten*[3]), iar, în 7 ianuarie 1528, dieta din Kraina crezu că e necesar a opune Martolozilor un număr oarecare de cici (*mit etlichen Tschitschen oder anderen, die nach Modrusch oder Bründl gelegt werden könten, ein gegenwehr wider die Martalosen aufzurichten*), ceea ce se şi execută[4]. Dar în 6 şi 9 septembrie 1530 fu oprit atît cicilor din Istria şi din Karst, cît şi celor din afară de țară (*ausser Lands gesessen*), a cumpăra cereale în Rudolfswörth şi în Möttling[5], şi, aceasta, pentru a preveni contrabanda. Cîțiva ani mai tîrziu se face mențiune de cici în legătură cu uscocii[6], care căutau a se aşeza în sud-estul Krainei. Dieta acestei provincii propuse în 1538 ca ei să fie aşezați la Starigrad. Aici însă nu fură mulțumiți : petrecură rău iarna, şi de aceea comisarul

---

[1] Bidermann, *Die Romanen*..., p. 86—87.
[2] A. Ivić, *Spomenici Srba u Ugarskoj*, I (ed. Matica Srbska), Novi Sad, 1919, p. 19.
[3] Bidermann, *Forschungen* ..., p. 366.
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem.*
[6] *Ibidem.*

regal Erasmus von Thurn prezentă regelui, la 1 iunie 1539, o petiție a cicilor, pentru a li se da terenuri deșerte în Karst și în Istria. Se pare că cicii nu au fost mulțumiți nici aici, deoarece în anul următor o mare parte din ei au fost ademeniți de către un emisar turc a se întoarce în Turcia, probabil tot la vetrele pe care le părăsiseră[1].

Informația din urmă confirmă pe deplin presupunerea că cicii erau refugiați din Bosnia și din teritoriul turcesc al Dalmației. De altminteri, la finele sec. al XV-lea (1490), un martor bine informat, Iacob Unrest, căpitan în Carintia, spune în *Cronica Ungariei*, pe care a compus-o în limba germană că „țara cicilor e situată între Croația și Bosnia" (*Czyschnlandt lig zwischn Wossen un Krabaten*)[2]. Tot aici îi menționează și Kuripešić, în cunoscutul său *Itinerar* (1530), deși îi crede sîrbi, care au venit de la Semendria și Belgrad. Sîrbii, cicii și martolozii fug din Bosnia — spune el — din pricina contribuțiilor grele și a stăpînirii nesuferite[3].

Împrejurarea că documentele Frankapanilor, care, în jumătatea a doua a secolului al XV-lea, menționează de atîtea ori pe vlahi și pe morlaci, nu cunosc totuși pe „cici", ne face să credem că și această denumire, ca și cea de *morlac* ori chiar de *vlah*, a fost dată de cercurile oficiale, aici cele austriace și triestine, populației, care s-a refugiat în jumătatea întîi a sec. al XVI-lea în Istria, Karst, Krajna și Gorica. Din aceeași sursă s-a, încetățenit apoi și termenul[4] de „Tschitschenboden", cum cu un secol mai înainte cancelaria venețiană introdusese termenul de „Morlachia" pentru teritoriul locuit de morlacii din Croația. De altminteri termenul de *cici* e înlocuit, în secolul al XVII-lea, de către episcopul Tommasini, cu *Morlacchi*, iar Carmelitul Fra Ireneo della Croce[5] spune lămurit că cicii se numesc în limba lor „rumeri".

Însemnăm, în fine, că faptul relevat de P. Skok, după care populația slavă a Istriei de azi se împarte în *vlahi* și *bejzake*[6], își găsește explicația în contopirea vlahilor cu slavii.

---

[1] Bidermann, *Forschungen ...*, p. 366.

[2] Klaić, *Povjest Hrvata*, III_1, p. 18.

[3] *Rad.*, 56, p. 162, 164. *Itinerarium Wegrayss Kun. May. potschafft gen Constantinopel zu dem Türkischen Keiser Soleymann.* Ano 1531. O nouă ediție, la Innsbruck, 1910. În aceasta din urmă, cicilor li se zice (Zisttzn). Cf. Kadlec, *Valaši a Valašské Právo* (Praga, 1916), p. 7 și n. 3.

[4] Bidermann, *Forschungen...*, p. 370 și 375.

[5] A. Tamaro, *La Vénétie Iulienne...*, I, p. 442. Celelalte mărturii se vor cita mai jos pe larg. Originea numelui *cici* rămîne necunoscută. Ea poate fi redusă la sîrbo-croat *čiča* „frate mai bătrîn, unchieș, badea", dar mai probabil la numele unei persoane (Cf. Pasculus Chichio) care va fi fost șeful vreunei seminții a vlahilor. În *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V_1, p. 60 și 61, am găsit numele *Čičić*, iar în *Naselja* (Cvijić), următoarele denumiri: *Čičavica* (I, 95, 194, munte în Donje Dragačevo), *Čičino Brdo* (III, 627, în Ibar), *Čičevo* (II, sat 1. Trebinje), în Jadar de asemenea un *Čičovac* (IX, 701). Un *Čičevo* se găsește la n.-v. de îmbinarea Moravelor. P. Skok crede a găsi în el redublarea lui *ce*, prin analogie cu denumirile *štokavci, kajkavci* (*Glasnik skop. uč.* dr., III, p. 298).

[6] *Glasnik skop. naučnog društva*, III, p. 297.

Încheierile noastre nu se contrazic cu rezultatele la care a ajuns M. Malecki în studiul său despre limba cicilor. Autorul dovedește hotărîtor că cei mai mulți cici din Karst erau slavizați în momentul cînd s-au deplasat în Istria (sec. al XVI-lea), vorbind un dialect „štokavian", cu puternice influențe „čakaviene". Ei au venit din așa-zisa regiune Zagorja, sau chiar de pe coastele Dalmației. Mult mai vechi coloniști au fost însă cicii, care aparțin la tipul „buzecki", și care s-au slavizat în Istria și vorbesc, de aceea, un dialect čakavo-sloven[1].

Vlahii se împrăștie și se slavizează

Nucleul de vlahi care a izbutit a se închiega în secolele al XIV-lea și al XV-lea pe un teritoriu ce se întindea cam de la gura Cetinei pînă la Fiume, s-ar fi întărit fără îndoială tot mai mult, dacă vijelia turcească nu ar fi produs și acolo mari prefaceri politice, sociale și etnice. Îndeosebi năvălirea osmanilor a fost pentru vlahi ca un puhoi care urnește și pietrele mari, rupe trunchiurile bătrîne, șterge și acoperă orice urmă de viață civilizată. Dar pe cînd vlahii dintre Cattaro și gura Narentei dispar din documente, după cucerirea turcească, încă în jumătatea a doua a secolului al XV-lea, pe cei din Croația îi ajunge această tragică soartă abia în jumătatea primă a secolului al XVI-lea.

Este probabil că incursiunile și prădăciunile turcești au urnit din loc pe păstorii vlahi din Serbia și din munții Dalmației îndată după catastrofa de la Cosovo. Presupunerea aceasta o confirmă informațiile raguzane din anii 1389—1390. Dar e probabil că tot atunci grupe mai mici și mai mari de vlahi au început să părăsească și teritoriul primejduit din Herțegovina, pentru a-și căuta refugiu ori în Croația, unde de fapt elementul vlah se întărește prin aceasta în așa măsură, încît e capabil de expansiune, ori în preajma orașelor de pe litoralul dalmatin, spre care tindea, după cum am văzut, și populația din ținuturile mai bogate ale Croației.

După căderea Bosniei (1463) turcii pradă de mai multe ori regiunile croate, în care stăteau și vlahi (1468, 1491, 1517)[2]. Banatul de Srebrenica și cel de Iajce al regelui Matei, care trebuiau să pironească pe loc înaintarea otomană, n-au fost în stare să se mai mențină.

În 1513 turcii atacă cetatea Sinj, care izbuti a se salva atunci, căzură însă în mîinile lor cetățile mai mici Čačvina, Nutjak și Vir. În anul

[1] *Lud Slowianski*, I, 1919 : M. Malecki, *Gwary Ciciów a ich pochodzenie* [Graiurile cicilor și originea lor], p. A. 45—A. 48.

[2] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. II, p. 145, 152, 264, 322, 393, 405.

următor ocupară cetăţile Karin şi Korlat, dintre Zara şi Ostroviţa. În anul 1522 căzură şi cetăţile Knin (1522) deodată cu Scardona, în 1523, Ostroviţa, iar în 1524, şi puternica fortăreaţă Sinj. În ajunul bătăliei de la Mohaci întreg teritoriul situat la sud de Velebit, în afară de petecul de pămînt ocupat de veneţieni, aparţinea turcilor. Croaţii abia mai ţin acolo cetatea *Clissa*, în apropiere de Spalato, şi *Obrovaţ*, la poalele sudice ale Velebitului, lîngă apa Zrmánjei. Dar turcii iau şi la nordul Velebitului două cetăţi, Unac şi Rmanj, de unde stăpînesc teritoriile din Krbava Lika şi Gacka[1].

De aceea se refugiază în toate direcţiile populaţia croată şi vlahă din aceste teritorii ocupate : spre Slavonia, Carniolia, Carintia, Istria şi spre litoralul scutit al oraşelor dalmatine. Locurile rămase deşerte, după ei, sub turci sau croaţi, le ocupă alţi pribegi, veniţi acum din interiorul peninsulei de sub stăpînirea turcească. Aceşti nou veniţi se numesc în documentele din sec. al. XVI-lea de regulă ,,*Valachi*'', mai rar ,,***Rasciani sive Serviani***'', sau, fiindcă s-au refugiat din ţinuturile ocupate de turci, şi ,,*Prebezi*'' sau ,,*Uskoci*''[2].

Acum nu se mai face distincţie între aceşti nenorociţi bejenari, care deodată cu pămîntul vechi şi-au pierdut şi limba şi caracterul vechi[3]. După ce au plecat alături de cetele de croaţi, care îi covîrşeau cu numărul şi cu care împreună cutreerau regiuni curat slave, unde îşi căutau loc spre a se aşeza, procesul de asimilare a vlahilor din Croaţia s-a terminat în mai puţin de două generaţii.

Astfel trebuie să renunţăm a mai vedea în vlahii (morlacii, uscocii, martolozii) din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea o grupare deosebită. ,,Fireşte că erau între ei şi urmaşi de ai vlahilor romanici din evul mediu'', ne spune Klaić, şi trebuie să-l credem pe învăţatul istoric croat care cunoaşte marea întindere a elementului vlah în regiunile pustiite[4], dar ei probabil erau în cea mai mare parte slavizaţi.

Documentele din aceste două veacuri (al XVI-lea şi al XVII-lea), care vorbesc despre vlahi, sînt tocmai de aceea foarte numeroase. Mişcarea populaţiunii care îşi caută refugiu dinaintea turcilor mai întîi, apoi, după înfiinţarea graniţei militare, hărţuelile necontenite, în cursul cărora ,,vlahii'' joacă un rol însemnat, au dat destul lucru oficialităţilor croate,

[1] Klaić, *Povjest Hrvata*, III, 1, p. 4 şi urm.

[2] Cetele turceşti care nu primeau plată, ci numai o parte din pradă (*unbesoldle Türggen und Valachen*) se numeau Martolozi (de la cuv. grecesc *armatolós* — grănicer înarmat).

[3] A se vedea şi următoarele lucrări mai nouă : *Naselja*, 18, Dr. Iosip Mal, *Uskočke Seobe i Slovenske Pokrajine* [Migraţiunile uskocilor şi regiunile slave], Ljubljana, 1924 ; *Naselja*, 21, Dr. Al. Ivić, *Migracije Srba u Slavoniju* [Migraţiunile sîrbilor în Slavonia], Subotica, 1926 şi Dr. I. Erdeljanović, *O poreklu Bunjevaca* [Despre originea bunjevaţilor], Belgrad, 1930.

[4] Klaić, *Povjest Hrvata*, VI, 1, p. 25.

ungare şi austriace. Totuşi dintre *miile de documente* care vorbesc acum despre vlahii din interiorul Croaţiei şi din Slavonia, unde s-a constituit din refugiaţii turci o Vlahie Mică (*Mala Vlaška*, Parva Valachia, Kleine Wallachey), nu găsim nici unul care să fi păstrat urme sigure despre romanitatea lor. Ivić constată[1], că, în arhiva Curţii din Viena, cam pînă la 1590, refugiaţii se numeau mai ales *pribeggen* şi *profugae*, iar de atunci încoace, tot mai des *Vallachen*. Deoarece însă aceşti ,,vlahi'' erau de religie ortodoxă şi Curtea austriacă îi numeşte foarte des *rasciani*, Ivić crede că ei erau sîrbi care în acea vreme populau Slavonia.

Aducem şi noi cîteva exemple pentru a dovedi cele spuse : Dieta croată hotărăşte în 1565 *ut cesarea maiestas Wolahos vel Wzkokos in bona claustri Lepeglava inhabitantes ne patiatur*. In 1567, tot între actele dietale se vorbeşte de *profugi Walachy vel Rasciani*, iar în 1574 se păzesc munţii *Hochywrya et Medwednycza contra Walachos martholoczy vocatos*. Un franciscan dalmatin afirma[2] în anul 1575 că turcii au luat *multos captivos Dalmatas seu Sclavonos Morlacos christianos usque ad 500*. Comitele George Zrinyi scria la 14 septembrie 1602 către împăratul Rudolf *quod proxime decessor generalis capitaneus Carolstadiensis ex ditione Turcarum quosdam Walachos seu Rascianos educens, locavit in avitica mea desertaqua possessione Goymerye vocata*. De aceea apoi, începînd cu 1595, episcopul acestor refugiaţi se numeşte permanent *episcopus Rascianorum sive Valachorum*. De aceea, ca să terminăm această serie de citate, nu se face nici o aluzie la specificul acestor vlahi nici în corespondenţa atît de interesantă a lui Rafael Levaković, un misionar care şi-a desfăşurat activitatea chiar între ei[3].

Totuşi urbariile din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea, în care se oglindeşte viaţa ţăranilor legaţi de proprietăţile magnaţilor, mai trădează prin cîteva resturi de organizaţie veche originea vlahilor, care şi-au păstrat pînă tîrziu o situaţie excepţională. În cuprinsul posesiunei aparţinătoare (1658) la cetatea Bosiljeva (a Frankapanilor), astfel de situaţie excepţională aveau[4] : 1. Vlahi Ponikve, 2. Popovo Selišče, 3. Vitunj şi 4. Novi Vlahi u Dubravi. În afară de obligaţiunile obişnuite şi cele militare, ei mai dădeau anual ierbărit, după o sută de oi, cîte două (na leto travarinu od sto ovac po dvi). Numele sînt toate slave : Obad Vidnjević, Mileta Knisić, Tomo Lalić, Tomo Divić, Mihai Jurjević, Vukovoj Radatović ; numai în Popovo Selišče s-a mai salvat un *Radul Perić*. *Vlaški sinovi*,

[1] A. Ivić, *Seoba Srba i Ugarsku...*, p. 10.

[2] *Mon. Sl. Mer.*, XXIII, p. 313. Celelalte menţiuni aduse aici sînt a se căuta în *Mon. Sl. Mer.*, 39, p. 117, 163, 248, 413. *Mon.Hung.Hist.*, 29, p. 294.

[3] *Starine*, XX, p. 22–33. Ot. Rafo Levaković, *Vlasi u Hrvatskoj god. 1641*.

[4] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, vol. 1, p. 328–329, 348.

copiii vlahi, care în 1666 obțin de la contele Nicolae Erdödi pămînt, vie și fînațe în Hotnja, cu îndatorirea ca să dea în fiecare an cîte un ducat și să servească cu sabia și pușca, sînt fără îndoială descendenții bunilor oșteni vlahi din Banatul croat. Lopašić spune că vlahii din Vitunj au fost aduși din Petrovopolje de către contele Gașpar Frankapan în anul 1639, deci din ținutul Cetinei[1].

În comunele Iwanoweć, Razopanyk și *Prylezye Inferior et Superior*, au fost aduși vlahi (20 km de Karlovac), tot din Velebit, și anume *Wolaki de Muskowcz*, după anul 1530, de către contele Nicolae Zrinyi și Ștefan Frankapan. Numele lor sînt, în afară de două, toate slave : Mihovil Sestrić, Matko Suranović, Iandrija Basarović, Radi Zečković, Radivoj Subašić, Ioan Strahajević, Milić Dubrović, Iuraj Zelenković, Petar Zelenković, Iuraj Dumić, Matija Kolan, Tomaš Sestrić etc. În 1558 se pomenește și un Ioan Bunić[2].

Cam în anul 1530 nobilul Ivan Kobasić de Brekovica a început să colonizeze în jurul cetății Žumberak (Sichelsburg), pe care o deținea, o seamă de Uskoci, care în documentele contemporane se numesc *pribeg seu Volahe* sau ungurește : *Török oláhokat, pribégeket* (1530) și se spune de ei : *qui salierunt de Thurcis; qui de Turcia ad partes Christianorum profugiunt.* După moartea lui Ivan Kobasić (1533), regele Ferdinand creă la Žumberak un căpitănat, în care acordă (1535) un privilegiu și la trei Uscoci despre care se spune că au venit din Bosnia (*auss Bossen*)[3].

Cam tot în aceeași vreme, 1533, se pomenesc uscocii și pe teritoriul căpităniei din Segna, unde mai tîrziu și-au cîștigat o deosebită faimă.

Este probabil că și între uscoci era un număr oarecare de vlahi sau morlaci, fiindcă ei se confundă uneori cu aceștia[4] : *Volahos vel Uskokos* (1565), *Vollachos seu Uschoccos* (1629). Într-un dialog al lui P. Sarpi, scris în sec. al XVII-lea se spun următoarele[5] : *Hebbe anco li martolossi, huomini Cristiani della Greca credenza, habitati ne gioghi ellda Morlacca, et ivi presso, onde anco Morlachi s'appellano et Vlachi, e forse anco Sochi finissimi ladri, che danno la parte de frutti a Turchi, significando Mortolos in schiavonia lingua et albanese: asassino da strada*... Evident, mărturiile contemporane epocei de asimilare a elementului vlah în Dalmația, rău informate, confundă denumirile atît de variate.

---

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, vol. 1, p. 67.
[2] *Mon. Hung. Hist.*, 30, p. 3–5.
[3] *Ibidem*, 35, p. 443 și Klaić, *op. cit.*, VI, p. 25–26.
[4] *Mon Sl. Mer.*, 39, p. 117 și XXIII, p. 384.
[5] *Starine*, IX, p. 200.

Vlahii şi morlacii, astfel răsfiraţi, se pierdură în curînd în mijlocul slavilor[1]. Numai resturile lor din Istria, despre care am vorbit, şi-au păstrat limba şi specificul lor. Totuşi, în Dalmaţia crescu importanţa morlacilor în aşa măsură, încît în cursul secolului al XVI-lea îi găsim pe toată coasta dalmatină. Dar ei nu mai erau morlacii veritabili de odinioară. Refugiaţi din Serbia, Bosnia şi Herţegovina, unii din Croaţia, li s-au ataşat în cete mari. Amestecaţi acum cu populaţia covîrşitoare slavă, după ce îşi pierduseră situaţia excepţională în care au trăit mai multe veacuri, vlahii s-au slavizat complet pînă la finele secolului al XVI-lea. Probabil că şi în Dalmaţia se vor fi păstrat mici insule în care se va fi vorbit în limba lor timp îndelungat încă, precum pare a ne dovedi autorul anonim al scrierii despre Dalmaţia. Dar aceşti vlahi nu mai sînt remarcaţi de nimeni. Nici chiar veneţienii care i-au studiat mai de aproape nu mai fac distincţie între ei şi populaţia slavă. Dimpotrivă, sub morlaci se înţeleg acum toţi locuitorii slavi de pe litoral.

Giovanni Battista Giustiniano[2], care a fost sindic în Dalmaţia în anul 1553, descrie în ,,Itinerarul'' său toată Dalmaţia supusă Veneţiei. ,,Morlacii aduc la Zara — spune acest excelent cunoscător al vieţii de pe litoral — bucate, lînă, pături, cordovan, miere, ceară roşie şi brînză. Locuitorii din Zara le dau în schimb : pîine, carissi, zahăr, uleiuri, vinuri, ceară albă şi tot felul de coloniale. Veniturile acestui negoţ se urcă anual la 13.000 — 14.000 ducaţi''. În oraş sînt 1180 case. Ţinutul său are puţini locuitori şi pămînturile zac necultivate. Împrejurimea deci nu-i capabilă a alimenta pe orăşeni, ci accasta o fac istrienii şi morlacii..., care acordă proprietarilor a patra parte din pămînturile cultivate de ei. Averea mai preţioasă a acestor ţărani (*contadini*) e pusă la adăpost în Zara. Ei nu ţin la dînşii, prin satele lor, decît puţine lucruri, din pricina primejdiei turceşti. Tocmai de aceea averea lor consistă din vite pe care, cum spun ei înşişi, le pot mîna unde le place... În războiul din urmă s-au devastat multe sate, astfel că din cele 280, cîte erau, n-au mai rămas decît 96, şi dintre acestea 85 sînt prea mici, deoarece un sat nu are mai mult ca 5—6 case. Pe insule se află 33 de sate.

În itinerarul lui Giustiniano găsim apoi cam aceleaşi consideraţii şi cu privire la morlacii din *Sebenico* şi *Traù*[3]. Teritoriul oraşului Sebenico

---

[1] După Bidermann, în *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*, XXXI, (Graz, 1883), staturile din Stiria acordară, în anul 1537, o scrisoare de recomandare lui ,,Vido Vlahi'' (p. 8). O colonie de vlahi cunoaşte B. la Warnsee, unde la 1597 se menţionează un Blaz Wugula (p. 16), iar în Skok pomeneşte o familie *Radolić*, alta cu numele *Turk* (p. 24, 34). După Valvasor, vlahii din Carniolia vorbeau şi la 1540 ,,romîneşte'' (Tamaro, vol. I, p. 442).

[2] *Mon. Sl. Mer.*, VIII, p. 198.

[3] *Ibidem*, p. 203, 205, 208—209.

avea jur-împrejur morlaci, iar Ioannes de Quarzonibus spune[1] (1557) că morlacii turceşti deţin pe acest teritoriu nu mai puţin de 32 sate. La Traù, pentru ca să ajungi la morlaci, trebuia să treci peste zona munţilor[2]. Comerţul morlacilor cu oraşul *Spalato* îl evalua Giustiniano cam la 24.000—25.000 ducaţi anual[3].

Caravanele morlacilor, care veneau să încarce sarea, mînau cîteodată şi 500—600 de cai, ca la Sebenico, unde s-a clădit, în afară de zidurile oraşului, un depozit, pentru a nu lăsa să intre în oraş deodată prea mulţi morlaci[4]. Pe insula Pago treceau morlacii, cîte 100, 200 ori chiar 300 de inşi, pentru a lua cu forţa sare[5].

În vecinătatea insulelor Brazza şi Arbe se găseau de asemenea morlaci[6]. Vorbind de oraşul Nona, Giustiniano ne dă o descriere interesantă[7]. „Partea nordică, zice el, e frumoasă şi umbroasă, fiind foarte mulţi arbori şi mai sînt acolo şi păşuni foarte verzi. Toţi locuitorii se numesc morlachi, ... Se hrănesc cu lapte şi brînză. Toată averea lor consistă din vite. Ei sînt un neam de religie sîrbească şi eretică şi supuşi de ai turcilor".

Precum se vede, populaţia vlahă sau morlacă din Dalmaţia, după ce şi-a pierdut limba, şi-a păstrat totuşi, împreună cu numele său, şi ocupaţiile de mai înainte. Tot ei au rămas negustori şi chirigii, care se împăcau cu toate stăpînirile. Antonio Diedo, sindic şi soţ cu Giustiniano, spune[8] că dacă s-ar suprima comerţul morlacilor cu dalmatinii, aceştia ar muri de foame : „Morlacii aduc necontenit bucate, brînză, cărnuri, miere, ceară, lînă, postavuri brute, diferite piei etc. şi iau în schimb sare, peşte murat, postavuri, uleiuri, coloniale, zahăr, ceară albă şi alte mărfuri".

Aşadar, din jumătatea a doua a secolului al XVI-lea, cuvintele *vlah* şi *morlac*, după ce nu mai indicau specificul etnic al unei populaţii, şi-au schimbat, de mai multe ori, înţelesul. Astfel în Dalmaţia *vlah* însemna „ţăran", cum arată Vuk Karadžić în dicţionarul său şi cum în 1672 o spune clar Dr. Simon Gliubovaz în *Storica dissertazione del Contado e*

---

[1] *Mon. Sl. Mer.*, VIII, p. 203 şi XI, p. 93.
[2] *Ibidem*, p. 209, 210.
[3] *Ibidem*, p. 215—216.
[4] *Ibidem*, p. 205.
[5] *Ibidem*, p. 260—261.
[6] *Ibidem*, p. 219, 258, şi XI, 22.
[7] *Ibidem*, p. 253—254.
[8] *Ibidem*, XI, p. 3. Observ aici, că în *Pravoslavna Dalmacija* de episcopul Nikodim Milaš (Novi Sad, 1901), p. 169 se reproduce părerea lui Vinjalić : *L'anno 1527 fu' la prima volta, che i Vlassi, ora detti Morlacchi, professanti il rito greco, si stabilirono in Dalmazia, cioé nelle parte della Liburnia e Iapidia, che per avanti erano abitate dai Croati, i quali erano tutti di rito latino.* Cf. p. 149 unde Vinjalić îi numeşte *vlassi pastori*. O altă cronică dalmatină vorbeşte la 1394 : *Molte nouve turbe di Vlassi (Morlacchi) per sottrarsi alle sopperchierie dei Turchi, abbandonano la parte montuosa della Bossina dove esercitavono la pastorizia, discendeno in Dalmazia e si stabiliscono fra i monti fin presso il mare.* Cf. *op. cit.*, p. 149.

Territorio di Zara : „Acum toți țăranii (*abitanti della campagna*) se numesc vlahi (*Vlassi*)"[1] Același înțeles, „țăranul slav din Dalmația", l-a avut și cuvîntul *morlac*, pînă în secolul al XIX-lea. La scriitorii raguzani din secolul al XVI-lea și al XVII-lea vlah înseamnă mai ales „păstor". Dar și ***orășenilor de origine romanică*** din Dalmația li se spune de către populația slavă *Vlasi*. Mahomedanii din Bosnia numesc vlahi, pînă astăzi, pe *fiecare creștin*, îndeosebi pe țăranii creștini, iar croații catolici numeau *vlahi* pe *sîrbii ortodocși* care s-au refugiat în Croația și Slavonia[2].

Întinderea așezărilor vlahe din Croația

Făcînd o reprivire asupra așezărilor vlahe din întreg cuprinsul Croației și al litoralului său, trebuie să remarcăm de îndată că ei nu sînt menționați totdeauna după așezările lor, ci mai ales ca colectivități plasate în anume regiuni și conduse de anumiți cătunari. Astfel, spre pildă, vlahii de pe valea Cetinei erau răsfirați pe întreg cursul acestui rîu, de la Vrhrika pînă în munții Mosor. Îndeosebi se pomenesc la Vrhrika, pe Petrovo Polje, la Sinj și lîngă cetatea Nutjak, iar pe șoseaua care duce de la Spalato în valea Cetinei, în preajma cetății Klis. La Vrhrika sînt menționați vlahii Tulići. Lîngă Sinj era Koprivno, în care cunoaștem vlahi, ca și în siliștea sa Lovazići. Toate aceste așezări erau legate de Neretva, în nordul căreia îi pomenește un document din anul 1408[3]. La Poljica sau în împrejurimile acestui oraș ei sînt amintiți încă în veacul al XIII-lea (1285), cînd atacă pe raguzanul Ratcus Obrati.

În preajma cetății Knin trebuie să presupunem, de asemenea, un oarecare număr de așezări ale vlahilor, care vor fi atins valea rîului Krka pînă la mare. Între Krka și Zrmanja am întîmpinat neamul lui Silan în Vidčeselo. Lîngă apa Zrmanja și în preajma cetății Obrovac au existat pînă tîrziu asemenea așezări, dintre care cunoaștem una cu numele *Praščevica*. Cele două cătune pe care le-a răpit contele Kurjaković dela Nelipici, erau situate probabil în partea sudică a jupei Krbava, unde vom așeza și cătunul lui Brayk Merucich.

Dintre vlahii din Lika amintim pe cei de pe proprietățile Mogorovićilor și îndeosebi pe vlahii de la Ostrovica, iar în apropierea lor, în *Igrischya*, pe vlahii numiți *Sugari*. În munții Velebitului erau mai numeroși

[1] Bidermann, în *Oest. Ung. Revue*, 1888—1889, p. 154.
[2] Kadlec, *Valaši a Valašske Právo*, Praga, 1916, p. 1 și urm., unde se citează toată literatura acestei probleme.
[3] Tamaro, *La Vénétie Iulienne...*, II, p. 495, după *Bulletino di arheologia e storia dalmata*, XIX (1896), p. 46.

şi ştim că în *Čelopeka*, *Nadbrdo* şi *Kozli Rog* erau învecinaţi cu călugării de la biserica Sf. Ioan, aproape de Medak.

Din aceste aşezări vlahii au coborît în curînd înspre litoralul dalmatin. În jumătatea a doua a secolului al XIV-lea, ei se pot urmări lîngă Traù (Tragurium), unde iernau regulat cu turmele de oi, iar la începutul sec. al XV-lea apar şi la *Sebenico* şi în preajma oraşului *Zara*, pînă la *Nona* unde erau emigranţi din Krbava. În fine, ţinutul situat spre vest de Velebit, care se numea Podgorje, era încă în secolul al XIV-lea „plin de vlahi", după expresia lui Lopašić. Noi i-am cunoscut la *Starigrad* şi *Karlobag*. Pe litoralul ce se întinde de la Senj pînă la Fiume, aşezările vlahe sînt mai tîrzii, căci ele se întîmpină numai în a doua jumătate a sec. al XV-lea (*Buccari*, *Tersatto*, *Ledenica*).

Trecerea vlahilor de pe litoral pe insule se poate urmări în cazul *Vegliei*, unde îi găsim destul de curînd răspîndiţi pe întreaga ei suprafaţă, la *Baška*, *Dobrigno*, *Dubašnica*, *Poljica* şi *Castelmuschio*[1]. Unii au izbutit acolo, graţie numărului mai mare, să-şi conserve limba pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dar ştim că în secolul al XV-lea ei au căutat să se refugieze şi pe celelalte insule dalmatine, unde nu li s-a pierdut urma cu desăvîrşire. Ancheta lui Lucijan Marcić, întreprinsă în insulele din faţa Zarei şi a Sebenicului[2], este foarte instructivă. Toponimia de acolo arată multe nume romanice, dalmatine sau italiene; dar, între ele, există cîteva al căror caracter ni se pare mai presus de orice îndoială. Îndoielnice sînt: *Antulov* (rîu în Šepurine; suf. *-ul* e specific); *Matulić* şi *Matulov* (mai multe numiri, toate de rîuri); *Mikulić* (rîu în Ista) şi *Mikulićin* (mai multe rîuri sînt aşa numite); *Titulić* (rîu în Tkun); poate şi *Burčul*, *Vidulić*, *Karstul*, *Ričul* şi altele, dacă ţinem seamă că în zona aceasta influenţa italiană este foarte puternică. Forme sigure romanice ni se par însă: *Dumboka* (mai multe nume de poieni şi rîuri; cuvîntul are fonetism bulgar, explicabil numai prin vlahi), *Mačukat*, *Mačukatin* (ambele numiri de rîuri; de la rom. *măciucă*, după cum a bănuit Puşcariu, care vorbind de *Mačkat* din Rudnik, *Stud. Istrorom.*, II, 288, presupunea la baza lui forma *măciucat*); *Munćel* (rom. *muncel* < lat. *monticellus*; în Dalmaţia o variantă *Monće*, Puşcariu, *op. cit.*, 291). *Mrljane* (sat în insula Pasman, de la rom. *mîrlan*, termen pastoral răspîndit de vlahi. Cf. numele unui vlah *Mrljan* în documentul de la Prizren). Urme de vlahi păstrate direct de populaţia slavă sînt puţine: *Vlahov*

[1] P. Skok este de părere că vlahii din Veglia sînt originari din Velebit. Ca probă aduce numele *Gerd, Gerdović*, existente în apropiere de Dobrinj, pe Veglia; numele *Scalich*, pe Veglia, *Zgalić*, iar *Bahtići* în Poljica se numesc *Bajčići* (*Glasnik skop. naučnog dr.*, III, p. 295). În Poljica Skok constată supravieţuirea termenului *cunastra* „rom. corastă".

[2] *Naselja*, 26, p. 511—586.

și *Vlašić* (cîte două rîuri poartă acest nume). Pot fi și romanice : *Arat* (un rîu în Mali Iz), *Vaka* (insulă lîngă Źaglava), *Longa* (insulă în Brbinje) și *Kursar* (rîu în Šepurine). Lucijan Marcić e de părere că de la vlahi au rămas[1] numele frecvente în onomastica insulelor dalmatine : *Blasul*, *Zišul*, *Vitula*, *Fizula*, *Radula*, *Kazula* și *Franula* și toponimicele : *Bovkule*, *Ričul*, *Čavatul* (o insulă), *Kreul*, *Bisage* (mai multe insule), *Daina* (o insulă lîngă Kornat) și *Duainka* (numele unei insule). Caracterul romanic al acestor din urmă ni se pare însă cu anevoie de dovedit.

[1] *Op. cit.*, p. 530.

VIAŢA ŞI FORMELE DE ORGANIZAŢIE LĂUNTRICĂ A VLAHILOR

Condiţii sociale la vlahi

Vlahii erau proprietari de oi, vite şi cai în rîndul întîi, am putea spune aproape exclusiv. Totuşi în Serbia se găseau între ei cîţiva care posedau pămînt propriu şi de aceea erau datori să dea bir din bucate sau din vin, cum reiese din hrisovul regelui Uroš Milutin, către mănăstirea Hilandarului (1302—1309). Alţi vlahi dispuneau de sate, cum dovedeşte „legea vlahilor" din hrisovul mănăstirii Banja. Aceştia erau obligaţi să cosească fîn, cîte trei zile, dar numai aproape de domeniul mănăstirii şi apoi să transporte în fiecare an cîte un car de grîu şi unul de vin. Dintre aceştia se vor fi recrutat şi vlahii care, potrivit cu legea de la Sf. Arhangheli, erau obligaţi a contribui cu munca lor la construcţia de cetăţi (*gradi da napraljaju*). Nu vom considera însă, urmînd pilda lui Kadlec, pe maieştrii fierari din cătune drept meseriaşi. Proprietari de cai, vlahii nu s-au putut lipsi, de sigur, de potcovarii atît de necesari chirigiilor, care plecau adeseori pe drumuri îndepărtate[1].

Nu vom insista nici asupra calităţii de nobili a vlahilor menţionaţi în 1280 şi 1296 în hrisoavele reginei Elena şi ale regelui Uroš Milutin, deşi interpretarea lui Jireček e concludentă. Dar, în 1343 se pomeneşte cu numele un vlastelin (nobil) *Radul* din Strumica, în donaţia făcută mănăstirii Hilandar. Considerînd vechimea elementului vlah din Serbia, nu ar fi prea surprinzător ca unii dintre vlahi să fi izbutit a se ridica în rîndurile nobilimei. Asemenea oameni capabili au fost *Balšićii*,

---

[1] Kadlec, *Valaši a Valašské Právo*, p. 144—145, fierarul *Rudăl* în hrisovul de la Banja. Alţi asemenea maistori : Lejk *Stuparević*, Miho *Bradel* şi Marco *Fečor*, toţi prisăcari.

proveniţi după Jireček din vlahi, care au jucat timp de un secol un rol însemnat în regiunea dintre Scutari şi Zeta[1].

În ceea ce priveşte condiţia socială a vlahilor din regatul lui Nemanja, hrisoavele de la Banja şi Dečani fac deosebire între *voinici* şi *călători*. Cei dintîi se găseau, fără îndoială, într-o situaţie mai favorabilă şi sînt identici cu *poklonnici* din documentul de la Prizren, care în afară de darurile obişnuite, obligaţi a le da mănăstirii, aveau dreptul a se zeciui singuri. Într-un document al regelui Ştefan Uroš II (1300) către mănăstirea Sf. Gheorghe de lîngă Skoplje, se donează un sat[2], în care *Manota*, ginerele lui Dragotina, avea să lucreze mănăstirii după „legea voinicească", şi anume „să nu i se împovăreze calul, nici să poarte sarcini". Instituţia „voinicilor" (= soldaţi) este fără îndoială o reminiscenţă a stăpînirii bizantine, care şi-a pierdut însă funcţiunea ce a avut-o odinioară şi a continuat să existe numai în numele unei categorii sociale. Jireček spune despre ei că erau oameni liberi ; voinicii vlahi însă apar legaţi de mănăstire şi obligaţi totuşi la unele munci.

Vlahii *călători* (kjelatori, de la cuvîntul rom. *călător*, din *cale* < lat. *callis*) erau obligaţi a presta toate serviciile în legătură cu păstoritul, a-şi da caii pentru transporturi şi a îndeplini serviciul de chirigii ai statului sîrbesc. Din modificarea pe care a adus-o ţarul Dušan textului original al hrisovului de la Dečani, se vede că erau consideraţi în aceeaşi treaptă socială ca şi meropii, adică ţăranii sîrbi legaţi de glie. Numele şi l-au luat de la ocupaţia lor, căci erau veşnic în călătorie şi probabil încă sub bizantini au fost consideraţi ca o categorie socială. De aceea sub *Vlahoi oditai* pomeniţi de Cedren, încă la 976, în regiunea dintre Prespa şi Ohrida, nu se pot înţelege decît aceşti vlahi „călători", a căror patrie era în regiunea dintre Prizren, Vranje şi Morava apuseană, şi nicidecum aromîni, la care nu întîlnim niciodată o asemenea denumire, nici pentru chirigii şi nici pentru clasa socială asemănătoare. Este meritul lui Jireček că a recunoscut, cu o deosebită agerime, originea numelui şi a făcut posibilă identificarea vlahilor călători.

Valea Cetinei şi a Zrmanjei erau acomodate pentru agricultură, ca şi litoralul dalmatin, care forma posesiunea oraşelor. Vlahii aşezaţi acolo, în jurul cetăţilor, aveau şi pămînt de cultivat, cum erau spre pildă Silăneştii din Vidčeselo ori cătunarii Nelipićilor, între care unii dispuneau de sate. Rolul pe care l-au avut vlahii în Banatul croat nici nu s-ar pricepe

[1] C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, 424 ; vezi şi M. Šufflay, *Srbi i Arbanasi* [Sîrbii şi Albanezii], p. 127. În Giuraševci (Dečani, 1330) se aminteşte întîia dată un *Barbat Balšić*. Šufflay afirmă : „Balšićii sînt de origină romînă sau vlahă, vorbesc ca albanezii, posedă o cancelarie sîrbească şi se consideră băştinaşi în imperiul sîrbesc".

[2] *Zak. Spom.*, p. 614.

bine, dacă n-am admite, din capul locului, între ei o categorie de ţărani cu bunăstare materială. Menţiunea de „morlaci sau rustici" de către căpitanul din Sebenico în 1465 dovedeşte lămurit afirmaţiunea noastră. Astfel Vigan Dubravčić, un vlah de seamă, avea sub cetatea Sinj (1436) o proprietate cu pămînt, vii, grădini şi fînaţ. Vlahii din preajma lui Castelmuschio pe Veglia primiseră de la Ivan Frankapan pe lîngă păşuni şi pămînt arător (*zemlje orašče*).

Exemplele, dacă ar fi nevoie, s-ar mai putea înmulţi. Dar organizaţia civilă şi militară a populaţiei vlahe din Croaţia contribuie cu informaţii atît de bogate, încît ele luminează şi problema aceasta în mod suficient[1].

„Legea vlahilor" din Cetina şi alte cîteva documente ne dovedesc că vlahii din Croaţia erau de două categorii. Unii trăiau pe domeniile regale şi stăteau sub porunca banului, care-şi avea scaunul în Knin. Ceilalţi erau aşezaţi în preajma cetăţilor ori pe proprietăţile magnaţilor croaţi, cum erau Nelipićii, Frankapanii, conţii de Corbavia sau Mogorovicii. Dar toţi vlahii aveau o organizaţie proprie, pe care o recunoşteau, pentru serviciile lor preţioase, atît regele cît şi magnaţii croaţi. Această organizaţie închegată, după o lege specială, se numeşte în documentele croate *strana vlaška*, iar o dată, într-un document latin *universitas Valachorum*. Se pare, că o asemenea *strana* (lature) sau *universitas* se alcătuia din mai multe sate (*katuni şi opčine*), care aveau în frunte cîte un cătunar. Şeful civil al unei asemenea organizaţii era cneazul, pe care în valea Cetinei îl alegeau vlahii, iar domnul feudal îl confirma. Cneazul de acolo era vlah şi el şi în afară de împrejurarea că reprezenta pe domnul său, avea şi atribuţii de judecător. El era şeful scaunului vlah care se ţinea în Sinj cu asistenţa juraţilor vlahi, cu care descindea în fiecare an de două ori prin toate cătunele. Veniturile şi le avea cneazul tocmai din amendele dictate de judecată, şi anume a zecea parte din ceea ce se cuvenea domnului. Juzii încasau numai a zecea parte din treimea gloabelor care rămînea cătunarilor vlahi. Pe lîngă juzi cneazul mai era asistat şi de către pristavi. Fiindcă sîntem la scaunul de judecată al vlahilor, trebuie să spunem că această judecată se făcea după „dreptate" şi nu „cu puterea", ceea ce înseamnă că avea să se procedeze în conformitate cu vechiul obicei. Nu ni se spune dacă scaunul judeca şi în cauze criminale mai mari. Probabil acest drept era rezervat banului ori domnului, dar atît ştim, că vlahul nu putea fi spînzurat pentru nici o vină, căci aceasta era o moarte prea ruşinoasă. Pedepsele erau dictate în bani şi se prevedea că cine n-are să plătească, poate da o oaie pentru o libră şi o vacă pentru şase libre,

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V, 1, p. 8—11, 145, 328.

pe care însă putea să le răscumpere pînă în ziua a douzecea. Pedepse prea mari, pe care nu le puteau plăti, erau oprite. Jurat putea fi vlahul numai pentru sumele mai mari, ca patru bolantia. În „Legea vlahilor" găsim însă şi o dispoziţie, care dovedeşte că totuşi ei erau, ca stare socială, inferiori nobililor. La judecăţile obişnuite adică, ei nu puteau fi chemaţi ca martori ori ca jurători, ceea ce evident era în detrimentul lor, după cum se vede din procesul dintre Silăneşti şi Keglevići. Totuşi, faptul că vlahii nu erau pur şi simplu coloni, cum afirmă Ivan Keglević, îl dovedeşte atitudinea banului, dar şi însuşi titlul pompos de *comes Valahorum*, pe care îl purta cneazul din Knin.

Un fenomen caracterstic la vlahii din Serbia, la cei din Zeta şi Herţegovina, precum şi în hinterlandul litoralului dalmatin, de la Cattaro pînă la gura Narentei, era *cătunul*. În Serbia, după Novaković, cătunul însemna o aşezare păstorească, tot asemenea în Muntenegru (1435), iar la Raguza putem spune că el desemna aşezarea caracteristică a populaţiei vlahe. În statutele oraşului Cattaro[1] se face distincţie clară între diferitele soiuri de aşezări (*mittatur .... de castro, foro, rure, catono et locis: quicunque de illis, de castro, de villa, catuno, locho et foro venerit in nostram civitatem* 1419), din care se poate vedea că prin *cătun* se înţelege aşezarea păstorilor vlahi din împrejurime. În Croaţia vlahii trăiau în condiţii sociale mai avansate şi de aceea, deşi în legea din 1436 se amintesc încă cătunele lor, nu mult după aceea aflăm totuşi că în Velebit aşezările morlacilor se numeau *opčine* (= *communa*).

În legătură cu cătunul se pun mai multe probleme, a căror cunoaştere poate să aducă o contribuţie însemnată la dezlegarea începuturilor poporului nostru. Aşa, mai întîi, originea numelui. Jireček credea[2] că e romanic : ital. *cantone*, fr. *cantonner*, mgr. *katoũna* „lagăr", *katounéuo* „a întinde tabăra". Jokl însă îl derivă[3] din albaneză : *katunt*, participiul de la verbul *ndên* „întind" ; deci *cătun* ar însemna „cort, locuinţă". Cu trei decenii în urmă şi noi am adoptat etimologia lui Jokl, care astăzi pare a se fi generalizat. Ni se părea că răspîndirea cuvîntului s-ar putea atribui, de fapt, originei sale vechi ilirice şi că cuvîntul trebuie să fie întîlnit o dată şi cu forma rotacizată dacă ar fi fost latin. Astăzi însă nu ni se mai par convingătoare aceste argumente, deoarece răspîndirea termenului e legată exclusiv de migraţiunile pastorale respective.

Cuvîntul *cătun* e luat cu siguranţă din viaţa militară şi numai pe urmă s-a aplicat aşezărilor păstoreşti. O recunoaşte şi Jokl, arătînd că

[1] Novaković, *Zak. Spom.*, p. 2.
[2] Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 156 ; cf. Capidan, în *Dacoromania*, II, 465.
[3] *Indogerm. Forschungen*, XXXIII, 420—433.

termenul era încă în uz în limba militară a epocii lui Kekaumenos. Observația e deosebit de prețioasă, fiindcă în acest chip se atestează vechimea termenului. Dar ceea ce voim să subliniem încă o dată este împrejurarea că în textele vechi dacoromîne, acest cuvînt nu este atestat decît tîrziu, probabil ca împrumut literar. De altfel cătunul nu este o formă de așezare a romînilor de la nordul Dunării. Întrucît privește dialectul aromîn, acesta de asemenea nu-l cunoaște. E adevărat că Theodor Capidan credea a-i fi dovedit existența la aromîni, prin faptul că îl constată ca nume topic în Albania. Argumentul său nu ne pare însă convingător. Numele *Lakatun*[1], o localitate din munții Tomor, la nord-vest de Berat, își are originea în rom. *la cătun*. Capidan observă că „prezența lui este importantă pentru faptul că este pentru prima oară la aromîni, cînd întîlnim acest cuvînt sub forma obișnuită la dacoromîni și meglenoromîni". Dar tot dînsul arată că în dialectul aromîn forma cuvîntului ar trebui să fie *cătună*, după ngr. κατοῦνα. În concluzie : la aromîni nu există decît o singură urmă despre *cătun*, în proverbul „nu fațe cătune", ceea ce, după noi, este departe de a fi un fenomen general.

Aria de răspîndire a cuvîntului *cătun* se poate delimita destul de precis. Ea cuprinde teritoriul Serbiei vechi, cu o linie de hotar la nord, care merge pînă în Morava apuseană, apoi partea nord-estică a Muntenegrului, Herțegovina, litoralul dalmatin, regiunea Cetinei și a Velebitului. E de subliniat împrejurarea că Erdeljanović împărțește Muntenegrul în două zone : în *Katunska Nahija* nu se mai cunoaște termenul *cătun*, în timp ce mai spre est și nord-est, îndeosebi în *Zeta*, așezările de la munte se numesc și azi exclusiv *cătune*[2]. Aici, evident, s-au menținut mai îndelungat păstorii vlahi. În Bosnia nu se întîlnește *cătunul* păstoresc decît sporadic, în zona de expansiune a migrațiunii ce venea din sud-vest[3]. Tot asemenea în regiunile situate la nord de Rudnik nu întîmpinăm cătune, ci numai sate : în Kučevo „satul vlahilor" *Radivoevci* și tot așa *Košarna*. Lîngă Rudnik e satul de vlahi *Vojkovci*. *Bunei* în ținutul Braničevo, lîngă Dunăre, este tot sat. Două nume fac totuși excepție, pe care le cunoaștem însă nu din documentele medievale, ci din toponimia contemporană[4] : *Katun*, sat în districtul Kruševac și alt sat cu același nume *Katun* în Temnić. Ele nu mo-

---

[1] Th. Capidan, *Romînii nomazi*, Cluj, 1926, p. 158 și 168.

[2] *Naselja*, 24, p. 97.

[3] Skarić spune : „Totuși există o zonă, și încă la munte, ceea ce e deosebit de caracteristic, în care nu se găsește numele de *cătun*, anume : ținutul muntos dintre Bosna Superioară, Neretva Superioară și Vrbasul superior, de la șoseaua Sarajevo-Kalinovik și pînă aproape de linia ferată Travnik-Donji Vakuf" (*Glasnik*, III, 1918, p. 228—229). Constatarea are o deosebită valoare, deoarece marchează zona, care despărțea curentele principale de migrațiune vlahă spre Bosnia.

[4] Novaković, *Selo* [Satul], p. 42—43.

difică frontiera de nord a ariei stabilite, deoarece se găsesc la periferia ariei de răspîndire, primul la sud, iar al doilea la nord de Morava. Nu modifică linia trasată de noi nici faptul că, în Šumadija, *katun* înseamnă sat țigănesc și că Jireček constată și în Bulgaria două sate *Katuništa* și *Katunica*, care pot să fie și ele rezultatul unei expansiuni mai vechi sau chiar nouă de tot (în acest caz, țigănească). La sud nu se poate defini atît de precis aria de răspîndire a cătunului, dar nu vom greși prea mult, dacă ne oprim nu departe de Skoplje. Mai la sud, Capidan nu a constatat decît o singură dată prezența sa în toponimia Albaniei. El se găsește și în Elada, cum a arătat Novaković: o localitate la sud de Arta se numește *Katun*, alt sat în *Acarnania* se cheamă *Paleokatun* și în aceeași regiune un sat *Vlahokatun*[1]. Dar e evident că aceste din urmă numiri ca și *Lakatun* sînt resturi ale unor diaspore asvîrlite la o distanță mare, fără legătură organică cu aria propriu-zisă a cuvîntului. În aria arătată de noi însă termenul *cătun* e întrebuințat ca regulă generală pentru așezările vlahe și numai cînd vlahii se desnaționalizează și încep a îmbrățișa modul de viață al țăranilor agricultori, adoptă în fine satul ca nume de așezare. Aria de răspîndire a termenului *cătun* și a cătunului este, în parte, identică cu teritoriul rotacizant. De aceea nu vom întimpina nici un *cătun* în regiunile Nišului, pe Morava de jos, în munții Vlašić, de-a dreapta Drinei și nici în Bosnia pînă la Sarajevo. În tot cazul, trebuie să ținem seamă întotdeauna de constatarea lui Miklosich că forma sub care cuvîntul a pătruns la bulgari, la greci și la sîrbi, *katun*, *katuna* cu derivatele *katunište*, *katunar*, nu e cea albaneză (*katunt*), ci forma romînească.

Mai la nord de Kopaonik, documentele sîrbești cunosc numai satul (*selo*) ca așezare a vlahilor, după cum am arătat mai sus. În afară însă de mențiunile vechi este caracteristic și faptul că în teritoriul dintre Morava și Vidin, cuvîntul *katun* nu se cunoaște nici în toponimie, nici în graiul vorbit. Pentru o zonă intermediară vorbește bizara expresie „și satul cătun de vlahi cu numele Zarvince". Este însă tot așa de caracteristic că nu găsim nicăieri în documentele medievale din Peninsula Balcanică cuvîntul dacoromîn *sat*, a cărui mare vechime pare incontestabilă. El nu se găsește nici în toponimia țărilor slave din sud, dacă nu cumva am considera ca atare numele regiunii *Osat*, din răsăritul Bosniei, în zona Starivlahului. O comună de lîngă Tuzla se numește *Osatica*. În hrisovul mănăstirii Banja se întîmpină termenul *osatnja njiva* [cîmpul osatului][2], ceea ce s-ar putea tălmăci prin „cîmpul satului", dacă s-ar găsi o explicație pentru *o* de la în-

[1] Novaković, *Selo* [Satul], p. 43. După M. Vasmer, *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941, p. 315, βλαχοκάτουνον în Doris.
[2] *Dicționarul Acad. Iugoslave* din Zagreb, s. v.

ceputul cuvîntului. De aceea nu mai este de loc riscată concluzia că „satul" constituie un fenomen specific dacoromîn, a cărui arie de răspîndire s-a oprit în evul mediu la Dunăre.

Căsuțele păstorilor se numeau în Serbia *klet*, la Raguza *kletište*. În documentul banului croat Nicolae Sechy din anul 1362 se precizează că vlahii care iernau pe litoral, își întindeau corturi și își construiau căsuțe (*fixis tentoriis et domunculis factis*). Așa și-i închipuie și Miklosich, după cunoscutul vers al poeziei populare : *Razapeše Piperi katune* [Piperii întinseră cătunele]. Care va fi fost termenul pentru „casă" în limba vorbită de vlahi nu știm. Hotărîtor e faptul că istroromînii au păstrat pînă azi cuvîntul *casă*. După Capidan, cuvîntul sîrbo-croat *kačara* e împrumutat din rom. *cășcioară*. Erdeljanović crede că termenul întrebuințat în Muntenegru pentru „colibele păstorești", *glàde*, ar fi moștenit de la păstorii vechi. El nu este însă romanic. (Cf. toponimicul *Gladna*, în Banat).

La vlahii din Serbia întîmpinăm pentru căpeteniile cătunelor sau satului felurite nume : *sud*, *knez*, *čelnik* și *primikjur* [1].

Primul e cel mai vechi (1198), pomenit de Ștefan Nemanja, care dăruiește Hilandarului „județia (*sudstvo*) lui Radu și George". Dar *sudstvo* presupune, desigur, un *sud*, rom. *jude*, *judec*. De însemnat că nici un alt document sîrbesc nu mai numește așa vreo căpetenie vlahă. De aceea el pare de o mare vechime, pe care n-o prezintă decît unii termeni de la vlahii din Bulgaria (*Pudilă* Vlahul este ἔκκριτος) și la aromîni, dacă denumirea *enkritoi* și cea de *prokritoi*, dată de Kekaumenos șefilor aromîni, este un nume autentic al lor și nu o adaptare arbitrară în limba greacă. În Croația însă unii dintre căpeteniile vlahilor sînt numiți (1436), după „legea" lor *cnezi și juzi* (*sudci*). La dacoromîni, primele județe din Oltenia (sec. al XIV-lea) poartă numele de *sădstvo*. Ele toate dovedesc simbioza ce a existat între vlahi și între un trib slav de la Dunăre, în aceeași epocă în care anumite cuvinte slave au pătruns în toate dialectele romîne. Cele două „județii" se găseau în regiunea Prizrenului.

Întrebuințarea numelui *knez* e tot atît de veche, anume de la începutul secolului al XIII-lea, cînd se menționează în documentul de la Žiča *cnezul Grd* din jupa Hvosno. *Cnezul Voihna* e amintit în hrisovul din 1282—1298 dăruit Hilandarului de Uroš Milutin, în regiunea Hvosno sau Brskovo. Îl găsim și în hrisoavele de la Dečani și Prizren, iar raguzanii îl traduceau : *comes catuni*. În documentele sîrbești din evul mediu el nu se întrebuin-

---

[1] Un vlah de la Dečani se numește „*Prahtorovik*", fiul „prahtorului", care era o numire grecească pentru șefii de la sate. *Krajnik* se cheamă tot un vlah de la Dečani. Instituția „crainicilor" nu există în Peninsula Balcanică, dar în regiunea Dibar există numele „Krajnikovci" (*Naselja*, 20, p. 97), „oamenii din capul satului".

țează niciodată pentru a desemna pe șefii satelor, ci pe marii demnitari ai curții, ba chiar pe membrii dinastiei. Doi frați ai lui Nemanja se numesc „knezi", iar în secolele al IX-lea și al X-lea tot așa se intitulau principii bulgari Boris și Simeon. În secolele al XIII-lea și al XIV-lea întîmpinăm cneji și între mai marii orașelor și tîrgurilor. Încă din secolul al XV-lea unii șefi ai triburilor muntenegrine se numeau cnezi, ca și mai marii cătunelor vlahe din Velebit. Pe litoralul dalmatin, comite (= *knez*) se numeau și căpeteniile unor familii nobilitare, iar în Croația puternicii magnați Šubići, Nelipići etc. În secolul al XIV-lea acest titlu îl poartă însuși domnitorul Lazar[1]. Kadlec citează o mențiune documentară privitoare la *prahtori* și *knezi*, raportînd-o la teritoriul bulgar. Aceasta ar fi singura atestare a cnezilor în Bulgaria. Dar o asemenea identificare nu e nicidecum probabilă[2]. Cnezatul a putut servi ca model vlahilor numai într-o epocă îndepărtată, cînd sensul acestui termen nu era atît de evoluat și cînd o confuzie era exclusă. Cel mai apropiat de termenul întrebuințat de vlahi în Serbia ne pare *knez župski* (1300), demnitarul regal așezat în fruntea unei jupe. Cnejii sînt cunoscuți și la romînii din Transilvania, începînd cu secolul al XIV-lea, în fruntea satelor. Instituția de aici însă e propriu-zis o creațiune specifică a sistemului feudal unguresc, care nu se aseamănă aproape de loc cu ceea ce întîlnim la vlahii Peninsulei Balcanice. Dacă numele lor ar fi fost împrumutat de dacoromîni tot în prima epocă a contactului comun cu slavii, cuvîntul ar fi trebuit să treacă organic în tezaurul limbii romîne. Dar nu acesta e cazul. El a rămas străin, în deosebire de termenii *voievod*, *logofăt*, *vornic*, *crainic* și chiar *staroste*, a căror amintire o păstrează limpede poporul în numirile din folclorul său de origine străveche.

Titlurile *primikjur* și *čelnik* sînt pomenite în hrisoavele din secolul al XIV-lea. Dintre cătunele dăruite de Ștefan Milutin mănăstirii din Banja trei au în fruntea lor *primikjuri* : Bareljevo, Babojevci și Vojsilci, toate trei în regiunea dintre Prizren și Peć. În hrisovul țarului Dušan către mănăstirea din Prizren unele cătune au de asemenea *primikjuri* în frunte : Jančiste (*Dobrušnici*), Kostrčani, altele, ca Golubovci, un cneaz. Mai marele lor Bajislav e intitulat tot *primikjur*. După Jireček termenul e luat din ierarhia bisericească (πριμηκήριος) și e de origine latină cu însemnarea de primul om înscris în lista de pe o tablă cerată (*primus in cera*). Ca termen pentru cătunele vlahe el datează din epoca stăpînirii bizantine, care în această regiune a dăinuit pînă în secolul al XII-lea. Faptul că șefii caravanelor vlahe de la Raguza au păstrat pînă în secolul al XV-lea termenul

---

[1] Jireček, *Staat und Gesellschaft*..., I, p. 11 și 13.
[2] Karel Kadlec, *Valaši a Valašske Právo* [Vlahii și dreptul valah], Praga, 1916, p. 446.

de *primichiur* este o dovadă a filiațiunii vlahilor din regiunea Raguzei și Herțegovina din elemente ce au venit din împrejurimea Prizrenului.

Celnicii sînt cunoscuți în statul sîrbesc ca mai marii așezărilor vlahe numai din înșirarea cuprinsă în art. 146 al *Zakonikului* lui Dušan : „knezi și primikjuri și vladalci și predstajnici și čelnici, care se vor afla căpetenii în sate și cătune". În aceste din urmă, mai mari erau cnejii și primichiurii, iar ceilalți, deci și celnicii, stăpîneau în sate. Țarul înțelege aici, desigur, pe șefii satelor aromîne, al căror teritoriu îl ocupase aproape în întregime. *Celnici* în cătunele vlahe din Serbia veche nu cunoaștem, deși termenul e răspîndit mai ales în Bosnia și în orașele dalmatine. Dar în Serbia *magno celnico* menționat de raguzani (1285) e un demnitar al curții, care se întîlnește, și în secolul următor, în persoana lui Mlša, cumnatul cneazului Lazar. În Bosnia celnicul îndeplinește de asemenea o funcție binecunoscută la curtea domnitorilor[1]. În Dalmația, cum am văzut mai sus, „baciul" (*bravarius*) angajat să îngrijească de turme se numește, încă din sec. al XIV-lea, *čelnik*. Aromînii au împrumutat cuvîntul de la slavii cu care au conviețuit timp mai îndelungat. La aromîni, termenul[2], atestat din sec. al XI-lea încoace, a rămas anchilozat, desemnînd pînă azi pe șefii „fălcărilor", în timp ce la slavi, în evul mediu, a evoluat paralel cu dezvoltarea vieții de stat.

În regiunile apusene, de la Cattaro spre nord, șefii cătunelor se numesc *cătunari*. După Jireček, în documentele raguzane de la 1369 încoace apare[3] adeseori cîte un *catunarius, caput cathoni* sau *caporalis catoni*. Herțegul Stipan Vukčić se adresează[4] în 1461 și cătunarilor din teritoriile sale : „poruncesc voievozilor, cnezilor, jupanilor, vameșilor, globarilor, cătunarilor...", iar în Croația „cătunarul" apare în numeroase documente drept căpetenie a satelor vlahe. Fiind aria de răspîndire a acestui termen limitată, el ne ușurează a recunoaște regiunea de unde au venit vlahii în Croația. Ea nu poate să fie alta decît întinsul teritoriu muntos din spatele litoralului dalmatin, de la Cattaro pînă la Narenta. Din acest puternic teritoriu de tranziție a vlahilor, un val mai vechi s-a revărsat în Croația, iar, după năvălirea turcilor, al doilea curent a împins cătunele vlahe de aici spre Dalmația de nord și spre Istria.

Cătunarii vlahi, care în Croația erau șefii și reprezentanții satelor și apărătorii autonomiei lor, aveau sarcina de a culege dările și taxele plătite de vlahi. Aceste dări le strîngeau la Sf. Gheorghe : de fiecare casă

---

[1] Jireček, *Staat und Gesellschaft...*, IV, p. 40.
[2] Th. Capidan, *Romînii nomazi*, Cluj, 1926, p. 38—40.
[3] Jireček, *Staat und Gesellschaft...*, I, p. 70.
[4] Miklosich, *Mon. Serb.*, p. 485.

un berbece sau o oaie şi un ţap, apoi un burduf de brînză, în loc de care cei săraci puteau plăti un veronez, apoi un galben după fum. Din venitul de galbeni, jumătate era a cătunarilor, ceea ce le aducea un venit considerabil. Această dare după fum se pare că o plăteau vlahii pretutindeni, deşi nu totdeauna era luat galbenul ca unitate. Astfel regele Vladislav II eliberă la rugămintea lui Marko Mišljenović de Kamičac pe vlahii (*Walachos*), care stau în satul Bjela şi care aparţin cetăţii sale cu numele Strecseny, de darea unui floren[1]. „Feciorii de vlahi" pe care contele Nikola Erdedi i-a colonizat în Hotnja (1666) aveau să dea de ziua Sf. Martin cîte un ducat de fiecare casă[2]. Textul articolului respectiv din „legea vlahă" în vigoare în Cetina e deteriorat, dar poate că s-ar putea citi şi astfel: „un galben de fum, după legea lor". Cei mai bogaţi plăteau, de sigur, şi alte dări, cum apare din continuarea textului deteriorat, iar toamna, de ziua Sf. Martin, mai plăteau „după legea lor" şi cîte un dinar de fiecare cal. La alte contribuţii nu erau obligaţi, nici la amende către sîrbi, ceea ce se accentuează îndeosebi, şi nici nu erau datori a da domnului slugi năimite, nici slugi de cai.

Pe insula Veglia şefii vlahilor se numeau (1468) *capi* (*kapi od Murlakov)*, ceea ce reprezintă o denumire autentică păstrată de ei.

Două din grupele de vlahi recunoscute aici se deosebesc şi printr-un alt aspect caracteristic : cei din Serbia medievală erau organizaţi în *frăţii*, bratstva, iar cei din preajma munţilor Visitor şi Durmitor erau pe cale a se înjgheba în *triburi* (*plemena*)[3].

Novaković a analizat cu multă competenţă frăţiile de vlahi menţionate în hrisoavele sîrbeşti. Ele nu se deosebesc de ale conaţionalilor sîrbi; atît doar că, fiind înşirate toate capetele bărbăteşti, ne dau o icoană mai deplină despre felul de organizaţie şi tendinţele ce se observă în legătură cu ele. Dăm un exemplu : În cătunul *Lepčinovci* erau 18 case, constituite în frăţii nu prea întinse. Căpetenia lor avea în frăţie pe : „Lepčin, şi pe fii săi Vojislav şi Proboje şi Ninoslav, şi pe frate-său Srdan, şi pe fii săi Lepčin şi Milten şi pe moşul lor Radomir". Numărau deci cu totul opt capete de bărbaţi. Vlahii Tudoričevci aveau 29 case constituite în frăţii. Şeful lor avea o frăţie mai încărcată : „pe Tudorik şi pe fii săi Hotilo şi Ştefan şi Bun şi pe fii săi Nikola şi Tvrtko şi Tvrde şi pe fratele lui Tudorik, Rad şi pe fii săi Vojsil şi Volica şi Bogoslav şi Voihna şi pe moşul lor Bač". Deci frăţia lui Tudorik număra 14 membri, care trăiau

---

[1] *Starine*, 37, p. 48. Cf. cu privire la Strecseny, *Mon. Sl. Mer.*, 35, p. 216.

[2] *Mon. Hist. Sl. Mer.*, V, 1, p. 409.

[3] După Jireček, *Staat und Gesellschaft...*, I, p. 27 „pleme" e tradus în vechile documente latine ale croaţilor prin *tribus, genus, generatio, progenies, parentela*. Bizantinii o numeau γενεά. „Bratstvo" la raguzani se cheamă *fraternita*, la greci ar corespunde termenului φρατρία (fratria).

împreună şi constituiau o frăţie puternică, în raport cu frăţia lui Lepčin, care e mediocră. Alte frăţii şi încă cele mai multe, erau înjghebate numai din doi—trei membri. Exemplele sînt luate din hrisovul de la Dečani, din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Vlahii mănăstirii Banja de la începutul aceluiaşi veac aveau mai puţine frăţii puternice şi mai multe familii singuratice. Dar frăţia depinde în mare măsură de situaţia economică a ţării şi de posibilităţile de cîştig ale membrilor ei. De aceea forţa şi mărimea ei variază după epoci şi regiuni. Totuşi din comparaţia tablourilor întocmite de Novaković se desprinde clar tendinţa de a întări frăţiile vlahe: Între cele 226 case înşirate în hrisovul de la Žiča nici una nu are şi fraţi sau consîngeni apropiaţi, ci se arată numai căpetenia casei şi copii. Nu existau prin urmare frăţii propriu-zise. O sută de ani mai tîrziu, cele 504 case ale vlahilor mănăstirii Banja sînt împărţite în 59 frăţii, în care stăteau împreună mai mulţi fraţi. În hrisovul de la Dečani proporţia frăţiilor mari se întăreşte tot mai mult în defavorul caselor cu o singură familie. Vlahii se adaptează tot mai mult obiceiului local, asimilarea lor e în creştere.

Nu încape îndoială că progresul „frăţiilor" între vlahii, din Serbia marchează etapele slavizării lor. Instituţia e de origine slavă, dar nu s-a generalizat şi nu s-a perpetuat decît în unele regiuni. Îmbrăţişarea ei de către vlahii din Serbia este o dovadă a unei îndelungate simbioze. Ea a existat şi la vlahii din Muntenegru şi poate încă şi la cei din regiunea sudică a Herţegovinei. Pentru această presupunere vorbeşte faptul că cele mai multe din cătunele vlahe pomenite la Raguza îşi au denumirea după o căpetenie, care va fi fost şeful frăţiei. Pe acest întins teritoriu însă organizaţia tipică predominantă este împărţirea în triburi. Vlahii şi-au însuşit-o şi pe aceasta, astfel că sînt argumente puternice, care ne determină să considerăm unele din cele mai însemnate triburi: *Banjani*, *Piperi*, *Drobnjaci*, *Zubci*, *Nikšići* şi *Bjelice* ca fiind pornite din nuclee ale vlahilor[1]. Ele există încă şi azi, într-un spaţiu limitat la Muntenegru şi regiunile învecinate.

Care din aceste două instituţii e mai veche? Probabil frăţia, împrumutată de la slavi. Organizaţia în triburi pare a se fi născut sub influenţa albaneză sau albano-slavă, deşi o au şi croaţii, dar în altă formă. Oricum, ea constituie o mărturie sigură despre o îndelungată simbioză sîrbo-vlahă în aceste regiuni, unde şi înrîurirea albaneză e foarte veche şi unde în sec. al XIV-lea ea s-a împrospătat printr-o expansiune nouă spre nord.

---

[1] Vezi Jireček, *Staat und Gesellschaft...*, I, p. 33: *Vlachi de caton Dragašče de Bagnanj* (1422); *Goitan Banilovich et Bogoslauus Dersimirich, Vlacchi de chatone de Dobrignaci* (1376); Radoe Staueronich, Vlachus de Dromgnazi (1444); p. 35 Micien Clapcich, Vlachus de Drobgnach (1390). Cu privire la *Zubci* şi *Niksići*, vezi Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 154. Observăm că nu există o explicaţie acceptabilă a numelui Drobniacilor. Noi ne gîndim la rom. *drum*, megl. rom. *drumac*.

Frățiile și triburile scot la iveală numai pe membrii bărbătești. Femeia nu apare în documente decît arareori, spre pildă în hrisovul lui Ștefan Uroš către mănăstirea Hilandarului (1293—1302) în care „văduva *Taina*" e așezată în rînd cu ceilalți vlahi și e moștenitoare deplină deci a soțului ei, decedat fără copii. În hrisovul mănăstirii de la Banja se pomenește tot în rînd cu ceilalți vlahi : „soția lui Ianj cu copiii"; probabil că soția văduvă era capul casei, în timp ce copiii erau minori. Aceasta o confirmă încă un caz, cînd același hrisov înșiră de asemenea „pe *Velislava* cu copiii". Dacă orfanii rămîneau fără ambii părinți, documentul îi pomenește simplu : „copiii lui Chiril" (p. 240), „copiii lui Budislav", „copiii lui Rad", „copiii lui Berislav". Aproape de litoralul dalmatin, cunoaștem pe *Latița*, sora lui Gruboe Bersović, care și-a cumpărat o cingătoare „sclavonă" de argint și aurită, în preț de 10 perperi, dar nu a plătit-o. Numele cu aspect romînesc din orașele dalmatine (Mara Torculazza, Margareta Vidulichia, Matulichia, la Zara 1527) arată influența ce o atribuim vlahilor, întocmai ca și numele *Dobrula*, *Prvula*, *Radula*.

Este însă bătătoare la ochi frecvența numelui *Vlahinja* și a derivatelor lui în toponimia iugoslavă. De cele mai multe ori e vorba, credem, de o „băciță" vlahă, ceea ce pare a indica de fapt felul nomadic al păstoritului, cînd ciobanii vlahi nu se mai mișcă periodic pe un teritoriu restrîns, între iernatic și văratic, ci se mută cu familiile lor la distanțe mult mai mari.

Păstorii vlahi

Ocupația de căpetenie a vlahilor din munții Bulgariei, ca și a celor din întinsele văi și dealuri ale Serbiei medievale, o forma păstoritul. De aceea încă pe vremea Anei Comnena se confundă noțiunea de vlah cu noțiunea de păstor. Pendularea păstorilor vlahi între iernaticele calde din Tracia meridională și între munții din împrejurime e binecunoscută în evul de mijloc. În secolul al XIV-lea Kantacuzen pomenește același fel de păstorit, aceeași pendulare a păstorilor între munții Rodope și litoralul învecinat[1].

La început, stăpîn exclusiv peste munții statului sîrbesc, care despărțeau jupele, era regele. Toți vlahii locuitori în munți trebuie socotiți, prin urmare, supușii lui, datori a-i plăti biruri nu prea grele. Mai tîrziu au obținut asemenea proprietăți și mănăstirile sau bisericile, pe bază de

[1] C. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Viena, 1891, p. 123.

donație regală. Vlastelinii, boierii, abia în secolul al XIV-lea vor izbuti a-și asigura și ei munți. Trebuie să subliniem deci împrejurarea că nu cunoaștem decît pe vlahii care au trecut în proprietatea mănăstirilor sau a boierilor, iar nu și pe aceia care au rămas și mai departe supuși direcți ai regelui.

În hrisovul de la Prizren se înșiră sarcinile pe care erau datori să le suporte vlahii supuși regelui. Ele nu erau prea grele : fiecare da anual, după 50, cîte o oaie cu miel și una stearpă și tot în anul al doilea cîte un cal sau 30 perperi. Erau prin urmare și proprietari de cai, dar impozitul lor de căpetenie era cincizecimea. Aceasta trebuie să fi fost un obicei străvechi, deoarece îl găsim cu unele modificări și la dacoromîni și la vlahii din Croația. Din celelalte obligații impuse vlahilor la Prizren nu mai putem desprinde cu certitudine dacă le datoraseră și mai înainte regelui sau dacă reprezentau sarcinile noi în legătură cu mănăstirea. Este totuși evident că îndatorirea de a repara cetățile, care constituia o *angarà*, e de origine mai veche.

Trecînd în proprietatea mănăstirilor, vlahii își vor duce și de acum viața lor patriarhală. Unii rămași fără îndatoriri speciale, plătesc doar dijmele cuvenite pentru păstoritul prin munții mănăstirii și aduc astfel venituri însemnate noilor stăpîni. Acești vlahi însă nu erau scutiți de nici o robotă și de nici un bir obișnuit. Erau supuși bisericii întocmai ca ceilalți oameni din sate, după cum spune Uroš III în hrisovul dăruit episcopiei din Prizren. Totuși se pare că erau tratați ceva mai favorabil; nu erau datori a face oaste și nu erau supuși decît jurisdicțiunii judecătorești a bisericilor la care aparțineau. O situație mai precisă le-a fost creată cînd domnii sîrbi au început a le stabili anumite legi. Asemenea legi sau statute s-au fixat mai întîi pentru vlahii mănăstirilor de la Studenica și Mileševo. Ele nu ni s-au păstrat. Obligațiunile la care erau impuși se văd mai limpede din așa-zisa ,,lege a vlahilor", cuprinsă în hrisovul de la Banja și în două din donațiile țarului Dušan, cea de la Vranje și cea de la Prizren. Putem spune că în general ei se îngrijeau de toate produsele păstoritului, că le revenea creșterea tuturor soiurilor de vite, și că li se pretindea să execute tot felul de transporturi. Vlahii aceștia erau datori a presta anumite cantități de blănuri de miel, a prelucra lîna, a țese pături și ,,clașne"[1]. De brînzeturi nu se amintește printre dările impuse lor, dar faptul că li se cerea transportul brînzei ne face să credem că erau obligați a da și anumite cantități din acest produs atît de binecunoscut al păstoritului.

[1] Termenul s-a păstrat în Muntenegru și în regiunea Dibar: La Kuči „klašnje" este o pănură mai fin țesută (St. Dučić, *Život i običaji plemena Kuča* [Viața și obiceiurile tribului Kuči], Belgrad, 1931, p. 72. În Dibar „klašnji" e tot sucman (sukno), iar „klašenik" haina ce se îmbracă de femei peste cămașă. *Naselja*, 20, p. 62, 64.

Documentele mănăstirești amintesc și vlahi care pășteau vitele, caii sau oile mănăstirilor pentru anumită plată. Hrisovul de la Dečani ne dă informații interesante despre acești vlahi. Unii aveau să îngrijească herghelii de iepe, alții pășteau turme de oi și iarăși alții vite cornute sau porci. Hrisovul de la Hilandar al regelui Milutin, după ce spune că vlahii dăruiți pentru paza hergheliei au a îndeplini acest serviciu fără de plată și cu răspundere, adaugă că mai înainte se acordau păstorilor pe an cîte 12 mînzi. De aceea regele i-a eliberat de toate robotele regale, atît cele mari, cît și cele mici, și anume de transportul bucatelor, al vinului, de însoțirea cailor și a cîinilor, a trimișilor de la muntele Athos și de călătorie la Athos cu orice sarcină. Vlahii mănăstirii dela Dečani, care erau puțini și săraci, au fost scutiți de toate robotele și sarcinile domnești, iar vlahii săraci ai mănăstirii de la Prizren erau obligați a lucra numai lîna bisericii.

Luînd drept punct de plecare păstoritul aromîn în munții Bulgariei și Serbiei de la începutul secolului al XIX-lea, Novaković îi consideră pe vlahi mai mult sau mai puțin nomazi, fără așezări statornice, umblînd cu turmele dintr-un loc într-altul. Documentele sîrbești însă arată clar pe vlahi așezați în cătune, mai tîrziu în sate. Acolo unde nu se face mențiune despre așezările lor fixe, aproape totdeauna se arată munții ce li s-au acordat și care anume să-i folosească pentru pășunile de vară și de iarnă. Chiar în hrisovul de la Žiča pășunile se deosebesc în văratice și iernatice. În donațiunea regelui Milutin din 1322 către mănăstirea Gračanica se vorbește de asemenea de sate, pășuni, văratice și iernatice. Și hrisovul mănăstirii Lesnovo și donația țarului Dušan (1353) către biserica Sf. Nicolae din Pčinja vorbesc de iernatice, pentru care trebuie să plătească o taxă de ierbărit (*travnina*). E vorba evident, de felul păstoritului în transhumanță, care s-a exercitat în evul mediu nu numai în Serbia veche, ci și în Muntenegru, în Bosnia, Herțegovina și în regiunea litoralului dalmatin. Păstoritul nomad, cu ciobani care își transportă o dată cu corturile și familia, dintr-un loc în altul, nu se poate concepe pentru evul mediu sîrbesc. Dacă ar fi fost nomazi, nu li s-ar fi putut impune însărcinări care comportă o mare încredere. Documentele păstrate ne dovedesc că mulți vlahi cultivau vitele mari (boii) și mai ales caii. Întîlnim apoi vlahi care aveau moșii în sate, unde lucrau pămîntul. Vechimea unor asemenea mărturii coboară chiar pînă în epoca lui Simeon Nemanja. Hrisovul dăruit de Uroš Milutin mănăstirii Sf. George de lîngă Serava în Skoplje — dispunînd ca vlahii să facă o zi de clacă la arat, iar ceea ce ară să și secere și să cosească o anume porțiune de fîn — ne amintește că Ștefan Nemanja și arhiepiscopul Sava au luat măsuri identice cu privire la vlahi în hrisoavele acordate mănăstirilor de la Studenica și Mileševo. În documentul de la Banja se pomenește

clar de vlahii care aveau sate, iar în numeroase alte hrisoave îi vedem datori a presta anumite biruri din bucate şi vin sau a lucra viile mănăstireşti. Termenul de *zemlja Vlahom* (pămîntul vlahilor) presupune de asemenea existenţa unor proprietari statornici, care nu-şi mutau necontenit corturile, rătăcind dintr-un loc într-altul. Aşezările vlahilor le întîmpinăm adeseori ca locuri fixe pentru delimitarea moşiilor. Din documentul de la Dečani aflăm că graniţa unei moşii începe lîngă Čabić, între Jelšanica şi Prizren „de la vlahii mănăstirii Sf. Ştefan", că o altă graniţă trece pe lîngă Kumanovo „prin vale lîngă casele vlahilor". Într-un document de mai tîrziu al domnitorului Lazar (1389) către mănăstirea Ravanica se vorbeşte de graniţa lui Šarban (în regiunea Moravei, *Mon. Serb.*, p. 198). În fine, amintim că într-o listă din 1346 a averii mănăstirii Htetovo găsim pomenită şi „holda dăruită de Frăţilă pentru suflet". Acest Frăţilă e netăgăduit vlah şi desigur departe de a fi nomad.

Păstori transhumanţi, vlahii din Serbia se mişcau periodic urcîndu-se primăvara mai sus, la munte, de unde coborau numai toamna, spre a se aşeza în iernatice. „Văraticele" şi „iernaticele" se găseau uneori în apropiere nemijlocită, altădată însă erau situate la distanţe mai mari. Nu arareori par să se fi produs conflicte între ciobani, cînd se opreau în acelaşi sat, în drum spre munte sau la coborîre, toamna. De aceea *Zakonikul* ţarului Dušan dispune că unde se opreşte în sat vreun vlah sau albanez, în acel sat să nu se mai oprească altul venind pe urma lui. Dacă va sta însă cu de-a sila, să plătească amenda pentru ceartă şi preţul pentru păşunat. Amenda ce se lua în asemenea cazuri era de 100 perperi (art. 77).

Aici, e vorba evident, de ciobanii care îşi petrec viaţa întreagă cu turmele lor. Cei mai mulţi şi mai ales proprietarii turmelor îşi au casele lor pe care le cercetează pentru timp scurt, din cînd în cînd. Aşa se practică păstoritul transhumant la dacoromîni, pînă aproape de zilele noastre şi aşa trebuie să se fi desfăşurat şi în ţările sîrbeşti, pînă la venirea turcilor, care au tăiat posibilitatea acestor mişcări periodice şi au silit pe vechii păstori să plece, împreună cu familiile, în căutare de alte păşuni, sub regimuri cu mai mare siguranţă pentru avutul lor. Observăm că ţarul Dušan nu vorbeşte de „familiile" vlahilor, care merg cu turmele lor, ca Crnovunci din Bulgaria şi Serbia, în sec. al XIX-lea, ci de ciobani vlahi sau albanezi.

Trecerea păstorilor de la văratic la iernatic (*planina* şi *letište*, „văratic"; *zimište*, „iernatic") aducea însă proprietarilor venit mare. Pentru păşunatul în iernatic păstorii plăteau de obicei o taxă numită *travnina* (*ierbărit*), pe care o culegeau ierbarii (*travničari*). În *Zakonikul* lui Ştefan Dušan ni se arată în ce anume consistă ierbăritul : „la care boieri ar veni

vreun om să ierneze, are să-i dea ierbărit de la 100 iepe una, de la 100 oi una cu miel, iar de la 100 vite una".

Apreciind toate acestea, Novaković pune următoarea concluzie[1]: „În vechea Serbie păstoritul constituia una din cele mai importante ocupațiuni, nu mai puțin importantă, ba poate chiar mai importantă decît agricultura". De aceea în *Zakonikul* lui Ștefan Dušan se prevede că cine alungă meropi sau vlahi de pe moșia sa, să fie pus în lanțuri și ținut astfel ferecat, pînă ce nu îi va rechema pe oamenii izgoniți[2].

Ca și vlahii din statul sîrbesc al lui Nemanja, vlahii din împrejurimea Raguzei se îndeletniceau mai ales cu păstoritul. Am văzut că ei căutau pășuni în Canali, în „planinele" (munții) raguzane ori în Puncta Stagni, iar produsele oieritului le plasau pe piața acestui oraș, unde se bucurau de o bună faimă. Regiunile muntoase din hinterlandul Raguzei erau foarte potrivite pentru pășunat și pentru creșterea animalelor. Cronicarul anonim din Raguza laudă, în special, muntele Sf. Sergiu, care era plin de ierburi și arbori, încît nu se vedea nici cerul, și în care s-au așezat murlacii, coborîți din regiunile superioare ale Narentei, în frunte cu cătunarii lor[3]. Acești „murlaci" poate să fi fost acum, la sfîrșitul secolului al XV-lea, într-adevăr „seminomazi" (termen întrebuințat de Novaković), întrucît nu-și schimbau numai pășunile, ci și locuințele.

Produsele oieritului vlah formau un articol foarte căutat în oraș, căci vlahii aduceau regulat la Raguza brînză, căreia i se fixa prețul din an în an. Faptul că acestui *caseus vlachescus* i se spunea chiar cu numele romînesc *brence*, a fost subliniat și de alții[4]. Uneori se găseau pe piață prea puține cantități din acest articol[5], ca în anul 1336, altădată consiliul orașului permitea și exportul brînzei vlahilor[6], firește numai jumătate din cantitatea pe care Blazio de Grede va izbuti să o cîștige de la vlahi pînă la 15 noiembrie 1357. Cît era de căutată brînza în acest an la Raguza se vede din porunca dată de consiliul mic, ca slavii

[1] Novaković, *Selo* [Satul], p. 45.
[2] Jireček, *Staat und Gesellschaft* ..., II, p. 25.
[3] *Mon. Sl. Mer.*, XIV, p. 1–3.
[4] *Ibidem*, XXIX, p. 223, anul 1326 pot vinde *caseum vlascescum follarios X pro qualibet libra*; p. 253, a. 1328: *caseum possit vendere fol. X pro qualibet libra formadei vlachesci ..., et fol. VIII pro qualibet libra cuiuslibet alterius manerii formadei ...*; *Mon. Sl. Mer.*, XIII, p. 197, a. 1357: *quod libra casei vlachesci vendi debeat foll. XII*; p. 211: *Cranoe Opasa... dixit se habere scupinas brence* XX; p. 203, *Gure de Gleya presentavit casei pecias LXXX et scupinas V brence.*
[5] *Ibidem*, XXIX p. 392, a. 1336: *Give de Cranca possit vendere libram de quolibet formadio vlachesco foll. X, sine pena et dampno* ... deoarece nu se găsește de vînzare în Raguza *de formadio vlachesco.*
[6] *Ibidem*, XIII, p. 194.

şi vlahii să n-o vîndă în afară de porţile oraşului, ci numai în piaţă[1]. În 1420 consiliul hotărî *quod caseus de Vlahia possit vendi ad follaros quindecim pro libra*[2].

Păşuni, lăudate chiar de către contemporani, erau şi în Croaţia unde se poate observa precis obiceiul păstorilor de a-şi schimba locurile de păşunat, trecînd de la văratice la iernaticele de mai la vale. Vlahii care neliniştau teritoriile oraşelor dalmatine, an de an, erau desigur dintre aceia care căutau păşunile de iarnă. După informaţiile din notele lui Lucius se pare că veneau pe la sfîrşitul lui noiembrie şi plecau la munte îndărăt, ca şi ciobanii dacoromîni, la Sf. Gheorghe. Migraţiunile acestea aveau drumuri obişnuite, pe care treceau păstorii vlahi în fiecare an. Astfel morlacii care coborau din munţii situaţi la nord de Fiume şi treceau spre Gacka, aveau voie să stea pe păşunile Senjei numai două zile şi două nopţi, iar cînd se întorceau la munte de asemenea nu puteau sta ma mult.

Se pare că turmele de oi erau numeroase, de aceea se plîng necontenit de ele oraşele dalmatine şi veneţienii. Ele aparţineau vlahilor „regali" şi celor din valea Cetinei, care intrau şi cu forţa pe teritoriile dalmatine, cu atît mai vîrtos, pentru că stăpînii de acasă îi încurajau şi apărau. De aceea a fost de fapt o mare „graţie" pe care o deteră voievodul Hrvoje şi comitele Ivan Nelipić raguzanilor, în anul 1402, luînd măsuri ca să nu mai pască nici un vlah pe teritoriul şi în împrejurimea oraşului Traù. În anul 1383 Regina Elisabeta dispuse[3] banului croat şi dalmatin Emeric Bubec să apere pe orăşenii din Sebenico împotriva vlahilor care ocupau teritoriul şi ţinutul oraşului şi se aşezau şi în Bossilina (peninsula dintre Traù şi Sebenico). Tot aşa opreau comiţii din Corbavia[4] pe vlahii lor de a paşte pe teritoriul oraşului Carlopago (1387). O asemenea oprelişte e fixată şi în statutul Poljizei, cam din aceeaşi epocă[5].

---

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XIII, p. 186: *quod nulla persona audeat vel presumat emere extra portas Ragusii sed solummodo in platea caseum ab aliquo Sclavo vel Blaco sub pena perdendi caseum, quem emerit, vel valorem ipsius.*

[2] N. Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 180.

[3] Kukuljević, *Iura regni Croatiae* ..., I, p. 125—126, la Vassilich, *Sull'origine dei Čiči*, p. 46: *noveritis nos percepisse, qualiter Olahi tam nostri quam Ioannis filii Nyelepciy de Zelina, multa dampna, nocumenta, homicidia ac spolia in districtu nostre civitatis antedicte fecissent et comisissent, et continue facere non cessarent, in eo videlicet, quod dicti Olahi venientes ad territorium et districtum dicte nostre civitatis, pascua ipsius civitatis ocupando ... prefatos Olahos, tam nostros quam prefati Iohannis filii Ivan Nyelepciy, contumaces et rebelles, de ipsorum districtu Sibenicensium expellere et removere ... Insuper committimus Vobis, ut nullus Olahus per totam Bossilinam possit neque valeat stare, pascui facere, nec morari ullo tempore.*

[4] *Ibidem*, p. 46: *ut nullus Valachus vel alter quincunque aliqualiter sit ausus infra dictas metas manere vel pascere aliqua animalia, seu facere aliquod laborarium.*

[5] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, IV, 1: *da niedan Poličanin ne more držati Vlaha u Policih ni na Poličkom* ... Această republică ţărănească avea între Almissa şi Spalato 12 cătune şi în fruntea fiecăruia cîte un cătunar. De aceea unii bănuiesc, cu drept cuvînt, că originea

Dar cînd în urma prefacerilor politice și economice vlahii începură a se așeza statornic pe litoralul dalmatin, venețienii se convinseră și ei de folosul pe care-l aducea păstoritul și se siliră a atrage pe teritoriile lor cît mai mulți vlahi, cărora le puneau în vedere acum și favoruri. De aceea un cadastru din Zara de la mijlocul secolului al XV-lea arată pășuni arendate vlahilor lîngă Nona, cum erau și la Novigrad și pe limba de pămînt de la cetatea Ljuba[1]. Municipiul orașului Sebenico oprise la 25 februarie 1383 cetățenilor săi de a arenda pășuni vlahilor, sub pedeapsa pierderii tuturor drepturilor cetățenești. Dar în anul 1415 fu retrasă din motive economice această opreliște[2].

Statutele orașului Traù ne-au păstrat condițiile în care obișnuiau a da orășenii animale la păscut bravariului sau celnicului, care firește era vlah sau morlac. Acești bravari, numiți și celnici, ca și în Spalato ori pe insula Curzola, luau în primire vitele mărunte (*bestias minutas*), adică oi și capre, pe care le pășteau apoi cu păcurarii lor. Baciul (căci acest termen corespunde aici lui *bravarius*) și păcurarii săi luau drept plată a treia parte din produsul oieritului, îndeosebi a treia parte din brînză și lînă, ori mai tîrziu, și a treia parte din miei. Socoteala se făcea de trei ori pe an, mai pe urmă la Sîntă Mărie. În afară de aceasta, domnul mai da baciului și ceva sămînță și un bou, pentru ca să-și poată lucra un petic de pămînt, dar și din rodul acestuia era dator a da stăpînului a patra parte. De trei ori pe an îi mai da stăpînul și cîte două pîini și vin. Baciul n-avea voie niciodată să țină vite proprii mai mult decît un sfert din numărul vitelor domnului său. De la fiecare vită ucisă ori crăpată baciul trebuia să aducă pielea în oraș, în răstimp de opt zile, și s-o dea domnului. Sarcinile ce le-ar fi adus în oraș avea obligațiunea să le depună numai în fața casei stăpînului. În oraș ori în cetate baciul nu avea voie să rămînă timp mai îndelungat. Baciul, în fine, era dator a izgoni de pe pășunile orașului pe morlacii care nu țineau vite de ale tragurienilor[3].

Obiceiul de a lua cîte un vlah pentru îngrijirea vitelor exista și în banatul croat. De aceea „legea vlahă" restrînge dreptul croaților de a ține mai mult ca un vlah, iar contele Martin Frankapan dăruiește mănăstirii de lîngă Novi „un vlah" care să-i fie cmet și păstor și să-i servească cu toată casa lui.

---

sa trebuie să fie din vlahi. În sec. al XV-lea se remarcă și în Poljica o puternică penetrație vlahă. Astfel, în anul 1446, banul Petru se plîngea Veneției, că oamenii ei și morlacii intră în Poliza spre marea sa pagubă. Republica răspunse : *Policia fuit omnibus liberalis*. După cum am arătat mai sus, în 1486, regele Matiaș menționează de-a dreptul pe vlahii din Poljica. Cf. Bidermann, în *Oest. Ung. Revue*, 1888, p. 148.

[1] Bidermann, în *Oest. Ung. Revue*, 1888, p. 147.

[2] *Ibidem*.

[3] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, X, p. 190–193.

În cîteva statute ale orașelor dalmatine întîmpinăm termenul *celnic* pentru baciul turmelor. Astfel, în Spalato[1] *celnicus* e ciobanul mai mare peste păstori, ca și în Traù (1402)[2] : *item quod quilibet* ***celnicus bravarius vel pastor*** *cujuscunque condicionis et sexus extiterit, non valeat, neque presumat modo aliquo colore vel ingenio habere. . . in districtu Tragurii de suis propriis animalibus iuxta animalia domini . . . ; Etiam quod* ***celnicus cum pastoribus*** *teneantur . . . reddere rationem domino animalium; Insuper quod quillibit celnicus vel pastor non audeat tenere penes se ullum hominem Morlaticum etc. etc.* Tot așa se amintește (1214) celnicul în statutele comunității de pe insula Curzola[3] : *pastores seu celnicos.* În fine, cred că termenul acesta a dat la Raguza[4] numele unui măiestru : *Zelnichi becharii.*

Taxa pentru pășunat, ierbăritul, se numea și aici *travarina* care vlahii o plăteau la munte ori și în iernatice. Vlahii Nelipićilor erau scutiți de ea. Interesant e că în urbariile de mai tîrziu, *travarina* era[5] „după 100 de oi, cîte două" (*na leto travarinu od sto ovac po dvi*). Cantitativ răspunde deci „cincizecimei", deși în fond este cu totul altceva. Această taxă se mai numea, după Lopašić, și *suljevina.* Administratorul domeniilor fiscului Koderman o explică în anul 1675 astfel : *census pecorum szule vel travarina*[6]. După Mažuranić, *sulj* înseamnă darea supușilor băștinași, iar *travarina, travnina,* taxa vlahilor colonizați, plătită pentru pășunile de la munte[7].

Probabil că și vlahii dalmatini știau să prelucreze lîna pentru a țese din ea pănură, întocmai ca și conaționalii lor din Serbia. Dar despre aceasta nu avem decît o singură mărturie : În anul 1466 capelanul Toman Matešišć din Ugljan lasă prin testament unui Zišul : *vlašku suknu i beritu* (= sucman vlah și căciulă)[8].

În afară de aceasta, sînt cunoscute din actele raguzane „schiavinele" vlahe, multă vreme la modă[9] : un fel de manta din stofă groasă de lînă, denumită *Schiavina morovlascha,* sau *schiavina vlachesca.* Interesant e că pe la 1400 îmbrăcămintea țăranilor din jurul Raguzei era toată de culoare albă, ca a țăranilor romîni din Transilvania de astăzi. Răspîndire generală avea în Serbia așa-zisul *sakul,* folosit deopotrivă în palatul

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, II, p. 221.
[2] *Ibidem*, X, p. 190—192.
[3] *Ibidem*, I, p. 1, p. 84.
[4] *Mon. Sl. Mer.*, XIII, p. 100.
[5] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V, 1, p. 328.
[6] *Ibidem*, p. 145.
[7] Mažuranić, *Prinosi . . .*, IX, p. 1401.
[8] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI, 1, p. 253.
[9] Jireček, *Staat und Gesellschaft . . .*, III, p. 19—20.

regal și în căsuțele ciobănești. Se țineau în el tot felul de lucruri. După nume *sakul* pare a fi de proveniență vlahă, mai ales că la Raguza sînt menționați sacii vlahilor, mari și țesuți cu flori (*saccus Vlacorum magnus pictus 1416*)[1]. Frumusețea unor asemenea țesături se poate admira pe opregurile morlacelor, copiate în sec. al XVIII-lea de abatele Fortis[2]. În fine, credem că nu e simplă întîmplare faptul că pînă astăzi regiunea care produce covoare frumos țesute este cea dintre Niš, Pirot și Vidin[3].

Influența folclorului vlah din împrejurimile Raguzei se vede din motivele de poezie pastorală reproduse de marii poeți Zlatarić (sec. al XVI-lea), Gundulić și Palmotić (sec. al XVII-lea) în felurite variante, în care se poate recunoaște cunoscutul refren al colindelor romînești *Ler-Lerului Doamne* :

„Zovuć Pana, Hoja, *Lero*, Dolerije"

sau :

Ah, Lero Lerijane

și

Doleriju i *Lerijana*

Învățatul croat Dr. Milovan Gavazzi[4] analizînd părțile componente ale refrenului legendar, le desparte în chipul următor : *hoja*, *ler-o*, *do-ler-ije*, din care se vede clar repetarea cuvîntului *ler*, fenomen ce se întîmplă și în colindele pastorale de la dacoromîni : *oi ler oi d'ai ler oi*. Ele trebuie să fi fost împrumutate de la păstorii vlahi.

Dar în temeiul lor încă o constatare se poate face : păstorii vlahi au păstrat pînă tîrziu cu îndărătnicie formele străvechi ale îndeletnicirii lor, ca și legendele pe care le-au adus din patria de origine. Am arătat că în tradiția despre moartea tragică a lui *Radule Vlah* din „cătunele" Muntenegrului se poate distinge motivul care a inspirat pe autorul poeziei populare romînești *Miorița*. Dar același motiv îl mai găsim și în alte colțuri din vechea Crna Gora, pe unde au hoinărit ciobanii vlahi : spre pildă la Bjelоše sau la frățiile din Petrov Dol, care l-au înlăturat în același fel pe *Bațul* (Bacul), puternicul cneaz de odinioară al neamului Kamatilor (Kamate)[5].

---

[1] Jirecek, *Staat und Gesellschaft...*, III, p. 15.
[2] Sextil Pușcariu, *Studii Istroromîne*, II, planșa IV.
[3] Novaković, *Selo* [Satul], p. 65.
[4] *Nastavni Vjesnik*, Zagreb, 1923, vol. XXXI, nr. 6—7, p. 224—227. Cf. Studiul nostru : *Scriitorii raguzani și refrenul colindelor noastre*, în *Anuarul Arhivei de Folclor a Academiei Romîne*, IV (extras), p. 5—9.
[5] *Naselja*, 24, p. 267, 523.

Turmarii vlahi

Dar vlahii din Serbia nu sînt numai păstori, ci în tot evul mediu se ocupă şi cu transportul de mărfuri, şi încă pe o scară atît de întinsă, încît par, cu drept cuvînt, chirigii ai statului sîrbesc. Indeletnicirea aceasta o exercitau vlahii fie pentru a-şi cîştiga traiul de toate zilele, fie pentru a presta obligaţiunile ce le datorau regelui sau mănăstirilor. În cazul din urmă, chirigilicul era un fel de angară şi se numea în sîrbeşte *ponos*, iar chirigii se numeau *ponosnici*. Hrisoavele regale ne arată în ce anume consta „ponos"-ul : după hrisovul lui Uroš Milutin către Hilandar (1302 — 1309), vlahii erau obligaţi în general să facă transporturile, să dea cai şi cîini de pază sau *apoclisiari*, însoţitori, şi să îndeplinească cărăuşia la muntele Athos. Cea mai grea obligaţie a lor era însă de a face transporturile de grîu şi vin ale mănăstirii, de pe proprietăţile Hilandarului, care erau în împrejurimile Prizrenului şi ale Ipecului, pînă la muntele Athos. În hrisovul de la Banja ei au fost impuşi să aducă în fiecare an cîte un car de grîu şi unul de vin şi să transporte sare pe seama bisericii, fiecare 40 case cîte zece care, de unde le va porunci egumenul. Transportul brînzei de la munte le revenea tot lor. La întemeierea mănăstirii Dečani, vlahii au fost obligaţi să aducă din venitul bisericii sarea legală; dacă însă ar aduce mai multă, jumătate să fie a bisericii, iar jumătate a vlahilor, rezervîndu-se bisericii dreptul să răscumpere, dacă va avea nevoie, şi cota din urmă. În confirmarea dată de ţarul Dušan acestui hrisov, s-a modificat dispoziţia aceasta, impunîndu-se la toţi vlahii şi albanezii mănăstirii să transporte sarea de la Sf. Serghie, prin urmare nu o anume cantitate, ci cît va avea nevoie mănăstirea. Sarea legală reprezenta 200 cîble, ceea ce după socoteala lui Milan Z. Vlajinac[1], necesita povara a 50 cai, dacă se admite că 4 cîble intrau într-o povară de cal. Ţarul Dušan de altfel fixează de acum statornic obligaţia vlahilor „de a căra sare" (Prizren, 1348 — 1353) sau „să transporte sarea şi ori ce va fi de trebuinţă mănăstirii" (Hilandar, 1334 — 1346).

Sf. Serghie, de care e vorba aci, era depozitul de sare de la gura Bojanei, lîngă Skutari. Dar cele mai cunoscute tîrguri de sare le aveau raguzanii.

Republica raguzană dispunea în această epocă (sec. al XIV-lea şi al XV-lea) de cele mai însemnate saline de pe litoralul adriatic, care alimentau cu acest articol de primă necesitate o bună parte din nordul Peninsulei Balcanice. Tendinţa ei era de a monopoliza vînzarea ori cel

[1] Dr. Milan Z. Vlajinac, *Zgon ili kulučenje van mesta stanovanja* [Claca sau angaralele în afară de domiciliu], Belgrad, 1932, p. 58—59.

puțin de a atrage la depozitele sale pe toți vlahii care transportau cu caravanele sarea în lăuntrul peninsulei. De aceea se pomenesc vlahii atît de adeseori în cărțile republicii. Din materialul documentar ce ne stă la dispoziție, se vede că în anul 1318 a fost ales *partitor salis Sclavorum et Blachorum* un anume Iunius de Camano[1], iar în anul viitor Raguza vinde[2] pe credit sare ,,vlahilor și slavilor''. Republica a avut toată grija să fie cît se poate pe placul vlahilor. De aceea a ales la 1332 doi *scruptatores et provisores*, care aveau să vegheze ca nu cumva să li se facă vreo violență vlahilor cînd veneau după sare (*Vlachis venientibus pro sale*)[3].

În anul 1344 se trimite o expediție la vlahi, pentru a-i determina să ia sare din depozitele orașului[4]. La 1356 consiliul mic indemnizează anume cheltuieli *quod Vlachi venire possint Ragusium*[5], în anul următor l-au trimis pe Orsica Frane de Bodacia la vlahi[6], iar în 1363 doi ,,oameni buni''[7]. Jupanul Senko, care deținea în secolul al XIV-lea litoralul dintre Raguza și Stagno apoi Chelmo și Popovo, se adresează[8] o dată către raguzani, pentru a-i face și lui preț ,,ca unui vlah''. La 1397 intervin raguzanii[9] ,,ca vlahii să meargă la locurile vechi, unde se vinde, după lege, sarea''.

În 5 august 1409, într-o discuție cu orășenii din Cattaro, raguzanii răspund că nu renunță la dreptul de a coborî prețul sării pe care o vînd. Dar, de altă parte, se plîng împotriva agitației celor din Cattaro, care seduc pe clienții lor, *Vlacorum congregationes et cetus*, prin daruri, prin simonie și prin acordarea de prețuri exagerate pentru marfa acestor vlahi[10].

Contractul, pe care-l încheiă Raguza cu Ștefan Uroš, fiul marelui Dušan, în anul 1357, avea menirea să asigure vînzarea și să organizeze transportul sării în lăuntrul peninsulei. În conformitate cu convenția încheiată, vama comunală a Raguzei avea să alimenteze cu sare districtele Dračevica, Canali, Trebinje, Vermo, Rùdine, Chelmo și Bosnia, împreună cu vlahii din aceste districte, și în afară de ei încă și a patra parte din toți vlahii care veneau din Serbia. La vama țarului luau sarea toți sîrbii care locuiau în afară de districtele numite și restul de trei pătrimi din imperiul sîrbesc[11].

---

[1] *Mon. Sl. Mer.*, XXIX, p. 111.
[2] *Ibidem*, p. 143.
[3] *Ibidem*, p. 357.
[4] *Ibidem*, X, p. 159.
[5] *Ibidem*, XIII, p. 149.
[6] *Ibidem*, p. 187.
[7] *Ibidem*, XXVII, p. 281.
[8] Fr. Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 247.
[9] Novaković, *Selo* [Satul], p. 49.
[10] N. Iorga, *Notes et extraits* ..., II, p. 123.
[11] *Mon Sl. Mer.*, XIII, p. 184.

Cît de mare circulație comercială produceau vlahii cu caravanele lor, ne informează propunerea făcută cam la începutul secolului al XV-lea regelui bosniac de trei negustori din Raguza : Žive, Maro și Martolița. Ei ofereau cinci sute de ducați anual pentru chiria vămii din Cattaro, dar numai cu condiția ca vlahii regelui să transporte anual de acolo cel puțin zece mii de „tovară" de sare, iar dacă în vreun an vlahii nu și-ar lua cantitatea lor, să nu fie datori nici sus-amintiții negustori a plăti nimic. Luînd de bază această minimă cantitate de sare, pe care credeau cei trei raguzani că o transportă din Cattaro vlahii, istoricul sîrb Čeda Mijatović evaluează la 75 000 măji cantitatea de sare pe care o transportau vlahii din cele patru tîrguri principale de sare de pe malul adriatic[1].

Cunoscînd acest fapt e lesne să ne explicăm de ce Stipan Vukčić voievodul Bosniei, construiește în anul 1443 întărituri lîngă Cattaro, pentru a opri pe morlaci să intre în orașul supus republicii venețiene, cu care era certat[2]. Mai înainte, în 1440, Stipan luase aceleași măsuri față de Raguza și își trimise vlahii la Cattaro[3].

Vlahii, care transportau cu caii lor marfa negustorilor raguzani, ori aduceau plumb și ceară, și luau la întoarcere, de obicei, sare, se numeau *turmari*. Termenul tehnic pentru caravana vlahă era *turma*, amintit adesea în cărțile raguzane de la 1312 încoace[4]. În documentele[5] sîrbești, se întrebuințează și termenul *karvan*, care de la 1359 era cunoscut și la Raguza. Exemplele citate de Jireček ilustrează bine modul în care operau aceste caravane.

Astfel în codicele din timpul lui Marino Geno (1278) e înregistrat raguzanul Pasqua de Pecorario și un *Blacus* cu numele Vladimir Gostinich[6]. Vlahul a pus la dispoziție 150 de cai pentru un transport în orașul comercial Brskovo (*Brescuoa*) pe prețul de cîte 28 groși un cal, pe durata întregii călătorii. Prețul de chirie avea să fie plătit jumătate în Raguza, iar jumătate la sosire în Brskovo. Asemenea închiriere se numea cu un termen împrumutat de la corăbieri *naulicare*.

Studiul admirabil al lui St. Dinjić despre „comerțul Raguzei cu caravanele în evul mediu" completează acum aceste informații[7]. Din expunerile sale, se vede că raguzanii făceau comerțul cu ajutorul vlahilor

---

[1] *Glasnik srpskog učenog duršlva* [Buletinul societății științifice sîrbești], 38 (1872), p. 89.

[2] *Mon. Sl. Mer.*, XXI, p. 175.

[3] N. Iorga, *op. cit.*, p. 368 și 473.

[4] Jireček, *Die Wlachen*..., p. 119 și urm. Vezi și N. Iorga, *Notes et extraits*..., II, p. 111, n. 6 și p. 124, 221. Aici e vorba *super facto turmarum que jussu suo* (*Sandalj*) *vadunt Catarum.*

[5] Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen*, p. 119 și urm.

[6] *Ibidem.*

[7] In *Jugoslavenski Istoriiski Časopis*, III, p. 119—146 sub titlul *Dubrovačka sredovjevkovna karavanska trgovina.*

din împrejurime. Aceștia însă nu treceau decît foarte rar Drina sau valea rîului Lim. De aici încolo marfa se încărca pe alți cai, pentru a fi transportată mai departe. Stațiile ultime ale caravanelor raguzane erau Brskovo, Prijepolje, Mileševo, Banja, Komarani, Breza, Brodarevo. În nord ele nu depășeau, de obicei, Narenta, ci se opreau la Konjica, Bradina sau la Vratac. Un *capitaneus turmae* făcea în Raguza oficiul de a îngriji și supraveghea organizarea caravanelor. Căpeteniile acestora erau însă luate dintre fruntașii vlahi și se numeau *primichiuri* sau *cramari*[1]. Ei încheiau cu negustorii raguzani convențiile de transport, recrutau pe turmari și răspundeau pentru marfă. Plata li se da după marfă, și anume jumătate la plecare, iar restul la sosire. La transportul sării, obiceiul era ca jumătate să fie socotită turmarilor drept taxă. Șefii caravanelor primeau un comision deosebit, un groș *pro consuetudine*, ceea ce se numea *primichiurina* și se socotea probabil după fiecare încărcătură, pentru care luaseră răspundere *ad riscum et fortunam suam*. În prima jumătate a secolului al XV-lea se cunosc trei cramari vlahi deosebit de căutați: Hlapac Stancovich, Herak Miloševich și Dubravac Milićević.

Cîteodată negustorii raguzani aveau pricină cu turmarii vlahi, de pildă în anul 1278 Petrus de Stilo cu Bogdan Morgassia[2]. Altădată sufereau pagubă și vlahii, ca în 1284 vlahul Gunja Dragoslalici, care se plîngea că a adus vite și lînă în oraș și că pe banii căpătați a cumpărat marfă, dar că întorcîndu-se *in Sclavoniam* a fost jefuit pe teritoriul raguzan de către Milbrat, vințelerul nobilului Triphon de Iuda[3].

De obicei turmarii se însărcinau și cu paza caravanelor, ca de exemplu, în anul 1280 Vladimir Gossamiri, care s-a obligat să transporte vinul și marfa a doi raguzani și să-i apere de hoți[4].

În cursul războiului dintre raguzani și voievodul Radoslav Pavlovici pentru Canale (1430) s-a întîmplat că raguzanii au fost atacați și bătuți de oamenii lui Radoslav, în munții dintre Trebinje și Bergatto, tocmai

---

[1] Dinić crede că termenul *cramar* e de origine germană și anume împrumutat prin mijlocirea sașilor din Serbia.

[2] Jireček, *Die Wlachen*..., p. 120—121 : *Die VII nouembris (1278) coram domino Marco Geno comite Ragusii et iuratis iudicibus Palma Marini Stephani, Lucaro Fuschi et Grubessia de Ragnana. Crancus presbyter Blaccus productus per dominum Petrum de Stilo iuravit de ueritate dicenda. Interrogatus per sacramentum dixit: Ego scio, quod dictus presbyter Petrus naulicavit mecum tredecim equos ad portandum vinum ad Brescouam et cum Bogdano Morgassia naulicauit undecim equos ad portandum vinum et unum equum ad equitandum. Et quando fuimus in Boboue liute, dompnus Petrus dixit: Duo equi defficiunt mihi de vino. Et dictus Bogdanus iuit cum dicto dompno Petro: Adhuc deficit mihi unus tercius equus vini. Et petebat illum dicto Bogdano. Et ipse Bogdan: Ego non habeo. Et postea fuerunt inuenti duo sachi in tenda dicti Bogdani et ille qui portauerat vinum dicti dompni, dixit: Isti sunt sacchi in quibus fuit vinum acceptum dicto dompno Petro.*

[3] *Ibidem*, p. 120.

[4] *Ibidem*.

cînd trecea o caravană de vlahi, 170 de oameni, cu povară de 300 măji sare, venind din Raguza. Observînd vlahii înfrîngerea orășenilor, aruncară sacii de sare de pe cai, încălecară și luară parte la goana după trupele raguzane și la jefuirea bagajului[1].

Terenul de operațiune al chirigiilor vlahi se întindea însă și mai la sud, pînă în Albania. De aceea convenția încheiată în anul 1335 între raguzani și nobilii albanezi asigură libertate vlahilor, albanezilor și altora care vor să ducă mărfuri la tîrgurile loı[2]. O altă știre, din 1420, ne informează despre comerțul cu Valona, de unde se transporta sarea la Narenta pentru bosniecii și vlahii care aduc ceară, piei și alte mărfuri și duc de acolo sare și postavuri[3]. Un document croat din secolul al XV-lea numește pe vlahii negustori cărora li se ia taxa obișnuită după negoț : *tergovina*[4]. Vlahii Nelipićilor au fost scutiți de tergovina. Transportul vlahilor se făcea pe cai și mărturiile din secolul al XVI-lea ne arată destul de clar că nu arareori porneau la drum caravane de cîte două și trei sute de cai. Această meserie a vlahilor din Peninsula Balcanică, pe care au practicat-o sub bizantini și sub sîrbi, au continuat-o și sub turci, în secolul al XVII-lea ori sub croați, pînă tîrziu, după ce și-au pierdut naționalitatea. Pigafette, care i-a văzut în acest secol făcînd pe poștarii Porții otomane, spune despre ei[5] : „N-au locuri obișnuite pentru schimbul cailor ; de aceea cînd simțesc că obosește calul de sub ei, iau calul celui dintîi om pe care îl întîlnesc. Ei nu merg în galop, ci în pas încet, ziua și noaptea. De multe ori se întîmplă că cel căruia i s-a luat calul, dacă nu era văzut, să bată pe curier. De aceea, dacă-i vede cineva venind, se abate din drum și se ascunde pe cîmpuri". Între epigonii turmarilor întîlnim și pe nevrednicii *Morlachi overo chirisie*[6], arestați sub bănuiala că au jefuit lîngă Trebinje caravana unui raguzan ce venea de la Semendria (anul 1528). Urbariul cetății Novi din Vinodol impune vlahilor, în fine, încă și în secolul al XVII-lea, să transporte sare de pe litoral și grîu de la croați.

La dacoromîni *olac* înseamnă[7] „curier, stafetă, cal de poștă, cărucior de poștă cu caii și surugiul lor" și e un termen introdus în timpul stăpînirii turcești. Cine oare se mai gîndește că acest termen e tot ce a mai rămas din amintirea turmarilor vlahi ai Peninsulei Balcanice?

---

[1] Jireček, *op. cit.*, p. 115, Iorga, *Notes et extraits*, II, p. 173—174.
[2] *Mon. Sl. Mer.*, XXIX, p. 385.
[3] *Ibidem*, XVII, p. 49.
[4] *Ibidem*, IX, p. 213.
[5] *Starine*, XXII, p. 14.
[6] Jireček, *Die Wlachen...*, p. 124.
[7] I. Iordan, *Nume de locuri romînești în Republica Populară Romînă*, p. 215.

Vlahii ca soldaţi

Cîteodată vlahii apar şi ca soldaţi. În această calitate, sînt remarcaţi o bună vreme de către scriitorii bizantini, sau mai bine-zis ei constituie un material foarte căutat pentru recrutările armatei împărăteşti. Virtuţile lor militare le-au dovedit în cursul răscoalei condusă de fraţii Asan. Dar informaţiile ce le avem despre acest rol al vlahilor le-am înfăţişat toate într-un capitol precedent. Şi totuşi cercetarea istorică de pînă acum ni se pare că a recoltat mult prea puţin din materialul aşteptat. Un hrisov al împăratului Andronic Paleologul (1324) face distincţie între *astrateutoi Vlachoi* şi o altă categorie, obligată la serviciul militar faţă de imperiu, pe care cercetătorul romîn V. Bogrea o numeşte cu drept cuvînt *strateutoi Vlachoi.* Menţiunea documentară priveşte regiunile situate în sudul Macedoniei[1], dar cîtă vreme stăpînirea bizantină deţinuse şi mai la nord teritorii, în care locuiau vlahi, trebuie să fi existat ,,stratioţi" şi în aceste. O arată clar categoria de ,,voinici", care a continuat să existe şi sub cucerirea sîrbească, cu rol redus, fireşte, şi cu pierderea privilegiilor militare de altădată. În cadrele statului sîrbesc, ei încetează tocmai de a funcţiona ca soldaţi, deşi o veche baladă îl arată crescut cu lapte de ,,vlahă" pe cel mai iubit erou al legendelor sîrbeşti, pe Miloś Obilić.

Vlahii din vestul Peninsulei Balcanice joacă mai tîrziu un rol important ca soldaţi. Ei servesc ca mercenari pe raguzani, pe voievodul Altoman (în regiunea oraşului Cattaro) şi pe Ştefan Crnoević[2]. Jireček spune că se recrutau mai ales din ţinutul Narentei. Dar şi în Croaţia se disting vlahii ca soldaţi viteji şi credincioşi. Am văzut că servesc şi se luptă pentru banul Mladen Subić (1322) şi că apără cu aceeaşi credinţă, în oastea lui Anž Frankapan, moştenirea Nelipićilor. Mai tîrziu joacă un rol însemnat în luptele veneţienilor cu regele Ludovic[3]. Tot ei sînt cei dintîi care, după Tubero, luptă împotriva turcilor şi servesc apoi şi în oastea banului croat Ioan Corvin[4]. Numai vijelia turcească i-a putut înfrînge, dar e sigur că între uscocii şi martolozzii de mai tîrziu, atît de temuţi, era amestecat şi un considerabil număr de vlahi.

Organizaţia militară a vlahilor din Croaţia o cunoaştem mai bine din ,,legea" lor. În fruntea cetelor care porneau la război, stătea un voievod. Acesta nu putea fi croat, ci numai unul dintre ei. Vlahii care erau stăpîni peste sate ,,serveau cu uncia", adică plăteau o dare de război, iar aceia

---

[1] *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sudorientale,* VII (1920), p. 53.
[2] *Mon. Sl. Mer.,* XXI, p. 437.
[3] Lucius, în Schwandtner, III, p. 391—392. Cf. V. Klaić, *Povjest Hrvata,* II, 2, p. 18. Vlahii pun la dispoziţie caii lor pe seama regelui.
[4] Thallóczy, în *Mon. Hung. Hist.,* 38, p. XXX.

care nu aveau sat serveau călare cu scut şi cu sabie ori cu săgeţi şi cu sabie. Cetele care plecau la război erau împărţite astfel: două treimi dintre ei aveau să se bată ca soldaţi, iar cealaltă treime trebuia să se îngrijească de aprovizionare şi de cai. Din *regulamentum insurrectionale generale* alcătuit de dieta ungară în anul 1435, aflăm că armata croată se compunea din banderiul regal de 1000 călăreţi, banderiul banului croat, cetele Raguzei, trei banderii ale conţilor din Krbava, Cetina şi Senja-Modrussa şi din toţi nobilii şi vlahii regatului croat[1].

Din serviciul militar al vlahilor se deduce privilegiul ca să nu li se ia în zălog, pentru nici o vină, calul ostăşesc.

Vlahii erau obligaţi a porni la război în orice timp, în afară de răstimpul de toamnă, de la Sf. Ştefan pînă la Sf. Martin. Aceia care la chemare nu plecau, aveau să plătească şase libre, din care a zecea parte revenea voievodului. În anul 1504, vlahii au plătit şi o dare de război, cum se vede dintr-o conscripţie ce ni s-a păstrat şi în care se menţionează vlahii din Knin, cei din Obrovac, din Vrlika şi din preajma cetăţii Nutjak, de lîngă Cetina.

Cît de binecunoscute erau virtuţile militare ale vlahilor despre care vorbim, o dovedeşte[2] şi o scriere bizantină din jumătatea a doua a secolului al XV-lea, *Thrinos tis Konstantinopoleos*, care laudă mai ales vitejia vlahilor din Bosnia.

Biserica vlahilor

Organizaţia bisericească a vlahilor din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice apare ca o particularitate interesantă în lumina acestor cercetări.

Prin hrisovul împăratului Vasile al II-lea, „vlahii din toată Bulgaria" au fost supuşi de-a dreptul arhiepiscopului din Ohrida. Prin Bulgaria se înţelege întreg teritoriul anexat de bizantini, prin urmare nu numai partea apuseană a Macedoniei, cu centrul în Ohrida, ci şi regiunea din sudul Dunării, care nu fusese încorporată pînă atunci. Prin aceasta împăratul creează vlahilor, întocmai ca şi turcilor vardarioţi, o situaţie privilegiată, îi „eximează" adică de sub jurisdicţia episcopilor locali. O asemenea situaţie de favoare au obţinut la început vlahii şi în cadrul statului sîrbesc. Regele Ştefan Prvovenčani îi supune adică pe toţi vlahii regatului său jurisdic-

[1] Klaić, *Povjest Hrvata*, III, 1, p. 18: *totum regnum Croatiae et Vlachi in eo existentes cum potentiis eorum.*

[2] V. Bogrea, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, I, 1921—1922 (Cluj), p. 379 (după Ed. Elissen, v. 971).

ţiunii arhiepiscopului sîrbesc, care îşi avea atunci reşedinţa în mănăstirea Žičei. E vorba, desigur, despre vlahii ce se aflau în teritoriile de curînd cucerite de la bizantini. În veacul al XI-lea, tot sub stăpînirea bizantină, favoarea deosebită de care s-au bucurat vlahii a obţinut o formă şi mai concretă, înfiinţîndu-se pentru ei o episcopie proprie : ἡ (ἐπισκοπή) τῶν βλάχων, al cărei teritoriu însă nu se delimitează[1]. În veacul următor această eparhie apare cu reşedinţă fixă, ὁ θρόνος βρεανότης ἤτοι βλάχων, adică în Vranje[2]. Situaţia acestei episcopii constituie o abatere de la normele canonice. Că a fost tolerată şi chiar reconfirmată de Bizanţ şi apoi de regele sîrbesc, pare a fi cel mai sigur indiciu că reprezenta un drept cîştigat, recunoscut atît de autorităţile statului, cît şi de biserică. Episcopul vlahilor dispare apoi pentru cîtva timp, pentru a fi menţionat numai în anul 1335, cu reşedinţa mai înspre sud, la Lerin sau Prilep. De aceea, se pare că sub sîrbi el nu s-a mai bucurat de un tratament excepţional şi mai tîrziu a dispărut definitiv.

În listele pe care le cuprind daniile mănăstireşti, Novaković constată un număr prea redus de preoţi vlahi: doi pentru vlahii mănăstirii de la Banja, *Custodie* şi *Dimitrie*, unul pentru cei de la Hilandar şi unul pentru vlahii de la Žiča, acesta din urmă cu numele *Mic*. Un *Ioan, preotul prea sfintei episcopii a vlahilor*, iscăleşte pe un manuscript din veacul al XI-lea, păstrat în biblioteca bisericii Sf. Clement din Ohrida. Părintele N. Popescu crede că această episcopie a fost a aromînilor, ceea ce însă nu pare probabil, cîtă vreme privilegiul autonomiei este aşa de vădit legat de regiunea Moravei, iar sediul ei a fost în Vranje[3].

Vlahii sau morlacii mărturiseau şi după deplasarea lor aproape toţi credinţa ortodoxă. Numai în Croaţia găsim şi morlaci catolici, cum erau desigur cei ce în anul 1433 asigurau anume favoruri bisericii Sf. Ioan din Lika. În majoritatea lor însă şi vlahii din Croaţia erau creştini ortodocşi, ceea ce apare clar mai ales din scrisoarea episcopului Nicolae din Corbavia (Krbava) către arhiepiscopul din Spalato (1396)[4] : *Murlachi nullam decimam solvunt, nec tempore meorum predecessorum solverunt.* Pentru cuvîntul că nu erau catolici, nu solveau ei decime nici pe insula Veglia. Un preot al vlahilor, *Crancus presbiter Blaccus*, se pomeneşte în actele raguzane chiar în 1278[5].

---

[1] *Byzantinische Zeitschrift*, I, p. 257.

[2] *Ibidem*, II, p. 60. Cf. studiul lui N. Bănescu, *Ethnographie et rôle militaire du thème de Bulgarie*, în *Balcania*, VI, p. 48—52 ; lectura βρεανόγου credem că e greşită.

[3] I. Snĕgarov, *Istorija na Ohridskata Arhiepiskopija*, I, p. 192. N. Popescu, *Preoţi de mir*, Bucureşti, 1942, p. 14—15.

[4] Farlatti, *Illiricum Sacrum*, IV, p. 98.

[5] C. Jireček, *Die Wlachen und Maurowlachen...*, p. 120.

Evoluţia situaţiei bisericeşti a vlahilor din ţările slave ale Peninsulei Balcanice ne duce la un punct de plecare foarte îndepărtat, dincolo de cucerirea împăratului Vasile II, pînă în vremea ţarilor bulgari. În tot cazul, în epoca de plămădire a poporului romîn şi aceşti vlahi se găseau la răsărit de linia Isaurilor (anul 731), care a împărţit peninsula definitiv în două zone distincte: una bizantină şi ortodoxă, iar alta latină şi catolică [1].

Scoaterea vlahilor de sub jurisdicţia episcopilor locali şi supunerea lor de-a dreptul arhiepiscopului din Ohrida şi mai tîrziu, celui din Žiča, constituie o abatere de la dispoziţiile dreptului canonic al bisericii răsăritene ca şi crearea unei episcopii lipsite de un teritoriu propriu, bine delimitat. De aceea ne socotim îndreptăţiţi a considera dispoziţiile împăratului bizantin drept o favoare deosebită, acordată unei populaţii vechi care nu mai dispune nici de un teritoriu propriu, nici de un număr prea important de credincioşi [2].

---

[1] C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 45. Cf. L. Duchesne, *Eglises séparées* (Paris, 1905), în capitolul *L'Illyricum ecclésiastique*, p. 273.

[2] Vezi şi Gyóni M., *L'evêché vlaque de l'archevêché bulgare d'Achris aux XIe—XIVe siècles*, în *Etudes slaves et roumaines*, I, Budapesta, 1948, p. 148—159, 224—233.

CARACTERUL ETNIC AL VLAHILOR

Numele vlahilor

Termenii *vlah*, *morlac*, *morovlah* etc., pe care i-am întîlnit în izvoarele bizantine, sîrbeşti, dalmatine, venețiene, bosniace sau croate, sînt numai nume deosebite atribuite resturilor de traco-iliri romanizați din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice de către populațiile conlocuitoare şi dominante.

Astăzi nici termenul de *vlah* şi nici cel de *morovlah* nu mai păstrează vechiul înțeles pe care l-au avut cam pînă în secolul al XVII-lea. În cele patru veacuri şi jumătate care s-au strecurat de la năvălirea turcilor pînă astăzi, asimilarea acestei populații, care era totuşi numeroasă, a fost atît de desăvîrşită, încît termenii *vlah* şi *morlac*, pierzînd vechiul înțeles, au evoluat secol de secol ori s-au adaptat noilor împrejurări localnice, în aşa chip, încît au putut să producă o confuzie şi cu privire la caracteru etnic al vlahilor medievali. În această privință însă credem că nu mai poate să existe nici o îndoială.

Cel mai vechi monument literar slav în care găsim termenul *vlah*[1] este *Viața lui Metodie* din secolul al IX-lea. Dar aici *iz Vlah* înseamnă Italia si pe italieni. Termenul s-a întrebuințat la început de către slavi pentru denumirea întregii populații romanice. Atunci au învățat şi ungurii de la slavi să numească pe italieni *olasz*, iar pe romîni *oláh*. În Peninsula Balcanică, termenul acesta a fost răspîndit tot de către slavi, de la care l-au împrumutat şi bizantinii[2]. E firesc deci ca bulgarii şi sîrbii care nu

[1] *Vita Methodii* (la Niederle, *Slovanské Starožitnosti*, II_2, p. 302), cap. V.

[2] Motivul pentru care bizantinii au făcut acest împrumut de la slavi trebuie căutat în împrejurările istorice ale secolelor al VII-lea — IX-lea: ei pierd în primele decenii ale secolului al VII-lea aproape întreg teritoriul romanizat din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice. Cînd revin într-o parte a acestui teritoriu, vechea populație romanică a oraşelor era acum desființată, iar resturile care au supravieţuit apar acum degradate sub raport social. Bi-

cunoşteau altă populaţie romanică decît pe a vlahilor, aflători în mijlocul lor, să îi numească cu acest termen. Dar încă în secolul al XI-lea mărturiile istorice menţionează în oraşele de pe coasta dalmatină şi în preajma lor, o altă populaţie vorbind o limbă deosebită de a vlahilor şi italienilor. Există de fapt documente slave în care şi această populaţie dalmato-romanică şi anume raguzanii, se numesc vlahi. Astfel, cînd banul Matei Ninoslav din Bosnia confirmă (1234—1240) privilegiile[1] pe care antecesorul său, banul Kulin (1189) le-a acordat raguzanilor, se fixează şi următoarele : *ako vjeruje Srblin Vlaha, da se pri pred knezem, ako veruje Vlah Srblina, da se pri pred banom*, adică „dacă pîrăşte vreun sîrb pe un vlah, să se judece în faţa cnezului (raguzan), iar dacă pîrăşte vreun vlah pe un sîrb, să se judece înaintea banului (bosniac)". Aici cuvîntul *vlah* înseamnă „raguzan", de origină romanică, iar *srblin* „supus al banului din Bosnia". Că termenul *vlah* are aici acest înţeles, dovedeşte o diplomă a lui Ştefan Prvovenčani (1215—1219), în care citim : *i da ne jemlje Srblin Vlaha bez suda*, ceea ce într-o latină contemporană sună astfel : *et ut Sclauus non apprehendat Raguseum sine iudicio.*

De altminteri acestea sînt singurele documente care întrebuinţează cuvîntul *vlah* în acest sens.

În cancelaria regilor sîrbeşti rămîne permanent în uz termenul vlah pentru a denumi resturile autohtone romanizate din cuprinsul ţării lor în secolele al XIII-lea, al XIV-lea şi al XV-lea. Astfel, cînd regina văduvă Elena (1280) face o donaţiune mănăstirii Sf. Nicolae de pe insula Vranjina (lacul Scutari), ea dispune ca : *ot vlastel velikih ali malih i vladuštih pročih, ili je Srblin ili Latinin ili Arbanas ili Vlah...*, adică : „dintre boierii mari sau mici şi ceilalţi nobili, fie sîrb, fie latin, albanez sau vlah, cine ar îndrăzni să vateme sau să ia ceva de la acest sfînt hram,... să-şi atragă mînia şi pedeapsa regelui". E clar că aici sîrbii sînt supuşii statului sîrbesc, că latinii sînt orăşenii de origine romanică, şi că albanezii şi vlahii sînt cele două populaţii autohtone din Peninsula Balcanică.

Într-un document al lui Ştefan Urcš (1300), prin care se înnoeşte o donaţie acordată unei mănăstiri de lîngă Skoplje, se spune[2] : „*i kto ulezi u-*

zantinii nu mai recunosc pe aceşti romanici ca făcînd parte din populaţia de bază a imperiului. „Romei" sînt de acum grecii înşuşi. În Dalmaţia însă unde dominaţia bizantină nu s-a întrerupt atît de brusc, vechea populaţie romanică a insulelor, care a reuşit a rezista cuceririi slave, e cunoscută de Porfirogenetul sub numele de *Romanoi*, în deosebire de *Romei*. De altă parte, slavii meridionali vor numi pe bizantini de acum permanent *Grci* (*greci*), de bună seamă sub înrîurirea romanilor balcanici. Raţionamentul acesta se întemeiază pe observaţiile juste ale lui Jireček (*Geschichte der Serben*, I, p. 79) şi ale lui Ernest Dümmler (*Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien*, tipărite în *Sitzungsberichte der kais. Akademie der Wissenschaften*, Viena, 1856, vol. XX, p. 368).

[1] Novaković, *Zak. Spomenici*, p. 146—147, 144—146 şi *Glasnik*, 47, p. 304—311.

[2] *Ibidem*, p. 618.

tezi zabel ili Srblin, ili Vlah ili Bulgarin" adică : „cine intră în acel loc îngrădit, fie sîrb fie vlah sau bulgar"; și apoi adaugă: *i vsaki kto prichodi na nj, ljubo Grk ili Blgarin, ili Srblin, Latin, Arbanasin, Vlach...*, adică: „Și oricine ar veni (la tîrgul mănăstirii) fie grec sau bulgar, fie sîrb, latin, albanez, vlah", să plătească vama legală.

Aceeași distincție o face și cancelaria țarului Dušan (1345), cînd scutește pe raguzani de plata vămii impuse de boierul Dabiživ în Trebinje[1] : „să nu ia Dabiživ raguzanilor nici vamă, nici vreo altă taxă, nici negustorilor raguzani nici vlahilor și nici sîrbilor..."; iar între oamenii dăruiți unui boier din Ištip (1353) de același țar, se amintește un *Manoo Vlah*, apoi un *Gin Arbanasin*, un *Dragoslav Vlah*, dar și un *Dragoslav Srbin*.

Prin urmare afirmația lui Jireček, că în secolul al XIV-lea toți păstorii (cu excepția albanezilor) treceau drept vlahi[2], trebuie luată în sensul că vlahii rămîn exclusiv păstori, iar aceia dintre ei care se ocupau cu agricultura treceau drept sîrbi și se pot considera serbizați. Chiar și în secolul al XV-lea, cînd vlahii începuseră a se împrăștia din pricina invaziunilor turcești, termenul *vlah* era întrebuințat de cei din urmă domnitori sîrbi[3] cu vechiul său înțeles : „Oricine ar merge din țara noastră pentru negustorie la Raguza, fie sîrb sau vlah, sau orice om ar fi, să se ducă liber". Acum știm că de fapt în secolele al XIV-lea și al XV-lea un mare număr de negustori, turmari sau chirigii vlahi mergeau din interiorul peninsulei la Raguza, pentru a duce plumb, brînză ori alte mărfuri și a se întoarce cu caravanele de sare.

Statutele orașului Cattaro, din secolul al XV lea, ne au păstrat un asemenea articol, în care, vorbindu-se de populația dimprejurul cetății, se face distincție între albanezi, slavi și vlahi[4] : *Et si aliquis forensis seu arbanensis, Sclavus vel Vlachus interfecit aliquem civem Catharensem et testibus non potuerit probari*, apoi într-alt loc: *comes et judices habentes Deum pro oculis possunt ipsum, arbanensem, Sclavum vel Vlachum poni facere ad tormentum...*

Deci atît în interiorul statului sîrbesc, cît și pe litoralul sudic al Dalmației, pînă în secolul al XV-lea, s-a înțeles sub *vlah* păstorul sau turmarul autohton romanizat.

Totuși învățatul sîrb Stojan Novaković credea[5] că „erau o dată, cum există încă și azi, între grupurile de păstori nomazi din Serbia și de aiurea, cete de păstori romanici originari din Pind și din Balcani, care

[1] Novaković, *Zak. Spomenici*, p. 306—307.
[2] C. Jireček, *Staat und Gesellschaft...*, I, p. 69.
[3] C. Novaković, *Zak. Spomenici*, p. 203—204, 218—221, 221—225, 227, 231—236.
[4] *Ibidem*, p. 3.
[5] *Archiv für slavische Philologie*, 33 (1912), p. 457.

vorbeau un dialect romanic. Dar totul ne demonstrează şi existenţa unor grupuri sîrbeşti, analoge, care treceau de vlahi, deoarece semnificaţia adevărată a cuvîntului exprima nu specificul etnic, ci *starea nomadă*, ca un mod de trai opus celui urmat de *agricultori*". Pentru a-şi susţine părerea, Novaković citează mărturia mai multor hrisoave din epoca Nemanizilor[1]. Astfel, din hrisovul mănăstirii Žiča invocă fraza : „Iar venitul de la popi sau vlahi sau oamenii birnici, ce este bir popesc, care se ia de la oameni, să se ia toate pentru această biserică", pentru a demonstra modul în care sînt puşi faţă în faţă vlahii şi agricultorii. B. Petranović constata odinioară[2] că regele Ştefan a putut înţelege sub vlahi numai ţărani care lucrau pămîntul : „De aceea se vorbeşte de birul ce-l datorau preoţilor, iar birul îl formează şi azi bucatele pe care le dau ţărani în fiecare an preotului". Petranović vrea să spună că în cazul de faţă vlahii sînt trataţi întocmai ca şi ţăranii sîrbi, în ce priveşte obligaţia lor faţă de preoţi. Noi adăugăm c supunerea tuturor vlahilor din regatul sîrbesc sub jurisdicţiunea Žič i constituie dovada peremptorie că erau socotiţi drept o colectivitate parte. Nici canoanele nici tradiţia bisericii ortodoxe nu concep vreo discriminare între clasele sociale aparţinătoare aceluiaşi popor. Dar nici dispoziţia ce o ia regele Ştefan Dečanski în hrisovul său : „Sîrbul să nu se însoare între vlahi iar de se va însura, să o ducă între meropi", nu confirmă părerea că aici e vorbă numai de „păstori", căci cu prilejul unei revizuiri ce s-a făcut acestui hrisov, cîţiva ani mai tîrziu, în loc de fraza „să o ducă între meropi" se zice „să devină călător". Regele face de fapt distincţie între sîrbi şi vlahi şi pentru a împiedica legăturile de căsătorie între ei, îi ameninţă cu pedeapsa reducerii în stare de meropi, ceea ce corespunde rangului social al „călătorilor". O asemenea măsură luaseră în anii 1247 şi 1273 şi veneţienii la Zara, oprind căsătoria orăşenilor cu slavii[3], pentru a preîntîmpina slavizarea oraşului.

În fine, cel mai serios argument pentru părerea sa îl găseşte Novaković în majoritatea numelor slave care se găsesc la vlahi. Fără îndoială că numele slave la vlahii din Serbia, ca şi la cei din preajma litoralului sudic ori din Croaţia, sînt mult mai numeroase decît cele proprii. Dar acesta e un fenomen care îşi are explicaţia în influenţa covîrşitoare slavă, sub care au stat vreme de cîteva veacuri.

Pe aceşti vlahi din regatul sîrbesc raguzanii îi cunosc deci şi îi menţionează sub acelaşi nume : *Petrus filius Peruosclaui*, *Blacus monasterij*

[1] Articolul său *Les problèmes serbes*, în capitolul *L'éthnographie des pays serbes au moyen âge ; les seigneurs, le bas peuple et la nationalité*, p. 446—460 din *op. cit.* Ceva mai detailat discută Novaković aceste chestiuni în *Selo* din *Glas* (XXIV), Belgrad, 1891.

[2] *Rad*, XVI, p. 66.

[3] *Mon. Sl. Mer.*, 1, p. 70 şi 170.

de la Morača (1278), o mare mănăstire sîrbească, al cărei hrisov de înălţare nu ni s-a păstrat, dar despre care ştim că a avut vlahi, ca şi celelalte mănăstiri. De asemenea, se menţionează la Raguza şi un vlah de Mileşeva[1]. Convenţia din anul 1357 vorbeşte lămurit atît de vlahii din Serbia (Sclavonia), cît şi de cei din Dračanica, Canali, Trebinje, Vermo, Rudine, Chelmo şi Bosnia, deci despre vlahii de pe întreg hinterlandul muntos, care era presărat cu cătune de ale lor. În genere se poate spune că raguzanii întrebuinţează din secolul XIII-XV permanent numele de „vlah" pentru populaţia vlahilor din Peninsula Balcanică, cu care veneau în legătură. Dar tot aşa numeau raguzanii şi pe romînii din Ţara Romînească : *Vlachi voivode Mirce* (1416)[2].

Încă Jireček a relevat împrejurarea că de cîteva ori aceiaşi vlahi se numesc şi în documentele raguzane morlaci. Astfel în anul 1367, cînd fu trimis un raguzan *ad Morovlachos*, pentru a strînge mercenari, şi în anul 1378, cînd regele Tvrtko oferi Raguzei trei sute soldaţi şi tot atîţia *morovlahi*. Acest termen de origine bizantină (Μαυρόβλαχος — „vlah negru"), corespunzînd sîrbescului *Karavlah* de mai tîrziu, cuvînt pe care veneţienii l-au preluat de la bizantini cînd au stăpînit Dalmaţia (sec. al IX-lea şi al X-lea), l-au pronunţat mai întîi *Maurovláco*, de la care s-a format apoi *Morovlaco* (Statutul din Segna, 1388) şi *Morolaco* (= *Moro(v)laco*) (1344, *Mon. Sl. Mer.*, II, 219) şi în fine *Mor(o)laco* sau *Murlaco*[3]. El se întîmpină pentru prima oară la presbiterul din Dioclea (sec. al XII-lea) şi e pus în circulaţie în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, de către cancelaria republicii veneţiene. Prin influenţa signoriei, termenul *Morlacus* a fost adoptat apoi şi de către oraşele dalmatine, care totuşi nu-l întrebuinţează în mod consecvent, ci alternîndu-l cu termenul *Vlahus*, acesta din urmă încetăţenit şi la croaţi, împreună cu varianta *Olacus*, din cancelaria angevină. Fireşte că această regulă generală se poate urmări numai pînă către finele secolului al XV-lea, căci de la data aceasta, împrăştiindu-se resturile de vlahi de pe locurile unde au stăruit cîteva sute de ani, şi-au pierdut o dată cu specificul şi numele pe care-l purtaseră mai înainte.

De aceea, în sursele veneţiene, vorbindu-se de vlahii de lîngă Cattaro, pe care raguzanul Mauro Orbini îi numeşte spre sfîrşitul secolului al XVI-lea încă tot *Vulachi* sau *Valachi*[4], întîmpinăm termenii *Murlachi*, *Morlachi* (*Mon. Sl. Mer.*, p. 175, 436—437, XXII, p. 228, 308) în tot cursul secolului al XV-lea.

---

[1] C. Jireček, *Die Wlachen...*, p. 112, 113.

[2] *Ibidem*, p. 125.

[3] Această etimologie e dată de Miklosich. Rački, Novaković, Jireček, Kadlec, Vassilich, Tamaro etc. Apropierea *more* (mare) şi *vlah* e imposibilă. Ea nu poate fi întărită nici istoriceşte, deoarece vlahii n-au stat pe litoral, lîngă mare, ci în hinterlandul litoralului.

[4] *Il regno degli Slavi*, p. 358.

Cronica lui Miha Madii deBarbazanis folosește însă termenul de *vlahi* vorbind de cei din Cetina, pe care regele Ludovic îi numește tot în secolul al XIV-lea (1345 și 1372) *Ollachi,* iar venețienii, în 1344, *Morolaci* (*duos catunos Morolacorum*), cum îi numea și tragurianul Michoy Mathei în anul 1348 (*Morlaci*)[1]. Aceleiași populații i se dă deci de unii numele de *vlah,* iar de alții, numele *morlac.* Păstorii care încălcau hotarul tragurienilor în jumătatea a doua a secolului al XIV-lea, se numesc *Vlachi* în extrasele documentare ale lui Lucius, iar în documentul din 1362, iarăși *gens Morlachorum.* În documentul din 1405, care privește de aproape pe Frankapanii aflători în strînse legături cu venețienii, se vorbește de *morolaci* sau *olahi* (*morolakis seu olakonibus*; *olakorum seu morolacorum*), iar cînd în 1437 se încheie înțelegerea între banul Petru și republica Veneției, se identifică cei doi termeni *aliquis Vlachus seu Morlacus.* Nu-i lipsit de interes nici faptul că în 1422, cînd se prezintă la Veneția o delegație din Zara, documentul cancelariei de acolo, înregistrînd în dialectul venețian plîngerile trimișilor, folosește termenul *Morlachi,* iar cînd însemnă, în limba latină, răspunsul signoriei, folosește termenul de *vlah.*

În documentele croate, scrise latinește sau în limba croată aproape consecvent se întrebuințează termenul *Vlachus* sau *vlah.* Numai o singură dată, în documentul cneazului Ivan Frankapan din anul 1468, de pe insula Veglia, se folosește și termenul *Murlak,* dar și atunci se explică : *Vlasi al Murlaki*[2].

Îndeosebi din privilegiul banului Ivan Hanž Frankapan se vede clar că sub vlahi avem să înțelegem o populație deosebită, căci vlahii din acest document se disting atît de croați (*Hrvatin*) cît și de sîrbi (*Srblin*). Deosebirea aceasta, apare și din documentul prin care regele Ludovic (1345) donează Nelipićilor cetatea Sinj și districtul Cetinei *cum.... eorum incolis seu populis, Croatis et Olachis.* Ea apare și din epistola raguzanilor (6 august 1426) către regele Sigismund[3] : *Qui Teucri bis Crohatie fines hostiliter invaserunt, predatique fuerunt ibidem magnam predam Crohaiorum videlicet et Vlacorum ibidem permanentium,* precum și din răspunsul pe care îl dădură venețienii în 1450 orașului Sebenico[4] : *predicta civitas vestra Sibenici in maximum errorem ac scandalum cum ceteris vicinis suis Morlachis ac Hervatis... incidet.* Această distincție se face apoi în termeni de tot clari, mai pe urmă, în documentul din 1504 de pe insula Veglia : *che el primo patron della possession ... sia stato corvato cioe schiavon, et non*

[1] *Cod. Dipl.*, XI, p. 442 : *ipsi Morlacchi infideles domini regis Ungariae, qui accesserunt sub prottetione communis Tragurii...*
[2] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI_1, p. 255.
[3] C. Jireček, *Die Wlachen...*, p. 117.
[4] *Mon. St. Mer.*, XXI, p. 322.

murlaco...; apoi se mai întărește încă o dată : *corvatinus sive corvatus... natione corvatus...*

O serie de mărturii putem adăuga la aceste documente, care dovedesc că vlahii sau morlacii din vestul Peninsulei Balcanice constituiau o populație aparte, după originea lor, și că ei mai vorbeau o limbă romanică pînă în secolul al XVI-lea, pe alocurea și în secolul următor. Din această limbă derivă graiul care s-a vorbit în Veglia pînă în secolul trecut, iar în Istria se mai vorbește încă și azi.

Cea mai veche mărturie este a Presbiterului din Dioclea (jumătatea a doua a secolului al XII-lea)[1], care povestește cum au ocupat bulgarii Macedonia după ce s-au așezat în Peninsula Balcanică : (*Inde debellando*) *totam Macedoniam... post haec totam provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlahi, hoc est Nigri Latini vocantur.*

În mărturia aceasta foarte prețioasă, din secolul al XII-lea, putem constata două lucruri de mare importanță. 1. Că morovlahii erau considerați ca urmași ai romanilor, o tradiție istorică pe care o întîmpinăm cam în aceeași vreme și la scriitorii bizantini (Kekaumenos, Kinamos) și 2. Că numele morovlahilor e interpretat exact : *Latini Nigri*, ceea ce corespunde înțelesului pe care îl are cuvîntul gr. Μαυροβλάχος. Traducerea veche croată confirmă această interpretare *svu zemlju latinsku, ki se onada Rimljane držahu, a sada se zovu Crni Latini.* De remarcat e numai că din versiunea croată lipsește termenul corespunzător pentru *morovlah.*

La începutul secolului al XVI-lea, Felix Petantius distinge tocmai în regiunile muntoase pe vlahii bogați în turme de rascianii de lîngă Dunăre și Sava[2].

Dar în special despre vlahii din ținutul muntos (*regio montana*), care e pustiu din pricina invaziilor acerbe ale turcilor (*Turcorum crebris incursionibus deserta iacet*) și care se întinde pînă în apa Cetinei, ne-a păstrat Domenico Negri (*Geographiae commentariorum libri XI*, Basileae, 1557, p. 103) următoarea mărturie clasică[3]: *homines proceri corporis ac validi, venesti facie et qui latina, licet corrupte, inter loquendum non pauca proferant vocabula, seque Romanos fuisse, ibique prioribus temporibus in coloniam deductos pertinaciter asseverant: isti regionem montanam pene omnem tenebant, nam his Turcorum crebris incursionibus deserta iacet, sed nec haec sola etiam quae hactenus ac deinceps in provincia scribemus interius a mari, ab aliis gentibus aut deleta aut dissipata sunt, praeterquae*

[1] Schwandtner, III, p. 478.
[2] C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalm.*, I, p. 41.
[3] *Ibidem.*

in montibus sita, ea enim restant ac in eorum potestate praeter pauca quae ad mare esse diximus, ea maiori ex parte Veneti obtinent.

Interesantă este părerea cunoscutului Ludovicus Cervarius Tubero patrician al Raguzei şi călugăr benedictin pe insula Melita (a scris între 1490—1522), care, vorbind în ale sale „Comentarii" despre incursiunile lui Mahomed II în Bosnia, zice: *Nam cum per illiricum inexplorato, utpote securus hostium, regulis, ut dixi, contra fidei religionem interfectis, iter faceret: in eum* ***Nomades Illyrici*** *quos Valachos vulgo dicunt, duce Vladislao Cossicio, e montibus qui Dalmatas a Moesis dirimunt, decurrentes, impetum fecerunt, atque ita eius agmen perturbarunt, ut bona ex parte Turcae in fugam sese, relictis impedimentis coniicerunt.* De altminteri Tubero cunoaşte şi pe romînii din nordul Dunării, la care le zice geţi sau morovlahi[1].

Scriitorii croaţi[2] din această epocă considerau pe vlahi şi morovlahi de aceeaşi obîrşie ca şi romînii din Dacia romană. De aceea episcopul Šimun ***Kožičić*** din Modrussa, care va fi avut prilej să-i cunoască din nemijlocită apropiere, zice : *Pobediv Traian tu zemlju naseli ju Rimljan; česo radi i nine tvrdet Morovlasi, da Rimljane sut,* adică : „învingînd Traian acea ţară (Dacia), o coloniză cu romani; din care pricină morovlahii afirmă şi acum că sînt romani". Ori într-alt loc : *Sazida* (*Traian*) *most kamen na Dunaju, po nemže gredijahu Rimljane od srbske zemle na rdeljsku zemlju i morovlašku* („construi Traian pod de piatră pe Dunăre, peste care trecură romanii din ţara sîrbească în Transilvania şi Morovlahia").

Ivan Pergosić, care a tradus în limba croată *Tripartitul* lui Verböczy (1574), transpune astfel pasajul cunoscut din P. III, tit. XXV, §1 : *Iesu neki Vughri, neki su Sasi i nyemchy, neki su Chehi i Sloveni,*

[1] Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*, II (Viena, 1746), p. 225. Într-un pasaj ulterior spune tot Tubero : *Paucis post diebus, circiter quingenti Turcae, partim equites, partim pedites, praedae incitati aviditate, rursus in maritimos Dalmatas incursionem fecerunt; qui quum temere in agrum Scardonitarum, natura montibus asperis munitum, penetrassent, locorum angustiis, simulque Cossuli,* ***ex eo genere Illyrici hominis qui se Romanos putant,*** *astu, paene interclusi, vix inde, ad quadraginta ex suis ammissis, praeda nequidquam petita, evasere. Id sane taenuis admodum solatii fuit Dalmatis, pro tot cladibus per eos dies acceptis* (p. 240). Cam tot aşa de interesant se exprimă Tubero şi despre romînii de la nordul Dunării : *Huius (Valahiae) incolae regionis, in parte magis, quam sub imperio Hungarorum degunt; ab Hungaris lingua et institutis differunt; romana enim lingua, licet non incorrupta, utuntur* (p. 209—210) *... itaque regiones hungarico imperio subiectas multae incolunt nationes, quae inter se linguis differunt ... alia nempe lingua Sclaveni ... utuntur ... alia Getae, qui ab ipsis Hungaris Morovlahi appellantur, his nempe sermo, quanquam non incorruptus, Romanus est* (119). Despre regele Matei : *Hic autem Rex, quum paterno genere Geta esset, quam gentem ab eorum asperiore cultu, commodiore ad componenda verba graeca voce Morovlacos nostrates nuncupant, sese Corvinum, ut dictum est, apellavit ... seu forsan, consueto Regum vitio, assentatoribus facile crediderit, se a Romanorum civium veteribus colonis, qui Geticum agrum nunc quoque magna ex parte incolunt, progenitum est* (p. 113). Se vede limpede că şi Tubero, considerînd pe romîni de morovlahi, îi ştia şi pe aceştia din urmă că aparţin aceleiaşi populaţii ca şi vlahii.

[2] *Rječnik Iugosl. Akad.*, s.v. *Morovlah, morovlaški.*

koteri kerstjansku veru valluju. Obertoga su neki Morovlasi, i Rusniaaki a neki su Szerbli, i Bolghari, koteri Gharchku Bludnost naasleduju. Pergosić traduce pe *Volachi* ai lui Verböczy cu *Morovlasi*, sub care înțelege pe romînii din Transilvania[1].

Autorul anonim al operei *Alter und neuer Staat des Königreichs Dalmatien* (Nürnberg, 1718), care a utilizat pentru scrierea sa izvoare mai vechi, spune : *Die rechten Morlachen so in obbeschriebenen Gebürge wohnen, sollen und wollen noch von den alten Römischen Colonien übrig seyn, und annoch die* ***Lateinische Sprache***, *obzwar zimlich corrupt, reden. Andere suchen ihren Ursprung in denen angrenzenden Ländern, von dar sie die Türkische Grausamkeit vertrieben* (II, 105).

Celebrul lexicograf Iacob Mikaglia tălmăcește, în dicționarul său (sec. XVII) : „Moesia inferior, Dacia = *morovlaška zemlja*"[2].

Dar și după ce s-au împrăștiat vlahii în Veglia, Carniolia și Istria, mai găsim relatări despre romanitatea lor. Astfel Conrad Gesner în *Mithridates* spune : *In Adria versus Istriam, non procul Pola, insula est, quam Velam aut Veglam vocant, bidui forte navigatione Venetiis distans, non parva, cuius incolas lingua propria uti audio, que cum finitimis illyrica et Italica commune nihil habeat.* Gesner și-a luat informațiile de la protestanți veglioți[3].

Scriitorul venețian Marc'Antonio Nicoletti († 1596), vorbind despre *Carniola... provincia di Germania nell'estreme punte chiusa dall'Istria, dalla Crovatia, dalla Carintia e dal Friul*, spune : *E distinto... tutto il paese in tre Parti: L'una vicina à Popoll della Carinthia; detta Carniola irrigua... perche gode il commodo... del Sano, della Lubiana e di altri Fiumi. — Nell'altra, chiamata secca, per esser inuero tutta sassosa, arsicia e bisognosa d'acque... vivono i Giapidi, o Carsi o Tarsi, che cosi gli chiama il gran Pio secondo nell'Europa sua, huomini pastorali, di bello aspetto, di corpo dritto et elevato, di pacienza bellicosa e di tanta altrezza, che cosi ignobili referiscono la lor prima origine alla nobiltà Romana. Confondono colle schiave molte parole Romane ma traviate dalla vera pronuncia e per non imprimer alcuna macchia nel sangue non cercano la conversatione de' posteri con altri maritaggi che con le persone paesane*[4].

În fine[5], episcopul Tomasini de la Cittanuova (1650) scria că : *Li Morlacchi che sonno nel Carso hanno una lingua de persè, la quale in*

---

[1] K. Kadlec, *Stefana Verbecija Tripartitum* (Belgrad, 1909, în ed. Acad.), III, 25, p. 211.
[2] *Rječnik Iugosl. Akad.*, s.v. *morovlaški.*
[3] Bartoli, *Das Dalmatische...*, p. 202. Autorul crede însă că Gesner a înțeles aici limba dalmată (vegliotă).
[4] *Ibidem.*
[5] C. Jireček, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, I, p. 38—41. Cf. Bidermann, *Die Romanen...*, p. 82.

molti vocabuli e simile alla latina, iar Ireneo della Croce, descriind pe cicii din Občina, Trebić și Padrić în împrejurimile Triestului, spune că ei *usano un proprio (idioma) e particolare consimile al Valacco, intracciato con diverse parole, e vocaboli Latini* și care, ceea ce e mai important : *addimandansi nel proprio linguaggio **Rumeri**.*

Această din urmă informație prezintă de fapt o capitală importanță căci aflăm din ea, pentru întîia dată, că cicii de lîngă Triest se numeau în limba proprie *rumeri*[1]. Tot așa se vor fi numit ei și cînd se aflau în Velebit, în Bosnia sau în vechile provincii Chelmo (Hum) ori Zenta (Zeta). Astăzi însă istroromînii se numesc ei înșuși „vlași". Numele de *vlahi*, *morlaci*, *cici* sau *uscoci* sînt cum am mai văzut, date de oficialitatea slavă, venețiană sau austriacă, întocmai așa cum ungurii secole întregi, i-au numit pe romîni *oláh*, *oláhok*, *vlahi*, *valahi*, fără să păstreze în documentele lor din secolele al XIII-lea — XVI-lea niciodată numele adevărat[2].

Limba vlahilor

Documentele noastre scrise în limba veche sîrbească, latină, italiană sau sîrbo-croată nu cuprind probe din limba vlahilor răsfirați în provinciile slave ale Peninsulei Balcanice. Există totuși o serie întreagă de nume de persoană și toponimice care arată romanitatea populației vlahe sau morlace.

Dintre acestea[3], în apus, cel mai vechi e numele lui *Ozanulo* remarcat de Jireček într-un document din anul 852 lîngă Spalato. *Negulus* de la

[1] Jireček numește pe vlahii balcanici „südliche Rumänen", în deosebire de *dalmatinische Romanen* și interpretează textul din Domenico Negri în sensul că ei își ziceau încă *romani* (*Staat und Gesellschaft* ..., p. 24—25).

[2] La mărturiile citate de noi se poate adăuga o listă venețiană a personalului recrutat pe seama galerelor. Ea face distincție, în 1524, între *nationi*, care se chiamă *Dalmatini*, *Schiavoni*, *Murlachi*. (După Lamansky, *Secrets d'état de Venise*, p. 556, la Tamaro, *La Vénétie Julienne...*, II, p. 497).

In 1470, Gerardus de Collis vestește că în Modruș, aproape de Segna, sînt adunați peste 20 mii de turci : *et omni die cresce il numero de Zingani, Morlachi, Bosnesi, et altre connatione* (*Mon. Sl. Mer.*, XXIII, p. 278).

Numărul mărturiilor care ar putea servi la altfel de interpretare e foarte redus. Astfel la Raguza se menționează un *Vlacus slavus* (*Mon. Sl. Mer.*, X, p. 267), care poate fi : sclav, rob (cf. *Vlacus famulus, ibid.*, p. 133) sau cum crede Tamaro : Vlah din Slavonia (Serbia). Venețienii încă se exprimă o dată neclar : *Morlacchi et altri schiavi gaiardi* (*ibid.*, XII, p. 237). În fine, cronicarul raguzan Nicolae de Ragnina (circa 1545) folosește expresia „slavii sau murlachii" (*Mon. Sl. Mer.*, XIV, p. 245). În aceeastă epocă însă morlacii erau, de fapt, răsfirați și în mare parte slavizați.

[3] Cele mai multe au fost arătate de Jireček în *Die Romanen* ..., I, p. 38—41. *Negulus*, *Draculus* și *Dedulus* le considerăm sigur romanice, dar avem temei să credem că *Ozanulo* (și *Andriulus*), sclavi aduși în Dalmația, poartă nume ce trădează influența dalmatină sau venețiană (anul 852).

Zara Vecchia apare ca martor în anul 1070, apoi în anul 1080 (*Mon. Sl. Mer.*, VII, 134, 135) se menționează, pe litoral, un Petrus *Draculus* și Zorzi *Draculus*, un *Dedullus* și un *Chudulus* (lîngă Spalato). Din secolul al XIII-lea avem pe *Vitule* Iadrensis (1289) și pe *Vesselo filius quondam Domincul habitator in districtu Iadre* (1289) ; în împrejurimile aceluiași oraș se amintește în 1277 un *Pervosclavus Draguli*, apoi în actele raguzane *Bon Blacus veteranus* (1285) și *Șerban* (1278).

Din secolul al XIV-lea ele sînt tot mai dese: *Dobrulus* (în Traù, 1319) ; apoi în actele raguzane : *Negul Vlacus* (1323), *Simon quondam Nenulli* (1331), *Vladoe Ursul Vlachus* (1372) și *Bjeloe Ursulovich Moroblachus* (1376), *Musbradus Bucorovich Vlachus* (1313), *Buchorichi de Vragoudol de Neuesigna* (1373), un *Blacho in caton de Cernul* (1363), Arborići, *Arbulić* și *Drakul* (Dracugl, Drakuljević), ambele în Trebinje (sec. XIV-XV), și Obrad *Radulinovich* (1378) și Ratcho *Didulić* (1378 în *Mon. Sl. Mer.*, 38, p. 164 și 181) *Danzull*, un orbeț, căruia consiliul mic îi dete la 20 februarie 1403, suma de zece perperi[1], apoi un *Dančul* (1467) în Bobani și în Traù un *Dobrulus* (1319). Într-un registru[2] redactat la Zara în anul 1527 găsesc de asemenea cîteva nume caracteristice : *Vidul*, Mara *Torculazza*, Margareta *Vidulichia*, Maria *Vidulichia*, *Matulichia*, *Ilul* pastor, Margarita de Thomaso *Milulovich*, dar probabil și Catharina *Franulichia* și Juraj *Berbos* și un anume *Hegulović*. Aici aparțin și numele de femei *Dobrula*, *Dražula*, *Prvula*, *Radula* etc.

Mai la nord, cel mai vechi nume romanic e acel *Radul* în Tagliamento, care se pomenește între anii 1170—1190, apoi *Pasculus* Chichio menționat la Pinguente în 1329. Numele lui *Stančul sin Marina Vrančišča prisežnika* (Veglia, 1419)[3], aparține de asemenea unui vlah[4]. Tot astfel mai putem înregistra[5] pe *Krstul* Domjenišč, jude în Carlopago (1460), *Mikulu* (Crkvenica, 1468) și *Mikul* (Veglia, 1464), *Zišul* (1466), *Matul* Rubanovišč, *Dražnul* de Obrovac (1395) și jupan *Crnul*. Între numele culese de Strohal remarcăm[6] : *Domulić*, *Krapulić*, *Dragulov* în Traù (1357), *Paskulić*, *Radulek*, *Pinculić*, *Marandul*, *Mentul* (Veglia, 1300), iar la Tamaro[7] găsim pe un *Misul* și *Misulović*. Pentru Bosnia observăm la Mi-

---

[1] *Cod. Dipl.*, VIII, p. 479.
[2] *Mon. Sl. Mer.*, XXIII, 289 : *Ralul*, p. 565 ; *Radulović*, p. 202 : *Sekulović*.
[3] Smičiklas, *Cod. Dipl.*, XIII, p. 3, 5.
[4] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, VI, 1, p. 117.
[5] *Ibidem*, p. 225, 241, 34. Cf. p. 263 : *Dragula*, p. 490 : *Sekulović* Tvrtko, p. 4 : *Herbula*, p. 257 : *Čikulišča*, p. 64 : Pula, p. 138 : *Pogorelčić*. În *Mon. Sl. Mer.*, XXI, p. 254 : *Cresulus* (poate Crețul). Într-unul din documentele Keglevićilor Radmil se numește exact *Radunel*.
[6] Strohal, *Pravna Povjest..*, p. 78, 96, 97, 98, 100.
[7] Tamaro, *La Vénétie Julienne..*, I, p. 463.

klosich [1] pe un Pavel *Gazul*, pe un *Ralul* şi *Dragulević*, iar între actele familiei Keglevich[2] apare Matijaš Vitulović, *sudac stola humskoga* şi Vitulović Iakovac, *plemeniti človik*. Romanitatea numelui Kozul, Cossul e atestată şi de către Tubero : ***Cossuli***, *ex eo genere illyrici hominis, qui se Romanos putant*. Un ***Kozul*** *vaivoda de Vzyn, Trawnik et Zkradyn* este pomenit la începutul secolului al XVI-lea[3]. O deosebită menţiune merită numele lui Petar *Zmantare*, *Smantare*, în care ni s-a păstrat cuvîntul *smîntînă* rotacizat[4]. Un asemenea rotacism ni s-a mai păstrat şi în denumirea satului *Sare bire* (Bosnia, 1458), lîngă rîul Tišća[5].

Între numele de cătune vlahe în Serbia medievală abia dacă avem cîteva pe care le putem deriva dintr-un cuvînt romanic. *Ursulovići*, *Tudoričevci* (de la o formă rom., *Tudor*, *Tudoriț*, sau *Tudorik*), *Mutulovići* (jumătatea a doua a secolului al XIV-lea), de la rom. *mutul* şi *Bunei* (radicalul slav şi sufixul rom. *-ei*) ; *Stanišor* (lîngă Pčinja), *Milišor* şi *Srbšor* (radicalul slav şi suf. rom. *-şor*), *Mugurice* (cuvînt de origine albaneză, dar cu *r* din l intervocalic, prin urmare romanic, vezi Puşcariu, *Stud. istrorom.*, II, 291) şi *Minzani* (numele unui sat de pe Strumica, rom. *mînz*). La ele se adaugă numele munţilor *Visator* (şi *Visitor*) şi *Durmitor*, primul pomenit mai întîi în secolul al XIV-lea, al doilea în secolul următor (Visător este derivat de la rom. *visa* ; cf. numele cătunului vlah de la Raguza *Visulovići* ; în 1330 *Visator*, Mon. Serb. 94 ; după Jireček, însă din lat. *videre*, deci „a viza" ar corespunde fr. *visèr*. *Durmitor* este derivat de la rom. *durmi* ; cf. *Durmitor*, în districtul Kragujevac, vezi şi numele de persoană : *Durmići*). Aici aparţine şi numele muntelui *Turteš* (1330) (Dečani), precum şi *Armasan* (o localitate).

Onomastica vlahă a hrisoavelor sîrbeşti este mai bogată. Cele mai multe nume de persoană, romanice sau cu aspect romanic, se pot culege din cele patru hrisoave mari. Unele din acestea au o formă din care se poate lesne recunoaşte numele autentic vlahe *Buckat*, *Bukor*, *Bun*, *Gunja*, *Mik*, *Singur*, *Šerban* (toate în hrisovul de la Žiča) ; *Botoljan*, *Bukor*, *Dudetić*, *Minuta*, *Opriša*, *Šarban*, *Višinel*, *Kondre* (cf. muntele *Cîndrel* în munţii Sibiului), *Mačkat*, *Mikul* (în hrisovul de la Banjska) ; *Bukur*, *Surdul*, *Ştrbc* (Ştirbeţ), *Krecul*, *Motul* (în hrisovul de la Dečani) ; şi *Bradel*, *Fečor*, *Mrljan*, *Oparitul*, *Surdul*, *Šarban*, *Tatetik* (rom. *tatul*), *Ursulovik* (în hri-

[1] *Mon. Serb.*, p. 481—482, 504, 517.
[2] *Mon. Sl. Mer.*, XVII, p. 41.
[3] *Mon. Hung. Hist.*, 38, p. 260.
[4] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V, p. 99, 102, 106, 121, 124, în urbariile oraşului Dubovać (1579, 1581) : Petra Zmantare hisno meztho ; Pethar Zmantara, Petri Zmantara.
[5] *Rad*, I, p. 157. P. Skok îl consideră (*Archiv za arbanasku starinu, jezik i etnologiju*, II_2, 1924, Belgrad, p. 334) : „un composé à l'impératif du verbe *sări* salire + *bene* qui correspond à l'ital. *Salimbene*".

sovul ţarului Dušan). În alte documente mai întîlnim : *Barbarasa* (rom. *barbă rasă*), *Nékata* (rom. *înneca*), *Pasarel* (formă diminutivală de la rom. *pasăre*), *Balta* (rom. *baltă*), *Barbanei* (derivat din *barbă*), *Pitiković* (rom. *pitic*), *Kukor* (rom. *cocor*), *Kukol* (rom. *cuc*), *Bjukolaj* (rom. *bucălaie*), *Balosin* (rom. *bălos*), precum şi *Bač* (doc. St. Uroš către Hilandar 1302—1309, *Mon. Serb.*, p. 57 şi urm.) care e un cuvînt răspîndit de păstorii vlahi, şi desigur *Gagiul* (1308, regiunea Scutari).

Dar în afară de acestea, documentele sîrbeşti ne-au păstrat un număr şi mai mare de nume formate cu sufixe romanice. Mai ales articolul rom. *-ul*, cu forma amplificată *-ula* şi *-ule*, sau serbizată *-uj*, a dat o recoltă bogată de nume cu radical slav, dar cu aspect romanic : *Dedol*, *Dragušla* (Žiča) ; *Bogdul*, *Bratula*, *Negul*, *Radkula*, *Radul*, *Rajul* (Banjska) ; *Bratuj*, *Dobruj*, *Dragčjuj*, *Draguj*, *Dragulin*, *Raduj* (Dečani) ; şi *Dagul*, *Dajul*, *Dojul*, *Dražul*, *Gradul*, *Hrajul*, *Hranul*, *Raduj*, *Radulović*, *Rajul*, *Rasul*, *Stajul*, *Stanul* şi *Vladul* (*Arhangjel*).

Numele acestea le-am putea înmulţi dacă am ţine socoteală de regula stabilită de Petar Skok [1] : ,, caracter romanic au numai numele, în care hipocoristicile slave în *-a*, *-o*, *-e* apar fără nici un sufix", de ex. *Bun*, *Brajk*, *Neg*, *Milk*, *Než*, *Budmil*, *Pomil* etc.

Întemeiaţi pe acest material, învăţaţi ca St. Novaković şi C. Jireček au arătat în parte caracterul romanic al vlahilor care au purtat aceste nume. Istoricul Stanoje Stanojević pare a fi singurul care nu e de acord cu o asemenea părere calificînd-o inexactă şi greşită. Analizînd primul hrisov acordat Dečanilor, dînsul a putut să stabilească o serie întreagă de cazuri concludente şi anume : 1. tatăl are nume străin (vlah, albanez sau bulgar), iar fiul, nume sîrbesc, 2. tatăl are nume sîrbesc iar fiul cu nume străin, 3. moşul avea nume străin, iar nepoţii au nume sîrbeşti, 4. cîteodată moşul are nume sîrbesc, iar nepoţii, nume străin, 5. sînt cazuri cînd moşul are nume sîrbesc, fiul nume străin, iar nepoţii din nou nume sîrbeşti, 6. cîteodată tatăl şi fiul poartă nume sîrbeşti, iar nepoţii nume străin, 7. altădată moşul are nume străin, iar fiul şi nepotul nume sîrbesc şi, în fine, 8. prea adeseori fraţii au nume deosebite : unul sîrbesc, celălalt străin. Prin urmare — încheie Stanojević — numele de persoană din izvoarele medievale sîrbeşti nu pot fi considerate ca informaţie pe baza căreia să se constate sigur obîrşia persoanei respective [2].

Sîntem departe de a judeca obîrşia cuiva după numele ce-l poartă, dar cercetarea lui Stanojević e susceptibilă de oarecare obiecţiuni. Mai întîi

[1] *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Herceg.*, XXX, p. 308. Cf. *Bon Vlahus* la Raguza.

[2] Stanoje Stanojević, *Lična imena i narodnost u Srbiji srednjega veka* [Numele de persoană şi naţionalitatea în Serbia evului mediu], extras din *Južnoslovenski Filolog*, VIII, 1928—1929, p. 151—154.

amestecul de nume ale vlahilor cu cele albaneze şi bulgare împiedică formarea unei încheieri concludente, deoarece raportul dintre masele covîrşitoare sîrbeşti şi dintre fiecare populaţie amintită aici variază de la caz la caz. În rîndul al doilea, numele romanice sînt foarte reduse în tablourile întocmite de dînsul şi nu sînt cele mai caracteristice. În fine între numele străine dînsul a introdus şi cîteva nume biblice precum şi greceşti (Mavren, Abas, Sapran, Progon, Prekala, Kaliman, Staver). De aceea constatările sale sînt interesante, dar nu deplin concludente. Ar fi desigur mai util, dacă am supune unei asemenea analize listele de vlahi şi de albanezi, fiecare separat. În acest caz am obţine mai multe rezultate pozitive, dintre care cel mai important este fără îndoială faptul că vlahii din Serbia, în ce priveşte onomastica lor, se aflau chiar din secolul al XIII-lea sub o puternică înrîurire sîrbească, nu însă atît de covîrşitoare ca să elimine cu totul practica numelor romanice sau măcar a celor romanizate. Aşa se explică de ce revin numele vechi romanice, după o generaţie sau două. E interesant însă că puţine din numele autentic vlahe se repetă şi chiar mai puţine din cele ce au temă slavă şi sufixe romanice. Aceasta denotă că numele vlahe nu sînt doar resturi de onomastică tradiţională, ci oglindă vie a unei realităţi sociale : vlahii din Serbia medievală vorbeau încă, cei mai mulţi, limba strămoşească.

Regula stabilită de Petar Skok ne deschide o uşiţă spre viaţa intimă a vlahilor, prin care se poate desluşi într-o oarecare măsură procesul de asimilare prin care au trecut. Covîrşitoarea majoritate a numelor slave se datoreşte fără îndoială mediului social sîrbesc şi influenţei clerului, care, cu oarecari excepţii, aparţinea tot sîrbilor. Dar foarte multe din numele slave se întrebuinţează şi într-o formă prescurtată. Felul în care se înfăţişează deci aceste hipocoristice depinde nu de botezul preotului, ci de caracterul limbii în care se rostesc. Hipocoristicile bulgarilor, sîrbilor şi ale croaţilor se termină de regulă în *-a*, *-e*, sau *-o* : din *Bunislav* slavii formează numele *Buna* sau *Buno* sau *Buniša*, din *Vladislav*, *Vlada*, din *Radomir*, *Rada*, din *Dragomir*, *Draga* sau *Drage*, din *Chranislav*, *Chrana* sau *Chrane*, şi tot astfel *Nega*, *Ljuba* sau *Ljuboje*, *Brajko*, *Braja*, *Dražko*, *Mile*, *Mirša*, *Paja*, *Prede*, *Dajko*, *Dobre*, *Grade*, *Goja*, *Kraja*, *Stane* etc. De la această regulă nu se face abatere. Vlahul însă nu respectă regula, dacă posedă destul de viu spiritul limbii proprii. *Bun*, *Drag*, *Rad*, *Stan*, *Vlad*, sînt formele care corespund mai bine limbii sale. Întrebuinţînd aceste hipocoristice, el îşi trădează deci evident limba pe care o vorbeşte.

Dacă examinăm din acest punct de vedere numele celor patru mari hrisoave sîrbeşti, vom constata următoarele : vlahii mănăstirii Žiča posedă cele mai multe hipocoristice cu caracter romanic (*Buc*, *Bun*, *Kuk*, *Ded*,

Dragu, *Dragoš*, *Grd*, *Milk*, *Miroš*, *Neg*, *Než*, *Pačen*, *Plen*, *Poneg*, *Pop*, *Rad*, *Radiš*, *Raduš*, *Rug*, *Stan*, *Vlad*, *Voin*). Ele sînt de două ori mai numeroase ca hipocoristicile slave și de trei ori mai multe ca numele romanice. La vlahii mănăstirii Banja predomină hipocoristicile slave, iar cele romanice, deși mai puțin numeroase, egalează pe cele autentice vlahe. La vlahii din Dečani este mult mai neînsemnat atît numărul hipocoristicelor cît și numele neaoșe romanice, iar la cei dăruiți de țarul Dušan mănăstirii din Prizren, hipocoristicile slave predomină, e drept, față de cele romanice, dar aici întîmpinăm cele mai multe nume autentice vlahe.

Creșterea numărului hipocoristicelor slave marchează, fără îndoială, intensificarea procesului de asimilare, reducerea celor romanice trădează însă în același timp, slăbirea forței lor de rezistență. Caracterul romanic al vlahilor de la Žiča se reliefează la începutul secolului al XIII-lea mai clar decît al celor de la Banja, în jumătatea a doua a secolului al XIII-lea, sau mai ales a celor de la Dečani, în prima jumătate a secolului următor. Vlahii aparținători mănăstirii din Prizren se afirmă totuși, prin numeroasele lor nume, cu toate că hipocoristicile slave întrebuințate de ei sînt de trei ori mai numeroase ca cele romanice. Între timp, unii vlahi s-au asimilat deci, alții, deveniți bilingvi, se vor fi apropiat din ce în ce mai mult de faza finală a existenței lor milenare. Vom adăuga că vlahii care purtau numele acestea sînt recunoscuți de însăși cancelaria regilor sîrbi ca populație deosebită și că aceeași cancelarie face distincție între vlahii săi și între cei din Tesalia : hrisovul mănăstirii Sfinților-Arhangheli menționînd pe un aromîn îi zice *Dragja Vlahiot*.

Toponimia și onomastica din ținuturile unde izvoarele istorice au arătat existența populației vlahe de odinioară păstrează, de asemenea, pînă azi, urme netăgăduite despre limba vorbită de ei.

Toponimice vlahe sînt : *Butur*-Polje, *Korbulička Rjeka*, *Kornet*, *Kornišor*, *Kručica*, *Krnul*, *Kampuri*, *Lakustovo*, *Ljepurov*-Do, *Mačkat*, *Miel*, *Mutulovci*, *Nahorevo*, *Negrišor*, *Pirlitor*, *Piskulje*, *Palator*, *Prijot*, *Rotunda*, *Riori*, *Sakulica*, *Sač*, *Surdulica*, *Sora*, *Taor*, *Taure*, *Cipitor*, *Ursule*, *Vatoljevći*, *Kalja*, *Klonšor*, *Lavarda*, *Sora* sau *Sore*, *Maluri*, *Cape*, *Lagator*, *Gura*, *Valje*, *Trokujev Do*, *Carina*, în care se pot recunoaște ușor cuvintele romanice din care s-au format : *buture*, *corb*, *cornet*, *coarnă*, *cručiță*, *cîmpuri* (pl. de la *cîmp*), *lăcustă*, *iepure*, *măciucat*, *mutul*, *năhor*, *negrișor*, *pîrlitor*, *piscul* (*s*)*pălător*[1], *preot*, *rotunda*, *rîuri* (pl. de la *rîu*), *soare*, *sacul*, pl. *saci*, *surdul*, *a ațipi*, *taur*, *ursul*, *vătui*, *calea*, *clonțișor*, *la vardă*, *soare*, *mal*, pl. *maluri*, *țap*, *legător*, *gura*, *valea*, *troc*, *țarină*.

[1] P. Skok a arătat (*Glasnik Skop. nauč*, dr. III, p. 301) că toponimicul *Palàtór* (aproape de Drina) e romanic, fiind anume un derivat din *spălător*.

Dintre antroponimice menționăm următoarele: *Alunović, Barbat, Barbeš, Drakulović, Durmići, Kalat, Kreco, Merulići, Merulja, Mičan, Mičen, Piperi, Radulović, Surduljani, Sugarci, Šutuljići, Šerbul, Valniše,* formate din numele sau cuvintele romanice: *alun, bărbat, barbă, dracul, a durmi,* (*în*)*călat, creț, măr, mărul, Mičeni* (de la *mic*), *piper, Radul, surdul, sugar, șut, șerb, aluniș.*

Adăugăm cuvintele romanice trecute în lexicul sîrbesc al unor regiuni, unde simbioza sîrbo-vlahă a dăinuit timp mai îndelungat: *brinza, bač, dos, deal, fičor, gropa, porta, urda, urdenik, strunga, strungač, faša, pasaran, muscur.* Ele au rămas limitate la anumite graiuri locale, ceea ce este o indicație că vlahii de acolo și-au vorbit limba proprie pînă tîrziu încoace.

Limba romanică s-a vorbit timp îndelungat în regiunile sîrbești și în partea de apus a peninsulei, cîtă vreme în Bulgaria e foarte probabil că a dispărut nu mult după formarea celui de-al doilea imperiu. Altfel nu se poate explica tăcerea izvoarelor istorice cu privire la vlahi, după stingerea primilor Asănești. În regiunea Strumiței și în sud-vestul Bulgariei însă s-au menținut vlahii pînă către sfîrșitul evului mediu. În Serbia ei aveau încă un caracter distinct, la începutul secolului al XVI-lea, după mărturia lui Petantius și anume chiar în regiunea Moravei.

În Bosnia vlahii așezați în număr mai mare în secolele al XV-lea și al XVI-lea și-au păstrat limba încă un timp oarecare, cum arată probele de toponimie culese în Rama: *Bučer, Lagaruš, Kapra, Kale* (rom. *bucin, lăgăruș, capră, cale*) dar mai ales toponimicul *Lavarda* (rom. *la vardă*), care derivă de la o populație ce vorbea încă o limbă romanică.

În Stara Crna Gora, după Erdeljanović au mai existat și în secolul al XVII-lea fragmente de vlahi care vorbeau o limbă romanică. Aceasta se poate afirma cu mai multă probabilitate despre vlahii de pe teritoriul kučilor unde pînă azi se cunoaște forma romanică a cuvîntului *struga*: *Strunga Radičeva* și *strungač.* După G. Giuglea, acest cuvînt foarte vechi a fost transmis de păstorii vlahi tuturor popoarelor învecinate. La sîrbo-croați cuvîntul romanic devenind *struga,* dovedește pătrunderea lui înainte de secolul al IX-lea, cînd *un* + cons. putea să dea *u,* ca în reflexele lui ѫ paleoslav. În vechiul Muntenegru întîmpinăm de aceea formele sîrbești *Strugarevo* și *Strugari,* tot așa în regiunea Kosmaj: *Strugari.* Forma *strunga* n-a putut s-o încetățenească decît o populație care vorbea o limbă romanică și avea rol precumpănitor în viața pastorală. Împrejurarea că *strungač* s-a păstrat încă în limbajul local, ca termen comun, pare a dovedi că limba din care a fost împrumutat s-a stins nu prea demult, după ce vechiul ѫ s-a transformat în limba sîrbească în *u.* Aceasta ne determină să coborîm pînă în secolul al XVI-lea sau chiar și numai pînă în secolul al

XVII-lea. În tot cazul, e caracteristic pentru regiunea *Kuči* că păstrează un număr mai mare de cuvinte romanice care nu se întîmpină în alte ținuturi sîrbești. Regiunea e îmbibată, într-o anume parte, de albanezi imigrați în timpurile mai noi.

În regiunea din preajma orașului Cattaro, în secolul al XV-lea se făcea încă deosebire între albanezi, slavi și vlahi, probabil pe baza limbii vorbite. E interesant că la 1284 unul din martorii vlahului Gunja — și anume raguzanul Michael Gerdusii — subliniază faptul că, cu prilejul certei iscate, a auzit voci strigînd în limba slavă [1] (*audivi voces clamantes in lingva slavonica*). Turmarii vlahi știau toți sîrbește, căci altfel ei nu și-ar fi putut exercita meseria. Dar aceiași vlahi, cîți au mai persistat în regiunea muntoasă ce se întinde pînă la Narenta, vorbeau încă în secolul al XVI-lea în limba proprie, după mărturia lui Domenico Negri, deși cum se vede din listele lui Dinić (*Jug. Ist. Časopis*, III, p. 134) și P. Skok, onomastica lor este aproape în întregime slavă. Regiunea aceasta reprezintă, după cum vom vedea, un vad de trecere pentru vlahi, de unde vor pleca mai întîi spre valea Cetinei și spre Velebit, apoi spre Dalmația de nord și Istria. Dacă admitem cu Rački, că vlahii din Croația s-au așezat acolo în secolele al XII-lea și al XIII-lea, trebuie să presupunem că ei au fost recunoscuți dintru început ca avînd caracter propriu. De aceea au fost tratați și în veacurile următoare ca un fragment de populație aparte. Sîntem prin urmare îndreptățiți să susținem că ei vor fi vorbit încă și în noua lor patrie timp destul de îndelungat limba proprie. Probele de limbă rămase de la ei, deși foarte puține, pledează de asemenea pentru această părere. Dar procesul lor de asimilare va fi fost aici mai rapid decît în alte părți și din pricină că unii s-au făcut catolici și au ajuns astfel sub înrîurirea efectivă a clerului croat. Este foarte caracteristic faptul că, în neamul Silăneștilor din Brdari, care poartă nume autentice croate, întîlnim o dată hipocoristicul *Vladu*, fără îndoială romanic, precum și *Rădunel* care se dă în paranteză pentru a explica numele croat *Radmil*, cum se precizează de altfel și numele lui *Milutin* zis *Kupšor*. Întrebuințarea acestor hipocoristice trădează graiul romanic, familiar la acești vlahi, încă și spre mijlocul secolului al XV-lea. Totuși nu trebuie pierdută din vedere împrejurarea că, în preajma lor, pe insula Veglia și în Istria, s-a vorbit și se vorbește pînă în ziua de azi limba vlahilor de odinioară. Faptul acesta rămîne cel mai puternic argument pentru romanitatea vlahilor și morlacilor din Croația și Dalmația : resturile din Veglia, care au fost în agonie aproape întreg secolul al XIX-lea, și frînturile de populație

---

[1] Dr. Gregor Čremošnik, *Istoriski Spom. Dubrovačkog arhiva*, seria III, p. 126.

istroromînă, care şi-au păstrat încă limba proprie în Val d'Arsa şi sub Monte Maggiore.

De aceea nu sîntem de acord cu părerea lui Erdeljanović, care susţine într-unul din meritoasele sale studii, că deşi în secolul al XV-lea vlahii se disting clar de croaţi şi sîrbi, ei erau încă de atunci asimilaţi de slavi[1]. În realitate cei mai mulţi vlahi care s-au mutat, de la 1450 încoace, din Dalmaţia de nord în Istria, vorbeau încă o limbă romanică. Numai din secolul al XVI-lea începe a progresa foarte rapid procesul lor de asimilare. Aceasta e şi părerea lui Jireček. E drept că Šufflay susţine că morlacii nu s-au slavizat decît pe la sfîrşitul secolului al XVII-lea (*Od onda, za cijelo od konca 17 vijeka, poslavenjeni su i snažni Morovlasi*, adică ,,de atunci, cu siguranţă de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, s-au slavizat şi viguroşii morovlahi")[2], dar pentru o asemenea constatare noi n-am reuşit a găsi alte probe, decît mărturiile unor scriitori contestaţi.

Părerea lui Petar Skok că toţi aceşti vlahi vorbeau două limbi, slava în viaţa publică şi o limbă romanică în cea particulară[3], nu o putem primi decît cu observaţia că bilingvismul constituie faza premergătoare asimilării complete. Un popor bilingv e sortit a-şi pierde limba proprie în cel mult două generaţii, iar vlahii din Peninsula Balcanică, legaţi atît de strîns de populaţiile bulgară, sîrbă şi croată, s-au menţinut totuşi un mileniu întreg, ceea ce ne permite a presupune că limba slavă n-a pătruns în familia lor decît tîrziu.

Nu este de competenţa noastră a încerca o analiză mai amănunţită a limbii vorbite de vlahi. Cîteva din caracteristicile ei însă e nevoie a le sublinia, fiindcă ne ajută să ne formăm o părere istoriceşte mai bine susţinută despre originea şi evoluţia lor.

Una din particularităţile cele mai caracteristice ale limbii vlahilor din întreaga jumătate nordică a Peninsulei Balcanice o constituie forma *-ul* al articolului : *Dančul, Drakul, Gagiul, Mikul, Mutul, Stančul, Surdul, Ursul, Visul* etc. Forma aromînă a articolului *-lu* nu o întîlnim niciodată în documentele medievale, nici în toponimia sau în onomastica păstrată de la vlahi.

De asemenea, conservarea labialelor pare a fi un fenomen general la toţi aceşti vlahi. Pentru a confirma cu exemple constatarea aceasta, ajunge să citām numele cele mai cunoscute : *Durmitor, Visitor, Mijeli, Visulovići, Pičor* (lîngă Teteven, în Bulgaria).

Alt fenomen caracteristic este rostirea lui *č* şi *ğ* : *Kručica, Pitiči, Mačkat, Mačukat, Maržini* (sau *mangjini*). În două cazuri regula face

[1] Erdeljanović, *O poreklu Bunjevaca*, Belgrad, 1930, p. 321—322, 248 şi urm. şi p. 322.
[2] Dr. M. Šufflay, *Srbi i Arbanasi* [Sîrbii şi albanezii], p. 81.
[3] Dr. P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split, 1939, p. 44.

excepție : un membru al familiei Gradi din Raguza e numit în Serbia, și chiar în secolul al XV-lea, *Cinculović* (Țințulovici). Chiar dacă am admite la baza numelui cuvîntul aromîn *tzintz*, ceea ce pare dubios (și pentru *Cincofci* din Bulgaria), trebuie să adăugăm că această poreclă i se dă raguzanului în batjocură și nu acasă, ci în Serbia. Al doilea caz este al familiei *Cinci* din Krajina Bosniei. Numele apare însă și în altă formă : *Cinac*; deci poate să nu fie aromînul *tzintz*. Familia aceasta a venit prin secolul al XVIII-lea din Zeta în Dalmația de nord și de aici s-a mutat în regiunea rîului Una în Bosnia. Ar putea să fie, prin urmare, numele unui aromîn pornit să-și caute condiții mai bune de trai, împreună cu urmașii vlahilor din Zeta. Nu departe de muntele *Vlainja*, pe teritoriul tribului Cuce, o parte a comunei Kčevo se numește *Čireš* (rom. *cireș*), ceea ce confirmă regula generală[1]. Petar Skok derivă, în fine, numele vlahilor *Kičurići* din cuvîntul rom. *picior* (palatalizat *kičor*). Dar nouă ni se pare mult mai probabilă explicația acestui nume din dr. *chiciură* care a dat și în Țara Romînească un asemenea toponimic[2].

Stabilind astfel caracteristicile limbii vlahilor din jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice sîntem îndreptățiți a exclude cu desăvîrșire presupunerea că ei ar fi fost aromîni. Constatarea aceasta o confirmă și faptul că o bună parte din vlahi au fost rotacizanți și că descendenții lor din Istria întrebuințează pînă azi rotacismul (pronunțarea lui *n* intervocalic ca *r*). De aceea se numesc aceștia din urmă *rumeri* < *rumîni*. Pronunția aceasta o atestă în secolul al XVII-lea Irineo de la Croce, dar ea se întîmpină încă de trei ori în documentele istorice : *Pagarušani* (1326), *Sarebire* (1458) și *Zmantare* în secolul al XVI-lea. Numele cătunului *Pagarušani*, dăruit de Ștefan Dušan mănăstirii Dečanilor, are drept temă cuvîntul rom. *păgîn* cu sufixul *-uș*. Celelalte două cazuri relevate de noi, *Sarebire* < *sare bine* și *Zmantare* < *smîntînă*, au fost aprobate și de Skok și Pușcariu. Lingvistul de la Cluj observă însă că alte două cuvinte : *gunna* (numele lui *Gunja*) și *Maržini* fac excepție de la regulă, fiindcă la primul avem în latină *n* lung, iar în *maržini* a intervenit influența disimilatorică a lui *r* precedent. *Pagarušani* era un cătun, pe care noi nu am reușit a-l localiza precis, dar bănuim că era situat în regiunea Titograd (Podgorița). *Sarebire* era numele unui sat în Bosnia, lîngă Tišča, un afluent al Drinjačei (spre apus de Drina), iar numele lui *Zmantara* l-a avut în secolul al XVI-lea un vlah mutat din nordul Velebitului în împrejurimile orașului Dubovac.

Cercetările mai nouă au scos la iveală încă vreo cîteva cuvinte rotacizate, rămase în urma vlahilor asimilați de mult de populația sîrbo-croată :

[1] *Naselja*, 24, p. 146.
[2] Iorgu Iordan, *Nume de locuri romînești în R. P. R.*, p. 17.

maruket, derivat de la rom. *măruche*, dr. *mănuchi* < lat. *manuculus*, toponimic în regiunea munților Šar, spre sud de Prizren. Tot aici avem : *Konora*, născut prin metateză de la *Korona* (rom. *curună, cunună*). Aceeași temă, în *Koronatje* (care e rom. *curunat*) din Visočka Nahija (Bosnia). *Korona* se întîmpină și în Kačer, o regiune în stînga Moravei. În Titograd avem *Burazerovići*, numele cărora păstrează salutul rom. *bună seara*. Neamul lor e originar din Grade, o localitate situată mai la nord-vest, dar de aici s-au mutat, cum a arătat Skarić, în apusul Bosniei. Învățatul sîrb constată că *Burazerovići* derivă din Temnić, regiune în stînga Moravei, dar că príma lor obîrșie este a se căuta în Toplița, ceva mai spre miazăzi. În Rama Bosniei, de lîngă frontiera de apus a Herțegovinei, avem două rotacisme : *Bučer* și *Lagarušići*. Primul păstrează cuvîntul rom. *bucin*, *bucen* (< lat. *bucinum*) rotacizat și preluat de populația sîrbă în forma *bučer*. *Lagarušići* are la bază cuvîntul *a legăna* < lat. *leviginare* < *levis* + *aginare*, de la care s-a derivat *leagăn*, dim. *legănel*, *legănaș*, *legănuț*, iar în Banat *lăgănuș*[1]. *Lagaruš* corespunde formei întrebuințate în Banat. În fine, Petar Skok constată în insula Veglia toponimicul *Funtura*, care e rom. *fîntînă*[2].

Ținînd seama de locul de proveniență al acestor cuvinte, putem stabili aria inițială a rotacismului în teritoriul dintre Morava și Drina, spre miazăzi de la munții Rudnik pînă în Kosovo Polje, iar în apus din Starivlah pînă către munții Šar. De aici a iradiat acest fenomen lingvistic o dată cu migrațiunea vlahilor spre apus și spre sud-vest și prin urmare în acest teritoriu urmează să căutăm patria de origine a istroromînilor, care sînt rotacizanți, precum și a vlahilor, din Croația și Veglia, aceștia din urmă porniți în secolele al XI-lea — al XII-lea.

Teritoriul situat în dreapta Moravei nu pare să fi aparținut acestei arii, cum arată numele *Valňiš* < rom. *aluniș*.

Despre zona dintre Vranje și Prizren nu avem nici o indicație, dar numele frăției mahomedane *Alunovići* < rom. *alun*, regiunea Titograd (Podgoriței), arată că au existat aici și vlahi care nu rotacizau. În acest caz *Pagarušani* și *Maruket* trebuie atribuite unui curent de migrațiune coborît din nord-est, cum se explică și cazul Burazerilor. *Alunovići* din Lika sînt plecați probabil din Podgorița.

În tot cazul, aria rotacismului coincide cu aria răspîndirii termenului *cătun*, și aceasta ne permite să împărțim teritoriul locuit de vlahii balcanici în evul mediu în două zone distincte. Prima și cea mai veche e zona ce se întinde, în stînga Moravei Mari, spre sud de la munții Rudnik pînă

[1] Candrea-Densusianu, *Dicț. Etim.*, s. v.
[2] *Arhiv za arbanasku starinu*, II_2, p. 333.

la Vranje, iar spre apus, pînă în Drina, pe tot cursul acestui rîu. A doua zonă cuprinde teritoriul de contact cu dacoromînii, în sudul Dunării, de la Timoc pînă în Morava şi de la Niş spre răsărit, pînă dincolo de munţii Balcani. În aceste două zone, strîns legate, trebuie plasată patria de origine a celor două dialecte balcanice : istroromîn şi meglenoromîn.

Puşcariu constată o seamă de potriviri între dialectul istroromîn şi între limba vorbită de vlahi : prefacerea lui *dz* şi *dž* în *z* şi *ž*, care ar putea să fie veche (de ex. *Maržini*, *Žeči*, *Žurović* şi probabil *Buza*) şi redarea lui *ă* protonic prin *a* (*Bradel*, *Katun*, *Mačkat*, *Oparitul*, *Ratunda*, *Zmantare*) ceea ce ar fi începutul unei rostiri caracteristice a dialectului istroromîn. Formele *Gjureski Do* din Muntenegru şi *Andresko* (Bosnia) sînt istroromîne (sufixul onomastic *-escu*, Giadresku, Zelesko)[1]. Tot asemenea numele *Porta* (Krajište-Vlasina) şi *Gropa* (Kuči) devenite caracteristice prin reducerea diftongului *oa* în *o*[2]. Deosebiri nu relevă decît una : *diftongii au*, *ău* şi *eu* nu se schimbă în *av*, *ăv* şi *ev*, ci se păstrează sau evoluează chiar la *ao*, *eo* (*io*) : *Prijot*, *Taure*, *Taor*. Ovservăm însă că apelativul din urmă, întrebuinţat ca toponimic, se întîmpină cu formele următoare : *Tavrići* (în Temnići, din stînga Moravei) şi *Tachorski Brijeg* (în Bosnia), ambele deci în zona arătată de noi ca rotacizantă ; de altă parte, în Kolubara, la capătul curentului de migraţiune venit din ţinutul dintre Timoc şi Morava, am constatat toponimicele *Taor*, *Taorska Stijena*, *Taore*, iar lîngă Skoplje, între Pčinja şi Vardar, tot forma *Taor*. Observăm că în regiunea din urmă noi bănuim o infiltraţiune dacoromînă venită dinspre munţii Bulgariei.

Pentru a aprecia istoriceşte aceste deosebiri, ne vedem nevoiţi a sublinia ceea ce reiese şi din expunerile de pînă aici, că vlahii, care aveau să vorbească dialectul istroromîn, au plecat din teritoriul situat la stînga Moravei cel mai tîrziu în secolul al XII-lea şi, aşezîndu-se în regiunea muntoasă a Dalmaţiei, dintre Morača şi Neretva, au format nucleul de unde a iradiat populaţia istroromînă în secolele al XV-lea şi al XVI-lea. Urmele romanice din hrisoave şi toponimia regiunilor sîrbeşti derivă însă în cea mai mare parte de la vlahii rămaşi pe loc, în patria lor străveche.

Nu tot aşa de clar vedem raportul acestor vlahi cu meglenoromînii aşezaţi pe Vardar, în regiunea Gjevgjeli. Prezenţa termenului *cătun* ca unul ce era împămîntenit în dialectul lor, ne determină să le presupunem patria de origine în apropierea imediată a vlahilor din Serbia. Lipsa rotacismului pledează tot pentru o regiune situată mai înspre răsărit, ca şi faptul că în teritoriile astăzi sîrbeşti n-au lăsat urme de limbă, specifice dialectului lor.

[1] Sextil Puşcariu, *Studii istroromîne*, II, p. 297.

[2] *Ibidem*, II, p. 330. Pentru caracterul romîn al numelui *Gropa* este şi Erdeljanović, *Naselja*, 24, p. 273.

Toponimicele *Mer*, *Merul*, *Merulja* pot fi considerate megleno-romîne, ca şi termenul *poturnata*, întîlnit la Mijaci din Mavrovo[1]. Numele *Vlasi*, ce se dă şi azi locuitorilor din regiunea muntoasă a Pčinjei Superioare, ne reaminteşte faptul că meglenoromînii se numesc în graiul lor *vlaşi*. Presupunîndu-le leagănul străvechi în regiunea Strumei, contactul cu Rodope e foarte apropiat.

Deplasarea lor în aşezările de azi o atribuim epocii în care turcii au acordat pretutindeni libertate de mişcare populaţiei vlahe, jumătatea a doua a secolului al XV-lea şi în secolul al XVI-lea, cînd se vor fi mutat şi vlahii din munţii Tomor în Albania, şi cei din Gopeš şi Mulovişte, în Macedonia de nord, precum şi cei din regiunea Mavrovo.

---

[1] Cf. Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI—XII)*, p. 48: *puturnari* „a întoarce (uşa)".

CONSIDERAŢII ISTORICE

Vechimea aşezărilor vlahe şi resfirarea lor

Aşezările vlahilor din secolele al X-lea — XVI-lea ocupă, după cum am văzut, un teritoriu destul de binecunoscut în jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice. Nucleele lor de căpetenie se găsesc încă tot înlăuntrul zonei formate de romanitatea dunăreană[1], prin asimilarea populaţiei autohtone în primele şase veacuri ale erei noastre. Dar s-au produs şi modificări însemnate. Romanitatea Moesiei Inferioare nu mai există în jumătatea a doua a evului de mijloc, iar cele două Dacii sud-dunărene au păstrat numai fragmentar resturile latinităţii de odinioară. Nordul Moesiei Superioare, fâşia ce se întinde de la Margum (Morava) pînă la Sirmium, în apropierea imediată a Dunării, a fost de asemenea pierdută. La sud însă provincia aceasta va adăposti timp de aproape un mileniu pe descendenţii autohtonilor romanizaţi, pe care îi va feri de asimilare doar izolarea lor socială. Şi în Dardania se pare că s-au menţinut în întregime, iar în Praevalis poate numai în parte. Resturile care se constată dincolo de vechea frontieră a romanităţii balcanice, în Rodope, în valea Mariţei şi pe malul Mării Negre, ba chiar şi cele din jurul Sofiei, sînt revărsări ulterioare, datorite mai ales felului de viaţă a păstorilor vlahi dar şi penetraţiei slave şi bulgare. Acesta e şi cazul vlahilor şi morlacilor din hinterlandul litoralului dalmatin, din Bosnia şi Croaţia.

Vechimea acestei configuraţii geografice a vlahilor presăraţi în masa imensă a populaţiei slave se poate dovedi prin numeroase menţiuni istorice.

Prima menţiune o avem din anul 976 cînd, după Kedrenos, un descendent al ţărilor bulgari, David, a fost ucis lîngă locul numit Stejarii

[1] C. Jireček, *Die Romanen*, I. p. 13 şi urm.

11. — c. 2025.

Frumoşi, între Prespa şi Castoria, de către nişte vlahi călători[1]. „Vlahii călători" sînt cei din ţinutul situat la nord de Prizren, care se îndeletniceau cu conducerea caravanelor, formînd o clasă binecunoscută de hrisoavele domnitorilor sîrbi. Ei nu sînt aromîni (la care vor fi existat de asemenea chirigii cărvănari, fără a se numi însă niciodată „călători oditai"), ci vlahi din zona nordică, aflaţi în exerciţiul meseriei lor. Ceea ce ştim despre ei nu ne îndreptăţeşte a-i considera aşezaţi între Prespa şi Castoria[2].

A doua menţiune e din anul 1019 ; în acest an, „vlahii din toată Bulgaria" au fost supuşi de-a dreptul arhiepiscopului din Ohrida. Prin Bulgaria se înţelege întreg teritoriul anexat de Vasile II imperiului său, prin urmare nu numai partea apuseană a Macedoniei, cu centrul în Ohrida, ci şi nordul dunărean. Am fi mai precişi dacă ne-am gîndi la teritoriul celor 30 scaune episcopeşti, de sub a căror jurisdicţie au fost scoşi vlahii. Impăratul creează o situaţie privilegiată vlahilor din toată Bulgaria, înlăturînd jurisdicţia episcopilor locali. Hrisovul acesta ne arată însă şi starea lor difuză. Ei nu sînt compacţi pentru a constitui un episcopat cu reşedinţă proprie, ci resfiraţi „în toată Bulgaria". Pe lîngă numărul redus, ce se deduce în chip logic din text, hrisovul împăratului Vasile II ne dă dreptul a considera pe vlahii din secolele al XIII-lea şi al XIV-lea ca existînd la începutul secolului al XI-lea : mai mult încă, evident că situaţia aceasta este o moştenire a imperiului bulgar[3]. Dacă este aşa, vlahii „din toată Bulgaria" reprezintă aşezările din Haemus şi din valea Moravei, îndeosebi pe cei dintre Braničevo şi Niš, dar tot aşa şi pe cei din Rodope şi valea Vardarului, precum şi pe vlahii stabiliţi în teritoriul situat la nord de Skoplje. Se ştie că izvoarele bizantine — Ana Comnena şi Nicetas Choniates — confirmă pentru secolele următoare existenţa lor în regiunea Haemusului, precum şi mai la sud, în valea Mariţei şi în Rodope.

În ţinutul Prizrenului şi la nord de Skoplje atestarea documentară întîrzie pînă în 1198 şi 1220, dar această întîrziere e compensată de informaţiunile bogate ale hrisoavelor mănăstireşti dăruite de Nemanizi. Lîngă Skutari se pomenesc vlahii, mai întîi, în anul 1280, cam tot atunci (1278) însă şi în teritoriul Raguzei. Vechimea adîncă a aşezărilor de vlahi de lîngă litoral e confirmată de Presbiterul din Dioclea (jumătatea a doua a

---

[1] G. Murnu, *Istoria romînilor din Pind*, p. 9 : παρά τίνων βλάχων οδιτῶν

[2] Fiind călători, turmari (ponosnici), ei se mişcau de la un capăt al peninsulei la celălalt. Ni s-au păstrat informaţii şi despre alte conflicte, pe care le-au avut în astfel de drumuri : cel mai binecunoscut e descris de Jireček, în *Wlachen und Maurowlachen*, p. 115. O caravană de vlahi atacă şi jefuieşte pe raguzanii bătuţi de Radoslav Pavlović (1430).

[3] I. Snêgarov, *Istorija na ohridskata arhiep.*, I, p. 53—54, după care împăratul Vasile II a căutat să menţină toate legiuirile ce au existat sub ţarul Samuil : „De aceea a acordat poporului bulgar privilegiul de a fi administrat de conducători proprii şi după obiceiurile proprii".

secolului al XII-lea), care îi cunoaşte sub denumirea de morovlahi. Numele de persoane din secolul al IX-lea, pe care nu numai Jireček, ci şi Šufflay le consideră incontestabil romanice, sînt ale unor şerbi, care au putut fi aduşi din interiorul peninsulei. Dacă s-ar dovedi ca atare, ele se pot considera drept primele probe de limbă romanică. Mai sigure sînt *Negulus* la Zara Vecchia în anul 1070, apoi *Draculus* şi *Dedulus*, lîngă Spalato în 1080. În fine, *Radul*, pomenit în Tagliamento între anii 1170—1180, încheie lista mai elocventă decît ne-am fi aşteptat.

Adăugăm că într-un privilegiu al regelui croat Krešimir, din anul 1070, se menţionează vlahi pe insula Pago (.... *uillas Pagi: Pecani, Murowlani, Vlasići*...), dacă aceste toponimice reproduc exact textul[1]. În tot cazul ele se apropie de aspectele mai tîrzii ale numelui vlahilor şi se pot considera, alături de numele romanice întîlnite în documentele oraşelor dalmatine din secolul al XI-lea, drept dovadă pentru începutul infiltraţiilor vlahe în aceste regiuni.

Dar vechimea acestei configuraţii geografice a vlahilor din nordul Peninsulei Balcanice o dovedesc şi informaţiile ce le avem despre feluritele grupe care s-au constituit în cursul timpului. Ele se diferenţiază una de alta prin formele de organizare socială şi prin raporturile lor faţă de statul în care se adăpostesc. Vlahii din Haemus dispun de cetăţi, dau ostaşi luptători, iar căpeteniile lor conduc războiul împotriva bizantinilor şi sînt în stare să creeze un imperiu nou cu o dinastie proprie. Ei reprezintă, prin urmare, o populaţie veche şi în simbioză strînsă cu populaţia slavo-bulgară. Vlahii din statul medieval sîrbesc nu sînt factor politic, ei apar ca păstori, crescători de animale şi chirigii. Cele două clase, voinicii şi călătorii, în care sînt înglobaţi, formează însă, alături de agricultorul sîrb, izvorul de căpetenie al veniturilor ţării. În partea de nord a Serbiei aşezările lor se numesc sate, în sîrbeşte „selo", în regiunea Prizrenului însă, în Kosovo Polje şi în regiunea munţilor Šar, cătunul pare a reprezenta exclusiv forma de aşezare a acestor păstori. Cătunul nu e aşezare vremelnică, ci cu o stabilitate ce se poate urmări în documente. E adevărat că păstorul vlah se mişcă neîncetat, dar în cele mai multe din hrisoavele sîrbeşti se fixează şi iernaticele, care sînt o dovadă neîndoielnică despre mişcările lor periodice. Transhumanţa e, prin urmare, prin excelenţă, caracteristica păstoritului vlah din Serbia, Zeta, Muntenegru, Herţegovina şi Dalmaţia, pînă la venirea turcilor[2]. Dar ei nu sînt numai păstori de oi, ci dispun şi de vite

---

[1] Fr. Rački, *Documenta*, p. 81.

[2] Afirmaţia lui P. Skok, că aceşti vlahi „n-au cunoscut aşezările statornice", e desminţită de realităţile istorice ale evului de mijloc. (Cf. Dr. P. Skok, *Dolazak Slovena na Mediteran*, p. 126).

şi cai, fac pe chirigii regatului şi ai mănăstirilor, poartă cu caravanele de cai mărfurile raguzanilor şi aduc sare în interiorul ţării din depozitele litoralului dalmatin. Vlahii din Serbia trăiesc, în fine, sub conducerea unor juzi, primichiuri şi cnezi, şi, cei mai mulţi, în „frăţii".

Cei aşezaţi spre apus de Durmitor, în Muntenegru şi Herţegovina au avut de asemenea cătunul ca formă de aşezare omenească dar caracteristica lor de căpetenie este viaţa în triburi, pe care n-o găsim la cei din Serbia. Ea nu poate să fie explicată decît ca rezultatul unei simbioze îndelungate cu triburile albaneze şi sîrbeşti din aceste regiuni. Triburile vlahilor au ocupat aici cele mai bogate păşuni nu numai în munţi, ci şi la poalele lor, de-a lungul podişurilor cu climă dulce. Ei erau exclusiv păstori şi chirigii. Toponimicele rămase după ei reamintesc viaţa pastorală : muntele *Durmitor*, un altul *Visător* (menţionat întîia dată astfel, pe urmă tot *Visitor*) şi *Ţipitor* (de la rom. *a aţipi*), *Murgule* (un podiş sub Durmitor) şi *Palator* (rom. *spălător*), un vad pe rîul Drina, unde se spăla lîna. Triburile înseşi poartă uneori nume plastice romanice : *Alunovići*, *Visulovići*, *Bukurovići*, *Piperi*, o familie din insulele dalmatine *Mrljani* (adică mîrlani), un sat în Muntenegru se cheamă *Mačuga* (rom. *măciucă*), iar un loc în Visoki (Bosnia), *Măčugani*. După profesorul Erdeljanović, este inadmisibil a se crede că sîrbii au aşteptat colonizarea vlahă pînă în secolele, să zicem, al IX-lea sau al X-lea, pentru ca să afle de la ei că *Durmitorul* şi *Visitorul* se cheamă cu acest nume. Meritosul antropogeograf adaugă : e absurd a se presupune despre regiunile acestea că au fost cu totul pustii, fără nici un rest de populaţie veche, cînd se ştie că ele erau bine populate. Învăţatul sîrb confirmă deci vechimea mare a aşezărilor vlahe de aici : ele ne pot ispiti să coborîm pînă în epoca ocupaţiei slave din aceste regiuni, în secolul al VIII-lea, dacă am aproba raţionamentul său.

Vlahii din valea Cetinei şi din „banatul" croat au un aspect social cu totul deosebit. Ei sînt agricultori aşezaţi în preajma cetăţilor, dispun de privilegii vechi şi îşi trăiesc viaţa, am putea spune, într-o „quasi autonomie", sub „capi" proprii. „Legea" lor vlahă constituie o codificare de drepturi şi nu un catastif de sarcini şi obligaţiuni, ca la vlahii din imperiul ţarului Dušan. Sînt aşezaţi în sate şi în cătune, iar mai marii lor se numesc „cătunari". Împărţiţi în unităţi militare deosebite, servesc cu credinţă pe o seamă dintre magnaţii croaţi, ca şi pe banul ţării. Dacă nu trăiesc exclusiv din păstorit, ca cei din regiunile situate la sud de Neretva, ei mai ţin totuşi turme de oi, care se mişcă periodic între litoralul cu climă mai blîndă şi munţii Velebitului sau între munţii din nordul oraşului Fiume şi între Gacko. Rački, marele istoric croat,

așază începutul infiltrațiunilor vlahe în Croația în secolele al XII-lea și al XIII-lea; noi credem însă că ea trebuie datată cu cel puțin două veacuri mai înainte, pentru ca evoluția lor în noua patrie să poată fi explicată.

Concluzia sigură ce se desprinde din aceste expuneri este, prin urmare, că tabloul răspîndirii geografice a vlahilor balcanici, văzut în secolele al XII-lea — al XV-lea, este foarte vechi și datează mult înainte de secolul al X-lea. Evoluția lor socială deosebită, precum și dispariția totală a clasei orășenești, distrusă la primul iureș al slavilor cuceritori și chiar a populației agricole, asimilată aproape complet în secolele ce au urmat, confirmă o asemenea concluzie. Părerea lui Erdeljanović că sîrbii au împrumutat de la vlahi numele *Durmitorului* și al *Visitorului*, în pragul secolului al VIII-lea, pare astfel a avea un temei real.

O altă constatare ce se impune, în temeiul cercetărilor făcute, este că aria de răspîndire a elementului vlah în Peninsula Balcanică trebuie considerată drept rezultat al unui îndelungat proces istoric.

Mai întîi, însăși tradiția istorică foarte veche, deși plutește în întuneric, ne îndeamnă să adoptăm această părere. Kekaumenos aduce pe aromîni din regiunile situate lîngă Dunăre și Sava, prin Rascia din veacul al XI-lea,[1] crede deci într-o mișcare de la nord la sud. Presbiterul din Dioclea, care a trăit în jumătatea a doua a secolului al XII-lea, consideră pe morovlahi de origine din „provincia latinilor"[2], sub care nu se pot înțelege decît teritoriile romanizate din nordul peninsulei, mai ales că deplasarea vlahilor o atribuie venirii bulgarilor. În fine, și autorul anonim al descrierii geografice din anul 1308 crede a ști că masa întinsă de vlahi care locuiesc în Macedonia, au venit dinspre nord spre sud, alungați de unguri[3]. Tradiția se bazează pe o realitate istorică prea binecunoscută: năvălirea slavă a împins elementele autohtone de la nord spre sud și de la est spre vest, iar expansiunea politică bulgară din secolele IX și X a determinat aceeași direcție curentelor de migrațiune.

Este adevărat că nici izvoarele istorice privitoare la teritoriul bulgar, nici cele din Serbia nu ne-au păstrat vreo știre despre mișcări mari ale vlahilor. Cei din Byzia, care apar în apropierea Constantinopolului și sînt trecuți în Asia Mică, privesc sfîrșitul secolului al XIII-lea și sînt păstori veniți să-și ierneze turmele de oi, iar vlahii coborîți la Athos și așezați temporal acolo, poate să fi fost aromîni. Harta ne arată că și vlahii din Rodope și din valea Strumei s-au desprins din ramura nordică,

[1] G. Popa Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, II, p. 123.
[2] Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum* etc., III, p. 478.
[3] G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei romînilor*, II, p. 17.

fie ca rezultatul unei expansiuni pastorale, fie împinşi de valul năvălitorilor. Aceeaşi interpretare o dăm şi pentru vlahii din Anchialos şi Mesemvria şi pentru cei din valea Mariţei. Ei toţi se găsesc într-un teritoriu, care aparţinea zonei greceşti şi de aceea e cu neputinţă a-i considera autohtoni.

Există însă şi documente care admit posibilitatea pentru deplasarea vlahilor : cînd Ştefan Nemanja dăruieşte vlahi mănăstirilor din Hilandar, într-o regiune nou ocupată de la bizantini, el ia toate măsurile ca aceştia să nu se refugieze în teritoriul fiului său, al marelui jupan sîrbesc, adică de la Prizren spre nord-vest. Regele Uroš Milutin în hrisovul dăruit Hilandarului dispune (1282—1298) : „Cine vine din ţară streină, din afară de regatul nostru, la sf. biserică, fie paric, fie vlah, fie orice strein, să fie al sf. biserici". Se admite deci un curent de migraţiune. Între vlahii mănăstirilor sîrbeşti, unul se chiamă *Ban*, altul *Dunav* şi un altul *Kuman*, ceea ce arată, dacă nu originea, cel puţin o influenţă de la nord. *Bugarski Katun*, pomenit în donaţia mănăstirii Banja, la începutul secolului al XIV-lea, indică originea din Bulgaria ; vlahii au venit, poate, nu de mult, dintr-o regiune supusă celui de-al doilea imperiu. *Vlasi Sremljani* ai mănăstirii Dečani (1330) dovedeşte originea nordică, din Sirmium, a acestor vlahi, al căror sat există şi astăzi. Între cuvintele de origine slavă ale istro-romînilor, învăţatul Miklosich a găsit unele, care n-au putut fi împrumutate în Istria, nici din limba croaţilor, nici a slovenilor (*demboc* „adînc", *dobîndesc*, *grumb*, *tîmpesc*, *undiţă*). Ele se explică numai prin limba bulgară. Forma *Dumboka* se aude şi azi în unele insule din Adriatică, pe unde s-au retras vlahii din acelaşi val care a ajuns şi în Istria. Lucijan Marcić atribuie influenţei romanice pronunţarea cu nazală a unor cuvinte slave din dialectul acestor insule situate lîngă Zara şi Sebenico[1]. Credem că are dreptate, cu atît mai mult că în aceleaşi insule întîmpinăm şi alte nume cu caracter pronunţat romanic : *Mačukat*, *Munćel*. O asemenea direcţie de migraţiune, plecată de pe teritoriul lingvistic bulgar, o dovedeşte şi numele unei familii din Stara Crna Gora[2], anume *Gjalci* ; în ea se recunoaşte uşor un derivat de la cuvîntul bulgar *dêl*, care în forma romanică se pronunţă *deal*. *Djalci*, cu fonetismul muntenegrin (cf. *djed* = *ded*), înseamnă „locuitori din deal", „deleni", dar persistenţa acestui cuvînt nu se poate explica decît prin înrîurirea unui element străin, adică a celui vlah. Cuvîntul se găseşte însă şi în Krajina Bosniei, în Bihač, unde o familie se numeşte tot *Djal*[3]. Nu greşim deci, dacă considerăm şi forma acestui cuvînt drept călăuză pentru a stabili direcţia migraţiunilor vlahe.

---

[1] *Naselja*, 26, p. 530.
[2] *Ibidem*, 24, p. 176—177; sat în Ćeklina.
[3] *Ibidem*, 20, p. 495.

Documentele raguzane ne îngăduie să constatăm mişcarea de migraţiune a vlahilor numai în secolele al XIV-lea şi al XV-lea, cînd însă pare destul de intensă. La 1332, un călugăr se obligă către raguzani să determine pe Vlahii din cincizeci de cătune a se aşeza pe teritoriul lor. În Stagno nu veneau vlahii numai pentru a ierna turmele de oi, ci unii s-au aşezat chiar statornic (sec. al XIV-lea). Mişcarea de populaţie din preajma litoralului dalmatin o atestă în 1461 Stjepan Tomašević, cînd face o donaţie în Buljina, spre sud de Stoc: „un cătun de vlahi, care sînt şi care vor mai veni". Mărturia din urmă datează însă din epoca în care migraţiunile spre nord ale populaţiei sînt provocate de presiunea turcilor, cu toate că ele se înteţesc numai către sfîrşitul acestui secol şi în cel următor.

Un studiu al lui Vladimir Skarić despre originea populaţiei în nord-vestul Bosniei ne arată[1] că a existat de fapt şi în veacurile anterioare cuceririi turceşti o permanentă migraţiune de la est spre nord-vest, nu numai a populaţiei sîrbeşti, ci şi a celei vlahe. Fostul director al Muzeului din Sarajevo, căutînd să stabilească filiaţiunea satelor din regiunea amintită a Bosniei, a dovedit mai presus de orice îndoială şi mişcarea de migraţiune a vlahilor de la răsărit spre apus şi de la sud-est spre nord-est. Astfel satul Ardomelje, situat în ţinutul Ljubušk, — *Vlasi Hardomilići* sînt menţionaţi de voievodul Iuraj în 1434, — îşi are originea la Kući din Muntenegru. *Drobnjaci* din Muntenegru au plecat de pe Kosovo unde, între Ferizović şi Štimlja, o înălţime se numeşte tot aşa. Puţin mai la sud, în Skopska Crna Gora, la sud-est de Kačanik, există de asemenea un Drobnjak. Şi St. Tomić, care a studiat pe Drobniaci, susţine că e în afară de orice discuţie faptul că Drobnjacii din nord (1376) sînt coloni de ai celorlalţi. În nord-vestul cîmpiei de la Gacko se află un sat cu numele Nadinići, ai cărui întemeietori au plecat, desigur, din cătunul vlah Golubovac, la marginea căruia hrisovul lui Ştefan Dušan pomeneşte un loc: „Nadih-nin-Laz"[2]. Coincidenţa, după Skarić, nu e întîmplătoare, ci pare sigur că vlahii de lîngă Prizren s-au mutat spre Gacko. Vlahii *Banjani* pomeniţi în secolul al XIV-lea lîngă Raguza au locuit odinioară şi în sudul Muntenegrului, de unde au plecat mai spre nord. Astăzi un ţinut întreg din această provincie se numeşte Banjani. Locuitorii din *Rigjane*, sat lîngă Knin, sînt veniţi de lîngă Risno, „Vlasi Rigjani" ai secolului al XIV-lea. *Vlasi Podcrnji* de lîngă Cattaro (1438) s-au mutat sub Kamešnica, în Bosnia. *Mirilovići*, frăţie în Muntenegru, pomenită

[1] Vladislav Skarić, *Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjeverozapadnoj Bosni* [Originea populaţiei ortodoxe în Bosnia de nord-vest], apărut în *Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Herceg.*, XXX (1918), p. 219—266.

[2] Cf. numele lui ***Brayan Nadichnich*** *de cathono Riegoevich* (1409), în *Iug. Ist. Časopis*, III, p. 128.

în secolul al XV-lea s-a așezat mai la nord, lîngă Sebenico, în parohia Baljka. *Oparnice*, familie în parohiile Gerzov, Baraći, Gornja și Varțar și terenul *Oparița*, în Dolnji Ratkov, circumscripția Ključ, reamintește satul Opariće din Levač în Serbia de răsărit. Pe drumul dintre Levač și în acest ținut e situat satul *Opara*, în munții Travnikului. Adăugăm că faimosul voievod Radivoje Oprašić (1450—1500) își trăgea originea poate tot din vlahii aceștia[1]. Vlahii *Bobani* ai voievodului Sandalj (1428) erau așezați în Herțegovina, unde au venit din sudul Durmitorului. Astăzi sînt în Sovićii din Bosnia. Un vlah din Croația (1436) se cheamă Tomaš Aladinić, exact numele pe care îl are și un sat din Dubrava Herțegovinei. Dar un asemenea nume nu se mai găsește nicăieri pe teritoriul serbo-croat, de unde urmează că Tomaš face parte din același neam cu întemeietorul satului *Aladinić*. Deosebit interes prezintă două sate: *Pilatovci* și *Burazeri*. Pilatovci sînt vlahi binecunoscuți în secolul al XV-lea, din documentele raguzane. Ei au plecat într-acolo din Kopaonicul de sud, iar astăzi sînt așezați în Muntenegru, într-un sat cu același nume, în Oputna Rudina. Numele *Burazerilor* din Dubița, în nord-vestul Bosniei, a păstrat rotacismul de odinioară, ca și *Burazori* (rom. *bune-zori*; cf. denumirea *Zlojutro*, la Kući în Muntenegru). Skarić îi identifică cu neamul Burazerovići din Temnić, ținutul Moravei, originari din Toplița, în estul Serbiei. Există prin urmare, în ținutul Moravei, o regiune în care rotacismul era un fenomen obișnuit. Din această regiune vor fi plecat și ceilalți vlahi cu nume rotacizat, și dacă nu-i doar o întîmplare, ar fi destul de caracteristic faptul că numele lui *Sarebire*, de lîngă Drina, îl putem reduce ca origine tot la această zonă. Petar *Smantare*, care s-a mutat din Lika la Dubovaț are aceiași străveche origine, ca și Burazerovići.

Aceste constatări sînt suficiente pentru a ne convinge că, oricît de vechi ar părea așezările vlahilor din regiunile apusene ale Peninsulei Balcanice, ele își datorează originea, totuși, unei expansiuni care a avut loc în secolele îndepărtate ale veacului de mijloc. Ele sînt, cum am spus, rezultatul unui îndelungat proces istoric, ale cărui contururi se pot însă descifra. Mișcarea de la răsărit către apus se vede destul de clar, dar tot așa se disting și drumurile care duc spre Scutari, Durmitor și Foča. Skarić e de părere în această privință că drumurile păstoritului au servit și ca drum de migrațiune. Probabil că are dreptate, deoarece expansiunea lentă și atît de îndelungată nu se poate explica altfel. Legătura neîntreruptă

---

[1] *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Herceg.*, IV (1889), p. 78.

dintre așezările vlahilor în evul mediu este de asemenea un argument puternic pentru această părere[1].

Astfel, știrile istorice și încheierile lui Skarić, verificate și prin identitatea „sfîntului patron" pe care îl serbează neschimbat toate neamurile ortodoxe sîrbești, chiar și acelea ce au la origine vlahi slavizați, ne permit să stabilim mai precis drumul făcut de vlahi pînă în valea Cetinei și în Banatul croat. Morlacii și istroromînii trebuie considerați drept punct extrem al mișcării care a plecat din regiunea Moravei, ținînd direcția mai întîi spre apus și apoi spre nord. Toponimia teritoriului situat la sud și apus de Rudnik, din care nu avem mențiuni documentare, ne conduce de la *Ursule* și *Negrișor*, prin *Mačkat* la *Pirlitor* (tot atîtea nume vlahe) și de aici spre bazinul *Durmitorului*, de unde migrațiunea a pătruns de o parte spre Zeta și Muntenegru, de altă parte spre nord-vest, pentru a se revărsa în întreg ținutul muntos al litoralului dalmatin. Acest curent de migrațiune a mers paralel cu altul lansat din sudul Moravei apusene și de la Kopaonik spre vest, către Durmitor, dar și în spre sud-vest, trecînd prin regiunea *Visitorului*, tot spre Zeta. Ambele valuri trebuie să fie foarte vechi, fiindcă au avut timp să se diferențieze în urma simbiozei îndelungate cu populația sîrbească, covîrșitoare ca număr. De aceea, în Muntenegru, în fruntea cătunelor stau cneji, care s-au înrădăcinat atît de adînc, încît manifestă tendința de a se constitui în triburi, cîtă vreme mai la nord, în ținutul dintre Durmitor și Mostar, cătunarii formează specificul populației vlahe.

Dintre cătunarii aceștia unii s-au mutat la Poljica, alții în valea Cetinei și între Krka și Zrmanja. Așezarea lor îndeplinită în secolele al XI-lea sau al XII-lea are caracterul unei colonizări, care le-a atribuit drepturi pe care vlahii au știut să le apere veacuri de-a rîndul.

Din același nucleu puternic de vlahi (dintre Zeta și Narenta) s-a revărsat în secolele următoare aproape fără încetare un alt val, care a ținut însă numai direcția către litoralul de nord al Dalmației. În secolele al XV-lea și al XVI-lea, sub presiunea turcilor, migrațiunea spre coasta dalmatină se întețește și vîrful coloanei ajunge astfel pînă în Istria. Istroromînii își pot urmări precis linia pe care au parcurs-o din regiunea Raguzei pînă în Veglia sau în Val d'Arsa. Mai puțini dintre ei vor fi coborît din Lika și Krbava, dispunînd aici vlahii de o bunăstare ce nu se părăsește cu ușurință. Aceștia din urmă vor pleca numai în secolul al XVI-lea spre regiunile croate situate în afară de zona primejdiei turcești. Fenomenul rotacismului l-au păstrat

[1] Harta anexată la acest studiu arată mai presus de orice îndoială această legătură neîntreruptă, împotriva celor spuse de Jireček (*Geschichte der Serben*, I, p. 157 : *da die Wlachen in Serbien, Bosnien und Kroatien nur eine sporadische zusammenhanglose Bevölkerung bildeten..*).

însă cu toții, atît cei ancorați în Istria, cît și cei mutați din Velebit în împrejurimile orașului Dubovac (Petar Zmantara).

Constatări judicioase făcute de învățații iugoslavi ne ajută să lămurim și originea așezărilor vlahe din Bosnia. După Radoslav Lopašić adică, nu se poate găsi nici o urmă de vlahi în numeroasele documente care privesc regiunile Krajinei bosniace din împrejurimile localităților Prijedor, Kamengrad, Ključ și Bišće. De asemenea nu se pomenește nici un vlah de ambele laturi ale Kapelei și nici în urbariul de la Modrussa[1]. Prin aceasta se elimină din raza migrațiunilor vlahe o bună parte din teritoriul Bosniei de vest. Dar, după Vladimir Skarić, în regiunea muntoasă dintre Bosna Superioară, Neretva Superioară și 'rbasul Superior, dela drumul Sarajevo — Kalinovik și pînă aproape de linia ferată avnik — Donji Vakuf, nu se întîmpină nici un cătun[2], ceea ce pare deosebit de caracteristic. Dacă această din urmă constatare este exactă, atunci vlahii de lîngă Sarajevo, cei din Vogošće și Visoko, precum și cei care mai la nord de Travnik au lăsat urmele cunoscute (Vlašić Planina, Vlaška Gromila, Lup), trebuie considerați drept rezultat al unei migrațiuni care a venit dinspre Foča de o parte, iar de altă parte din Herțegovina.

Vlahii din ambele nuclee erau rotacizanți, dar lipsa cătunului în spațiul arătat mai sus este o dovadă că infiltrația lor nu a fost prea intensă. Poate de aceea s-a oprit într-o zonă anumită și n-a mai trecut rîul Vrbas, decît într-un singur punct, cu direcția spre muntele *Dimitor*, lîngă care un rîu se numește încă și azi *Šerbalovac* (*dim* în limba sîrbo-croată înseamnă „fum"; *Dimitor* ar însemna deci „fumegător"; *Šerbalovac* e un derivat din numele rom. *Șerban*)[3]. Mențiunea cătunelor lipsește și în Glasinac, regiune situată la est de Sarajevo, ceea ce ar fi o indicație că migrațiunea din Starivlah n-a trecut pe aici.

Cercetările acestea ne-au convins că nici vlahii din valea Cetinei, nici cei din Istria, n-au urmat drumul cel mai scurt, care i-ar fi condus, prin Bosnia, pînă la litoralul Adriaticei, ci au făcut un lung înconjur prin regiunile muntoase ale Herțegovinei și de-a lungul litoralului nordic al Dalmației pînă să ajungă în noua lor patrie. Cîmpul *Andresko* din Kopošići dovedește o formă istrorominâ, care nu poate fi adusă decît din părțile nord-vestice ale Herțegovinei. Toponimicele vlahe identificate în Rama confirmă de asemenea aceste încheieri.

---

[1] *Mon. Hist. jur. Sl. Mer.*, V_1, p. 1.

[2] Skarić, *op. cit.*, p. 228—229.

[3] P. Skok: *Zu den rumänischen Orts- und Personennamen auf dem serbo-croatischen Gebiet*, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXXVIII, p. 551—553. Cf. Th. Capidan, *Raporturile lingvistice slavo-romîne*, p. 145.

În fine, subliniem încă o dată constatarea că migrațiunea din secolul al XVIII-lea a aduș un val de imigranți noi în Krajina Bosniei și în regiunile rîurilor Una și Sana. Între aceștia au fost și urmași ai vlahilor de altădată, acum complet slavizați. *Bradari* (originari din Prizren), *Durmići* (din Peć), *Drakulići* (din Herțegovina), *Kalemberi* (din Herțegovina, respectiv Muntenegru).

Vechimea așezărilor vlahe din Stara Planina și Sredna Gora rămîne însă problematică. Aspectul dacoromîn al toponimicelor păstrate aici confirmă bănuiala că unele din acestea sînt rezultatul unei expansiuni pastorale, care a avut loc în secolele al XIV-lea — al XV-lea și a plecat dinspre Niš pe drumul din valea Nišavei. Mișcarea aceasta trebuie să fi fost destul de puternică pentru a pătrunde pînă în Sredna Gora și pentru a se resfira, de la Sofia spre sud-vest, pînă la frontiera sîrbească de odinioară, unde numele *Banišor* trădează originea acestor vlahi. În stînga Moravei răsăritene nu am reușit a constata nici o urmă de asemenea infiltrație. Numele Valniš (din aluniș) se întîmpină tot în regiunea Nišavei, fără a fi rotacizat. Dacă încheierile acestea se dovedesc întemeiate, așezările de vlahi din centrul Haemusului, amintite de bizantini în secolele al XII-lea și al XIII-lea, au fost deplasate acolo într-o epocă foarte veche.

Tot așa de veche trebuie să fi fost și mișcarea pornită înspre apus din același nucleu, situat între Timoc și Morava, care a lăsat urme pînă aproape de Drina: vechiul sat *Vlaška*, *Bunei*, *Sîmedru* (*Smederevo*) și munții *Vlašić*, o ramificație a *Cerului*, atestează o asemenea mișcare, chiar dacă am fi înclinați a atribui numirile vlahe din Kolubara, Podgorina, Ragjevina și Iadar pe seama unei migrațiuni recente (*Krnule*, *Kičer*, *Taure*, *Vlašćić*, *Vlajići*, *Vlaška Megja*, *Šarbane*).

Regretatul N. Drăganu a arătat, cu deosebită erudiție, că, într-o epocă anterioară știrilor din documentele istorice, a existat un curent de migrațiune vlahă pînă în Panonia. Dînsul presupune că acești vlahi au plecat din Moesia Superioară și, trecînd Sava și Drava, s-au răspîndit de-a lungul Panoniei. Drumul lor e indicat în Sirmium prin mențiunea la 1295 a unei *villa Vlach* și a apei *Valachyza*, atestată la 1292 și a toponimicului *Radulfalva* (1406). Tot aici se pomenește în 1395 *Ušurinc*, care ne reamintește pe *Ušur*, fiul lui Ivan Borojević (rom. *ușure* = *ușor*; cf. numele *Ușurel*, în Transilvania, *Ușurei* în Vîlcea și Mehedinți, *Ușurații* — Dancu în Cahul)[1]. Și o scrisoare a banului de Mačva (1376—1378) vorbește

[1] N. Drăganu, *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, în *Balcania*, VI (1944), p. 423—463. Cu privire la *Ușurei*, cf. I. Iordan, *Nume de locuri romînești în R. P. R.*, p. 276. Toate toponimicele menționate se pot localiza după N. Drăganu, *Romînii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, Buc., 1933 (a se vedea și harta sa).

de vlahi în preajma Mitroviței, pe care, arogîndu-și calitatea de cneaz după dreptul unguresc, un anumit Bran intenționa să-i strîngă la un loc. Vlahii urmau să fie culeși în Mačva[1]. Că acest val de migrațiune și-a avut punctul de plecare între Timoc și Morava o dovedește numele *Žemena* din Panonia, nerotacizat, aparținînd deci altor vlahi decît celor din zona Rudnik-Drinjača. Vlahii din Panonia n-au lăsat de altfel nici urme de cătune.

Împrăștierea populației vlahe din nucleele străvechi trebuie atribuită în primul rînd modului de viață și condițiilor sociale între care a fost nevoită a-și duce traiul. Vlahii din țările slave ale Peninsulei Balcanice au aparținut pretutindeni clasei de jos a celor legați de un stăpîn și lipsiți de libertate. Singurii care s-au bucurat de oarecare drepturi, sub bizantini, bulgari și sîrbi, au fost doar ,,voinicii". Toți ceilalți vlahi sînt supuși, asemenea paricilor și meropilor, constituind proprietatea marelui jupan sau a altor domnitori, mai tîrziu a mănăstirilor sau a vlastelinilor. De aceea caută să se refugieze de la un stăpîn la altul, ținînd drumurile păstoritului, cunoscute lor. Pășunile bune și condițiile mai prielnice de trai vor fi fost totdeauna hotărîtoare. Așa se explică migrațiunea lor de-a lungul coastelor dalmatine și spre Bosnia, încă înainte de venirea turcilor. Cucerirea otomană mișcă din loc toată populația creștină din aceste țări și grăbește dezagregarea nucleelor rămase neatinse. Dar oricît de mulți vor fi plecat înspre nord și înspre apus, o parte a rămas totuși pe loc, cum dovedește toponimia și onomastica din regiunile unde i-am identificat. Asimilarea lor constituie un proces care a luat sfîrșit în multe ținuturi mai curînd, în altele mai tîrziu.

În lumina acestor cercetări triunghiul lui Weigand : Prizren-Niș-Sofia, în care învățatul german stabilește leagănul respectivei populații, se dovedește drept ipoteză lipsită de suficientă documentație istorică. El nu cuprinde decît o mică parte din teritoriul ocupat de vlahii balcanici, omițînd întreg spațiul ce se întinde de la Niș la Dunăre, reducînd regiunile Starivlahului, Durmitorului și Visitorului și atribuind o densitate inexistentă elementului vlah din Bulgaria vestică (în lucrarea sa *Ethnographie von Makedonien*), într-un teritoriu ce nu a aparținut zonei romanizate, ci celei grecești[2].

---

[1] *Vlahii și morlacii*, p. 107.

[2] C. Jireček precizează în următorii termeni frontiera zonei romanizate : (*sie*) *umging Naissus und Remesiana mit ihren lateinischen Bürgern, während Pautalia (Küstendil) und Serdica (Sofia) samt der Landschaft von Pirot in das griechische Gebiet gehörten; zuletzt wendete sie sich längs des Nordabhanges des Hämus zur Pontusküste* [Ea înconjura Naissus și Remesiana cu cetățenii lor latini, în timp ce Pautalia (Küstendil) și Serdica (Sofia), împreună cu regiunea Pirotului aparținea la zona greacă; în fine o cotea de-a lungul versantului de nord al Haemusului spre litoralul pontic]. Vezi Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 38—39.

Vlahii și albanezii

Teritoriul în care, alături de cătunele vlahe, se întîmpină și cătune albaneze, este cel de la Scutari pînă la Raguza, iar în est, pînă la Prizren. Simbioza albano-vlahă se poate dovedi aici, prin urmare, pe bază documentară, deși hrisoavele sîrbești nu ne arată prea strînsă această conviețuire : cătunele vlahe sînt prezentate totdeauna deosebit de cele albaneze. Erau, evident, și unii și ceilalți, păstori. Vlahii însă apar mai numeroși și ca un element de bază al regatului. În vechea Serbie așezările albaneze sînt rare de tot, ca și în nord-vestul Raguzei, unde numai numele *Burmazi* și poate *Bolami* al unor vlahi a păstrat pînă tîrziu amintirea lor. Și totuși simbioza vlaho-albaneză trebuie să fi avut aici o vechime adîncă. O arată de o parte pătrunderea cătunului la albanezi, iar de altă parte evoluarea spre triburi a frățiilor vlahe. Cătunul nu este un fenomen general la albanezi, iar închegarea în triburi a rămas chiar și pentru sîrbii supraviețuitori ai cuceririi turcești legată de o zonă restrînsă. Influența albaneză se vede și în onomastica vlahilor din Serbia (Čepimati, Ginovik, Tus, Hotul), dar trebuie să observăm că numele albaneze între vlahi sînt foarte reduse la număr. În Prizren, între oamenii dăruiți Bisericii mîntuitorului, găsim alături de un *Divša*, *Rad* fierarul, *Dobroslav* aurarul și alții, pe un *Lješ* și pe un *Gon*, ambii albanezi, dar și pe un *Rad* Krasavišt și pe nepotul său de frate *Surdul*, evident vlahi.

Toate aceste considerații ne fac să putem stabili cu destulă certitudine că așezările vlahilor din regiunile în care au ajuns în contact cu albanezii, sînt foarte vechi. Ele pot să dateze din epoca ce a premers revărsării elementului sîrbesc în regiunea dintre Scutari — Prizren și Raguza (secolele al VIII-lea — al IX-lea). Părerea aceasta o sprijină și Erdeljanović, cînd presupune ca un fapt sigur că vlahii au transmis populației sîrbești din vechiul Muntenegru toponimia autohtonă preslavă (ilirică și romană).

În acest caz, firește, nu se mai poate vorbi de o migrațiune, ci de faptul că acești vlahi reprezintă ultimele resturi ale populației romanizate din vechile provincii Dardania și Praevalis. Numele rîului și muntelui *Visitor*, a comunei *Vlahinja*, sub muntele Paštrik, la frontiera de azi a Albaniei[1], menționate în prima jumătate a secolului al XIV-lea, precum și *Vlaška Drača*, către apus, ar marca limitele extreme ale presupusei patrii inițiale.

Tot așa de sigur pare însă că un asemenea spațiu restrîns nu ar fi fost suficient pentru a cuprinde „leagănul" în care s-a format această populație.

[1] *Istoriski Časopis*, IV, 1952: Rad. Ivanović, *Dečansko Vlastelinstvo*, p. 174 și 194.

Regiunea dintre Scutari şi Raguza nu este un centru de iradiaţiune pentru vlahi, ci punctul extrem al liniei parcurse de migraţiunea lor pastorală. Erdeljanović a arătat în chip convingător[1], cum au coborît vlahii din Zeta în vechiul Muntenegru şi nu invers, cum ar fi trebuit să se întîmple, dacă am considera regiunea Scutari-Prizren-Raguza drept patrie străveche a vlahilor. Studiul amănunţit al vechiului Muntenegru ne învaţă, în fine, că această regiune ar trebui considerată mai curînd ca un ultim refugiu al păstorilor vlahi. Nicăieri pe teritoriul iugoslav urmele vlahe nu sînt atît de strîns legate de istoria triburilor şi frăţiilor ca pe acest pămînt. Nicăieri îndeletnicirea pastorală nu a lăsat o comoară mai bogată de termeni ca aici. Dar populaţia sîrbo-croată i-a asimilat în cele din urmă. Puţini dintre ei au plecat înspre ţinuturile nordice, cei mai mulţi au rămas pe loc şi s-au contopit în masa covîrşitoare a sîrbilor muntenegrini. Albanezii au izbutit să-şi refacă de două ori (secolele al XIV-lea şi al XVII-lea) vigoarea de expansiune, vlahilor însă le-a lipsit orice putinţă de refacere, nu numai în Muntenegru, ci aproape pretutindeni în jumătatea nordică a Peninsulei Balcanice; ei reprezentau, la sfîrşitul evului mediu, faza din urmă a unui proces istoric care a început în regiunea Dunării şi Moravei şi se termina acum în văile Durmitorului, în cătunele muntenegrine, în preajma litoralului dalmatin sau în karstul arid al Istriei.

Raporturi interdialectale

Vlahii descrişi de noi se deosebesc de *aromîni* (macedoromîni, sîrbeşte *Cincari*), prin limba ce au vorbit-o atît în Bulgaria şi Serbia medievală, cît şi în Bosnia şi de-a-lungul litoralului dalmatin. Se pare că în veacurile mai îndepărtate nu exista între aceste două grupe o zonă prea largă de despărţire. Aşezările vlahilor din Serbia se pot urmări pînă la Skoplje şi Tetovo, ba chiar şi mai înspre sud pînă în Babuna, iar în răsărit pînă către Štip şi valea Strumiţei. Îndeosebi siliştea *Pitič* donată în 1335 de ţarul Dušan mănăstirii Treskavac din Prilep dovedeşte că vlahii din nord ajungeau pînă aici. La Lerin, episcopul vlah a avut o biserică, pe care a vîndut-o „cu oamenii, cu viile, cu cîmpul, cu izvoarele şi cu toată stăpînirea şi drepturile". El abandona teritoriul ţarului sîrbesc şi se retrăgea spre sud. În 1355 tot ţarul Dušan dăruieşte[2] Hilandarului

[1] *Naselja*, 24, p. 97. De aceea „vechii păstori" se numesc şi azi în Muntenegru „zečani" (oameni din Zeta).

[2] Documentul a fost publicat de Alex. V. Soloviev, *Două contribuţii la studiul statului ţarului Dušan*, în *Glasnik Skopskog naučnog društva*, II, p. 25 şi urm.

metohia mănăstirii Sf. Petru din *Koritza*, împreună cu munții Koprivna și Lokvica, așa că nimeni să nu-i pășuneze cu de-a sila, „nici nobil mic sau mare, nici vlah, nici albanez". E drept că nu dispunem în cazul de față de niciun criteriu pentru a stabili cărui ram aparțineau acești vlahi, totuși credem că e mai probabil să fi fost aromîni. Pe Strumița nu avem iarăși nimic caracteristic pentru a putea deosebi pe vlahi, decît doar numele „vlastelin"-ului *Radule*, care e meglenoromîn. Luînd drept sprijin informațiile lui Kekaumenos, trebuie să considerăm toată Macedonia situată la sud de Ohrida, Prilep și Bitolia ca o veche zonă de expansiune a aromînilor. Tot așa trebuie socotită și regiunea Vardarului și foarte probabil valea Strumei, pe unde și-au făcut drum mai tîrziu păstorii nomazi ai aromînilor spre munții Bulgariei. În acest caz, vlahii care tulburau liniștea călugărilor din Athos, în secolul al XIV-lea, unii poate și mai curînd, trebuie să fi fost tot aromîni[1]. Este de remarcat că în veacul al XIV-lea expansiunea aromînă spre nord se întețește și se încrucișează cu valul de migrațiune al albanezilor, care ia o direcție chiar opusă, către sud. Mișcările acestea au fost favorizate de cuceririle țarului Dušan, dar, pornite o dată, ele au persistat și s-au intensificat în tot timpul stăpînirii turcești. Nu încape deci îndoială că aromînii s-au întîlnit cu elementul din grupul de nord, atît în epoca veche, cît și cu puțin înainte de slavizarea completă a vlahilor din Serbia. Capidan a arătat că în graiul unor aromîni din Albania există o particularitate care-i apropie mai mult de dialectul dacoromîn[2]. Felul de articulare a substantivelor masculine se face întocmai ca la dacoromîni : *lupul*, *lacul*, *berbecul*, pentru formele corespunzătoare aromîne *luplu*, *laclu*, *birbeclu*. Concluzia sa este că „această particularitate, care lipsește la ceilalți aromîni și se găsește în partea de miazănoapte a Macedoniei numai la aromînii care după grai se dovedesc originari din Albania, ar putea fi un indiciu că peste elementul aromîn s-ar fi putut suprapune o dată o altă populație vlahă. Aceasta, pentru Albania, nu putea fi decît populația despre care ne vorbesc documentele sîrbești". Într-un singur punct istoricul nu poate să fie de acord cu încheierea sa : în realitate aromînii s-au suprapus aici peste diasporele vlahilor nordici, și anume în epoca de expansiune viguroasă din secolele al XIV-lea — al XV-lea. Observăm că termenul „dacoromîn" nu-i potrivit aici. Dar oricum se va fi petrecut acest proces, el se poate urmări destul de convingător în această regiune.

---

[1] Drumul aromînilor spre Bulgaria apare plastic pe harta lui J. Cvijić, *La Péninsuel Balkanique*, p. 170 : *Formes de la propriété rurale*. Despre vlahi la Muntele Athos a se vedea T. Bodogae, *Ajutoarele romînești la mănăstirile din sfîntul munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 29—30, 90, 113, 156, 301.

[2] Th. Capidan, *Romînii din Peninsula Balcanică* (extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, 1928), București, 1924, p. 111—112.

Aşa spre pildă, în ţinutul *Mijaci* şi în cîmpia de la Mavrovo,[1] spre nord-est de Dibar, în valea rîului Radika, un număr mai mare de nume topice mărturisesc despre existenţa aceloraşi vlahi nordici: *Durmišica* (tulpina *durmi-*, fără palatalizare), parte de hotar în Magorce; *Katuništa*, marginile satului Rostuše; *Lok* (rom. *loc*) nume topografic în Trebište; *Strung*, nume topografic în Nistrovo (rom. *strung*), şi ca nume în Volkovija. După Toma Smiljanić, cuvîntul e vechi slav şi înseamnă „strunga", noi credem că e romanic şi că aparţine dialectului meglenoromîn; *Cuculj* (Ţuţul) în Lazaropol şi *Kaštel* în Rostuše. Onomastica e şi mai concludentă : *Gugulevci*, familie în Galičnik; tot aici *Čudulovci*, familie în Lazaropolje, de origine vlahă, din Rosoki (aceeaşi regiune); *Jankulovci*, familie în Galičnik şi în Janče; *Jonuzovci*, tot din Galičnik (rom. *Ionuţ*, diminutiv din *Ion*) şi, în acelaşi sat, *Šandulovci*. În fine *Negrevci* (rom. *negru*) familie în Tresonče şi în Gori, unde se cheamă *Negrovci* (fără palatalizare); *Cipul* (Ţipul) în Nistrovo şi *Šukulovci* în Nićorovo. Anchetatorul n-a înregistrat decît familiile sîrbeşti, în cazul de faţă cele sîrbizate, dar nu şi cele aromîne sau albaneze. În terminologia locală cuvinte romanice sînt : *zira* (rom. *zăr*); *bačilo* „locul unde se adună vara oile"; *bač*, „ciobanul care prelucrează laptele"; *vatra*, „cămin" (rom. *vatră*); *piperki*, rom. *piper*; *pitulica*, „mîncare de făină", rom. *pita*; *poturnata*, cînd uşa nu e încuiată, ci numai închisă; i se mai zice atunci şi *košnata* (cuvîntul aparţine dialectului meglenoromîn); *fičur*, „băiat de ajutor în stînă"; *urda*, rom. *urdă*; *urdenik*, „piatră ce se pune în foc, pentru a fierbe cu ea urda"; *čerešnar*, „luna lui mai" (dacorom. *cireşar*). Dintre aceste nume şi cuvinte, mai ales *Durmišica*, *Negrevci* şi *piperki* ne dovedesc că nu sînt împrumutate de la aromîni, ci de la vlahii nordici, spre care ne îndreaptă şi articolul *-ul* în numele *Drakulovci*, *Iankulovci*, *Cipul* etc. Smiljanić e de părere că în Mavrovo locuitorii cei mai vechi au fost aceşti „aromîni" (*Kucovlasi*), dar că ei au fost scoşi din munţi de către *Mijaci*. Cînd s-a petrecut aceasta nu se poate stabili, dar vlahii sînt acum în cea mai mare parte asimilaţi, ceea ce reiese din tipul lor caracteristic care s-a păstrat pînă astăzi la locuitorii din partea locului.

Prin urmare e mai presus de orice îndoială că a existat o infiltraţie de vlahi nordici şi în teritoriul Albaniei şi Macedoniei care adăposteşte azi pe aromîni. E cu neputinţă însă a fixa vechimea acestei infiltraţiuni şi extinderea ei. Faptul că în comunele *Muloviște* şi *Gopeș*, situate la nord de lacul Prespa, se continuă, ca şi în Albania, vechiul fel de arti-

[1] *Naselja*, 35, p. 7—121.

culare (*muşatul, capul, omul*)[1], poate servi ca indicaţie că locuitorii de aici au venit din regiunea Vardarului superior.

O mişcare a elementului aromîn spre nord, prin Prizren către Serbia Veche, nu o putem identifica nici în lumina documentelor, nici a toponimiei. Dacă însă numele *kurlaj* din munţii Kom se reduce într-adevăr la o combinaţie de cuvinte aromîne, o infiltraţie a lor devine probabilă şi pentru o epocă mai veche. Rămîne însă bine stabilit că pînă în secolul al XIV-lea nici un nume de vlah din hrisoavele sîrbeşti nu trădează formă aromînă, ceea ce nu poate să fie o simplă întîmplare. Numele ,,celnicilor'' din Bosnia şi din hinterlandul dalmatin nu este un argument în favoarea expansiunei aromîne spre nord. El este un termen împrumutat de aromîni de la un trib slav cu care au convieţuit undeva, înainte de a se deplasa în teritoriul ce-l ocupă astăzi.

Petar Skok atribue numele *kalimberi* aromînilor. Am arătat însă că el se întîmpină azi numai la meglenoromîni şi că poate să derive din regiunile unde vlahii au avut contact cu grecii. Întîmplător se poate urmări filiaţiunea acestui nume şi peregrinarea lui îndepărtată. El se găseşte azi în regiunea Visoko, din Bosnia, unde unui cîmp, în Monjari, [1] se zice *Kalimbare, Kolimbare.* În Krajina Bosniei un deal din satul Zborište se cheamă *Kalemberovo Brdo*, dar acesta e şi numele unei familii *Kalember*, despre care se ştie că a emigrat din Korjenić (în Herţegovina). În aceeaşi regiune mai există un nume, a cărui origine se poate reduce la aromîni : *Cinci* din Varoška Rijeka. De însemnat este apoi că *Drakulići* din Gornji Bušević îşi trage originea tot din Korjenić şi serbează acelaşi sfînt patron ca şi Kalemberii. Erau, prin urmare, înrudiţi. Dar numele *Drakulići* este răspîndit mai ales în Zeta şi pe litoralul sudic al Dalmaţiei. De aici s-au răspîndit şi spre sud şi în Herţegovina, cu ei împreună, şi Kalemberii. Aceeaşi origine trebuie să o atribuim şi lui Kalimbare din Visoko. Purtătorul numelui a fost un vlah alungat de soartă într-un ţinut îndepărtat. Aşezarea lor în Bosnia nu e veche, ci cel mult din secolul al XVIII-lea, deplasarea spre Herţegovina poate să se fi petrecut o dată cu înaintarea turcească spre Muntenegru (sfîrşitul sec. al XV-lea sau al XVI-lea). În epoca aceasta însă nu mai poate fi vorba de un amestec al lor cu vechiul element vlah, care a fost de mult slavizat complet.

Între toponimicele culese de anchetatorii Academiei de ştiinţe din Belgrad, noi n-am întîmpinat decît numele *Muncela* (*Naselja*, III), în valea Ibarului cu aspect aromîn. El se poate atribui păstorilor aromîni care au circulat în această regiune în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea.

---

[1] Th. Capidan, *Aromînii, Dialectul aromîn*, Buc., 1932, p. 383.

2925.

Numele *Merul* (în Bulgaria), *Merulići* (în regiunea Podgorița) și *Merulja* (la Drobnjaci), dacă derivă din *mer*, dr. *măr*, sînt meglenoromîne. Numele de persoană *Meruț*, întîmpinat la un vlah din Croația în secolul al XV-lea (Merucići), poate fi explicat și prin dr. *mieriu*, *mieriu*, „albastru", deci „*om cu ochi albaștri*". Regiunea din Bulgaria, unde se întîmpină toponimicul *Mer*, aparține de altfel zonei cercetate de păstorii nomazi ai aromînilor în secolele din urmă ale dominației otomane.

Ceea ce am expus aici e aproape tot ce se referă la o expansiune veche a aromînilor spre teritoriul în care s-au aflat vlahii și rumerii medievali. E puțin, desigur, dar suficient pentru a dovedi că teritoriile în care au trăit unii și alții, se pot clar delimita.

Raportul vlahilor balcanici față de dacoromîni nu poate fi lămurit definitiv, din pricina sărăciei de informațiuni vechi și a toponimiei adusă de imigranți în chiar teritoriul de contact. Știrile ce le avem însă dovedesc mai presus de orice îndoială existența unui strat vechi romanic, atît în ținutul dintre Vidin și gura Moravei, cît și mai la sud, pe cursul superior al Timocului, și către sud-est, în direcția munților Balcani (Stara Planina). Linia de contact cu vadurile de trecere arătate de Cvijić nu se prelungește pe cursul Dunării mai în jos de Vidin, nici mai sus de gura Moravei. Lipsa nomenclaturii vechi romanice, dincolo de punctele numite, confirmă această constatare. Nu trebuie uitată împrejurarea că, pe porțiunea menționată a Dunării, n-a existat o graniță politică în tot timpul dominațiunii avare[1], deci pînă la începutul secolului al IX-lea contactul dintre cele două maluri nu era împiedicat de nici o măsură cu caracter strategic sau politic.

În favoarea unui contact prelungit și intens între regiunile din dreapta și stînga Dunării pledează și identitatea sau, în tot cazul, marea asemănare a dialectului vorbit de vlahii înfățișați de noi cu dialectul dacoromîn.

E rîndul lingviștilor să explice raportul dintre aceste două graiuri. Istoricul se mărginește a constata că în temeiul cercetărilor făcute în acest studiu, nu se pot distinge, cel puțin într-o epocă ce se poate controla la lumina istoriei, deci de la sfîrșitul secolului al X-lea, încoace, migrațiunile masive, care să fi plecat din Moesia Superioară spre nord-est, în Banat și Oltenia. Dimpotrivă totul vorbește în favoarea unei mișcări pornite din regiunea Dunării spre sud și de la Morava spre vest, și anume în însăși perioada de pătrundere a slavilor în Peninsula Balcanică, dar și în secolele următoare, în mai multe valuri. Dacă ar fi avut loc o migrație spre regiunile din nordul Dunării, ea nu se poate admite decît înainte

[1] C. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 106, 120, 123.

de secolul al X-lea, în perioada obscură a istoriei noastre. În secolul al XI-lea se constată caracterul difuz al vlahilor „din toată Bulgaria" și prin aceasta se verifică implicit neputința de a iradia spre nord o populație atît de numeroasă ca cea dacoromînă.

Dar împotriva unei asemenea ipoteze, căci și ea este încă numai o ipoteză, vorbește aspectul social și politic cu totul deosebit, sub care apar romînii în nordul Dunării, din momentul cînd îi vedem la lumina istoriei. Organizația vieții patriarhale la romînii din Țara Romînească se deosebește fundamental de ceea ce am văzut la vlahii din Serbia. Tot atît de deosebit este și aspectul pe care îl prezintă romînii din Banat în secolele al XIV-lea și al XV-lea. Ceea ce pare identic se reduce la formele străvechi de viață primitivă : „juzii" și „judecia" reprezintă, fără îndoială cel mai vechi tip de organizare a romînilor, iar obiceiul de a face plata impozitului cu venitul după oi („datul oilor" în Transilvania, denumit de străini „cincizecime") trebuie considerat de asemenea ca un rest al organizației primitive ; „legea vlahilor" din regatul sîrbesc însă are un înțeles cu totul deosebit de „dreptul valah" (*ius valahicum*) din Banat și Transilvania (în primul caz „legea" cuprinde catastiful obligațiilor feudale, ce li s-a impus vlahilor, iar, dincoace de Dunăre, „dreptul valah" constituie o normă juridică valabilă în raporturile lăuntrice ale comunității romîne, reprezentînd astfel resturile unui străvechi drept consuetudinar) ; „ler"-ul colindelor noastre, atestat și la vlahii din împrejurimile Raguzei, devenit acum un cuvînt neînțeles, trebuie explicat de asemenea prin migrațiile din epoca de formațiune a poporului romîn ; Kadlec pretinde că și termenul *cneaz* ar fi la noi un import din Balcani, ignorînd faptul că la sîrbi și muntenegrini se denumește astfel căpetenia cătunului sau al tribului, pe cînd, în Țara Romînească cnejii reprezintă o clasă socială, a moșnenilor liberi, iar în Transilvania îndeplinesc funcția de reprezentanți ai feudalilor și nu se confundă cu juzii sau primarii satelor. Același învățat ceh subliniază[1] și identitatea numelor slave, așezînd alături numele vlahilor dăruiți mănăstirilor sîrbești de a romînilor maramureșeni, menționați în documentele ungare din secolele al XIV-lea și al XV-lea. Dar asemănarea numelor slave, care se constată în secolul al XIV-lea în Oltenia și în Transilvania, cu cele constatate la vlahii din Serbia, presupune existența unor modele (călindare) bisericești comune. Ele sînt o dovadă neîndoielnică pentru legăturile romînilor din nordul Dunării cu biserica sîrbească sau cu episcopia vlahilor din secolele al XII-lea — al XIV-lea. Prezența la noi a unor nume atît de rare ca *Zavida*,

[1] Kadlec, *Valaši a Valašske Právo* [Vlahii și dreptul valah], p. 437—450. Onomastica romîno-slavă : p. 451 și urm.

Strez, *Miroslav*, *Desa*, familiare între membrii dinastiei Nemanja, pledează în favoarea acestei presupuneri.

Dar dacoromînii n-au importat nimic nici din formele organizaţiei de bază a seminţiilor slave, diferenţiate distinct în Peninsula Balcanică pînă în secolele al X-lea — al XI-lea. Tot ce au împrumutat se poate explica prin persistenţa îndelungată a unui vechi strat de slavi în provinciile din nordul Dunării şi prin influenţa culturală a slavilor meridionali.

Nici liniile de migraţiune şi mai ales tendinţa permanentă, ce ar fi trebuit să existe, de a se mişca spre Dunăre, nu o observăm la populaţia vlahă studiată în aceste pagini. Spre sfîrşitul evului de mijloc, cînd sîrbii se refugiază în cete masive pentru a se sustrage dominaţiunii turceşti, colonişti noi din Oltenia şi Banat ocupă terenurile libere din valea Timocului şi din regiunea Mlavei. Ei reiau orientarea spre malul drept al Dunării şi restabilesc astfel contactul, care, din sec. al VII-lea încoace, n-a fost întrerupt decît pentru intervale scurte.

Dovedirea acestei teze aparţine însă unui alt capitol al istoriei romîne

BIBLIOGRAFIE

* * * *Anuarul Institutului de istorie națională*, an. I (1921) și urm. Cluj.

BĂNESCU, N., *Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains du Bas-Danube* (Extras din *Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher*, III, 1922).

— *O problemă de istorie medievală: crearea și caracterul statului Asăneștilor* 1185, București, 1943.

BARTOLI, DR. MATTEO GIULIO, *Das Dalmatische*, în *Schriften der Balkankomission*, Ling. Abt. IV, Viena, 1906.

BIDERMANN, H.I., *Die Romanen und ihre Verbreitung in Oesterreich*, Graz, 1877.

— *Neuere slavische Siedelungen auf süddeutschem Boden*, în *Forschungen zur deutschen Landes und Volkskunde*, vol. II, fasc. V.

BODOGAE, T., *Ajutoarele romînești la mănăstirile din sfîntul munte Athos*, Sibiu, 1940.

BRĂTESCU, C., *Romînii din Bulgaria de est a evului mediu* (București, 1942).

CAPIDAN, Th., *Dialectul aromîn*, București, 1932.

— *Raporturile lingvistice slavo-romîne*, Cluj, 1923.

— *Romînii din Peninsula Balcanică*, București, 1924.

— *Romînii nomazi*, Cluj, 1926.

COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, Iași, 1931.

CRNČIĆ, DR. IVAN, *Najstarija povjest Krčkoj, Osorkoj Rabskoj, Senjskoj i Krbavskoj Biskupiji*. [Cea mai veche istorie a episcopiei Vegliei, Usorei, Arbei, Segnei și Corbaviei], Roma, 1867.

CVIJIĆ, JOVAN, *La Péninsule Balcanique*, Paris, 1918.

ČREMOŠNIK, DR. GREGOR, *Istoriski Spomenici Dubrovačkog Arhiva* [Monumentele istorice ale arhivei din Dubrovnik], seria III, Belgrad, 1932.

* * * *Dacoromania*, Cluj-Sibiu, 1921, I urm.

DANIČIĆ, G., *Rječnik iz književnih starina* [Dicționar din antichități literare].

DJURDJEV, BRANISLAV, *Filurdžije u Crnoj Gori u vremenu Skender-bega Crnojevića* [Filurgii din Muntenegru în timpul lui Skender-beg Crnojević] în *Zapisi*, 1940 (Nouă inaccesibilă).

— *Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom* [Ceva despre căpeteniile vlahe sub administrația turcească], în *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1940 (Nouă inaccesibilă).

DRĂGANU, N., *Ancienneté et expansion des Roumains d'après la toponymie, l'onomastique et la langue*, în *Balcania*, VI, București, 1944.

— *Romînii în veacurile IX — XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1931.

DRAGOMIR, SILVIU, *Originea coloniilor romîne din Istria*, în *Analele Academiei Romîne*, București, 1924.

— *Vlahii din Serbia în sec. X — XV*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, I, Cluj, 1922.

— *Vlahii și morlacii*, Cluj, 1924.

DUČIĆ, ST., *Život i običaji plemena Kuča* [Viața și obiceiurile tribului Kuči], Belgrad, 1931.

DÜMMLER, ERNEST, *Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien*, Viena, 1856.

ERDELJANOVIĆ, DR. IOVAN, *Postanak plemena Pipera* [Formarea originii tribului Piperilor], în *Srpski Etnografski Zbornik*, XVII, Belgrad.
— *O poreklu Bunjevaca* [Despre originea Bunjevaţilor], Belgrad, 1930.
FILIPOVIĆ, DR. MILENKO S., *Gornja Pčinja* [Pčinja Superioară], în *Srpski Etnografski Zbornik*, IV, 3, Belgrad, 1955.
FRIEDWAGNER, DR. MATHIAS, *Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit* (extras din *Zeitschrift für Romanische Philologie*, vol. LIV, fasc. 6), Halle, 1934.
GELZER, H., *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverzeichnisse der orient. Kirche*, în *Byzantinische Zeitschrift*, II, Leipzig, 1893.
GIURESCU, C. C., *Despre Vlahia Asăneştilor* (Extras din *Lucrările Institutului de geografie al Universităţii din Cluj*, vol. IV).
— *Istoria romînilor*, vol. II, Bucureşti, 1937.
* * * *Glasnik Skopskog naučnog društva* [Buletinul societăţii ştiinţifice din Skoplje], II, Skoplje.
* * * *Glasnik Srpskog učenog društva* [Buletinul societăţii ştiinţifice sîrbe] I-LXXV, Belgrad, 1872—1892.
* * * *Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini* [Buletinul Muzeului Regional din Bosnia şi Herţegovina], I-XXX, Sarajevo.
HADŽI-VASILJEVIĆ, DR. I., *Južna Stara Srbija*, Belgrad, 1909.
HÖFLER, C., *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Aseniden*, Viena, 1879.
HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria romînilor*, I_2, Bucureşti, 1890.
JIREČEK, C., *Geschichte der Serben*, vol. I, Gotha, 1911.
— *Das Fürstentum Bulgarien*, Viena, 1891.
— *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien*, Praga, 1879.
— *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters* (în *Denkschriften, Phil. Hist. Klasse*, vol. 48—50), Viena, 1901—1903.
— *Glasinac u srednjem vijeku* [Glasinac în evul mediu], în *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini*, IV.
— *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I—IV, Viena, 1912—1919.
— *Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Raguza*, în *Sitzungsberichte der k. bömischen Gesellschaft der Wissenschaften, hist. — phil. Klasse*, Praga, 1879.
IORDAN, IORGU, *Nume de locuri romîneşti în R.P.R.*, Bucureşti, 1952.
IORGA, N., *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, Gotha, 1909.
— *Histoire des Roumains et de la Romanité orientale*, vol. III, Bucureşti, 1937.
— *Istoria Romînilor*, vol. II, Bucureşti, 1936 (capitolul *Stări şi mişcări vlahe în Balcani*, p. 331—342).
— *Notes et extraits*, I—V, Paris, 1899.
IPPEN, T., *Novibazar und Kossovo* (*Das alte Rascien*), Viena, 1892.
* * * *Istoriski Časopis*, I—V, Belgrad, 1950—1955.
IVANOVIĆ, RAD., *Dečansko vlastelinstvo* [Proprietatea feudală a Dečanilor], în *Istoriski Časopis*, IV, Belgrad, 1952.
— *Katunska naselja na manastirskim vlastelinstvima* [Aşezările de cătune pe proprietăţile mănăstirilor], în *Istoriski Časopis*, V, Belgrad, 1955.
IVIĆ, DR. AL., *Migracije Srba u Slavoniju* [Migraţiile Sîrbilor în Slavonia], Subotica, 1926.
— *Spomenici Srba u Ugarskoj* [Monumentele sîrbilor din Ungaria], I, Novi Sad, 1919.
KADLEC, K., *Stefana Verbecija Tripartitum* [Tripartitul lui Ştefan Verböczi], Belgrad, 1909.
— *Valaši a Valaške Právo* [Vlahii şi dreptul valah], Praga, 1916.
KLAIĆ, VJEKOSLAV, *Bribirski Knezovi od plemena Subić do god. 1347* [Comiţii de Bribir din neamul Subicilor pînă în anul 1347], Zagreb, 1897.
— *Krčki knezovi Frankapani* [Comiţii Frankapani din Veglia], I, Zagreb, 1901.
— *Povjest Hrvata* [Istoria croaţilor], vol. I—VI, Zagreb, 1899 şi urm.
LUCIUS, I., *De regno Dalmatiae et Croatiae* (ed. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum, Croaticarum et Slavonicarum veteres ac genuini*, III) Viena, 1748.
MANDIĆ, DR. O. DOM., *Postanak Vlaha* [Originea vlahilor], Buenos-Aires, 1956.
MAL, DR. JOSIP, *Uskočke Seobe i Slovenske Pokrajine* [Migraţiunile uscocilor şi regiunile din Slovenia], Ljubljana, 1924.

MALECKI, M., *Gwary Ciciów a ich pochodzenie* [Graiul cicilor şi originea lor], în *Lud Slowianski*, 1919, Cracovia.
MAŽURANIĆ, I., *Prinosi za hrvatski pravno-povjestni Rječnik* [Contribuţii pentru dicţionarul istoric-juridic al croaţilor] Zagreb, I—III.
MIČOVIĆ, LJ., *Život i običajiPopovaca* [Viaţa şi obiceiurile Popovăţilor], Belgrad, 1952.
MIKLOSICH, FR., *Monumenta Serbica*, Viena, 1858.
— *Ueber die Wanderungen der Rumänen in den dalmatischen Alpen und den Karpaten* (în *Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften*, Phil. Hist. Klasse, 30 Band), Viena, 1880.
MILAŠ, NIKODIM, *Pravoslavna Dalmacija* [Dalmaţia ortodoxă], Novi Sad, 1901.
* * * *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*, XXXI, Graz, 1883.
* * * *Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium*, I—X, Zagreb, 1877—1915.
* * * *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, I—XLIII, Zagreb, 1870—1918.
* * * *Monumenta Hungariae Historica. Diplomatarium*, Budapesta vol. I (1878) şi urm.
MURNU, G., *Istoria romînilor din Pind. Vlahia Mare*, Bucureşti, 1913.
— *Romînii din Bulgaria Medievală*, Bucureşti, 1939.
MUTAFČIEV, P., *Proizhodăt na Asenevci* [Originea Asăneştilor], în *Makedonski Pregled*, IV, Sofia, 1928.
— *Vojniški zemi i vojnici vă Vizantija prez XIII—XV v.* [Moşiile voinicilor şi voinicii bizantini în secolele al XIII-lea pînă la al XV-lea], Sofia, 1933.
* * * *Naselja i poreklo stanovništva* [Aşezările şi originea populaţiei], vezi *Srpski Etnografski Zbornik*.
NIKOLAEV, VSEVOLOD, *Potekloto na Asenevci i etničeskijat charakter na osnovanata ot tech dăržava* [Originea Asăneştilor şi caracterul etnic al statului întemeiat de ei], Sofia, 1944.
NISTOR, ION I., *Originea Romînilor din Balcani şi Vlahiile din Tesalia şi Epir*, Bucureşti, 1944.
NOVAKOVIĆ, STOJAN, *Balkanska Pitanja* [Probleme balcanice], Belgrad, 1906.
— *Les problèmes serbes*, în *Archiv für slavische Philologie*, 32—33, Viena, 1913—1914.
— *Prvi osnovi slovenske književnosti megju balkanskim Slovenima* [Primele temelii ale literaturii slave la slavii din Balcani], Belgrad, 1893.
— *Selo* [Satul], în *Glas. Srpske kr. Akademije*, XXIV, Belgrad, 1891.
— *Zakonik Stefana Dušana* [Codul lui Ştefan Dušan], Belgrad, 1898.
— *Zakonski Spomenici srpskich država srednjega veka* [Monumentele juridice ale statelor sîrbeşti din evul mediu], Belgrad, 1912.
PANAITESCU, P. P., *Documentele Ţării Romîneşti*, I, Bucureşti, 1938.
PEROJEVIĆ, M., *Povjest hrvatskih zemlja Bosne i Hercegovine* [Istoria ţărilor croate ale Bosniei şi Herţegovinei], I, Sarajevo, 1942.
PHILIPPIDE A., *Originea Romînilor*, vol. I—II, Iaşi, 1925—1928.
LISEANU, G. POPA, *Izvoarele istoriei Romînilor*, vol. 1—15, Bucureşti, 1934—1939.
— *Dacia în autorii clasici*, Bucureşti, 1943.
PUŞCARIU, SEXTIL, *Études de linguistique roumaine*, Bucureşti, 1937.
— *Studii istroromîne*, I—II, Bucureşti, 1906—1926.
ROSETTI, AL., *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI—XII)*, Bucureşti, 1953.
SKARIĆ, VLADISLAV, *Porijeklo pravoslavnoga naroda u sjeverozapadnoj Bosni* [Originea populaţiei ortodoxe din Bosnia nord-vestică], în *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini*, XXX, Sarajevo, 1918.
SKOK, DR. P., *Dolazak Slovena na Mediteran* [Venirea slavilor în litoralul mediteranean], Split, 1939.
— *Prilog k ispitivanju hrvatskih imena mjesta* [Contribuţie pentru cercetarea toponimicelor croate] (extras din *Nastavni Vjesnik*, XXII), Zagreb, 1914.
SKRIVANIĆ, A., *Žičko eparhisko vlastelinstvo* [Proprietatea eparhială a Žicei], în *Istoriski Časopis*, IV, Belgrad, 1952—1953.
SMIČIKLAS, T., *Codex Diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae* etc., I—XIV, Zagreb, 1904—1911.
SNĚGARÓV, I., *Istorija na ohridskata Arhiepiskopija* [Istoria arhiepiscopiei de Ohrida], I, Sofia, 1942.
* * * *Spomenik Srpske kr. Akademije Nauk* [Spomenik al Academiei regale de ştiinţe din Serbia], vol. III.

* * * *Srpski Etnografski Zbornik*, Prvo odeljenje (secţia întîi): *Naselja i poreklo stanovništva* [Aşezările şi originea populaţiei], 1—34. (Numerotaţia cu cifre romane priveşte Zbornikul, care are mai multe secţii). Editat de Academia sîrbească de ştiinţe.

* * * *Srpski Etnografski Zbornik*. Četvrto odeljenje (secţia IV): *Rasprave i gragja* (studii şi material) 1 şi urm. (Editat de Academia sîrbească de ştiinţe).

STANOJEVIĆ, STANOJE, *Lična imena i narodnost u Srbiji srednjega veka* [Onomastica şi naţionalitatea în Serbia evului mediu], în *Južnoslovenski Filolog*, VIII.

* * * *Starine Iugoslov. Akad.* [Starine ale Academiei Iugoslave], Zagreb, I şi urm.

STROHAL, DR. IVAN., *Pravna povjest dalmatinskih gradova* [Istoria juridică a oraşelor dalmatine], I, Zagreb, 1913.

ŠIŠIĆ, DR. FERDO, *Miha Madijev de Barbazanis* (în *Rad Iugosl. Akad.*, 153).

ŠUFFLAY, DR. MILAN, *A. Nelipicsiek hagyatéka* [Succesiunea Nelipicilor], în *Turul*, Budapesta, 1907.

— *Srbi i Arbanasi* [Sîrbii şi albanezii], Belgrad, 1925.

TAMARO, ATTILIO, *La Vénétie Iulienne et la Dalmatie*, I—III, Roma, 1918—1919.

THALLÓCZY — JIREČEK — ŠUFFLAY, *Acta et Diplomata Res Albaniae Mediae Aetatis Illustrantia*, II, Viena, 1918.

THALLÓCZY, L., *Illyrisch-Albanische Forschungen*, I—II (München und Leipzig).

TRÎPCEA, DR. TEODOR, *Romînii dintre Timok şi Morava în lumina trecutului lor istoric*, Bucureşti, 1945.

TRUHELKA, DR. ĆIRO, *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni* [Temeiurile istorice ale problemei agrare din Bosnia], în *Glasnik Zem. Muzeja u Bosni*, XXVI, 1915.

USPENSKIJ, I., *Obrazovanie vtorago bolgarskago carstva* [Formarea celui de-al doilea imperiu bulgar], Odesa, 1879.

VASMER, M., *Die Slaven in Griechenland*, Berlin, 1941.

VASSILICH, G., *Sull'origine dei Cici.*

— *Sui Rumeni dell'Istria.*

WEYGAND, G., *Rumänen und Aromunen in Bulgarien* (*XIII Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache zu Leipzig*, 1908).

— *Die rumänischen Dialekte der kleinen Wallachei, Serbiens und Bulgariens* (Jahrbücher, VII), Leipzig, 1900.

VÎLSAN, G., *Les Roumains de Bulgarie et de Serbie*, Paris, 1918.

VLAJINAC, DR. MILAN Z., *Zgon ili kulučenje van mesta stanovanja* [Zgon-ul sau colindatul în afară de localitatea ocupată], Belgrad, 1932.

WIJK, N. van, *Taalkundike en historiese gegevens betreffende de ondste betrekkingen tussen Serven en Bulgaren*, Amsterdam, 1923.

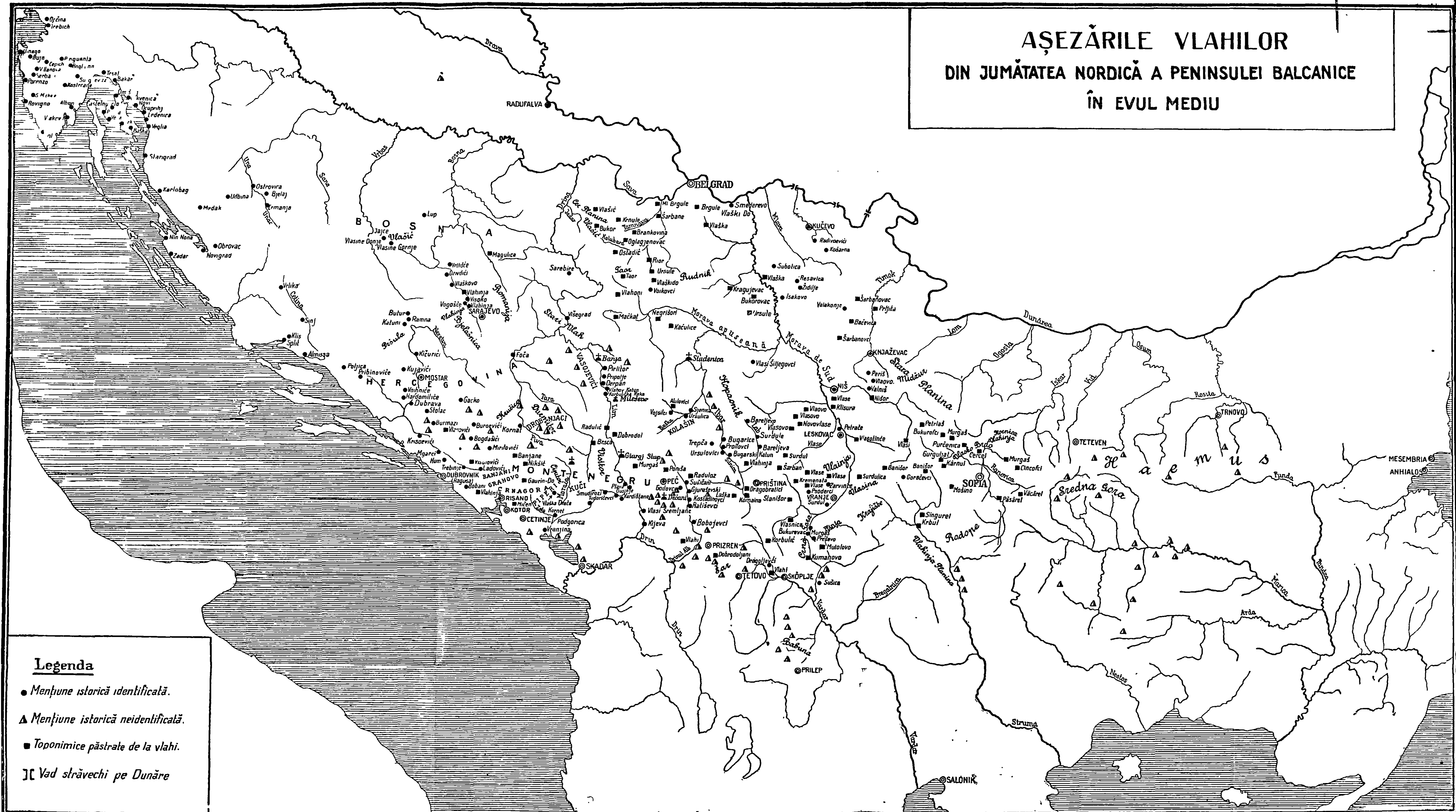
* * * Zbornik (vezi *Srpski Etnografski Zbornik*).

ZLATARSKI, V., *Potekloto na Petra i Asena, vodačite na văzstanieto v 1185 god* [Originea lui Petru şi Asan, conducătorii răscoalei din anul 1185], Sofia, 1933.

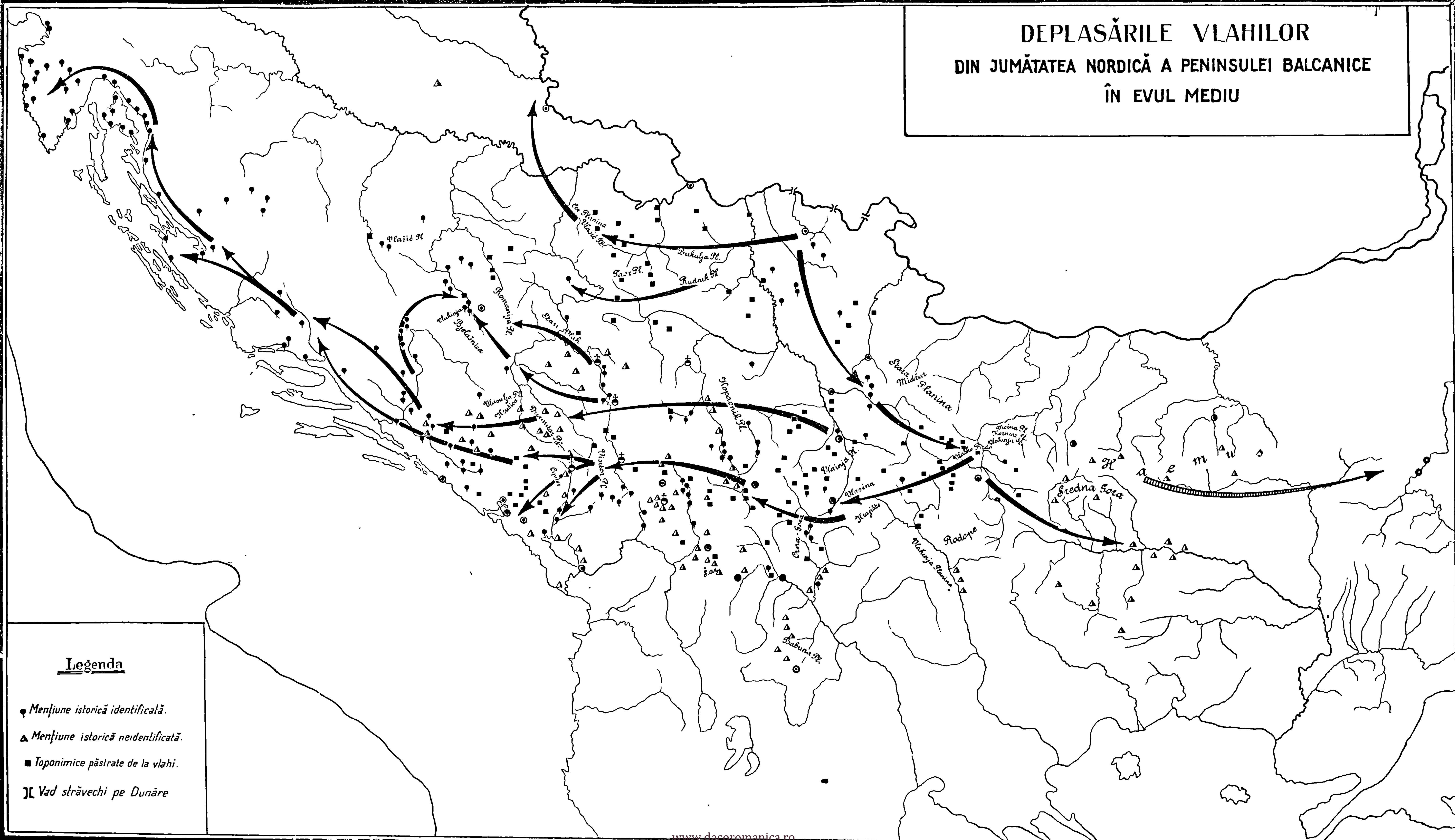
XENOPOL, D., *L'empire valacho-bulgare*, în *Revue Historique*, XLVII, Paris, 1891.

INDICE DE NUME

INDICE DE LOCURI

AȘEZĂRILE VLAHILOR
DIN JUMĂTATEA NORDICĂ A PENINSULEI BALCANICE
ÎN EVUL MEDIU
Legenda
Menţiune istorică identificată.
Menţiune istorică neidentificată.
Toponimice păstrate de la vlahi.
Vad străvechi pe Dunăre
BELGRAD
RADUFALVA
Drava
Sava
Dunărea
BOSNA
HERCEGOVINA
MONTENEGRU
SARAJEVO
MOSTAR
DUBROVNIK
(Ragusa)
KOTOR
RISANO
CETINJE
SKADAR
PEĆ
KOLAŠIN
PRIŠTINA
PRIZREN
TETOVO
SKOPLJE
PRILEP
SALONIK
NIŠ
LESKOVAC
VRANJE
KNJAŽEVAC
KUČEVO
SOFIA
TETEVEN
TRNOVO
MESEMBRIA
ANHIALOS
Haemus
Sredna Gora
Rodope
Stara Planina
Kopaonik
Morava apuseană
Morava de Sud
Vardar
Struma
Marica
Nestos
Arda
Drin
Lim
Drina
Bosna
Vrbas
Sana
Una
Narenta
Cetina
Timok
Iskar
Vid
Osum
Lom
Ogosta
Rosita
Tundja
Bregalnica
Babuna
Vlahinja Planina
Vlasina
Mačkat
Rudnik
Negrišori
Kačulice
Smederevo
Kragujevac
Studenica
Banja
Mileševo
Pljevlje
Višegrad
Foča
Gacko
Stolac
Trebinje
Nikšić
Podgorica
Zadar
Novigrad
Obrovac
Karlobag
Medak
Udbina
Ostrovica
Bjelaj
Sinj
Klis
Split
Almissa
Poljica
Jajce
Vlasine Donje
Vlasine Gornje
Lup
Magulica
Sarebire
Vlašić
Vlaški Do
Vlaška
Brgule
Šarbane
Brankovina
Osladić
Rior
Ursule
Vlaškido
Voikovci
Vlahoni
Subotica
Resavica
Židilje
Isakovo
Šarbanovac
Bačevica
Radivoevići
Košarna
Petrač
Vlasotince
Vlase
Klisura
Periš
Vlaovo
Valniš
Nišor
Petrlaš
Bukurofci
Murgaš
Purčenica
Gurguljat
Kărnul
Cercel
Murgaš
Cincofci
Văcărel
Păsărel
Mošino
Banišor
Bonišor
Goračevci
Singurel
Krbul
Surdulica
Kumanovo
Mutolovo
Sušica
Vlahi
Dobrodoljani
Korbulić
Trepča
Ursulovici
Bugarice
Prolovci
Bareljeva
Surdule
Surdul
Šarban
Dragobratici
Stanišor
Komaina
Sušićani
Kosladinovci
Ratiševci
Vlasi Sremljane
Kijeva
Bobojevci
Dečani
Gotovci
Dobrodol
Radulić
Brsca
Murgaš
Ponša
Raduloz
Staro Nagoričane
Gaurin-Do
Vlahinja
Bobani
Banjane
Ladovići
Visulovići
Mirilovići
Bogdašići
Burovići
Kornat
Burmazi
Vlahovići
Krisoevići
Mgarci
Hum
Dubrava
Hardomiliće
Vašnice
Kujavići
Pribinoviće
Kičurići
Butur
Katuni
Ramna
Vogošće
Vlahinja
Vlahinja
Vlaškovo
Dzivdići
Vrlišće
Vlasi Šiljegovci
Vlaovo
Vlasovo
Novovlase
Kremenata
Zarvince
Psoderci
Vlasnica
Bukurevac
Murgaš
Preševo
Parenzo
Rovigno
Pinguenta
Lošinj
Veglia
Baška
Ledenice
Novi
Starigrad
Nin
Nona
Drobnjaci
Vasojevići
Piperi
Kuči
Banjani
Crnagora
Grahovo
Stari Vlah
Romanija
Zeta
Piva
Tara
Dobrodol
Vlasina
Krajište
Srna Gora
Plav
Gusinje
Sjenica
Ibar
Raška
Vojsilci
Alulovci
Vlahov Katun
Pirlitor
Derpan
Pripolje
Gjurgj Slup

DEPLASĂRILE VLAHILOR
DIN JUMĂTATEA NORDICĂ A PENINSULEI BALCANICE
ÎN EVUL MEDIU
Legenda
Mențiune istorică identificată.
Mențiune istorică neidentificată.
Toponimice păstrate de la vlahi.
Vad străvechi pe Dunăre
Haemus
Sredna Gora
Rodope
Staia Midžur Planina
Bukulja Pl.
Rudnik Pl.
Romanija Pl.
Bjelašnica
Kopaonik Pl.
Vlasina
Babuna Pl.
Crna Gora
Vlahinja Planina

CUPRINSUL

15 — c. 2925

Redactor de carte: Liviu Marcu
Tehnoredactor: Ioana Alexandru
Corector: Elena Culman

Dat la cules 12.06.1959 Bun de tipar 30.11.1959. Tiraj 800 ex. Hîrtie semivelină 65 g.m.². Format 16 70×100. Coli editoriale 17.4. Coli de tipar 14¼+2 hărți tipo. A. 02167 1959.
Indicele de clasificare pentru biblioteci mari: 9 (−59) (497) « 04 17 ».
Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: 9 (R) (497) « 04/17 »

Tiparul executat sub com. nr. 2925 la Intrepr. poligrafică nr. 2, Str. Brezoianu nr. 23–25, București, R.P.R.

E R A T Ă

Pag.	rîndul	în loc de :	se va citi :
113	11 de jos	mgr.	ngr.
142	17 de sus	partc	aparte
161	1 dc jos	țărilor	țarilor

c. 2025.

Lei 8,75